

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МАРІУПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

**ВСЕУКРАЇНСЬКА
НАУКОВО-ПРАКТИЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ
«УКРАЇНА У СВІТОВОМУ ІСТОРИЧНОМУ ПРОСТОРІ»**

15 листопада 2023 р.

Київ 2023

Україна у світовому історичному просторі: зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф., м. Київ, 15 листопада 2023 р. / під заг. ред. М.В.Трофименка. Київ: МДУ, 2023. – 185 с.

Редакційна колегія :

Голова	- М.В. Трофименко , ректор Маріупольського державного університету, кандидат політичних наук, професор.
Члени
редколегії:	- О.П. Реснт , член-кореспондент НАН України, д.і.н., професор, заступник директора Інституту історії України НАН України.
- Ю.В. Константинова , к.і.н., доцент, в. о. декана історичного факультету.
- С.В. Новікова , к.і.н., доцент, заступник декана історичного факультету
- В.М. Романцов д.і.н., професор (відповідальний редактор)
- С.С. Арабаджи , к.і.н., доцент
- В.С. Волоніць , к.і.н., доцент
- В.О. Забавін , к.і.н., доцент
- В.М. Коробка , к.і.н., доцент
- Ю.В. Коробка , к.і.н., доцент
- Н.І. Романцова , д.і.н., доцент
- Н.Ф. Шипік , к.і.н., доцент

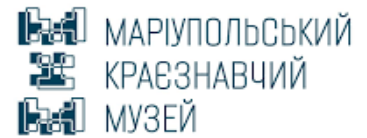
У збірнику представлено наукові матеріали, що включені до програми Всеукраїнської науково-практичної конференції «Україна у світовому історичному просторі». В ньому висвітлюються різні аспекти української історії як складової всесвітньої історії, історичного краєзнавства, історичної регіоналістики, культури, актуальні проблеми міжнародних відносин, методики викладання історії в школі.

Для науковців, викладачів, аспірантів, студентів, магістрантів і всіх тих, хто цікавиться питаннями історії, культури, зовнішньої політики України, історичного краєзнавства, а також міжнародними відносинами нашого часу.

The abstracts presents the scientific articles included in the proceedings of the All-Ukrainian research conference «Ukraine in world historical space». It highlights various aspects of the history of Ukraine as a part of the global history, historical regional studies, historical regionalism, culture, as well as acute problems of international relations and foreign policy of Ukraine, methods of teaching history in school.

The abstracts are meant for students, scientists, instructors and those seeking their masters' and scientific degrees as well as for those who really care for the contemporary Ukraine's history, culture, foreign policy, foreign affairs and country studies.

Партнери конференції :

I. ПЛЕНАРНЕ ЗАСІДАННЯ

ШКІЛЬНА ОСВІТА В УКРАЇНСЬКОМУ СЕЛІ НА ЗЛАМІ XIX-XX СТ.

Довжук І.В.

Шкільна справа в Україні, усі її ланки були безпосередньо насаджені царським урядом без будь-яких змін і пристосувань до місцевих особливостей, традицій, мислення і всього менталітету українського народу. Така політика, вочевидь, цілеспрямовано сприяла культурному й економічному виродженню українського народу. Але найгіршими були справи у народній школи, як бази всіх наступних ланок освіти, основи культурного розвитку народу.

Усі без винятку підручники і навчальні посібники для початкової школи розраховувалися на учнів російської національності, описували суто російські звичаї, побутові речі, природу, далекі від українського народу. Вони були незрозумілі українському учневі і за мовою, й за добором усього матеріалу. І українська дитина в російській школі змушена була витратити надто багато зусиль не тільки на те, щоб засвоїти механізм читання, писання і рахунку, але й щоб збагнути зміст незрозумілих слів, уявити собі ніколи не бачені нею картини природи, одягу, будівель, предметів, характерних для російських губерній, і зіставити їх із своїми, близькими і знайомими від народження. А це значно затримувало засвоєння передбаченого програмою матеріалу, гальмувало розумовий розвиток учнів.

Зневажливе, глузливе ставлення до власної мови цілеспрямовано насаджувалося в українському народі, і найголовнішим засобом цього була російська школа, у стінах якої часто заборонялися навіть розмови рідною мовою між учнями, а тим більше – з учителем. А звідси випливало і ставлення до української книжки. Російську ж книжку село взагалі не могло читати, тому що через 3-4 роки після закінчення школи колишні учні майже зовсім втрачали і ті мізерні навички до читання, які їм давала зрусіфікована школа. Наслідком цього були масові рецидиви безграмотності в українському селі. І хоча відповідної офіційної статистики не велося, численні діячі школи і земства торкалися цього постійно.

Самі селяни також помічали неефективність тогочасної школи, жаліючись у розмовах: «Проходить зим три у школу, а грамоти не геть-то навчиться...»; «Доки в школу ходить – багато знає. Здається, краще б і не треба, а через рік-два – хоч у гармату його забий»; «Похвальні листи їм дають, іспити роблять їм і видають свідоцтва – права на льготу... – а все ж ні тобі рахунку якого зробити, ні тобі жалоби надряпати» [1].

Земці, досліджуючи записи при укладанні шлюбів, побачили, що всі до одної жінки, які також були свого часу у школах, розписатися в книгах не здатні. Майже такі ж показники і у чоловіків. Земство зазначало, що в селі, де існує школа, а то і дві, і майже все доросле населення вчилася в них, дуже важко знайти грамотну людину. Траплялися непоодинокі випадки, коли в хаті поряд з образами висіли потемнілі від старості та кіптю похвальні листи, але їхні господарі давно позабували ті часи, коли були письменними. Головну причину цього явища земство вбачало у наявності безграмотного середовища, яке не здатне підтримати у дитини допитливість та усвідомлення смислу і користі знань.

За таких умов початкова освіта в Україні була в значно гіршому стані за всіма основними показниками, ніж у російських губерніях. Так, за даними одноденного перепису початкових шкіл імперії 1911 р., відсоток учнів початкових шкіл до всіх дітей шкільного віку у трьох навчальних округах – Одеському, Київському та Харківському – був значно нижчий відповідного показника по Петербурзькому та Московському округам: Одеський – 24,3 %, Київський – 18,7 %, Харківський – 22,9 %, у той час як у Петербурзькому – 28,8 %, а

в Московському – 28,9 %. Відсоток відмовлень у прийомі до школи до загальної кількості учнів по Одеському округу становив 21,1 %, по Київському – 21,9 %, по Харківському – 14,9 % (у Петербурзькому – 6,3 %, Московському – 7,3 %). І, нарешті, частка вибулих до закінчення курсу навчання також була значно вищою, ніж у російських навчальних округах: у Київському – 19 %, Одеському – 21 %, Харківському – трохи більше 20 % (у Петербурзькому – 16,8 %, Московському – 17,7 %) [5].

Отже, діти нижчих верств (оскільки саме для них призначалися початкові школи) були гірше забезпечені цими школами, бо відмовлення в прийомі відбувалися саме за браком місць у школах. З тієї ж причини був і низький відсоток учнів до всіх дітей шкільного віку. Високий же показник дітей, що вибули зі школи до закінчення курсу навчання, свідчить і про матеріальні нестатки населення, через які дітей забирали додому, бо треба було допомагати батькам, і про неефективність російської школи в Україні.

Тим часом жага знань, бажання дати освіту хоча б своїм дітям в українському селі була величезна. Ось яку картину спостерігав кожний рік учитель сільської школи: «Село давно переросло школу і приводило до неї щоосені в чотири рази більше дівчорі, ніж можна було прийняти. Доводилося відмовляти трьом четвертям дітей і брати тільки найстарших, а решту записувати кандидатами на будучий рік. Але завжди виявлялося, що найстаршими виходили всі!» [2, с. 76].

Часто малюки, яким було не більше дев'яти років, за словами батьків, нібито мали по 13-14 років, і вчителю доводилося вимагати метричних виписок. Деякі з батьків намагалися навіть підкупити вчителя, щоб записав дитину до школи. Був такий випадок, коли найбідніший селянин у селі зробив спробу непомітно покласти у долоню вчителя 20 коп. – усе, що він мав: «На лиці його була така боротьба надії, одчаю, стида і ласки, що я не знав куди мені дітись. Я чув у своїй руці якусь монету, трохи одвів од себе кулак і розкрив його: там лежало двадцять копійок» [2, с. 77].

За таких несприятливих умов, в яких перебувала початкова школа в Україні, цілком закономірним явищем була дуже низька грамотність населення, особливо у сільській місцевості, де зосереджувалася майже вся українська за національністю людність. Серед жителів міст і промислових центрів, що наприкінці XIX – на початку XX ст. були вже зрусифіковані й досить строкаті за національним складом, в якому українці часто-густо не становили і половини, грамотність була набагато вищою і не відбивала грамотності саме українського за національністю населення.

Найбільш повні дані про грамотність населення містяться у матеріалах Першого Всеросійського перепису 1897 р. Але оскільки він був і останнім до 1917 р., дослідникам початку XX ст. доводиться користуватися у вивченні тих чи інших питань саме даними цього перепису. Згідно з ним у дев'яти українських губерніях на сто душ населення припадало в середньому грамотних: у містах 40,9, у селах 16,6. Як бачимо, грамотність міського населення в середньому по Україні більше як у 2 рази вища за грамотність сільських жителів. Такий розклад грамотності між міським (неукраїнським) і сільським (українським) населенням в Україні дав підстави сумнозвісному автору брошури-доносу на український рух П.Щоголеву¹ підтасувати дані про грамотність українців. Виводячи середній відсоток грамотних по Україні (разом і міського й сільського населення), який у нього підвищився за рахунок міст і становив 18,1 %, і порівнюючи його із середньою грамотністю довільно вибраних 10 російських губерній (Псковської, Пензенської, Симбірської та ін.), яка становила 16,9 %, він запевняв про високу ефективність російської школи в Україні і непотрібність там національної школи. Ці цифри і висновки з них, незважаючи на їх невідповідність дійсному стану справ, одразу ж були підхоплені запеклими русифікаторами для підсилення їх «аргументів» у боротьбі проти української школи [4].

¹ Щоголев Павло Єлисейович (1877-1931) – історик літератури та громадського руху, пушкініст.

Дані про грамотність сільського населення України підтверджуються локальними матеріалами подвірного перепису 1913 р. в 10-ти повітах Харківської губернії, який був проведений Статистичним відділом губернського земства і містив показники грамотності сільського населення, вірніше, його неграмотності. Остання становила в середньому 78,2 % по всій губернії, а по окремих повітах – ще більше: Богодухівський, Волчанський, Зміївський та Куп'янський – 80 %, Ізюмський – 82 % [3].

Отже, за 15 років, що минули з часу перепису 1897 р., грамотність селян Харківської губернії зросла з 16,6 до 21,8 %, тобто лише на 5,2 %, тоді як той же самий показник у містах зростав значно швидше. Так, грамотність населення Харкова підвищилася з 52,5 % у 1897 р. до 66,6 % у 1912 р., тобто на 14 %.

Найголовнішим гальмом у зростанні грамотності українців на початку ХХ ст., як відзначали сучасники, була відсутність шкіл з українською мовою навчання [6].

Таким чином, ганебні наслідки русифікаторської політики серед українців очевидні. Але існували й такі, що не лежали на поверхні, але їх руйнівна дія на націю була не менш, а навіть більш згубною, ніж майже суцільна безграмотність. Навчання і виховання у чужій школі призводило до психічного розладу і ворожнечі між батьками і дітьми, між сім'єю і школою, викликало негативне ставлення до рідного середовища, сприяло деморалізації молоді. Більше того, добір усього навчального матеріалу у підручниках позбавляв дитину своєї Батьківщини, власної історії, бо нав'язував як своє, рідне чужу природу, чужий побут тощо.

Література

1. Будяк Ю. Записки учителя. *Літературно-науковий вісник*. 1909. Т. 46. С. 119-120.
2. Будяк Ю. Записки учителя. *Літературно-науковий вісник*. 1910. Т. 52. С. 76-77.
3. Главные итоги переписи города Харькова, 8 декабря 1912 г. Харьков, 1914. Вып.1. С. 42-43.
4. Садовский В. О статистических фантазиях Щеголева. *Украинская жизнь*. 1914. № 4. С. 60.
5. Смуток П. Язык цифр в школьном деле. *Украинская жизнь*. 1915. № 2. С. 8.
6. Украинская жизнь. 1915. № 11-12. С. 129.

ІV-ТА УКРАЇНСЬКА ПОВСТАНСЬКА АРМІЯ»: ПОСТАННЯ ТА ЗАГАЛЬНІ ВІХИ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ САМООБОРОНИ В ГАЛИЧИНІ (ДРУГА ПОЛОВИНА 1943 Р.)

Дрогобицький І.В.

Матеріал приурочено подіям, що безпосередньо пов'язані із розгортанням військового прояву протидії нацистському окупаційному режиму під егідою радикального крила націоналістичного сегменту вітчизняного руху Опору. Підкреслено особливості регіональної специфіки процесу формування збройних частин, особовий склад яких комплектувався із представників революційного сегменту Організації українських націоналістів. Зосереджується увага на дійсності того, що формування національних збройних сил відбувалося у рамках реалізації державотворчої складової національної мети на тодішньому етапі.

Ключові слова: державотворення, збройні сили, Організація Українських Націоналістів, Українська Народна Самооборона.

The material is dedicated to the events directly related to the deployment of the military manifestation of opposition to the Nazi occupation regime under the auspices of the radical wing of the nationalist segment of the national Resistance movement. The peculiarities of the regional specificity of the process of formation of armed units, the personnel of which were made up of

representatives of the revolutionary segment of the Organization of Ukrainian Nationalists, are emphasized. Attention is focused on the fact that the formation of the national armed forces took place within the framework of the implementation of the state-building component of the national goal at that stage.

Keywords: state formation, armed forces, Organization of Ukrainian Nationalists, Ukrainian People's Self-Defense.

Традиція вітчизняного державотворення безпосередньо сягає подій національно-визвольної революції 1917–1921 рр. та наступних зусиль відповідного характеру, зокрема у міжвоєнному періоді та у часі Другої світової війни (1939–1945 рр.). Її визначальне спрямування полягало у реалізації складової національної мети у вигляді державного суверенітету. Водночас шляхи до вказаної цілі залежали від ідейного наповнення тих концепцій, що використовувалися тодішніми вітчизняними політичними течіями, загальну характеристику яких представлено у окремих дослідженнях сучасних авторів [1, с. 243–263].

Одним із виявів національних державницьких прагнень слід вважати реалізацію представниками революційного (бандерівського) крила Організації українських націоналістів (далі – ОУН (б)) концепції розбудови національних збройних сил (далі – ЗС) як визначального чинника у досягненні та забезпеченні суверенітету. Відзначимо, що суверенітет відносився чільними функціонерами згаданого сегменту тодішнього вітчизняного політичного спектру до головних завдань та цілей діяльності. Це чітко фіксується у програмних документах, які констатують, що ОУН (б) «бореться за Українську Самостійну Соборну Державу (далі – УССД, авт.)» [3, с. 236].

У прикінцевій частині «Акту відновлення Української Державності», проголошеного ОУН (б) 30 червня 1941 р., стверджувалося, що за УССД боротиметься «Українська Національна Революційна Армія» (далі – УНРА) [6, с. 159]. Відзначимо, що справа розбудови національних ЗС була однією із фундаментальних засад державотворчого процесу у тодішніх реаліях. Водночас відповідні зусилля націоналістів суперечили доктрині нацистського керівництва як на центральному, так і на регіональному рівнях щодо організації влади на окупованих територіях. Це відобразилося у жорстких репресіях щодо активу ОУН (б). Така ситуація обумовила необхідність привнесення змін у існуючу концепцію творення УНРА. Виявом останніх слід вважати початок формування у межах Волині та Полісся збройних частин Української Повстанської Армії (далі – УПА) (осінь 1942 р.).

Натомість у Галичині, територія якої у вигляді окремої адміністративної одиниці (дистрикту) із 1 серпня 1941 р. увійшла до складу «Генерал-губернаторства для окупованих польських земель», процес розгортання підконтрольних ОУН (б) збройних формацій армійського типу припав на середину 1943 р.

До передумов посилення власне збройного протистояння у регіоні слід віднести факт того, що у 1943 р., із погіршенням суспільно-політичного становища нацистської держави загалом та військових невдач вермахту на східному театрі бойових дій, зокрема, розпочинається посилення тиску окупаційної влади на населення захоплених територій. У офіційному виданні ЦП ОУН (б) за січень 1944 р. констатувалося: «1943 р. (...) посилив окупантський терор, але рівночасно він приніс активну самооборону Українського Народу (...) І саме з тією метою повстала Українська Повстанча Армія й Українська Народня Самооборона» [7, с. 264].

Безпосередніми причинами формування збройних загонів під егідою ОУН (б) у Галичині, а, зокрема, в межах сучасної Івано-Франківщини, слід вважати необхідність протидії намаганням закріпитися у регіоні представників радянського Сумського партизанського з'єднання, у ході здійсненого ними рейду, що одержав назву «Карпатського»

(весна–літо 1943 р.). У цьому контексті варто відзначити позицію Романа Шухевича «Тура», котрий згодом (восени 1944 р.) стверджував, що рейд Сумського партизанського з'єднання в Галичині обумовив постання об'єктивних умов для розгортання саме збройного опору [5, с. 238].

Крім цього до причин згаданого вище процесу відноситься організація гітлерівською окупаційною владою у співпраці з окремими українськими структурами, які функціонували у межах дистрикту (Військова Управа Українського Центрального Комітету) Добровольчої дивізії зброї СС «Галичина» (квітень–липень 1943 р.). Провід радикального крила націоналістів виступив із критикою такої ініціативи. У своїх відозвах до населення ОУН (б) наголошувала, що «український народ (...) не буде своєю кров'ю рятувати Німеччину», підкреслюючи, що «ми стаємо в одну лаву до боротьби з московським наїзником тільки з такими народами, які визнають наше право на самостійне життя» [2, С. 61–62].

Відзначимо, що ситуація з присутністю у регіоні радянського військового чинника та настрої, які були активовані цим фактором відіграли роль «прикриття» для організації збройних підрозділів. Це відобразилося у назві, адже керівництво ОУН (б) не вдалося до використання усталеної на той час форми УПА, використавши, натомість, форму Української Народної Самооборони (далі – УНС). До справи формування організаційної структури УНС був уповноважений Олександр Луцький «Беркут». Загалом створення організаційної структури у вигляді куренів («Кривоніс І», «Кривоніс ІІ», «Чорні Чорти») та окремих сотень УНС здійснювалося паралельно із військовим вишколом особового складу упродовж середини літа – осені 1943 р.

Згодом, під час засідання Проводу ОУН (б) у грудні 1943 р., О. Луцьким відзначалося, що тільки на цей період постала можливість на базі УНС «активізувати діяльність» збройного характеру в межах регіону [4, С. 352]. Наслідком чого слід вважати факт організаційного реформування УПА загалом та розгортання організаційних структур однієї з її частин – УПА-Захід із опертям на кадровий потенціал УНС.

Таким чином, відзначимо, що сфера творення національних ЗС була однією із найбільш показових у намаганні представниками ОУН (б) реалізувати власну концепцію державотворення. Реалії окупаційного режиму на тлі перебігу нацистсько-радянської війни загалом, змусили керівництво ОУН (б) вдатися до видозміни концепції розбудови національного війська. Таким чином на шляху до УНР з'явилися «проміжні» елементи у вигляді УПА та УНС. Їхня діяльність стала знаковим виявом прагнення народу до втілення концепції УССД.

Література

1. *Від Рейхстагу до Івдовіми. У полум'ї війни. Україна та українці у Другій світовій*. Історія без цензури у 10 т. Т. 10 / ред. Я. Примаченко. Харків: Клуб сімейного дозвілля, ПРАТ «Харківська книжкова фабрика “Глобус”», 2017. 352 с.
2. Лебедь М. *УПА. Українська Повстанська Армія. Її тенева, ріст і дії у визвольній боротьбі українського народу за Українську Самостійну Соборну Державу*. Ч. 1. Німецька окупація України / М. Лебедь; препринт. вид. 1946 р. Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2012. 160 с.
3. Постанови ІІІ-го Надзвичайного Великого Збору Організації Українських Націоналістів, що відбувся в днях 21–25 серпня 1943 р. (Неповний текст). *Ідея і чин*. Рік. ІІ (1943). № 5. В кн.: *Літопис УПА. Основна серія*. Торонто: Вид-во «Літопис УПА», 1995. Т. 24. Ідея і чин: Орган Проводу ОУН, 1942–1946. Передрук підпільного журналу / під ред. Ю. Майвського і Є. Штендери. С. 223–237.
4. Протокол допиту Луцького Олександра Андрійовича від 6 серпня 1945 р. В кн.: *Літопис УПА. Нова серія*. Київ, Торонто: НАН України, Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, вид-во «Літопис УПА», Державний комітет архівів України, ЦДАГО України, ГДА СБУ, 2007. Т. 9. Боротьба проти УПА і

націоналістичного підпілля: протоколи допитів заарештованих радянськими органами державної безпеки керівників ОУН і УПА. 1944–1945. С. 349–353.

5. Протокольний запис засідання Центрального Проводу ОУН (б) (кінець жовтня – початок листопада 1944 р.). В кн.: *Літопис УПА. Нова серія*. Київ, Торонто: НАН України, Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, вид-во «Літопис УПА», Державний комітет архівів України, ЦДАГО України, ГДА СБУ, 2007. Т. 10. Життя і боротьба “Тараса Чупринки” (1907–1950). Документи і матеріали. С. 237–239.
6. Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ ст. Документи і матеріали / під ред. М. Вітенко, М. Кугутяк. Т. 2. Кн. 1 (1939–1945). Івано-Франківськ: КПФ «ЛІК», 2009. 599 с.
7. Український Народе! *Ідея і чин*. Рік. III (1944). № 1 (6). В кн.: *Літопис УПА. Основна серія*. Торонто: Вид-во «Літопис УПА», 1995. Т. 24. Ідея і чин: Орган Проводу ОУН, 1942–1946. Передрук підпільного журналу / під ред. Ю. Маївського і Є. Штендери. С. 263–265.

ФІКСАЦІЯ ЗОВНІШНІХ ОЗНАК УКРАЇНСЬКОГО КОРИННЯ КУБАНСЬКОГО КОЗАЦЬКОГО ВІЙСЬКА НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Задунайський В.В., Задунайський Я.В.

Досвід української відсічі сучасної російської збройної агресії ще раз підтвердив вагомість національної ідентичності для формування патріотизму. І в цьому процесі ключову роль відіграє знання своєї історії, особливо її героїчних військових сторінок. Поряд із цим, згадані події в черговий раз засвідчили, що позбавлені національної ідентичності середовища стають інструментом у злочинних діях сучасного російського імперіалізму. Все це мало місце і раніше в історії протистояння України та Росії. Саме тому дуже важливо ретельно вивчати та поширювати знання про малодосліджені періоди й теми української історії, щоб роззброювати нашого противника й посилювати себе.

Все це вповні стосується й історії Кубанського козацького війська, що на початку ХХ століття було останнім повноцінним українським козацьким формуванням. У ньому, як історичну основу, так і наявну на той час більшість становили козаки-українці [3, с. 49]. Тому вкрай доречно проаналізувати прояви зовнішніх ознак українського коріння Кубанського козацтва, що фіксувалися на початку 1900-х років. На цій підставі ми зможемо отримати додаткове підтвердження існування українських основ спільної колективної пам'яті більшості цього козацького утворення. Нагадаю, що його історія підступно вписується російськими науковцями в російські історичні контексти і протиставляється українським. Завдяки цьому не тільки історія кубанських козаків, але і їх нащадки використовуються сучасною правлячою путінською верхівкою для будівництва імперії та ведення війни проти України [7, с. 74-78]. І на це ми мусимо дати належну відповідь.

Тож згадані виклики додають актуальності окресленій тематиці пропонованого дослідження. При цьому, варто мати на увазі, що в сучасній українській історіографії відповідна тематика теж все ще не знайшла належного відображення. Поодинокі вітчизняні науковці (Д. Білий, Р. Коваль, Є. Петренко, І. Петренко та Р. Польовий) присвятили увагу історії української колонізації Північно-Західного Кавказу (Кубані), становленню соціальних ідентичностей місцевих українців, визначним постатям з їх середовища, боротьбі українців цього регіону з більшовизмом тощо. Натомість В. Задунайський аналізує воєнне і бойове мистецтво Кубанського козацтва та розкриває особливості його воєнної системи й відповідного способу буття [3; 5; 6; 8]. Отже, фіксація проявів зовнішніх ознак українського коріння Кубанського козацького війська на початку ХХ ст. досі не була повною мірою досліджена сучасними вітчизняними науковцями, що й обумовило не тільки слушність, але й своєчасність представленої розробки.

На початку огляду маємо звернути увагу і на те, що в умовах національно-культурного розвитку будь-якої спільноти важливу роль відіграє формування спільної пам'яті. Зрозумілим є й те, що на неї впливає багато різноманітних обставин, як об'єктивних, так і суб'єктивних. При цьому колективна пам'ять теж може використовуватися (тою ж елітою; в нашому випадку – козацькою військовою верхівкою та інтелігенцією) для впливу на широкі верстви населення. І тут важливо розуміти, що відповідні дії припали на період поширення обмеженого політичного «багатоголосся» в Російській імперії. За таких обставин можна вести мову про можливість перетворення колективної пам'яті у своєрідний інструмент для досягнення певних цілей, зокрема і політичних.

До речі, ще під час поступової трансформації Чорноморського козацького війська в Кубанське козацтво (початок 1860-х років) чорноморська старшина прагнула зберегти власне козацьке середовище і протидіяла як імперським експериментам і поширенню загально-російських стандартів, так і протиставляла себе сусіднім неукраїнським козацьким формуванням [1, с. 407]. Згадані відмінності та прагнення виявилися знову за підсумком революційних потрясінь 1905-1907 рр. Тоді царат якраз захитався і був готовий на деякі поступки, зокрема і щодо врахування історичної самобутності нащадків українських козаків на Кубані.

Серед найбільш показових кроків такого характеру (мали здебільшого зовнішні прояви і не змінювали основ існування козацького військово-привілейованого стану) варто відзначити призначення Наказним отаманом Кубанського козацького війська генерал-лейтенанта Михайла Баби́ча в 1908 р. [1, с. 408]. Щоб оцінити вагомість згаданого призначення для представників українського козацького середовища (називалися в Кубанському козацтві «чорноморцями») підкреслю, що від початку перейменування Чорноморського козацького війська у Кубанське в 1860 р. жоден нащадок українських козаків-переселенців не перебував на цій посаді. І в цьому царат був послідовним, доки не почав втрачати позиції на початку ХХ століття.

Отже, вперше на чолі Кубанського козацтва став свідомий нащадок українських козаків. При цьому, М. Баби́ча не варто вважати ворогом імперії та революціонером. Він лише чітко усвідомлював і відстоював потребу піднесення запорозько-чорноморської (української) козацької спадщини, як основи ідентичності більшості кубанських козаків. І це було дуже важливим кроком на шляху наближення місцевого козацького населення до новітньої загальноукраїнської національної ідентичності, що якраз творилася в цей час і поширювалася на усіх українських теренах.

Серед проявів такої тенденції в діях М. Баби́ча та його оточення маємо відзначити намагання поширити українську козацьку термінологію. Так, пропонувалося перейменувати новостворені (не історичні) козацькі станиці, а також змінити назви низки адміністративних одиниць (відділів) [2, с. 385-386]. На жаль, вдалося лише перейменувати кілька станиць, але і це стало певним успіхом та наочно засвідчило не тільки своєрідне підкреслення актуалізації стародавніх запорозьких козацьких звичаїв, але й наголошувало на їх українських, а не російських ознаках.

Аналізуючи дії козацького проводу на чолі з М. Баби́чем, виокремимо спорудження пам'ятника на честь переселення чорноморців на Кубань у станиці Тамань в 1911 р. [4, с. 137]. Ця подія була своєрідним вступом до відзначення в 1912 р. 120-ї річниці переселення запорожців-чорноморців у цей регіон, бо саме у цьому місці висадилося перша група козаків-переселенців з України. Тож заздалегідь заплановане відкриття відповідного пам'ятника підкреслювало важливість українського коріння Кубанського козацтва і мала характер військового святкування. На святі був присутній М. П. Баби́ч та ще 155 почесних відвідувачів заходу, не враховуючи звичайних козаків.

Тоді поряд із офіційними заходами відбулася і знаменна театральна вистава. Її завдання полягало в тому, щоб відобразити історичні витоки кубанців і додати якихось

цікавинок чи переосмислень. Відповідну п'єсу «Козацькі прадіди» написав місцевий український кубанський митець Г. Доброскок, а музичний супровід створив Е. Еспозіто [4, с. 138]. Тут цікаво зазначити те, що назву п'єси і козацькі персонажі в анонсі було записано українською мовою, а інших – російською (ще й росіян названо «москалями»). Інакше кажучи, всупереч імперському тиску провід Кубанського козацтва в такий спосіб засвідчив не тільки збереження пам'яті про славних запорожців і українське коріння більшості козаків, але й підкреслив присутність української козацької ідентичності у відповідному військовому середовищі на початку ХХ ст.

Отже, підготовка і святкування 120-ї річниці переселення Чорноморського війська на Кубань було яскравим проявом фіксації українського коріння Кубанського козацького війська. Відповідні урочистості стали яскравим підтвердженням актуальності відповідних пріоритетів ідентифікації серед більшості кубанських козаків.

Дотичним до цієї тематики стали й заходи з надання першочерговим кавалерійським полкам Кубанського козацького війська почесних шефів та перейменування окремих полків. Маємо на увазі той факт, що напередодні Першої світової війни серед 11 першочергових полків більшість була пов'язана з чорноморсько-запорозькою (українською) спадщиною. Для підтвердження наведу відповідний перелік цих частин:

- Полтавський полк Кошового отамана Сидора Білого;
- Катеринодарський полк Кошового отамана Чепіги;
- Уманський полк бригадира Головатого;
- Таманський полк генерала Безкровного;
- Чорноморський полк Бурсака 2-го;
- Запорозький полк імператриці Катерини Великої [3, с. 97-98].

До речі, останній з перерахованих полків до 1910 р. мав назву «Єйський», а 8 серпня був перейменований у «Запорозький» з додаванням шефа в особі імператриці Катерини II. Наголосимо, що саме вона несе відповідальність за ліквідацію Запорозької Січі в 1775 р. Ця назва засвідчила, що тогочасний російський провід з одного боку йшов на зустріч прагненням кубанських козаків щодо підкреслення своєї ідентичності та особливої колективної пам'яті, але через надання специфічного шефа наголошував на зверхності імперії та нагадував про негативні наслідки козацької непокори.

Окрім згаданих заходів, М. Бабич з однодумцями і за підтримки більшості козаків планував ще багато новацій, які мали підкреслити зовнішні ознаки українського коріння Кубанського козацького війська. Та досягнути цього не судилося. На перепоні стала не тільки протидія імперії, але й початок Першої світової війни, що у свою чергу призвела до революційних потрясінь 1917-1920-х рр. (тоді було зліквідовано Кубанське козацьке військо, яке на короткий час виявило не тільки прагнення до будівництва повноцінної держави, але й намагання єднатися з Україною).

Підсумовуючи маємо підкреслити наступне:

1. На початку ХХ ст. російське імперське керівництво під тиском обставин пішло на частковий компроміс з прагненням Кубанського козацтва щодо підкреслення своєї самобутності (значною мірою це співвідносилось із визнанням запорозько-чорноморського коріння та відповідної колективної пам'яті, що були нерозривно пов'язані з українською козацькою спадщиною).
2. Значною мірою опікуном таких прагнень «чорноморського» (запорозького / українського) козацького середовища був новопризначений Наказний отаман Михайло Бабич, що став першим керівником Кубанського козацького війська, який походив з середовища нащадків українських козаків-переселенців. І цей факт теж став своєрідним зовнішнім виявом фіксації посилення українськості місцевого козацького середовища.
3. Спираючись на колективну пам'ять більшості кубанських козаків (її посилювали своєю діяльністю й місцеві представники козацької інтелігенції), військовий провід намагався

зафіксувати зовнішні прояви запорозько-чорноморського (українського) коріння Кубанського козацького війська на початку ХХ ст.

4. Особливо яскравим проявом фіксації зовнішніх проявів українського коріння Кубанського козацтва стала побудова пам'ятника запорожцям-чорноморцям на Тамані в 1911 р. (до 120-ї річниці їх переселення на Кубань, яке відзначалося в 1912 р.), найменування більшості (6 з 11) першочергових полків та призначення шефів до них, а також найменування нових станиць.

Отже, на початку ХХ ст. в Кубанському козацькому війську на тлі загально-імперських суспільно-політичних і національно-культурних зрушень відбувалося й зростання відчуття самотності середовища чорноморців (нащадків українських козаків-переселенців), які становили більшість цього утворення. І ця тенденція вписувалася в тогочасний контекст поширення новітньої української національної ідентичності. Тому закономірним було й прагнення провину Кубанського козацтва, очоленого М. Бабицем (був представником чорноморського середовища), посилити фіксацію зовнішніх ознак запорозько-чорноморського (українського) коріння цього формування. І відповідні дії чітко та досить яскраво виявляються у багатьох аспектах буття Кубанського козацького війська напередодні Першої світової війни.

Окремо наголосимо й на тому, що в умовах сучасної російської збройної агресії проти України поширення інформації про згаданий досвід українських козаків на Кубані може виявитися досить важливим і в контексті додаткового підсилення морального духу українців. Не виключаємо, що відповідні знання можуть вплинути і на настрої нащадків кубанських козаків (які проживають поза українськими теренами) щодо належного вшанування і підтримки України сьогодні.

Представлена публікація не вичерпує зазначеної проблематики, а покликана привернути увагу науковців до поглиблення її дослідження в майбутньому.

Література

1. Авраменко А., Фролов Б., Чумаченко В. Козацьке військо на Кубані. Історія Українського Козацтва. Нариси: У 2 т. / Редкол.: В.А.Смолій (відп. ред.) та ін. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. Т. II. С. 364-414.
2. Білий Д.Д. Українці Кубані в 1792-1921 роках. Еволюція соціальних ідентичностей. Львів-Донецьк: Східний видавничий дім, 2009. 543 с.
3. Задунайський В. Бойове мистецтво та військова спадщина українських козаків в кінці ХІХ – на початку ХХІ ст. Донецьк: Норд-Прес – ДонНУ, 2006. 335 с.
4. Задунайський В. Український колорит під час святкування відкриття пам'ятника Запорожцям у станиці Таманській 5 жовтня 1911 р. Донецький Вісник НТШ. Т. 34. Донецьк: Український культурологічний центр, Східний видавничий дім, 2012. С. 135-140.
5. Задунайський В., Задунайський Д. Поєднання військових структур Чорноморського і Кавказького лінійного козацьких військ у Кубанському козацтві: зміст, причини і наслідки // Україна у світовому історичному просторі: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Маріуполь, 20 квітня 2018 р.). Маріуполь, 2018. С. 6-10.
6. Задунайський В. Військові хитрощі кубанських козаків під час антибільшовицького повстання у Баталпашинському відділі влітку 1918 р. за спогадами А.Г.Шкуро. Військово-науковий вісник. Вип. 32. Львів: НАСВ, 2019. С. 121-134.
7. Задунайський В. Використання Росією «козацького фактора» в протистоянні з Україною (1991–2021 рр.) // «КОЗАЦЬКИЙ ФАКТОР» у сучасній російсько-українській війні й досвід ХХ ст.: матеріали Міжнародного науково-інформаційного круглого столу (м. Львів, 10 червня 2022 р.) Львів, 2023. С. 71-82.

8. Zadunaiskyi V. Two types of individual armed combat of the Kuban Cossaks before World War I: reasons, content and essence. East European Historical Bulletin. № 14 (2020). S. 65-75.

УКРАЇНЦІ В НАДАЗОВ'І В ОСТАННІЙ ТРЕТИНІ XVIII ст.

Коробка В.М., Коробка Ю.В.

Значна частина Надазов'я наприкінці 1760-х – на початку 1770-х рр. знаходилась за межами Російської імперії. Тут була бар'єрна (нейтральна) територія між Російською та Османською імперіями. Бар'єр простягався в Надазов'ї південніше прямої лінії, яку можна умовно провести від місця впадіння р. Каратиш у Берду до гирла р. Міуса. Представники української етнічної спільноти здійснювали тут активне осіле господарське освоєння краю. На цій території запорозьке козацтво з 1740-х років започаткувало те, що у нашому краї триває до сьогодні – безперервну традицію розвитку продуктивних сил. Основним пунктом колонізаційного руху запорожців тут було селище Кальміуська паланка або Кальміус – один із місцевих військово-адміністративних центрів Вольностей Війська Запорозького Низового, – що утворилось 1746 р.

До нас дійшли імена та прізвища українських козаків. Сучасні українські історики Володимир Полторак та Іван Синяк окремо один від одного склали списки кальміуської паланочної старшини. В цих письмових переліках близько 20 полковників, до 10 писарів та підписарів, 5 осавулів та підосавулів [7, с. 258–259; 8, с. 237–238]. У Кальміусі існувала перша в нашому краї православна парафія, справами якої опікувався, з-поміж інших, і митрополит Київський і Галицький.

При Кальміусі знаходилась залога (команда) із запорожців, їх чисельність сягала кількості осіб. Служба в Кальміуській паланці, стала причиною відображення назв відповідної місцевості в прізвищах запорожців, зокрема, топоніму «Кальміус» (14 осіб) [1, с. 375] Це могла бути назва річки або селища.

Вогнищами виробничого життя на території Кальміуської паланочної округи, як в усьому Запорожжі, були зимівники – відокремлені господарства (за фермерським типом), що влаштовувались разом із житлом власника та його наймитів. У 1768 р., перед російсько-турецькою війною, на теренах Кальміуської округи нараховувалось 73 зимівники [7, с. 258–259; 8, с. 242].

З початком російсько-турецької війни 1768 – 1774 рр. команда кальміуського полковника виступила в похід на з'єднання з Військом Запорозьким Низовим, що мало входити до складу Другої російської армії і діяти в межах наказів генерала Петра Рум'янцева. Водночас, за правилами тактики випаленої землі, яка передбачала знищення всього того, що може слугувати життєзабезпеченню ворожого війська, на вимогу Коша селище Кальміуську паланку було спалено. Церковні цінності та цивільне населення підлягали евакуації разом з усією худобою і майном у безпечніше місце. Як висловився російський генерал, князь Олександр Прозоровський, характеризуючи цю акцію, «...дабы их люди, живущие в разных местах по их зимовникам не сделались неприятелю жертвою». Правда, нам точно не відомо, чи було виконано зазначений тут припис кошового керівництва. Ймовірно зимовчани злегковажили їм.

За результатами російсько-турецької війни 1768 – 1774 рр. бар'єрні землі в Надазов'ї та на Північному Кавказі були визнані власністю Російської імперії. Таким чином, місцевість, де розташовувалось селище Кальміуська паланка, відновлене ще в ході збройної боротьби між державами, увійшло до складу Російської імперії. Полково-паланочний устрій на надазовських теренах зберігався до ліквідації Запорозької Січі.

У зв'язку із ліквідацією імперським урядом Запорозької Січі (1775 р.) нищився й оригінальний устрій Війська Запорозького Низового, його землі перетворились на здобич

петербурзької влади. Вони увійшли до складу Новоросійської та Азовської губерній. Водночас, російські урядовці розпочали конструювати їх поділ на повіти.

Округу Кальміуської паланки було проголошено Кальміуським повітом у складі Азовської губернії. Імперські адміністратори здійснили переписи населення, загалом, та колишніх запорожців, зокрема. Вони доводять, що селище Кальміус після ліквідації Січі не припинило свого існування. За відомістю, підписаною ймовірно 1775 р. генерал-поручиком П. Текелієм, у Кальміусі на той час мешкали один козацький старшина, 311 – козаків та 23 – робітника [2, с. 132]. При спробі створення імперської адміністративно-територіальної одиниці – Кальміуського повіту – його першим начальником було призначено запорозького старшину Якова (?) Бершадського. Найбільш імовірним місцем новопроголошеного повітового адміністративного центру був саме Кальміус.

Ще один перепис зафіксував імена та прізвища більшості козаків новостворених повітів, з-поміж інших, і Кальміуського. Цей облік відображено у «Списку Кальмиусского уезда казакам...», підписаному 13 січня 1776 р. земським комісаром Петром Горлинським. Перелік складався з 247 осіб. У ньому були зареєстровані місця баталій, де брали участь всі зазначені запорожці, у війні 1768 – 1774 рр. (здебільшого під Очаковом), а також перебування в полоні та поранення. Водночас цей перелік містив висновок про гідність колишніх запорожців отримувати платню та провіант за «службы свои в минувшую войну» [3, с. 51–61].

На теренах, що знаходились за часів Січі у відомстві кальміуського полковника, губернська адміністрація заходила демонструвати активну діяльність з освоєння нових територіальних здобутків імперії, продовжувала адміністративно-територіальні імпровізації. Це виявилось у проголошенні заснування міста Павлограда (Павловська), закладка в ньому Марії-Магдалинівської церкви та утворення відповідного повіту замість Кальміуського.

За відомостями перепису 1779 р. в межах Азовської губернії з 75 жителів Павлограда колишні запорозькі козаки та їх дружини складали переважну більшість – 57 (38+19) осіб, 5-ох (3+2) у цьому документі зараховано до «малороссийской нации», 8-ох (5+3) – до «великороссийской нации», 5-ох (4+1) – до «польской нации» [5].

З перепису населення Азовської губернії, датованому квітнем 1779 р., дізнаємось і про існування Кальміуської слободи, населення якої, що складалося з 93-ох осіб, більшість з них були колишні запорозькі козаки та особи жіночої статі, вочевидь, їх дружини, – 77 (45+32). А решту – 16 осіб чоловічої та жіночої статі (13+3) – відомість позначила як людей «польської нації» [5]. На наш погляд, колишня Кальміуська паланка (Кальміус) в імперській звітності отримала наймення державної слободи і тепер називалась «Кальміуською слободою». Центральним пунктом цього селища, за нашим міркуванням, була Свято-Миколаївська церква.

Державною слободою почали називати й селище колишніх запорозьких козаків, що розташовувалось на Білосарайській косі (півострові на узбережжі Азовського моря західніше р. Кальміус). За відомостями вищезгаданого перепису тут мешкали 31 колишній запорозький козак і 1 жінка та 9 осіб (чоловіків) «польской нации» [4, с. 330].

Припускаємо, що зафіксовані у документах повідомлення про осіб «польської національності», віддзеркалюють наявність у цей час на теренах Надазов'я біглих українських селян з-під Речі Посполитої. Враховуючи всі ці обставини, можна дійти висновку, що представники різних станів українського етносу – колишні запорозькі козаки та українці з підросійської й підпольської частин України – були чисельно домінантною групою населення на теренах Павлоградського повіту, задекларованого Азовською губернською адміністрацією [5].

26 липня 1780 р. на терени, де виріс Маріуполь, завершилося переселення тієї групи православних переселенців із Кримського ханату, яким було виділено місце для міського поселення. Отже, доля впритул наблизила українців Надазов'я та пістряву в етнічному

плані спільноту православних переселенців з Криму. Ця зустріч не була приємною та безпроблемною, але не супроводжувалась екстремальним загостренням. Заручившись підтримкою катерининського временщика Г.Потьомкіна, переселенське духовне начальство почало тіснити старожильців, відібрали Свято-Миколаївську кальміуську церкву.

Якийсь час жителі Кальміуса та Павловська жили поруч із переселенцями з Кримського ханату, але зрештою вимушені були залишити свої житла й переселитися в інші місця, утім, не всі.

Місто Маріуполь влаштовувалося не на порожньому місці. Від історичних попередників залишилась матеріальна спадщина, ймовірно, до 9% початкової потреби в житлових приміщеннях. У тогочасному звіті зазначалось: «...Куплено у прежде живших там малороссиян пятьдесят пять [55] домиков» [4, с. 429]. Громада татаромовних православних переселенців з Криму отримала від колишніх запорожців і будівлю Свято-Миколаївської церкви, і недобудовану споруду для Марії-Магдалининської церкви.

Наступність із козацьким періодом (особливо на початку опанування краєм переселенцями з Кримського ханату) полягала в безперервній наявності українського етнічного компонента у розвитку продуктивних сил краю. Зокрема, за свідченням описового джерела початку 1780-х рр. внаслідок неприхильності переселенців з Криму до рибальства «одними только малороссиянами лов производится».

Уважне вивчення документальних матеріалів дає підстави стверджувати, що межі прибулих із Кримського ханату православних християн, жителів Маріуполя залишились мешканці ще паланочних часів та недовговічного Кальміуського повіту, які прагнули мати свій храм із зрозумілою мовою богослужіння й досягли своєї мети. За відомостями єпископа Феодосія (Макаревського), мешканці Маріуполя «малороссійской нации», добудували та облаштували на свій кошт Марії-Магдалининську церкву. Яка з 1791 р. стала єдиним церковним центром українців Маріуполя та його околиць. За твердженням ктиторів храму українська людність того часу в зазначеній місцевості становила близько 2 тис. осіб та складалась в основному, з людей, «неимеющих собственного домовства», які заробляли на хліб насущний працею «при сем городе...у приморских Азовского моря кос, в рыбных заводах» [6, с. 320–321].

Отже, український етнічний компонент був неодмінним чинником надазовської історії. Просування українського козацтва на терени гирла Кальміуса та узбережжя Азовського моря вперше презентувало тут сталий осілий та християнський світ (цивілізацію). У постсічові часи українці разом з представниками громади маріупольських греків та інших етноконфесійних спільнот забезпечували перетворення краю на привабливий в економічному плані регіон, з містом, яке стало важливим портовим центром з дуже гарними перспективами економічного та соціального розвитку.

Література

1. Архів Коша Нової Запорозької Січі: корпус документів 1734–1775. Київ, 1998. Т. 5. 527 с.
2. Ведомость состоящих по левую сторону реки Днепра в крае бывшего Запорожья селениях и зимовниках и в оных о числе душ обоего пола в части Азовской губернии. Приложение // Летопись Екатеринославской ученой архивной комиссии / Изд. под ред. А. Синявского. – Екатеринослав, 1905. Вып. 2. С. 117–134.
3. Іменний список колишніх запорозьких козаків, які мешкають у Кальміуському повіті, раніше не брали участі у заворушеннях на Запорожжі, а за свою службу під час російсько-турецької війни 1768–1774 рр. гідні отримувати платню та провіант. 13 січня 1776 р. // Територія, мережа поселень, персональний склад запорозького козацтва середини 1770 – початку 1780-х рр. : зб. док. / упоряд.: П. Бойко, В. Брехуненко, А. Заяць, О. Амеліна. Львів: ЛНУ ім. І. Франка; Київ : ІУАД, 2021. С. 51–61.

4. Калоеров С.А. Документы по истории греков Приазовья: В 4 т. Т. 1: От Крыма до Мариупольского греческого округа (1652–1783). Донецк: ООО «Юго-Восток, Лтд», 2008. 640 с.
5. Коробка В., Коробка Ю. Про козацьке коріння Маріуполя. Частина 4. Початок імперського упорядкування теренів селища Кальміус та його околиць. Кальміуська слобода. Павловськ. URL:
<https://www.0629.com.ua/news/3656198/pro-kozacke-korinna-mariupola-castina-4-pocatok-imper-skogo-uporadkuvanna-tereniv-selisa-kalmius-ta-jogo-okolic-kalmiuska-sloboda-pavlovsk?fbclid=IwAR2jEo4I2E12LVsrFng6nKD5pGjpcLzY6aQs3oB6PLFqHYOrMMY YmfsNV9g>
6. Материалы для историко-статистического описания Екатеринославской Епархии. Церкви и приходы прошедшего XVIII столетия. Екатеринослав: Тип. Я.М. Чаусского, 1880. Вып. 2: Нынешние уезды: Бахмутский, Славяносербский, Ростовский на Дону, Александровский и Мариупольский. 1880. V, 373 с.
7. Полтораки В.М. Взаємини запорозького та донського козацтва періоду Нової Січі (1734–1775): політико-правовий і соціально-економічний аспекти: дис... канд. іст. наук. Одеський національний університет ім. І. І. Мечнікова, 2007. 289 с.
8. Синяк І. Поселення Кальміуської паланки в генезі сучасних населених пунктів // Нариси з історії освоєння Південної України XV–XVIII ст.: колективна монографія / за ред. О. Репана. Київ: К.І.С., 2020. С. 227–255.

РЕЛІГІЙНЕ ПИТАННЯ В КРЕВСЬКІЙ УНІЇ 1385 р.

Романюк І.М., Криворучко О.І.

Кревська унія 1385 року стала основою тривалого процесу об'єднання держав Королівства Польського та Великого князівства Литовського. Важливим пунктом Кревського договору було положення про поширення католицизму на землях литовської держави. Як зазначав М. Грушевський, «релігійна» частина зобов'язань Ягайла включала обіцянку «вихриститися на латинство самому і вихристити по своїм шлюбів всіх своїх нехрещених братів, бояр і всіх людей в своїх землях». Більше того, історик наголошує, що однією із причин, чому польські пани відхилили кандидатуру Вільгельма австрійського та підтримали Ягайла, було «релігійне питання»: «в сватанні Ягайла його малопольські прихильники підносили релігійну сторону – що від цього залежить охрещення на латинство литовського народу, і на сім пункті справа знаходила заохоту в духовних кругах». Саме ця позиція стала вирішальною у прийнятті колевою-матір'ю Єлизаветою рішення погодитися на переговори поляків з Ягайлом щодо майбутньої унії [1, с.128].

Н. Яковенко, аналізуючи зобов'язання Ягайла, зазначає, що їх текст в частині релігійних заходів «не уточнював, що йшлося про язичників Литви, а не християн грецького обряду, тож маємо тут чи не перший камінь у фундамент майбутніх непорозумінь» [6, с.142].

Хоча Михайло Грушевський на основі лінгвістичного аналізу цих місць тексту угоди ще на початку минуло століття переконливо доводив, що вони стосувалися лише тих підданих Ягайла, які були поганами [1, с.129-130], в історіографії (особливо польській) наголошується на тому, що якщо православним на землях литовської Русі дозволялося вільно сповідувати і поширювати свою віру (при чому православні феодали зберігати свої уділи), то натомість у Литві князі з роду Гедиміновичів, що перейшли у православ'я, втрачали свої володіння, що спонукало останніх перед загрозою втрати литовських волостей до переходу в католицизм [3, с.154].

Позицію значної частини сучасних українських дослідників щодо характеристики релігійне життя на землях Великого князівства Литовського в кінці XIV – початку XV ст.

відображає, зокрема, твердження Н. Яковенко, яка, зазначає, що «релігійне співжиття протікало в цілому мирно». На думку історика, причинами такої толерантності, передовсім, було те, що «жодна з християнських конфесій не могла завоювати панівного становища». Це становище було зумовлено кількома факторами: намаганням литовської верхівки заручитися підтримкою чисельно більшого руського населення та пізньою християнізацією Литви, що ввійшла в одночасні контакти з православ'ям і католицизмом. Таке релігійне розмаїття, на думку дослідниці, «підштовхувало литовців до індиферентного сприйняв грецької та римської традицій».

Історик твердить, що в аналізований період буденним явищем було відвідування католиками християнських храмів а православними католицьких, заснування православними костьолів і, навпаки, пожертви католиків на православні святині. Цьому, на думку дослідниці, зокрема, сприяло те, що великий князь вважався патроном обох конфесій – «зверхним оборонцею костьолов и церквей Божих й розмножень порядку в церквах закону християнського» [6, с 166-167].

Реалізація Кревської угоди розпочалася в 1386 році, коли 11 січня у Волковиску представники Корони передали Ягайлу акт про обрання його польським королем. 2 лютого у Любліні це рішення було одноголосно підтримано на шляхетському з'їзді. 18 лютого у Кракові Ягайло прийняв католицизм і взяв собі нове ім'я — Владислав II, одружився з королею Польщі Ядвігою Анжуйською (чоловічий рід її титулу підкреслював, що вона є діючим монархом), а 3 березня коронувався на польський престол. Восени Ягайло приїхав у Литву, щоб охрестити її населення за католицьким обрядом.

Як зазначає О. Русина «було охрещено Литву – останню поганську країну в Європі (за винятком Жемайтії, захопленої Ордемо, яку було покатоличено лише в 1413 р.), однак нова віра стверджувалася у ВКЛ досить повільно» [5, с. 68]. Характерно що навіть не всі Ягайлові брати перейшли у католицизм. А постійний супротивник Ягайла, його двоюрідний брат Вітовт, ніколи не відвертався від східного християнства й позиціонував себе у відносинах із руським населенням як православний. Про це, зокрема, свідчить вживання князем у документах не нового католицького імені Віганд, а імені Олександр, під яким він був охрещений в 1380 р.

В питанні хрещення литовців у католицизм Ягайло не вирізнявся надмірною наполегливістю. Досить промовистим є факт, що в оточенні Ягайла важливу роль подовжували відігравати не його ново навернуті брати-католики, а православні князі Володимир київський, Скиргайло троїцький, Корибут новгородський.

За Длугошем, Ягайло витратив цілий рік на реалізацію своєї «апостольської місії». А задля «зміцнення католицької віри» ним у 1387 і 1413 рр. були видані два спеціальні привілеї. Першим литовських бояр-католиків зрівняли в правах з польською шляхтою; з другим, Городельським, привілеєм вони отримали виключне право обіймати посади каштелянів і воєвод, а також брати участь у роботі державної ради (згодом, у 30-х рр. XV ст., ці права були поширені й на руських князів та бояр». [5, с. 69].

Середньовічний історик О. Гваньїні свідчив, що «у Литві було охрещено близько тридцяти тисяч, крім тих, котрі були охрещені раніше». Цікава інформація Гваньїні про використання Ягайлом при хрещенні язичників у Литві певних матеріальних заохочень. Так король наказав закупити у Польщі багатого сукна, у котре обгортали охрещених і кожному з них його дарували. Тому, як зазначає хроніст, одні погани поспішали христитися «чуючи про королівську волю, інші ж ішли не стільки заради хреста, скільки заради сукна» [2, с.132].

Дане дослідження буде однобоким, якщо не проаналізувати погляди польських дослідників на дану проблему. Зазначимо, що в польській історіографії помітне місце займає обґрунтування, так званої, «Ягеллонської ідеї», спрямованої на ідеалізацію польсько-литовської держави династії Ягеллонів як об'єднання на засадах міжнаціональної злагоди верховенства права, демократії, братерства, де польський народ сприяв

цивілізаційному поступу всіх східноєвропейських етносів, передусім, литовців та українців.

Частина польських істориків (Я. Домбовський, Г. Пашкевич, Л. Колянковський, О. Халецький та ін.), відстоюючи цінності «Ягеллонської ідеї», акцентували увагу на положенні, що литовська держава могла вистояти у важкому протистоянні з Тевтонським Орденем, Московією та іншими агресивними сусідами лише завдяки союзу з Польською Коронаю. Приєднанню Литви до західного католицького світу мало також забезпечити збереження етнічної ідентичності Литви, народу якої загрожувало розчинення в руській православній масі.

На думку польських дослідників, загроза асиміляції литовців у руському середовищі була реальною, зважаючи на заохочення цих тенденцій московськими правителями, які претендували на всі руські землі [3, с. 151, 154]. Відомо, що у 1384 р. Ягайло уклав попередню угоду з Дмитрієм Донським, за якою він мав одружитися з дочкою Дмитрія, Софією, за умови підкорення литовського князя верховній владі князя московського і визнання православ'я державною релігією Великого князівства Литовського. Однак після того як московський князь погодився на підвищення виплачуваної данини Орді (чим продемонстрував свою слабкість), Ягайло відмовився від своїх намірів і кардинально змінив вектор зовнішньої політики зі сходу на захід.

Інший прихильник ідеї «цивілізаційної місії» польської держави на Схід, А. Левицький, визначаючи причини укладення польсько-литовської угоди в Крево в 1385 р, наголошував на необхідності забезпечення польською державою єдності християнської церкви (східної і західної). Тому, на думку дослідника, постала потреба навернення Русі на католицизм. Однак процес запровадження католицького віросповідання на землях Великого князівства литовського проходив з ускладненнями та супроводжувався прийняттям низки указів, спрямованих проти православного населення. А виною того протистояння православ'я та католицизму Левицький вважав «дух епохи» [4, с. 371].

Можна погодитися із думкою польського історика А. Шельонговського, який, визначаючи «культурологічне» значення Кревської унії, дійшов висновку, що завдяки освіті, однаковому устрою, правам і свободам згодом розвинулася спільна для польського, литовського й руського народів культура. Однак вона поширилася лише серед вищих суспільних станів. Нижчі верстви населення через брак освіти не мали змоги повною мірою до неї прилучитися, тому зберегли свій національний характер. Слушним є й припущення історика щодо переходу на східний обряд частини польських селян-поселенців через відсутність на руських теренах достатньої кількості католицьких храмів [4, с. 375].

Певною українською модифікацією «Ягеллонської ідеї» є окремі положення Н. Яковенко. Зокрема у своєму інтерв'ю кореспонденту газети «День» Р. Гривінському історик зазначає, що з утвердженням на українських землях католицької церкви починається їх, так звана, «вестернізація». Під «вестернізацією» дослідниця має на увазі «засвоєння певного типу політичної культури, як-от: уявлення про «справедливу владу» як угоду між володарем і «народом», поширення міського самоврядування, чинність певного «писаного права» у сфер соціальних відносин тощо».

На думку Яковенко, поширення цієї політичної культури на українські терени не слід однобоко трактувати як акт експансії – «насправді ж йшлося про надання тих привілеїв і прав, які на той час уже утвердилися в Короні» [7, с. 14-15].

Підсумовуючи висловлені думки, зазначимо, що Кревська унія 1385 року суттєвим чином змінила релігійну ситуацію на землях Великого князівства Литовського. Унія сприяла цивілізаційному поступу всіх етносів східноєвропейського регіону; під впливом освіти, однакового устрою, прав і свобод згодом розвинулася спільна для польського, литовського й руського народів культурна спорідненість. Проте з іншого боку, припиняється християнізація язичницької Литви Православною Церквою. Забезпечення польською державою єдності християнської церкви шляхом навернення Русі на католицизм

супроводжувався виданням низки законів, спрямованих проти православного населення. З часом загострюються відносини між християнами західного і східного обрядів, що наклало свій відбиток на весь подальший перебіг історичних процесів на території Великого князівства Литовського, Польської Корони, а згодом Речі Посполитої. Невдовзі ці та інші процеси призвели до кардинальних змін у політичному житті Європи.

Література

1. Грушевський М.С. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. - Т.4. – К., 1993. – 544 с.
2. Гваньїні О. Хроніка європейської Сарматії. – К., 2009 – 1006 с.
3. Гриневич Т.Б. Кревська унія в дискусіях польських істориків міжвоєнного часу // Студії з архівної справи та документознавства.— Київ, 2010. -т. 18. — С. 149–156.
4. Руда О. Генеза польо-українських стосунків у працях польських істориків Львова (1890-1914) [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/13238/22_Ruda.pdf?sequence=367-379.
5. Русина О.В. Україна під татарами і Литвою / О.В. Русина – К., 1998. – 320 с.
6. Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. – К., 2005.- 584 с.
7. Яковенко Н. У пошуках «золотого віку» // День. – 2017. – 7-8 квітня.

СИСТЕМА МЕЖДУНАРОДНЫХ КУЛЬТУРНЫХ СУВЯЗЕЙ ПЕРЫЯДУ "ХАЛОДНАЙ ВАЙНЫ" (1946-1989)

Кривашэй Д.А.

Гісторыя культурных сувязей – адна з найбольш даследуемых напрамкаў гістарычнай навукі. Але разам з гэтым на сёння толькі асудніваюць сінтэзныя працы, у якіх бы было зроблена абагульненне працэсаў, якія адбыліся ў сферы міжнародных культурных сувязей у глабальным маштабе.

Сярод навуковых даследаванняў выдзяляюцца кніга Антані Хэя (Anthony Haigh) "Культурная дыпламатыя ў Еўропе" [3] і Ю. Кашлева "міжнароднае супрацоўніцтва і культурныя сувязі" [8], напісаныя амаль адначасова (1974 і 1975 гады). Сярод больш сучасных выданняў можн аназваць кнігу амерыканскага вучонага Давіда Кута (David Caute) [1], у якой прадстаўлены прыклады выкарыстання дзеячаў культуры і непасрэдна самога мастацтва ў якасці культурнай зброі пад час "халоднай вайны". Асноўная ўвага нададзена ЗША, Расіі, Францыі і Вялікабрытаніі. Культурнай дыпламатыі ЗША прысвечана праца М. Камінгса (M.C. Jr. Cummings) [2]. Гісторыі культурнага супрацоўніцтва Францыі пасляваеннага часу прысвечана даследаванне Д. Хэйз (D. Haize) [4]. Месца культуры ў міжнароднай палітыцы Германіі разглядае В. Лапінес (W. Lepenies) [5].

У апошнія гады рэгулярна з'яўляліся публікацыі, прысвечаныя гісторыі знешняй культурнай палітыкі розных краін. Сярод аўтараў можна назваць Г. Філімонава [10], В. Вадап'янава [7], С. Касенкі [9] і іншых.

У той жа час на сёння застаюцца мала даследаванымі пытанні станаўлення сістэмы міжнародных культурных сувязей ў краінах было "сацыялістычнага лагера", фарміравання і ўплыву на працэсы розных "цэнтраў сілы", выбудовы культурных сувязей паміж былымі калоніямі і метраполіямі.

У дадзенай працы мы спрабуем прадставіць сінтэзны аналіз працэсаў, якія былі характэрны для сістэмы міжнародных культурных сувязей перыяду "халоднай вайны".

Палітызацыя культуры, якая ўзмацнілася міжваеннай прапагандай, у пасляваенны час ператварае культуру ў сродак ідэалогіі і сінонім ідэалогіі. Пасля заканчэння Другой сусветнай вайны дыпламаты ў Злучаных Штатах пачынаюць у большай ступені ўсведамляць неабходнасць для краіны экспарту амерыканскага ладу жыцця як часткі ідэалагічнай прапаганды.

У 1946 г. пасля некалькіх пераўтварэнняў быў створаны Адзел міжнароднай інфармацыі і адукацыйных абменаў. У гэтым жа годзе пачалася гісторыя першай глабальнай праграмы адукацыйных абменаў паміж ЗША і замежнымі краінамі – праграмы Фулбрайта. З абвастрэннем «халоднай вайны» ў 1953 г. ствараецца Інфармацыйнае Агенцтва ЗША (USIA).

У мэтах умацавання і развіцця кантактаў паміж амерыканскімі і замежнымі дзеячамі мастацтва і культуры ЦРУ удзельнічала ў стварэнні Кангрэса за свабоду культуры (1950-1967 гг.). У 1961 г. быў прыняты Закон «Аб узаемных адукацыйных і культурных абменах» і закон Фулбрайта-Хэйса, што вярнула міжнародным культурна-адукацыйным і абменным праграмам амерыканскага ўрада прызнанне ў якасці самастойнага афіцыйнага напрамку знешняй палітыкі ЗША [10, с. 91-92].

Пасля Другой сусветнай вайны ў кіраўніцтва Францыі змянілася ўяўленне пра ролю культуры ў знешняй палітыцы. Знешнекультурная дзейнасць краіны стала насіць структурны характар. Культура стала разглядацца як інструмент вяртання былой велічы і статусу Францыі на сусветнай арэне. У 1945 г. у МЗС Францыі была створана Генеральная дырэкцыя па культурных сувязях з замежжам. У 1967 г. за мяжой налічвалася 59 Французскіх інстытутаў і 160 французскіх культурных цэнтраў [9, с. 36].

Першыя гады існавання ФРГ сталі часам аднаўлення старых і фарміравання новых арганізацый, уцягнутых у рэалізацыю знешнепалітычных мэтаў ФРГ у галіне культуры і адукацыі. Гэта былі Германская служба акадэмічных абменаў (ДААД, створана ў 1925 г., аднавіла дзейнасць у 1950 г.), Інстытут замежных сувязяў (ІЗС, створаны ў 1917 г., аднавіў дзейнасць у 1950 г.), арганізацыя «Інтэр Націёнес» (1952 г.), Фонд ім. А. фон Гумбальдта (ствараўся ў 1860 і 1925 гг., аднавіў дзейнасць у 1953 г.), Нямецкі Савет мастацтваў (1954 г.), Міжнародны музычны савет (1953 г., з 1955 – Нямецкі музычны савет), інфармацыйная радыёстанцыя «Нямецкая хваля» (1953 г.). [3, р. 107-108, 114]

У 1951 г. быў заснаваны Гётэ-Інстытут. У 1959-1960 гг. ўсе дзяржаўныя федэральныя ўстановы культуры за мяжой сталіся часткай інстытута ім. Гётэ. У 1963 г. за мяжой налічвалася больш за 100 германскіх культурных інстытутаў.

У 1957 г. для сістэматызацыі знешняй культурнай дзейнасці СССР быў створаны Дзяржаўны камітэт па культурных сувязях з замежнымі краінамі (ДККС) пры Савете Міністраў СССР. У 1967 г. ДККС быў скасаваны і кантроль над знешнекультурнай дзейнасцю краіны атрымаў Адзел па культурных сувязях з замежнымі краінамі МЗС. У 1958 г. УТКС было ператворана ў Саюз савецкіх таварыстваў дружбы і культурнай сувязі з замежнымі краінамі (ССТД). У 1959-1975 гадах быў адкрыты 21 інфармацыйна-культурны цэнтр СССР за мяжой.

Пасля вайны культурныя інстытуты Балгарыі з'явіліся ў такіх краінах "народнай дэмакратыі" як Чэхаславакія (Прага, 1948, Браціслава, 1971), Польшча (Варшава, 1952), ГДР

(Берлін, 1962), СССР (Масква, 1988). Адзінай капіталістычнай краінай, дзе быў адкрыты культурны цэнтр Балгарыі, была Аўстрыі (Вена, 1975).

Свае цэнтры культуры і інфармацыі адкрыла Чэхаславакія ў Балгарыі (Сафія, 1949), Польшчы (Варшава, 1949), Венгрыі (Будапешт, 1953), ГДР (Берлін, 1955), Румыніі (Бухарэст, 1981).

Пасля вайны Венгерскія інстытуты пачалі працаваць у Сафіі і Варшаве (абодва ў 1948 г.). У 1949 г. была створана новая ўстанова – Інстытут культурных сувязей. Такія інстытуты былі адкрыты ў Празе (1953), Усходнім Берліне (1973), Каіры (1974), Дэлі (1978), Хельсінкі (1980).

Абноўленага даверу да культурнай складаючай міжнародных адносін у пасляваенны час стала стварэнне ў лістападзе 1945 г. ЮНЕСКА ў якасці галоўнага інстытута міжнароднага культурнага супрацоўніцтва. Адным з першых дасягненняў ЮНЕСКА ў галіне культуры стала Сусветная канвенцыя аб аўтарскім праве, прынятая ў 1952 г. і накіраваная на абарону правоў творчых дзеячаў і, тым самым, на ахову культурнай разнастайнасці. У 1966 г. ЮНЕСКА прыняла Дэкларацыю прынцыпаў міжнароднага культурнага супрацоўніцтва. 16 снежня 1966 г. Генеральная Асамблея ААН прыняла Міжнародны пакт аб эканамічных, сацыяльных і культурных правах. ЮНЕСКА першай прапанавала тэзіс, што культура з'яўляецца адным з найважнейшых кампанентаў развіцця. Сярод ключавых падзей у гэтай галіне варта адзначыць Сусветную канферэнцыю па палітыцы ў галіне культуры, якая прайшла ў Мехіка ў 1982 г.

У гэты перыяд быў створаны шэраг міжнародных няўрадавых арганізацый, якія аб'ядналі спецыялістаў розных галін культуры: Міжнародны савет музеяў (ICOM, 1946 г.), Міжнародны музычны савет (ММС, 1949 г.), Міжнародная арганізацыя фатаграфічнага мастацтва (1950 г.), Міжнародная арганізацыя журналістаў (1954 г.), Міжнародная арганізацыя фестывальных арганізацый (ФІДОФ, 1965 г.), Міжнародны савет на захаванню помнікаў і славутых месц (ICOMOS, 1965 г.) і інш.

У эпоху распаду імперый, знешняя культурная палітыка была шырока разгорнута для захавання або развіцця эканамічных і культурных сувязяў паміж метраполіяй і былымі каланіяльнымі краінамі, забяспечваючы альтэрнатыўную, новую структуру інтэграцыі. Аб гэтым яскрава сведчыць пашырэнне брытанскіх, амерыканскіх, нямецкіх і французскіх культурных інстытутаў у паўднёвым паўшар'і. З дапамогай праграм адукацыйнай дапамогі і студэнцкіх грантаў, навуковага супрацоўніцтва і перадачы тэхналогій, іх асноўная мэта заключалася ў тым, каб атрымаць перамогу над мясцовымі элітамі.

У сувязі з прадастаўленнем большай частцы сваіх афрыканскіх калоній незалежнасці ў 1958-1960 гг. перад Францыяй паўстала пытанне аб захаванні трывалых сувязяў з новымі незалежнымі дзяржавамі. Асновай устанавлення ўзаемавыгоднага дыялогу стала французская мова. Таму ў 1960-х гг. Францыя пачала інтэнсіўна развіваць лінгвістычны напрамак сваёй знешняй культурнай палітыкі. У 1960 г. была створана Канферэнцыя міністраў нацыянальнай адукацыі франкафонных дзяржаў (CONFEMEN), у 1961 г. была створаная Асацыяцыя універсітэтаў, якія выкарыстоўваюць поўнаасцю або часткова французскую мову (AUPELF) і інш. Да 1969 года 52% ад агульнага бюджэту Міністэрства замежных спраў выдзяляліся на знешнекультурную дзейнасць [4, р. 73]. З 1970-х гг. пачаўся працэс інстытуцыяналізацыі Франкафоніі. У 1986 г. у першым Саміце прыняла ўдзел 41 франкафонная дзяржава.

СССР быў ініцыятарам прыняцця на XV сесіі Генеральнай Асамблеі ААН у 1960 г. "Дэкларацыі аб прадастаўленні незалежнасці каланіяльным краінам і народам" і імкнуўся ўсталяваць дыпламатычныя, дзелавыя, грамадскія і культурныя сувязі з кожнай з афрыканскіх краін адразу пасля абвешчэння незалежнасці. Часткай савецкай дзяржаўнай палітыкі стала прыцягненне афрыканскіх студэнтаў у савецкія ВНУ.

У пасляваенны перыяд у Еўропе сфарміравалася дзве групы краін, якія будавалі больш цесную інтэграцыю ў палітычнай, эканамічнай і культурнай сферах. Першая група знаходзілася пад сферай уплыву Савецкага Саюза. Гэта так званыя краіны "сацыялістычнага лагера" ці краіны Савета эканамічнай ўзаемадапамогі (створаны ў 1949 г. шасцю краінамі, пазней далучыліся краіны па-за Еўропы). Другая група краін разгортвала інтэграцыю ў рамках Савета Еўропы (створаны ў 1949 г. дзесяццю краінамі).

Адметна, што пытанням культуры была нададзена ўвага і ў тэксце Варшаўскага дагавора (1955 г.), які аформіў ваеннае супрацоўніцтва еўрапейскіх сацыялістычных краін. Артыкул 8 меў спецыяльнае ўказанне на абавязацельства яго ўдзельнікаў «дзеінічаць у духу дружбы і супрацоўніцтва ў мэтах далейшага развіцця і ўмацавання эканамічных і культурных сувязяў паміж імі»

Цікавым прыкладам барацьбы за ўплывы з'яўляецца гісторыя Брытанскага савета. У 1950 годзе былі закрыты яго аддзяленні ў краінах, схільных уплыву камунізму, Венгрыі, Чэхаславакіі і Балгарыі. Выключэннем стала Польшча, дзе Брытанскі савет працягваў працаваць па агульнай праграме. Канфліктныя зоны таксама не падтрымліваліся саветам – была спыненая праца ў Егіпце (у сувязі з канфліктамі з нагоды Суэцкага канала), у Кітаі (1952), на Кіпры. У 1948 г. былі закрыты аддзяленні ў Ірландыі, Швейцарыі, Французскай Паўднёвай Афрыцы, Балівіі, Эквадоры, Парагваі. У 1950 – Судане, 1951 – Ефіопіі. [3, р.124]

19 снежня 1954 г. у Парыжы пад эгідай Савета Еўропы была заключана Еўрапейская культурная канвенцыя, якая заклікала еўрапейскія краіны да палітыкі сумеснага дзеяння ў сферы культуры і адукацыі. 1 студзеня 1962 г. Савет Еўропы заснаваў Савет па культурнаму супрацоўніцтву.

Прыкладам рэгіянальнага культурнага супрацоўніцтва з'яўляюцца краіны поўначы Еўропы. У 1947 г. у Осла адбылася першая сустрэча Паўночнай культурнай камісіі. У 1962 г. было заключана Пагадненне аб Паўночным супрацоўніцтве. У 1966 г. для рэалізацыі сумесных праектаў быў створаны Паўночны культурны фонд. [7] У 1977 г. быў прыняты першы план культурнай дзейнасці Еўрапейскага Саюза.

У 1969 г. была створана арганізацыя "Ісламская канферэнцыя" (АІК, з 2011 – Арганізацыя ісламскага супрацоўніцтва). У 1969 г. на сваім першым саміце ў Рабаце удзельнікі вырашылі "праводзіць кансультацыі з мэтай умацавання супрацоўніцтва і ўзаемадапамогі ў эканамічнай, навуковай, культурнай і духоўнай абласцях у адпаведнасці з неўміручымі вучэннямі іслама".

Сістэма міжнародных сувязей перыяду "халоднай вайны" напоўнілася міжнароднымі конкурсамі, прэміямі і фестывалямі. Напрыклад, у сферы кінамастацтва гэта прэміі Залаты Глобус у Лос-Анджэлесе (з 1944 г.), Брытанская акадэмія (з 1948 г.), прэмія Акадэміі навуковай фантастыкі, фэнтэзі і фільмаў жахаў Сатурн (ЗША, з 1973 г.), Сезар ў Парыжы (з 1976 г.), прэмія Еўрапейскай кінаакадэміі (з 1988 г.). У верасні 1946 г. адбыўся першы Міжнародны кінафестываль ў Канах.

Сярод іншых галін культуры можна назваць Эдынбургскі міжнародны фестываль (1947), музычны конкурс нямецкага радыё і тэлебачання (1952), конкурс “Трэммі” (1957), конкурс акадэмічных музыкантаў імя П. Чайкоўскага (1958), конкурс вакалістаў імя М. Глінкі (1960), Сусветны фестываль тэатраў лялек у Шарлевіль-Мезьер (1961), тэатральны фестываль і музычны фестывалі ў Белградзе (1967, 1969), фестывалю вулічных мастацтваў у Шасепіры (Chassepierre, Бельгія, 1972), ціркавы фестываль у Монтэ-Карла (1974), фестываль вулічных тэатраў у Орыяяке (1986).

Пашыраецца геаграфія правядзення міжнародных кніжных кірмашоў – Варшава (1956), Белград (1956), Каір (1969), Сінгапур (1969), Сан-Паулу (1970), Лондан (1971), Нью-Дэлі (1972), Буэнас-Айрэс (1975), Масква (1977), Тэгеран (1987), Турын (1988) і інш. З’яўляюцца кірмашы коміксаў і мультымедынай прадукцыі. Першы кірмаш коміксаў адбыўся ў Ангюлем (Францыя) у 1974 г. У 1984 г. ўзнік другі падобны кірмаш у Эрлангене (ФРГ).

У цэлым у гэты перыяд заўважны тры восі геапалітычных і геакультурных канфліктаў. 1) Захад vs. Усход: “Халодная вайна” была шмат у чым вайною культур. Як падкрэслівае Дэвід Кут, культурнае спаборніцтва паміж Захадам і камуністычным лагерам было “унікальнай гістарычнай з’явай”, беспрэцэдэнтным імперскім конкурсам, у якім абодва бакі быў вымушаны “даказаць сваю дабрачыннасць, каб прадэманстраваць сваю духоўную перавагу, каб прэтэндаваць на высокі ўзровень «прагрэсу», каб выйграць грамадскую падтрымку і захапленне, атрымаць першыняство ў кожным выпадку, што падобна да Алімпійскіх гульняў культуры” [1, р. 3].

2) Поўнач vs Поўдзень. У эпоху распаду імперый, знешняя культурная палітыка была шырока разгорнута для захавання або развіцця эканамічных і культурных сувязяў паміж метраполіяй і былымі каланіяльнымі краінамі, забяспечваючы альтэрнатыўную, новую структуру інтэграцыі.

3) ЗША vs Еўропа. Па словах Роберта Філіпсана, ў перыяд 1950-1970 гг. на распаўсюджанне англійскай мовы ў свеце было выдаткавана столькі грошай, як ніколі да гэтага [6, р. 9]. Контрнаступленне пад кіраўніцтвам Францыі ператварыла яго інстытутаў культуры за мяжой у дэманстрацыйныя залы для прасоўвання французскага кінамастацтва і літаратуры. Значна больш эфектыўным, аднак, быў акцэнт на распаўсюджанне выкладання французскай мовы, які ў 1986 г. дасягнуў сваёй кульмінацыі ў стварэнні Міжнароднай арганізацыі Франкафоніі (МАФ).

СИСТЕМА МІЖНАРОДНИХ КУЛЬТУРНИХ ЗВ’ЯЗКІВ ПЕРІОДУ «ХОЛОДНОЇ ВІЙНИ» (1946-1989 рр.) (ПЕРЕКЛАД)

Кривашей Д. А.

Історія культурных відносін є одним із найбільш досліджених напрямків історичної науки. Але разом з тим сьогодні існують лише синтетичні праці, які узагальнюють процеси, що відбувалися у сфері міжнародних культурних відносін у світовому масштабі.

Серед наукових досліджень виділяються написані майже одночасно (1974 і 1975 рр.) книга Ентоні Хейга «Культурна дипломатія в Європі» [3] та Ю. Кашлева «Міжнародне співробітництво і культурні відносини» [8]. Серед більш сучасних видань можна назвати книгу американського вченого Девіда Коута (David Caute) [1], в якій представлені приклади

використання безпосередньо мистецтва діячами культури як культурної зброї під час «холодної війни». Основна увага приділяється США, Росії (так на Заході називали СРСР – редактор), Франції та Великій Британії. Культурній дипломатії США присвячена робота М. Каммінгса (M.C. Jr. Cummings) [2]. Дослідження Д. Хайзе присвячене історії культурного співробітництва післявоєнної Франції [4]. Місце культури в міжнародній політиці Німеччини пояснює В. Лепеніс [5].

В останні роки регулярно з'являються публікації, присвячені історії зовнішньої культурної політики різних країн. Серед авторів можна назвати Г. Філімонова [10], В. Водоп'янова [7], С. Косенка [9] та ін.

Водночас актуальними є питання формування системи міжнародних культурних зв'язків у країнах колишнього «соціалістичного табору», формування та впливу на процеси різних «центрів сили», побудови культурних зв'язків між колишніми колоніями. і метрополії на сьогодні залишаються малодослідженими.

У цій роботі ми намагаємося представити синтезований аналіз процесів, характерних для системи міжнародних культурних відносин періоду «холодної війни».

Політизація культури, посилена міжвоєнною пропагандою, у повоєнний час перетворює культуру на засіб ідеології та синонім ідеології. Після закінчення Другої світової війни дипломати в Сполучених Штатах все більше усвідомлювали необхідність експорту американського способу життя в рамках ідеологічної пропаганди.

У 1946 році після ряду трансформацій було створено відділ міжнародного інформаційного та освітнього обміну. У цьому ж році почалася історія першої глобальної програми освітніх обмінів між США та зарубіжними країнами – програми імені Фулбрайта. Із загостренням «холодної війни» в 1953 році було створено Інформаційне агентство США (USIA).

З метою зміцнення і розвитку контактів між американськими та закордонними діячами мистецтва і культури ЦРУ взяло участь у створенні Конгресу культурної свободи (1950–1967). У 1961 р. були прийняті Акт «Про взаємні освітні та культурні обміни» та Акт Фулбрайта-Хейса, які повернули міжнародним культурно-освітнім та обмінним програмам американського уряду визнання як самостійного офіційного напрямку зовнішньої політики США [10, с. 91-92].

Після Другої світової війни французьке керівництво змінило своє уявлення про роль культури у зовнішній політиці. Зовнішня культурна діяльність країни стала носити структурний характер. Культуру почали розглядати як інструмент відновлення колишньої величчя та статусу Франції на світовій арені. У 1945 році в Міністерстві закордонних справ Франції було створено Головне управління культурних зв'язків із зарубіжними країнами. У 1967 р. за кордоном діяло 59 французьких інститутів і 160 французьких культурних центрів [9, с. 36].

Перші роки існування ФРН стали часом відновлення старих і формування нових організацій, які займалися реалізацією зовнішньополітичних цілей ФРН у сфері культури та освіти. Це була Німецька служба академічних обмінів (DAAD, створена в 1925 р., відновила діяльність в 1950 р.), Інститут міжнародних відносин (IZS, створений в 1917 р., відновив діяльність у 1950 р.), організація «Інтернації» (1952 р.), Фонд ім. А. фон Гумбольдта (створений в 1860 і 1925 рр., відновив діяльність у 1953 р.), Німецька рада мистецтв (1954),

Міжнародна музична рада (1953, з 1955 – Німецька музична рада), інформаційна радіостанція «Німецька хвиля» (1953). [3, р. 107-108, 114].

У 1951 році був заснований Інститут Гете. У 1959–1960 рр. всі державні федеральні установи культури за кордоном увійшли до складу інституту ім. Гете. У 1963 році за кордоном діяло понад 100 німецьких культурних інститутів.

У 1957 році для систематизації зовнішньої культурної діяльності СРСР був створений Державний комітет у культурних зв'язках із зарубіжними країнами (ДККЗ) при Раді Міністрів СРСР. У 1967 році ДККЗ було скасовано, а контроль за зовнішньокультурною діяльністю країни був переданий Департаменту культурних зв'язків із зарубіжними країнами Міністерства закордонних справ. У 1958 році створено в Союз радянських товариств дружби і культурних зв'язків з зарубіжними країнами (СНТД). У 1959–1975 рр. за кордоном було відкрито 21 інформаційно-культурний центр СРСР.

Після війни заклади культури Болгарії виникли в таких країнах «народної демократії», як Чехословаччина (Прага, 1948, Братислава, 1971), Польща (Варшава, 1952), НДР (Берлін, 1962), СРСР (Москва, 1988). Єдиною капіталістичною країною, де був відкритий культурний центр Болгарії, була Австрія (Відень, 1975).

Чехословаччина відкрила свої центри культури та інформації в Болгарії (Софія, 1949), Польщі (Варшава, 1949), Угорщині (Будапешт, 1953), НДР (Берлін, 1955), Румунії (Бухарест, 1981).

Після війни угорські інститути почали працювати в Софії та Варшаві (обидва в 1948). У 1949 році була створена нова установа – Інститут культурних зв'язків. Такі інститути були відкриті в Празі (1953), Східному Берліні (1973), Каїрі (1974), Делі (1978), Гельсінкі (1980).

Відродженням довіри до культурної складової міжнародних відносин у повоєнний період стало створення в листопаді 1945 р. ЮНЕСКО як основної інституції міжнародного культурного співробітництва. Одним із перших досягнень ЮНЕСКО в галузі культури стала Всесвітня конвенція про авторське право, прийнята в 1952 році і спрямована на захист прав творчих людей і, таким чином, на захист культурного розмаїття. У 1966 році ЮНЕСКО прийняла Декларацію принципів міжнародного культурного співробітництва. 16 грудня 1966 року Генеральна Асамблея ООН прийняла Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права. ЮНЕСКО першою висунула тезу про те, що культура є однією з найважливіших складових розвитку.

Серед ключових подій у цій сфері необхідно відзначити Всесвітню конференцію з питань культурної політики, що відбулася в Мехіко в 1982 році.

У цей період було створено низку міжнародних неурядових організацій, що об'єднали фахівців із різних галузей культури: Міжнародна рада музеїв (ICOM, 1946), Міжнародна музична рада (IMC, 1949), Міжнародна організація фотографічного мистецтва та ін. (1950), Міжнародна організація журналістів (1954), Міжнародна організація фестивальних організацій (FIDOF, 1965), Міжнародна рада з охорони пам'яток і відомих місць (ICOMOS, 1965) та інші.

В епоху розпаду імперій зовнішня культурна політика була широко розгорнута для підтримки або розвитку економічних і культурних зв'язків між метрополією та колишніми колоніальними територіями, забезпечуючи альтернативну, нову структуру інтеграції. Про це яскраво свідчить експансія британських, американських, німецьких і французьких культурних установ у південній півкулі. Завдяки програмам освітньої допомоги та

студентським грантам, науковому співробітництву та передачі технологій їхня головна мета полягала в тому, щоб залучити місцеву еліту.

У зв'язку з наданням незалежності більшості своїх африканських колоній у 1958–1960 рр. Перед Францією постало питання збереження міцних зв'язків з новими незалежними державами. Французька мова стала основою для налагодження взаємовигідного діалогу. Тому в 1960-х рр. Франція почала інтенсивно розвивати лінгвістичний напрям зовнішньої культурної політики. У 1960 р. була створена Конференція міністрів національної освіти франкомовних держав (CONFEMEN), у 1961 р. – Асоціація університетів, які повністю або частково використовують французьку мову (AUPELF) тощо. До 1969 р. на зарубіжну культурну діяльність виділялося 52 % загального бюджету МЗС [4, р. 73]. З 1970-х років. почався процес інституціоналізації франкофонії. У 1986 році в першому саміті взяла участь 41 франкомовна країна.

СРСР був ініціатором прийняття на XV сесії Генеральної Асамблеї ООН у 1960 р. «Декларації про надання незалежності колоніальним країнам і народам» і прагнув встановити дипломатичні, ділові, соціальні та культурні зв'язки з кожною з африканських країн відразу після проголошення незалежності. Залучення африканських студентів до радянських університетів стало частиною радянської державної політики.

У післявоєнний період в Європі сформувалися дві групи країн, які будували тіснішу інтеграцію в політичній, економічній і культурній сферах. Перша група перебувала під сферою впливу Радянського Союзу. Це так звані країни «соціалістичного табору» або члени Ради економічної взаємодопомоги (створена в 1949 р. шістьма країнами, пізніше приєдналися країни поза Європою). Друга група країн розвивала інтеграцію в рамках Ради Європи (створеної в 1949 р. десятьма країнами).

Проблемам культури приділено увагу і в тексті Варшавського договору (1955 р.), який оформив військове співробітництво європейських соціалістичних країн. Стаття 8 мала особливу вказівку на зобов'язання її учасників «діяти в дусі дружби і співробітництва з метою подальшого розвитку і зміцнення економічних і культурних зв'язків між ними».

Цікавим прикладом боротьби за вплив є історія Британської Ради. У 1950 році були закриті її філії в країнах, що піддалися впливу комунізму – Угорщині, Чехословаччині та Болгарії. Виняток становила Польща, де Британська Рада продовжувала працювати над загальною програмою. Конфліктні зони також не були підтримані радою – роботи були припинені в Єгипті (через конфлікт навколо Суецького каналу), в Китаї (1952), на Кіпрі. У 1948 році були закриті філії в Ірландії, Швейцарії, Французькій Південній Африці, Болівії, Еквадорі та Парагваї, у 1950 р. – в Судані, у 1951 р. – в Ефіопії [3, р.124].

19 грудня 1954 року в Парижі під егідою Ради Європи було укладено Європейську культурну конвенцію, яка закликала європейські країни до політики спільних дій у сфері культури та освіти. 1 січня 1962 року Рада Європи заснувала Раду з питань культурного співробітництва.

Прикладом регіонального культурного співробітництва є країни Північної Європи. У 1947 році в Осло відбулося перше засідання Північної культурної комісії. У 1962 році було укладено Угоду про Північне співробітництво. У 1966 році для реалізації спільних проектів був створений Північний фонд культури [7]. У 1977 році був прийнятий перший план культурної діяльності Європейського Союзу.

У 1969 р. була створена організація «Ісламська конференція» (ОІК, з 2011 р. – Організація ісламського співробітництва). У 1969 році на своєму першому саміті в Рабаті учасники вирішили «провести консультації з метою зміцнення співпраці та взаємодопомоги в економічній, науковій, культурній та духовній сферах відповідно до безсмертного вчення ісламу».

Система міжнародних відносин періоду «холодної війни» була наповнена міжнародними конкурсами, преміями та фестивалями. Наприклад, у галузі кінематографії це премії «Золотий глобус» у Лос-Анджелесі (з 1944 р.), Британська академія (з 1948 р.), премія «Оскар» наукової фантастики, фентезі та фільмів жахів «Сатурн» (США, з 1973 р.), Сезар у Парижі (з 1976), Премія Європейської кіноакадемії (з 1988). У вересні 1946 року в Каннах відбувся перший Міжнародний кінофестиваль.

Серед інших галузей культури можна назвати Единбурзький міжнародний фестиваль (1947), музичний конкурс Німецького радіо і телебачення (1952), конкурс «Греммі» (1957), конкурс академічних музикантів ім. П. Чайковського (1958), конкурс вокалістів ім. М. Глінки (1960), Всесвітній фестиваль театрів ляльок у с. Шарлевіль-Мезьєр (1961), театральний фестиваль і музичні фестивалі в Белграді (1967, 1969), фестиваль вуличних мистецтв в Шассеп'єрі (Шассеп'єр, Бельгія, 1972), фестиваль цирку в Монте-Карло (1974), фестиваль вуличних театрів в Оріяка (1986).

Розширюється географія проведення міжнародних книжкових ярмарків – Варшава (1956), Белград (1956), Каїр (1969), Сінгапур (1969), Сан-Паулу (1970), Лондон (1971), Нью-Делі (1972), Буенос-Айрес (1975), Москва (1977), Тегеран (1987), Турин (1988) та ін. Проводяться ярмарки коміксів та мультимедійної продукції. Перший ярмарок коміксів відбувся в Ангулемі (Франція) в 1974 році. У 1984 році другий подібний ярмарок відбувся в Ерлангені (Німеччина).

Загалом у цей період помітні три осі геополітичних і геокультурних конфліктів.

1. Захід проти Сходу: Холодна війна багато в чому була війною культур. Як зазначає Девід Кут, культурне змагання між Заходом і комуністичним табором було «унікальним історичним явищем», безпрецедентним імперським змаганням, у якому обидві сторони мали «довести свою доброзичливість, продемонструвати свою духовну перевагу, претендувати на високий рівень «прогресу», завоювати підтримку й захоплення громадськості, здобувати першість у кожній справі, що схоже на Олімпійські ігри культури» [1, р. 3].

2. Північ проти Півдня. В епоху розпаду імперій зовнішня культурна політика була широко розгорнута для підтримки або розвитку економічних і культурних зв'язків між метрополією та колишніми колоніальними країнами, забезпечуючи альтернативну, нову структуру інтеграції.

3. США проти Європи. За словами Роберта Філіпсона, в період 1950-1970 рр. на поширення англійської мови у світі було витрачено більше грошей, ніж будь-коли [6, р. 9]. Контрнаступ під керівництвом Франції перетворив її культурні установи за кордоном на демонстраційні зали для просування французького кіно та літератури. Набагато ефективнішим, однак, був акцент на поширенні викладання французької мови, який у 1986 році завершився створенням Міжнародної організації франкофонії (OIF).

Література

1. Caute, D. The dancer defects: the struggle for cultural supremacy during the Cold War. New York: Oxford University Press, 2005.

2. Cummings, M.C. Jr. Cultural Diplomacy and the United States Government: A Survey / M.C. Jr. Cummings – Washington DC: Center for Arts and Culture, 2003.
3. Haigh, Antony. Cultural diplomacy in Europe. Strasbourg: Council of Europe, 1974.
4. Haize, D. L'action culturelle et de coopération de la France à l'étranger : un réseau, des hommes. Paris : L'Harmattan, 2012.
5. Lepenies, W.. The seduction of culture in German history. Princeton, NJ: Princeton University Press. 2006.
6. Phillipson, R., English language spread policy. *International journal of the sociology of language*. 1994. Vol. 107. P. 7–24.
7. Водопьянов, В.С. Сотрудничество государств Северной Европы в сфере культуры и образования. *Вестник МГИМО*. 2013. № 5.
8. Кашлев, Ю.Б. Международное сотрудничество и культурные связи / Ю. Кашлев. М.: Моск. рабочий, 1975.
9. Косенко, С.И. Генезис и эволюция культурной дипломатии Франции на протяжении эпох. *Вестник МГИМО*. 2013. №4.
10. Филимонов, Г.Ю. К вопросу об истории внешней культурной политики США / Г.Ю. Филимонов. *Вестник РУДН. Серия «Международные отношения»*. 2011. № 4. С. 89-97.

ОСОБЛИВОСТІ ЛІКВІДАЦІЇ ОСЕРЕДКІВ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛЬНО-КОМУНІСТИЧНИХ ПІВДНЯ УКРАЇНИ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ 1920-Х РОКІВ.

Ніколаєв І.Є.

Одним з базових принципів розвитку демократичного суспільства, становлення України як демократичної держави, є наявність політичних партій, що відображають інтереси й потреби максимально більшого числа громадян. Це особливо актуально для нас сьогодні, коли в період широкомасштабного вторгнення та збройного захисту державності, саме ідейний і політичний плюралізм є одним з гарантів повоєнного становлення громадянського суспільства в Україні.

Серед дослідників заявленої в доповіді теми, слід відзначити в першу чергу праці Р. Ветрова, де виокремлюються етапи і механізми знищення альтернативних більшовикам соціалістичних партій [1, с. 125-127], дослідник Ю. Шаповал аналізує проблему цілеспрямованої ліквідації більшовиками опозиційних націонал-комуністичних партій, показує матеріали судових процесів над колишніми боротьбистами в середині 1930-х років [10, с. 163-180]. У монографії київської вченої О. Любовець комплексно розглянуто ключові тенденції діяльності українських партій в роки соціально-політичних альтернатив 1917-1920-х років [7]. Втім, незважаючи на наявність значної кількості опублікованих праць, в українській історіографії існує потреба комплексного дослідження становлення гегемонії більшовицької партії, вивчення регіональних аспектів проблематики.

З огляду на переважаючу кількість сільського населення, в Україні істотною популярністю користувалися партії, які базувались на платформі народництва. В 1917 році як Всеукраїнська сила інституалізується Українська партія соціалістів-революціонерів (УПСР). Головним гаслом якої стає передача землі селянам. З кінця 1919 року, через закріплення в Україні більшовиків, основна частина партії опиняється в еміграції. У той же час з її залишків формуються національні українські партії соціалістичної й комуністичної орієнтації. На початку 1920 року в Україні діяли три комуністичні партії – провладна КП(б)У, УКП (боротьбисти) і створена з лівого крила УСДРП Українська комуністична партія (УКП). Соціалістичні ідеї також поділяла ліва фракція Всеросійської партії соціалістів-революціонерів в Україні – Українська партія лівих соціалістів-революціонерів (борбисти).

На початку 1920-х років для більшовиків втрачає актуальність потреба співпраці з окресленими силами. Курс на монополізацію влади та встановлення монопартійної системи не передбачав можливості для існування навіть наближених за світоглядом політичних сил.

Аналізуючи становище боротьбистів та борбистів, відзначимо, що на початку 1920-го року це були достатньо чисельні за кадровим. В лавах У КП (б) загалом перебувало 15 тисяч осіб. Широкою була організаційна мережа У П Л С Р (б). Її філії існували в Катеринославській губернії, Полтавській (1300 чол.), Київській (понад 700 чол.), на Харківщині (близько 700 чоловік). Південні організації – Одеська та Миколаївська нараховували відповідно близько 600 та 700 членів. Також, в Одесі У П Л С Р видавало газету «Борьба» [2, с. 46].

Протягом січня-лютого 1920 року у стосунках між У КП (б), У П Л С Р та К П (б) У в Україні спостерігається активізація конфліктів між представниками цих партій на місцях. Суперечливості виникали з досить принципових питань. Насамперед, це право одноосібно представляти соціалістичні ідеї в Україні [9, с. 314-316].

6 лютого 1920 року В. Ленін підготував «Проект резолюції про українську партію боротьбистів», в якій обґрунтовувалася нова політична лінія відносно У КП (б): «Всю політику треба вести систематично й неухильно до ліквідації боротьбистів, що передбачається в недалекому майбутньому. Момент ліквідації буде встановлено Політбюро і повідомлено Укрревкому» [8, с. 346].

На думку миколаївського дослідника М. Шитюка, намірам більшовиків сприяло те, що в лавах боротьбистів не було єдності. Керівництво У КП (б) практично повністю перебувало на державній службі, тим самим компрометуючи себе [11, с. 200].

14 березня 1920 року боротьбисти провели Всеукраїнську конференцію, на якій більшістю голосів прийнято рішення про саморозпуск. Членам партії запропонували вступити до лав К П (б) У.

Трохи довше проіснувала інша лівоесерівська сила – У П Л С Р (б). Намагаючись отримати від влади можливість правової інституалізації, партійці робили спроби закріплення у виборчих органах. При цьому їм довелося зіштовхнутися з протилежними їх сподіванням більшовицькими поглядами на подальшу співпрацю. Також не знаходила підтримки ідея поглинення партії більшовиками серед головної опори борбистів – селянства.

При активній ідеологічній обробці правлячої партії проводились збори борбистських організацій України. В Одесі протягом лютого-червня 1920 року відбулося 17 конференцій губернської, міської та районної організації У П Л С Р (борбистів), на яких головним питанням стояло злиття з К П (б) У [6, арк. 4-5, 7-9].

29 квітня відбулася Всеукраїнська рада партії лівих соціал-революціонерів (борбистів). Південь України на ній представляли делегати від Миколаївщини. Зібрання ухвалило рішення щодо проведення підготовчої роботи задля об'єднання з К П (б) У шляхом саморозпуску [9, с. 318].

На початок червня 1920 року У П Л С Р (б) ще мала достатньо дієві організації на Півдні України, зокрема в Одеській губернії, Миколаївському, Херсонському, Єлизаветградському та Олександрівському повітах, друкувалась партійна періодика, мали своїх представників в місцевих Радах. Утім, курс на самоліквідацію набирав дедалі більшу підтримку. На загальноміських конференціях в Миколаєві та Єлизаветграді, що відбувались в травня 1920 року більшістю голосів (в Миколаєві 18 – за, 3 – утримались) ухвалюється рішення про злиття з К П (б) У. Також прийнято рішення про проведення внутрішньої чистки в У П Л С Р (б), внаслідок якої всім незгідним з рішенням Всеукраїнського з'їзду запропоновано залишити лави партії борбистів [6, арк. 9].

Для формального дотримання норм, які б юридично регламентували ліквідацію У П Л С Р (б) на місцях проведені зібрання, що схвалювали рішення з'їзду. Ці збори активно висвічувала радянська преса, подаючи їх як «факт остаточної перемоги народної влади». 10

серпня 1920 року відбулась Одеська губерньська конференція лівих соціалістів-революціонерів (борбистів). На зібранні були присутні 88 членів партії. Порядок денний складався з 4 пунктів. Першим стояло питання входження борбистів в КП(б)У, друге – нагальні завдання у розбудові профспілкового руху, третє – аналіз внутрішнього та зовнішнього становища республіки, четверте – становище на селі [6, арк. 29-31].

За аналогію з ліквідацією боротьбистів владою створювались ліквідаційні трійки. Трійки відповідали за закриття газет, клубів, передачу майна. Так, в Одесі газету «Борьба» було закрито до 15 серпня 1920 року. Робітничий клуб борбистів імені Лідова за рішенням трійки передано клубній секції губерньського парткому КП(б)У. За спеціальними актами борбистські осередки передавали своє нечисельне майно: меблі, бібліотеки, печатки, бланки, прапори. Серед майна траплялась зброя. Так, Одеський клуб імені Лідова мав арсенал з 11 гвинтівок [11, с.200].

Остаточними акордами для УПЛСР(б) стали повідомлення такого змісту, як, наприклад, телеграма № 289 з Одещини: «Первомайської організації борбистів більше не існує». А 25 серпня 1920 року закінчує своє існування Одеська губерньська трійка, що стало кінцем існування партії борбистів [11, с. 201].

Найдовше проіснувала найменша за чисельністю Україньська комуністична партія. Організаційно-правове оформлення якої відбулося наприкінці 1919 – початку 1920 року. Ядром нового партійного утворення стали Київська та Харківська організації УСДРП (незалежні). Одеська партійна організація УКП була сформована завдяки інструктору УКП М. Яворському і налічувала до 30 осіб, здебільшого це виключені з лав КП(б)У та колишніх боротьбисти.

Обмежений кадровий склад був істотною, але не єдиною, проблемою для низових осередків УКП на Півдні України. Листи Миколаївського повітового комітету до ЦК УКП в 1922 році про організаційне та політичне становище, наголошують на низці труднощів у діяльності партії, серед яких відсутність «твердої підтримки серед робітничо-селяньських мас». Звіти Миколаївського ДПУ більш категоричні щодо УКП: «...Партія не має жодного реального впливу в місті. Спроби проводити агітацію в сільській місцевості поодинокі та не мають успіху. На засідання губерньського комітету, які мають не систематичний характер, збирається не більше 10 активістів...» [4, арк. 23-24].

Зазначимо, що центральним друкованим органом партії була газета «Червоний прапор», головним редактором і провідним публіцистом якої став тісно пов'язаний з Миколаївщиною (до Центральної ради був обраний від Баштанської ради, тривалий час мешкав там) А. Пісоцький (А. Річицький). Під його ідеологічним керівництвом видання піддавало гострій критиці політику КП(б)У, він стане одним з багатьох українських прихильників ідей «справжнього комунізму», доля яких в наступному десятиріччі обернеться трагедією. В 1934 році його звинуватять у підриві партійної єдності, антирадянській діяльності, швидко осудять та розстріляють у квітні 1934 року біля селища Баштанка.

Ще на початку діяльності УКП (1920-1922 роки) у її лавах розпочалась внутрішньопартійна криза зумовлена розбіжностями в соціально-політичних поглядах керівництва УКП, насамперед у відношенні до НЕПу. В цей час з її лав починається відтік членів у напрямку КП(б)У, через що чисельність партії, яка й так була низькою, постійно скорочувалася, особливо у 1922 році.

На думку дослідника Ю. Дірявки, неприйняття НЕПу було пов'язано не тільки з ліворадикальними економічними поглядами УКП, але й тим, що члени цієї партії частково вбачали у такій політиці небезпеку відродження великодержавного російського шовінізму та ідеології «Єдиної неподільної Росії» через посилення капіталістичних елементів в Україні [3, с.16].

На тлі чого, жовтневий (1924 року) пленум ЦК КП(б)У приймає рішення про ліквідацію УКП. Мотивувалось це також тогочасним курсом більшовиків на монопольне домінування у політичному житті республіки.

Керівництво УКП за два місяці, які передували партійному з'їзду (січень-лютий 1925 року), провело певну роботу для так званого «організованого відступу партії». Головним аргументом цієї внутрішньопартійної кампанії висувалось досягнення «почесного варіанту» входження УКП до КП(б)У задля проведення своєї лінії всередині КП(б)У. Юридично самоліквідацію УКП було оформлено на її IV з'їзді (1-4 березня 1925 року).

Частина укапістів, увійшовши до КП(б)У, отримала керівні посади та взяла участь у державотворчих процесах в Україні в 1920-1930-х роках, згодом попавши під репресивний каток тоталітарної системи.

Окремі представники низових ланок здійснювали спроби відновити діяльність партії, у тому числі на Півдні України, але стомлене війнами й розрухою селянство – головна соціальна база українських націонал-комуністів в більшості не сприймало їх гасла. Так, у Ново-Юр'ївській сільраді Ново-Бузького району на Миколаївщині протягом квітня-липня 1925 року перебував колишній член УКП, який прагнув створити партійний осередок, але його дії були засуджені місцевим населенням, не домогшись ніяких результатів, він залишив сільраду [5, арк. 47].

Надалі діяльність органів влади, щодо запобігання відновленню діяльності УКП носило як контроль за колишніми членами партії, так і відстеження публікацій у пресі, насамперед закордонної. Відповідно до аналітичного огляду закордонної преси, проведеному Миколаївським окружком КП(б)України у вересні 1925 року, особлива увага приділялася статтям присвяченим ліквідації УКП та оцінці цієї події з боку представників іноземної громадськості.

Таким чином, вже до середини 1920-го року більшовики здобули вирішальну перемогу над альтернативними українськими національно-комуністичними партіями, поглинувши шляхом їх самоліквідації дві найвпливовіші з них.

Не в останню чергу допомогу офіційній владі в ліквідаційних процесах подали самі українські соціалістичні партії. Внутрішні антагонізми в опозиційному середовищі, що знайшли своє відображення у відсутності єдності та чіткого бачення свого місця в партійному середовищі, згода ряду керівників на займання керівних посад в органах радянської влади – все це певним чином дезорганізовувало членів окреслених в темі доповіді партій, значно сприявши ліквідаційним процесам.

Література

1. Ветров Р. О политической гибели меньшевиков на Украине в начале 20-х годов/ Радий Иванович Ветров // Политические партии и движения Украины XIX–XX вв. Сб. науч. трудов Днепропетровск: Изд. ДГУ, 1993. С.120–130.
2. Голуб А. Маловідомі сторінки історії Катеринославських есерів–боротьбистів/ А. Голуб // Південна Україна. 2000. № 2.
3. Дірявка Ю.П. Українська Комуністична партія (Укапістів): утворення, діяльність та ліквідація (1920–1925 рр.): автореф. на здоб. наук. ступеня канд. істор. наук: спеціальність 07.00.01 Історія України / Юрій Павлович Дірявка Дніпропетровськ, 2008 р. 19 с.
4. Державний архів Миколаївської області. Ф.1. Оп.1. Спр. 9. 69 арк.
5. Державний архів Миколаївської області. Ф.1. Оп.1. Спр. 170. 83 арк.
6. Державний архів Одеської області. Ф.40. Оп.1. Спр. 2. 69 арк.
7. Любовец О. М. Українські партії й політичні альтернативи 1917–1920 років. / Олена Миколаївна Любовец. К.: Основа, 2005. 311 с.
8. Нестеренко В. Діяльність УКП(б) на правобережній Україні /В. Нестеренко // Історія (збірка наукових праць) / Київ, 2009. С. 342–349.

9. Ченцов В. В. Політичні репресії в Радянській Україні в 20–ті роки. / Віктор Васильович Ченцов.– Тернопіль: Збруч, 2000.– 481 с.
10. Шаповал Ю. І. Україна 20 – 50–х років : сторінки ненаписаної історії / Юрій Іванович Шаповал. – К. : Наукова думка, 1993.– 350 с.
11. Шитюк М. М. Масові репресії проти населення Півдня України в 20–50–ті роки ХХ століття. / Микола Миколайович Шитюк.– Київ : Тетра, 2000.– 532 с.

ДОКУМЕНТУВАННЯ ДОСВІДІВ ВІЙНИ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

Пятницькова І.В.

Сучасну війну росії проти України називають найбільш задокументованою. Наразі реалізується цілий ряд проєктів, які мають різну мету та спрямування. Зібраний ними матеріал є дуже важливим для відтворення подій війни, досвідів її переживання, фіксації злочинів росіян.

Мета цієї публікації спрямована на аналіз документаційних ініціатив, вивчення інформаційного потенціалу зібраних ними матеріалів.

Діючі в Україні ініціативи з документування війни можна розділити на декілька напрямів залежно від їх спрямування. На фіксацію воєнних злочинів та злочинів проти людяності, скоєних російською армією в Україні спрямована створена Офісом Генерального прокурора України онлайн-платформа media@warcrimes.gov.ua. Ресурс є доступним та дозволяє швидко зафіксувати свідкам інформацію про злочин [11]. Платформа почала працювати з 6 квітня 2022 р. До 10 березня 2023 р. на неї було завантажено 71 912 файлів. Ці дані не доступні для широкого загалу, вони використовуються у кримінальних провадженнях та вносяться до Єдиного реєстру досудових розслідувань [6].

Правозахисний характер має ініціатива Української Гельсінської групи «Трибунал для Путіна». Вона включає фіксацію як окремих розповідей про переживання війну, так і узагальнені матеріали по регіонах України. У них відтворено дані про загиблих, поранених, зниклих безвісти людей, зафіксовано факти здійснення злочинів російськими військовими [7].

Ряд ініціатив з документування були ініційовані українськими журналістами. Вони спрямовані не лише на документування російських злочинів, а й на інформування світової спільноти про них. Серед таких проєктів «DATTALION: Ukraine's Data Battalion» виник у результаті високого рівня запиту іноземних медіа, парламентарів на події війни росії проти України [10]. Публічна база матеріалів «DATTALION: Ukraine's Data Battalion» включає структуровані за хронологією фото, відео, свідчення, дописи телеграм-каналів. Деякі з них мають особливу цінність, як, наприклад дописи телеграм-каналів Маріуполя. Загалом, учасникам проєкту вдалося зібрати 6 100 відео, 40 тис. фото. «DATTALION: Ukraine's Data Battalion» тісно співпрацює з зарубіжними медіа, парламентарями, українськими та іноземними правничими організаціями [10].

Проєкт «The Reckoning Proјмета» був заснований українською журналісткою Наталею Гуменюк, разом з відомою воєнною кореспонденткою Джанін Ді Джовані, яка висвітлювала порушення прав людини у збройних конфліктах на Балканах, в Африці та Близькому Сході [12]. «The Reckoning Proјмета» передбачає збір та оприлюднення на платформі журналістських розслідувань, описів воєнних злочинів росіян на території України. Засновники проєкту наголошують на тому, що з часом увага до подій війни зменшується, матеріали військових кореспондентів не враховуються судовими процесами. У цих умовах важливим є збереження правди про війну в Україні з метою досягнення справедливості як в медіапросторі, так і в правосудді, щоб досвід українських жертв не був забутий [12].

На вивчення історії перебігу подій, особистих досвідів переживання війни спрямоване документування Центрального державного аудіовізуального та електронного архіву України. До 10 березня 2023 р. в архів надійшло 4787 фото- та відеодокументів, що фіксують події війни. Установа не має окремої цифрової платформи для їх зберігання, але у фондах архіву зберігають та оцифровують матеріали про пам'ятки архітектури, панорами населених пунктів до війни та після обстрілів і руйнування [6].

Великий дослідницький потенціал має проєкт «24.02.22, 5 ранку: Свідчення з війни», який з березня 2022 р. реалізовує Центр міської історії Центрально-Східної Європи. Він отримав підтримку міжнародних партнерів, серед них Інститут філософії та соціології Польської академії наук, Польське товариство усної історії, Університет Сент-Ендрюс, Центр сучасної та цифрової історії Люксембурзького університету [1]. Головною дослідницею проєкту є українська соціологиня Наталія Отріщенко.

Проєкт спрямований на документування усних оповідей про переживання війни людей, які вимушені були залишити свої домівки та волонтерів. Його організатори головним своїм завданням вбачають створення не публічної документаційної бази, яка в подальшому, з дотриманням всіх вимог законодавства щодо збереження та використання особистих даних, буде використана виключно в наукових цілях.

Реалізація «24.02.22, 5 ранку: Свідчення з війни» дозволила зібрати матеріал у період безпосереднього розгортання подій, коли респонденти будували свої розповіді на власних відчуттях і переживаннях з мінімальним впливом на їх розповіді суспільного наративу.

Протягом першого етапу документаційної ініціативи (з березня – по вересень 2022 р.) учасники команди, які працювали у Центрі міської історії у м. Львові зібрали близько 150 усних оповідей від людей, що різняться за своїми соціально-демографічними характеристиками. Вони різні за статтю, віком, освітою, професійною діяльністю. Автори оповідей характеризуються широкою географією проживання та переміщення. Важливим є те, що в опитуванні взяли участь люди не лише із безпосередньо охоплених військовими діями регіонів, а й відносно спокійних центральних та західних областей України. Це дозволяє представити, а в подальшому дослідити всю палітру множинностей досвідів переживання війни.

Оскільки, особисті свідчення з часом змінюються, викристалізуючись в інституційних формах та формалізуючись у висловлюванні документаційна ініціатива «24.02.22, 5 ранку: Свідчення з війни» передбачає запис повторних інтерв'ю з респондентами. Це має виключно важливе значення для вивчення механізмів функціонування пам'яті, процесів її трансформації та факторів, що їх зумовлюють.

«Центр дослідження суспільства» (Cedos) реалізував цілий ряд дослідницьких проєктів, що спрямовані не лише на фіксацію, а й дослідження переживання війни. Серед них: «Перші дні повномасштабної війни в Україні: думки, переживання, дії», «Три місяці повномасштабної війни в Україні: думки, переживання, дії», «Шість місяців повномасштабної війни в Україні: думки, переживання, дії», «Дев'ять місяців повномасштабної війни в Україні: думки, переживання, дії», «Рік повномасштабної війни в Україні: думки, переживання, дії» [9].

Метою опитування стала фіксація та аналіз змін переживання війни. У дослідницькій опції проєкту питання повсякдення та побуту, емоційних переживань, досвіди вимушеного переселення, питання про вплив відключення електроенергії, повітряних тривог, обстрілів на роботу, зміну уявлень щодо майбутнього роботи або професії, основні турботи, питання публічного виміру.

Методом збору інформації стало проведення опитування шляхом Google-форм у вигляді відкритих питань, що змінювалися, доповнювалися на кожному етапі. Описуючи методологію проведеної роботи учасники проєкту вказували на те, що воно має обмежену репрезентативність. Опитування у Google-формі має свої переваги у доступності, не обмеженості у часі респондента, можливості його саморефлексувати і не перебувати під

впливом інтерв'юера. Проте, така форма опитування робить його обмеженим для людей, які не мали технічної можливості чи осіб старшої вікової категорії, що не є активними користувачами інтернету. Окрім того, дослідники проєкту відзначають високий ступінь наративізації отриманих відповідей, необхідність врахування того, що самі дослідники пережили досвід війни, що не могло не вплинути на їх аналітичні висновки.

Все ж на основі отриманих даних команді проєкту вдалося зробити ряд висновків, що ілюструють зміни в сприйнятті українським суспільством війни та наявність множинності досвідів її переживання.

Одна з ініціатив з документування війни належить громадській організації «Docudays.ua». Проєкт розпочався у березні 2022 р., і на початковому етапі отримав назву «Енциклопедія війни», згодом був перейменований в «Архів війни» [4]. Він полягає у зборі фото, відео, аудіо матеріалів що фіксують життя та побут під час війни; опір цивільного населення агресору; евакуацію, перебування в бомбосховищах; руйнування майна, насилля та інші злочини, здійснені російською армією на території України. Проєкт також передбачає проведення інтерв'ю з очевидцями. На сьогодні онлайн-платформа «Архіву війни» включає близько 6,8 млн. медіафайлів. Її специфіка полягає у тому, що його документальна база формується через надсилання матеріалів телеграм-ботом. Це дозволяє швидко та зручно передати відзняті відео- та аудіоматеріали. Проте, ставить цілий ряд питань щодо авторства джерела, його хронологічного та локального визначення.

«Docudays.ua» метою формування своєї документальної бази передбачає створення інструменту протидії війні проти України в інформаційному, мистецькому та правовому полі. Партнери об'єднання залучають зібрані матеріали для підготовки судових позовів проти *воєнних злочинів росії*. Умовами проєкту визначено, що з матеріалами «Архіву війни» можуть працювати юристи та правозахисники дослідники, журналісти, митці.

Громадська організація «Після тиші», що працює у м. Львові, займалася документування історичних свідчень про Голокост, депортації. В умовах повномасштабної війни Росії проти України об'єднання розпочало проєкт «24.02: Життя після». Він реалізується у співпраці з Wanna production, та культурною менеджеркою Марією Кравченко за підтримки Lviv.Media [2]. Усні розповіді фільмуються і частково сюжети цих розмов оприлюднені на ютуб-каналі проєкту [3].

Документуванням знищених об'єктів культурної спадщини займається Міністерство культури та інформаційної політики. З цією метою було створено онлайн-платформу War Evidence, на якій зібрані відео та фотографії доказів російської агресії в Україні з офіційних каналів, пресслужб органів державної влади, регіональних ЗМІ, інформаційних агентств, від окремих журналістів і фотографів. Матеріали платформи не обмежуються злочинами проти культурно-історичної спадщини України. На 14 жовтня 2023 р. на платформі було зібрано 5 405 постів, 38 654 фото, 4 064 відео [14].

За ініціативи Міністерства культури та інформаційної політики та Держмистецтва також була створена онлайн-платформа «Ukraine War Art Collection». Вона має публічний доступ, її робота передбачає можливість вільного викладу мистецьких проєктів. На платформі розміщені матеріали візуального мистецтва, мистецькі проєкти, література, музика, театр, відеоконтент, дитяча творчість, дизайн, архітектура [13]. Вони мають великий інформаційний потенціал не лише для вивчення розвитку культурної сфери у період війни, а й дослідження широкого кола історичних проблем репрезентованих мистецькими засобами.

На документування зруйнованих пам'яток матеріальної культурно-історичної спадщини Донеччини спрямований проєкт «Історико-культурна спадщина Донецької області: документування втрат і перспективи відновлення», який реалізується колективом кафедри історії України та спеціальних галузей історичної науки Донецького національного університету імені Василя Стуса, за підтримки Інституту наук про людину (Institute for Human Sciences). На сайті проєкту зібрані зображення, опис знищених історичних архітектурних об'єктів, монументів, музеїв регіону [5].

Таким чином, в Україні реалізується цілий ряд проєктів із документування війни та досвідів її переживання. Вони відмінні за своїм спрямуванням. Мають правозахисний, журналістський, соціологічний, усноісторичний характер. Водночас всі документаційні ініціативи є вкрай важливими, оскільки можуть слугувати доказовою базою та підґрунтям для подальших наукових досліджень.

Література

1. 24.02.22, 5 ранку: Свідчення з війни. URL: <https://www.lvivcenter.org/updates/testimonies-from-the-war/>
2. 24.02: Життя після. URL: <https://lviv.media/viyna/22261-24-02-zhyttia-pislia-istoriia-oleny-z-buchi-iakiy-vdalosia-vyikhaty/>
3. 24.02: Життя після. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=suilw6ZBeic>
4. Архів війни. URL: <https://docudays.ua/2022/news/kino/we-are-launching-the-archive-of-war-telegram-bot/>
5. Історико-культурна спадщина Донецької області: документування втрат і перспективи відновлення <https://heritage-of-donetsk.org/>
6. Семенюта І. Для нащадків і трибуналу: як формують національний архів війни в Україні. *Детектор медіа*. 24 квітня 2023. URL: <https://ms.detector.media/trendi/post/31754/2023-04-24-dlya-nashchadkiv-i-trybunalu-yak-formuyut-natsionalnyy-arkhiv-viyny-v-ukraini/>
7. «Трибунал для Путіна». URL: <https://helsinki.org.ua/activities/spetsproekty/tribunal-for-putin/>
8. Хто і навіщо збирає свідчення про війну в Україні? Київська школа економіки, 22 серпня 2022. URL: <https://www.facebook.com/KyivSchoolOfEconomics/videos/1774023496276336/>
9. Cedos – аналітичний центр і спільнота. Дослідження. URL: <https://cedos.org.ua/>
10. DATTALION: Ukraine's Data Battalion. URL: <https://dattalion.com/>
11. RussianWarCrimes. Офіс Генерального прокурора. URL: <https://warcrimes.gov.ua>
12. The Reckoning Projmeta. URL: <https://www.thereckoningproject.com/uk>
13. Ukraine War Art Collection. URL: <https://war-art.mkip.gov.ua/>
14. [War Evidence](https://war-evidence.mkip.gov.ua) <https://war-evidence.mkip.gov.ua>

ПОЧАТКИ ВЕЛИКОГО ПОЛЬСЬКОГО ЗЕМЛЕВОЛОДІННЯ НА ПРАВОБЕРЕЖЖІ У КОНЦЕПЦІЙ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО

Темірова Н.Р.

Довкола діяльності Михайла Сергійовича точаться довготривалі дискусії, зокрема щодо його політичної діяльності, участі у державотворчих процесах в Україні, стосунків із більшовицькою владою, але загальноновизнаним є його внесок у розвиток української історичної науки. Адже він здійснив концептуальне узагальнення історичного знання про українську минувшину, що мало надважливе значення для формування української ідентичності. Чимало міркувань М. Грушевського розвинені сучасними професійними істориками. Серед таких сюжетів – витоки великого польського землеволодіння у правобережних українських землях.

Ця тема М. Грушевським порушена у контексті загального вивчення минулого українського народу. Даний сюжет істориком представлено у працях «Барское староство. Исторические очерки (XV–XVIII вв.)», «Історія України-Руси», «Очерки истории украинского народа» та інших [1-5]. Свої висновки науковець ґрунтував на широкій джерельній основі, яку склали барські книги Київського центрального архіву, акти кам'янецьких і летичівських справ, метрика з московських архівів Міністерства юстиції іноземних справ і Варшавського головного архіву. Будучи прибічником комплексного

підходу до вивчення української минувшини, науковець не лише опрацював документальні тексти, а й збирав статистичний та етнографічний польовий матеріал безпосередньо на теренах Поділля, через що ці дослідження мають особливу цінність.

У пошуках походження магнатів, які надалі впливали на розвиток українських земель, М. Грушевський занурився далеко в часи існування Русі та Великого князівства Литовського. Історик зазначив, що «гніздом присутності» польських землевласників в українських землях ще до 1569 р. була Волинь, де зосереджувалися панські маєтки Чарторійських, Жеславських, Корецьких, Збараських, Загоровських і багатьох інших [5, с. 125]. Піднесення колонізаційної енергії польського уряду припало на другу чверть XV ст., але через татарські набіги вона пішла на спад. У другій половині XV ст. посилилася польська присутність. Поляки одержували густіше заселені землі, а не пустощі. Внаслідок значного рівня залюдненості вже у першій половині XV ст. на Поділлі відбувалися пожалування раніше заселених територій [1, с. 56]. М. Грушевський зазначає, що передача полякам таких ділянок могла відбуватися двома шляхами: переведенням вільних сільських общин у залежність до шляхтича або реквізицією майна місцевих і пожалування їх полякам [1, с. 61].

На погляд історика, під час роздачі земель Польська корона мала на меті не стільки заселення краю, як посилення польського елементу [1, с. 59]. При цьому науковець помітив, що на початковому етапі присутності в українських землях польські колоністи надовго не втримувалися на цих територіях. Як доказ він називає прізвища польських магнатів – Одровонжі, Бачацькі-Язловецькі, Лаші, Ціолки, яким вдалося закріпитися у Барщині до XV ст., при цьому інші зникали відразу після отримання пожалувань. Це спричинялося посиленням обороноздатності регіону та формуванням достатньо багаточисельної когорти безземельних шляхтичів [1, с. 59–60, 124].

Вивчаючи колонізацію південно-східного Поділля, М. Грушевський зазначив, що на відміну від литовських князів польські королі земельні пожалування роздавали не представникам місцевого населення, а полякам та їхнім прибічникам. Польська шляхта розпоряджалася цими землями на правах повної власності, тобто мала право володіти, дарувати, продавати, обмінювати, жертвувати, передавати нащадкам за заповітом, як жінкам, так і чоловікам. В українських землях шляхетське землеволодіння було обкладено повинностями та доволі високими податками. Але надалі їх було звільнено від усіх служб, податків і повинностей, крім річної плати із залюдненої землі. М. Грушевський показав, що спочатку шляхетське землеволодіння не супроводжувалося обов'язком військової служби, а мало означати винятково привілейованість, адже право шляхти на володіння землею давало династичне, князівське походження. Пізніше військова служба перетворилася на обов'язок [1, с. 160].

За спостереженням М. Грушевського, поступово на зміну дрібному польсько-шляхетському землеволодінню прийшли магнатські латифундії. Як наслідок, регіон перетворювався на комплекс декількох латифундій, в які входили маєтки дрібних власників [1, с. 151]. Історик помітив, що уже в XVI ст. на Київщині не було хорунжових родів, окрім деяких панів Звягільської й Чуднівської волості у межах володінь князів Острозьких. Хоча своїх панів вистачало, але їхні господарства були неприбуткові. Подібна ситуація спостерігалася і у Вінницькому та Брацлавському повітах.

Особливо зміцніли магнати після Люблінської унії 1569 р., коли розгорнулися активні колонізаційні процеси польських магнатів і, як наслідок, сформувалися великі латифундії. Так, на межі XVI–XVII ст. Жолкевські, Потоцькі, Конєцпольські, Калиновські опановували простори Брацлавщини та правобережну Київщину [3, с. 6]. У праці зауважено, що на цих територіях збереглося старе землеволодіння, але його власники збанкрутіли або зникли, а маєтки переходили в нові руки, зокрема польським землевласникам. Або ж латифундії польських магнатів створювалися шляхом викупу за безцінь від попередніх власників, випрошування від держави «пустинь». Зокрема, Збараські

скупували землі від Козарів, Оболенських, Короваїв, Турбівських та інших; Замойські захопили чи придбали сусідні зі своєю Шаргородською латифундією величезні території над Мурафою – землі Бушинських, Рахнівських, Клещівських та інших, отримали великі землі в посагу від Острозьких. У такий спосіб було утворено одну з найбільших латифундій у західній частині Брацлавщини. Калиновські отримали як посаг від Струсів величезні землі Козаків-Звенигородців, маєтності Кудренків, Золотарів і «пустиню Уманську», внаслідок чого виникла велика латифундія у східній частині Брацлавщини. У подібний спосіб збирали землі і Потоцькі. М. Грушевський підсумував, що в другій половині XVI – першій половині XVII ст. Брацлавщина, центральна й південна Київщина перетворилися на комплекс магнатських латифундій [3, с. 6].

Отже, М. Грушевський одним із перших спеціально досліджував колонізацію українських земель поляками, організацію шляхетського землеволодіння, станові відносини. Він відстежив витоки польського землеволодіння на українських територіях від XV–XVI ст. та показав, що поступово на зміну дрібному польсько-шляхетському землеволодінню прийшли магнатські латифундії, які розвивалися за рахунок інтенсивної експлуатації природних і людських ресурсів. Ці спостереження М. Грушевським було застосовано для обґрунтування історичної необхідності повернення українському народові його земель, оскільки саме землеволодіння протягом століть виступало основою тиску польських магнатів на українське селянство.

Література

1. Грушевський М. С. Барское староство: исторические очерки (XV–XVIII вв.). Киев, 1894. 402 с.
2. Грушевський М. С. Економічний і соціальний перелом XV–XVII ст. Господарство польського магната на Задніпров'ї. Київ, 1917. 96 с.
3. Грушевський М. С. Історія України-Руси: в 11-ти т., 12 кн. / редкол.: П. С. Сохань (голова) та ін. Київ: Наук. думка. Т. 5. 1994. 704 с.
4. Грушевський М. С. Історія України-Руси: в 11-ти т., 12 кн. / редкол.: П. С. Сохань (голова) та ін. Київ: Наукова думка. Т. 6. 1995. 680 с.
5. Грушевський М. Очерк истории украинского народа. Киев: «Лыбидь», 1990. 400 с.

ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНІ ВИМІРИ ОПОРУ РОСІЙСЬКІЙ АГРЕСІЇ

Тодоров І.Я.

Українці, як і інші європейські народи, завжди мали бажання мати свою власну державу, і коли її не було, вони активно виступали за її створення. Ця боротьба сприяла формуванню національної ідентичності, спрямованої на цінності свободи, гідності та особистого розвитку, що збігаються з цінностями Заходу. Процес самоствердження української нації став ще складнішим через насильницьку і криваву агресію Росії.

Відкрита і повномасштабна агресія Росії, її антиукраїнська риторика та відмова визнавати право України на незалежність стали серйозною загрозою для України і вимагають вирішення проблеми збереження її незалежності не лише під час війни, але й після її завершення. Ця агресія також значно вплинула на міжнародні відносини та спричинила формування нового світового порядку.

В цих умовах Україні важливо визначити свою позицію в складному процесі геополітичних трансформацій та розробити стратегію для досягнення миру. Одним з важливих політичних наслідків оголошення курсу на євроатлантичну інтеграцію для України стала відмова від політики багатовекторності, яка панувала впродовж перших років

незалежності, та від збалансованої зовнішньополітичної позиції. Євроатлантична інтеграція передбачає чітке визначення зовнішньополітичних пріоритетів, впровадження демократичних стандартів у всі сфери життя, а також адаптацію законодавства до євроатлантичних норм і стандартів.

Україна знаходиться в епіцентрі цивілізаційного зіткнення. Повномасштабна війна Росії проти України суттєво змінила сприйняття загроз для не лише української державності та українців як нації, але й для сучасної європейської цивілізації. 2 травня 2023 року Верховна Рада України прийняла заяву «Про визнання існування політичного режиму в Російській Федерації як рашизму та осуд його ідеологічних принципів і суспільних практик як тоталітарних та ворожих національній гідності» [1]. Категорія рашизм розглядається як новий вид тоталітарної ідеології і практики та ґрунтуються на російському шовінізмі та імперіалізмі. Рашизм включає: системне порушення прав і основних свобод людини; популяризацію культу сили та мілітаризму; самолюбство Росії та росіян за рахунок насильницького пригнічення та відкидання існування інших народів; використання практик для поширення російської мови, культури, православної церкви, медіа, політичних та громадських інститутів серед інших народів та пропагування ідеї «руського мира»; порушення міжнародного права, зокрема поваги до суверенітету інших держав, їхньої територіальної цілісності та міжнародно визнаних кордонів, використання сили чи загрози силою; фінансування та збройна підтримка незаконних збройних груп та сепаратистських рухів на територіях інших суверенних держав; використання заборонених методів ведення війни та систематичне вчинення військових злочинів та злочинів проти людяності; організація та вчинення масових вбивств, страт, катувань, депортацій, створення штучних умов для виникнення голоду та інших форм масового фізичного терору, геноциду та переслідувань за етнічними, національними, релігійними, політичними та іншими мотивами; регулярне використання економічного та енергетичного тиску; постійні загрози застосування ядерної зброї проти інших держав та можливість техногенних катастроф. Водночас існують численні перешкоди для належної оцінки рашистського виклику світовим співтовариством через внутрішні та зовнішні обставини. Концепція рашизму ще мало застосовується в політичному та науковому дискурсах через опір, який існує унаслідок довготривалих стереотипів і впливу проросійських груп.

Рашистська Росія створює абсолютно нові загрози для світу. Це відбувається в умовах активних змін, обумовлених процесами глобалізації, інформаційної революції, пандемії, політичної радикалізації, вибухового зростання популізму та правого радикалізму. Розглядаючи тактику і стратегію відносин з РФ, сучасні геополітичні учасники повинні розуміти, що рашистська Росія представляє собою абсолютно відмінну політичну систему в порівнянні з країнами вільного світу. Взаємодія між ліберально-демократичним світом і тоталітарною системою в умовах договірного співробітництва та добросусідства є неможливою. Під час автономізації (ізоляції) тоталітарної системи, слід враховувати, по-перше, стратегію стримування та виснаження цієї системи, і, по-друге, системні заходи з мінімізації ризиків і загроз, які вона представляє для тих, кого вона визнає своїми ворогами. Зараз рашистський виклик представляє собою лише верхівку тектонічних змін, які розгортаються в умовах глобалізованого світу. Глобальний тоталітарний виклик оголошено відкрито. Росія, пригнічуючи меншості та розшаровуючи агресивні соціальні страхи, універсалізувала ідею права на масове безпідставне насилля та геноцид.

Багато хто на Заході досі сприймає російсько-українську війну як прояв давнього регіонального конфлікту. Проте її сутність полягає в екзистенційному характері. На практиці, це більше схоже на стратегію «відкладених рішень», що несе ризик, оскільки робить його залежним від непередбачуваності Росії та наслідків її дій. Втім, існує інший можливий підхід. Він передбачає, що вище політичне керівництво Заходу прийме рішення, що існування агресивної Росії є недоцільним з огляду на загрозу його стратегічним

інтересам і глобальній стабільності. Такий підхід передбачає зміну філософії відносин Заходу з Росією.

Сьогодні Росія є не лише втіленням зла, але й його уособленням на світовому рівні. Для подолання цієї загрози, колективний Захід повинен не лише змінити своє ставлення до Росії, але і розробити конкретний та комплексний план дій для протидії Росії в економічній, політико-дипломатичній, військовій, регіональній, національній, кібернетичній, інформаційній сферах і інших областях. Важливо активно реалізовувати ці заходи протягом наступних 10-15 років. Такий розвиток подій може поховати російський імперський синдром та амбіції на світову гегемонію.

В цих умовах Україні важливо визначити свою позицію в складному процесі геополітичних трансформацій та розробити стратегію для досягнення миру. Одним з важливих політичних наслідків оголошення курсу на євроатлантичну інтеграцію для України стала відмова від політики багатовекторності, яка панувала впродовж перших років незалежності, та від збалансованої зовнішньополітичної позиції. Євроатлантична інтеграція передбачає чітке визначення зовнішньополітичних пріоритетів, впровадження демократичних стандартів у всі сфери життя, а також адаптацію законодавства до євроатлантичних норм і стандартів.

Перспектива членства України як у НАТО, так і ЄС залежить виключно від політичних аспектів і від того, наскільки швидко та успішно Україна впроваджуватиме європейські та північноатлантичні стандарти, посилюватиме демократичні інститути і зможе стати прогнозованою та стабільною країною у євроатлантичному просторі. Україна має розглядати євроатлантичну інтеграцію як рушій внутрішніх демократичних і соціально-економічних змін.

Співпраця із зовнішніми партнерами України в умовах російської інвазії має вирішальне значення в забезпеченні стійкості та опірності. Особливе місце тут займає співробітництво з Північно-Атлантичним Альянсом та майбутнє членство в НАТО. Термін національна стійкість почав використовуватися НАТО відносно недавно, з грудня 2015 року. На саміті Альянсу у Варшаві у 2016 р. було визначено стійкість як важливий засіб протистояння гібридним загрозам і суттєва основа успішного стримування та оборони, а також ефективним втіленням завдань організації. Зобов'язання щодо підвищення стійкості, ухвалені під час саміту НАТО у Варшаві, включало: посилення військових можливостей разом із підвищенням готовності цивільного населення протистояти загрозам; захист населення та територій держав-членів шляхом забезпечення неперервності державного управління, надання основних послуг та безпеки критичної цивільної інфраструктури, включаючи енергетику, транспорт та зв'язок; підвищення стійкості через інвестування у надійні військові здатності; захист національної інфраструктури та мереж від кібератак [5].

Потенціал національної стійкості та національної безпеки в значній мірі обумовлений зовнішніми чинниками та їхнім врахуванням у відповідній державній стратегії. Договір про створення НАТО вже передбачав певні показники стійкості, включаючи такі терміни як «самодопомога» та «самооборона», які відображали головні принципи національної стійкості для учасників альянсу. Засади резильєнтності були також закладені у статті 3 Договору, яка вимагала, що всі союзники розвиватимуть свої індивідуальні та колективні спроможності для відбиття збройного нападу [6]. Співробітництво в галузі національної безпеки між Україною та НАТО розпочалося з підписання та впровадження Програми «Партнерство заради миру» (1994 р.) і Хартії про особливе партнерство (1997 р.). в 1997-2023 діяла Комісія Україна-НАТО (КУН) як інституційна основа для окремих партнерських програм та ініціатив. В 2023 р. КУН була трансформована в Раду Україна-НАТО.

Початок російської агресії в 2014 р. призвів до інтенсивного розвитку безпекового співробітництва між Україною та Альянсом. З липня 2016 р. Україна отримала Комплексну програму допомоги від НАТО, що призвело до розширення військової та

військово-технічної співпраці між сторонами. В червні 2020 р. Україна отримала статус партнера НАТО з розширеними можливостями, що відкрило для неї доступ до додаткових можливостей співробітництва з Альянсом відповідно до комплексних положень Ініціативи оперативної сумісності партнерства.

Згідно з положеннями Річної національної програми в рамках Комісії Україна – НАТО на 2021 рік, передбачалася створення Національної системи стійкості. Ця система ґрунтувалася на міжвідомчій координації роботи між центральними органами виконавчої влади, іншими державними установами, громадськими організаціями, приватним сектором та міжнародними партнерами. У ситуації кризи посилення позицій України ставало однією з головних пріоритетних задач співробітництва України з Північноатлантичним Альянсом. Окремим аспектом були партнерські програми, які входили в рамки Річної національної програми і були спрямовані на підтримку соціальної стійкості і підвищення здатності відповідати на виклики безпеки на рівні територіальних громад. Певні програми також були спрямовані на підтримку управління об'єднаними територіальними громадами і надання інформації населенню щодо ризиків і загроз з точки зору соціальної стійкості цих громад. Річна національна програма також передбачала розробку та впровадження механізмів та методологічних підходів до оцінки ризиків і розробки наукових підходів до їх попередження в контексті Національної системи стійкості. Цей документ свідчив про успішність співпраці з НАТО, яке стало ключовим партнером у сфері зовнішньої політики і безпеки України та мало безпосередній вплив на формування системи регулювання і впровадження системи національної стійкості, а також на взаємозв'язок аспектів національної стійкості та національної безпеки з практичними зовнішньополітичними заходами [4].

Концепція національної стійкості України значним чином базується на наративі стійкості, який був розроблений під час створення концепції стійкості держав-членів Європейського Союзу. Цей наратив, зокрема, акцентується на протидії гібридним загрозам, особливо від Російської Федерації. Стратегія національної безпеки ЄС, яка була запущена у 2015 році, і План імплементації заходів у сфері безпеки та оборони (грудень 2016 р.), включають аспекти національної стійкості як важливу складову частину національної безпеки та заходів для її зміцнення. План також передбачає підтримку національної стійкості та стабільності зовнішніх партнерів Європейського Союзу, включаючи Україну. Цей підхід особливо підкреслював роль «самообілізації» громадянського суспільства як основи для забезпечення самовідтворення ключових параметрів соціальної стабільності в українському суспільстві, особливо в умовах агресії Російської Федерації, особливо на сході України. Можна стверджувати, що подальше зміцнення підтримки структур громадянського суспільства в Україні, як суб'єктів процесу зміцнення національної стійкості з боку європейських структур, спроможне призвести до посилення уваги до ролі громадянських акторів у реалізації відповідних державних програм щодо зміцнення національної стійкості України.

Здійснення концепції політики національної стійкості в сучасній Україні тісно пов'язане із взаємодією з зовнішньополітичними партнерами країни. Ця взаємодія виявляється як у програмах та напрямках співпраці між міжнародними структурами та Україною, так і в орієнтації України на концепції національної стійкості та національної безпеки, які розробляються європейськими та північноамериканськими експертними групами.

НАТО засуджує найбільш рішучим чином жорстоку і неспровоковану загарбницьку війну Росії проти України – незалежної, мирної і демократичної країни, близького партнера Альянсу. Як НАТО, так і держави-члени Альянсу продовжують надавати Україні допомогу на безпрецедентному рівні з метою гарантування її основоположного права на самооборону. На саміті НАТО у Вільнюсі у 2023 році держави-члени Альянсу підтвердили відданість майбутньому вступу України до НАТО. Держави-члени Альянсу і надалі підтримуватимуть Україну і аналізуватимуть її здобутки у досягненні оперативної сумісності, а також

додаткових демократичних і безпекових перетворень, що є необхідною умовою для вступу до НАТО [2].

Тому під час Вашингтонського саміту НАТО Україна має отримати запрошення, яке еквівалентно початку переговорів про вступ до Альянсу. Для України, для українського народу та для всього вільного світу немає іншого варіанту, окрім як зробити Україну членом НАТО. Звісно, найскладніше буде досягти консенсусу всіх членів Альянсу, включаючи такі країни, як Угорщина та Туреччина [3].

Отже, Україні необхідно більше залучати зовнішній фактор до опору російській агресії. Зусилля мають бути зосереджені на євроатлантичній та європейській інтеграції. Участь в програмах, започаткованих зовнішніми партнерами України, сприятиме досягненню ефективних результатів у зміцненні опорності та стійкості українців в майбутньому.

Література

1. Заява Верховної Ради України «Про визнання існування політичного режиму в Російській Федерації як расизму та осуд його ідеологічних принципів і суспільних практик як тоталітарних та ворожих національній гідності». URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1687625>
2. Комюніке Вільнюського саміту видане главами держав і урядів країн-членів НАТО, які взяли участь у засіданні Північноатлантичної ради у Вільнюсі 11 липня 2023 року. URL: https://www.nato.int/cps/uk/natohq/official_texts_217320.htm?selectedLocale=uk
3. На Вашингтонському саміті Україна має отримати запрошення в НАТО, - Арсеній Яценюк. URL: <https://espreso.tv/na-vashingtonskomu-samiti-ukraina-mae-otrimati-zaproshennya-v-nato-arseniy-yatsenyuk>
4. Указ Президента України «Про Річну національну програму під егідою Комісії Україна - НАТО на 2021 рік.». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/189/2021#Text>
5. Commitment to enhance resilience. Issued by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Warsaw. NATO. 2016. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_133180.htm
6. The North Atlantic Treaty. Washington D. C. 1949. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_17120.htm

II. СЕКЦІЯ

«АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ, ІСТОРІОГРАФІЇ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА»

ПИТАННЯ ВАКЦИНАЦІЇ ВІД ВІСПИ В СИСТЕМІ ЗЕМСЬКОЇ МЕДИЦИНИ НА ПРИКЛАДІ КАТЕРИНОСЛАВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ

Арзаманов О.А.

Нещодавня епідемія дала зрозуміти нашій країні, що питання організації профілактичної діяльності для боротьби із інфекційними захворюваннями є актуальне у будь-який час. Головною з мір попередження більшості таких хворіб є вакцинація, яка у разі належного її виконання може перемогти їх розповсюдження. Історію організації щеплень на українських теренах можна простежити до періоду коли почала активно формуватися місцева система медичної допомоги – часу існування земського управління, а одне з перших щеплень що масово проводилось – було щеплення від віспи. Вивчаючи це питання ми можемо краще зрозуміти історичний досвід вакцинаційної діяльності, визначити можливі проблеми з якими вона може стикатись та шляхи їх вирішення.

До джерел з цієї теми відносяться актови(законои, що встановлюють обов'язковість щеплення)[1], документальні матеріали звітів земств на повітовому та губернському рівні[2;3;5;9;12], матеріали місцевої преси[7], та матеріали досліджень земських лікарів, що ставили ціллю показати стан земської медицини на губернському з'їзді лікарів[6;8;13].

Про важливість питання віспощеплення для населення свідчить те, що обов'язок його проводити у земствах був закріплений на найвищому рівні, прийнятим у 1865 р. положенням «О введении в России повсеместного правильного оспопрививания», яке також зазначало, що земські заклади повинні були отримувати матеріали для щеплення від медичного департаменту Міністерства Внутрішніх справ, та надавати свідчення про проходження щеплення йому ж. Слід врахувати те, що обов'язки земств у сфері медицини(особливо на початку їх існування) не були у достатній мірі окреслені законом, що демонструє велику увагу до цього питання на вищих рівнях влади[1].

Протягом раннього періоду діяльності земств(а інколи і під час пізнього), вакцинацією займались так звані «віспощеплювачі» - некваліфіковані місцеві селяни, які контролювались дільничними лікарями чи фельдшерами(у випадку їх відсутності – сільськими старостами), та отримували оплату у розмірі 10 коп. за кожне щеплення від повіту. Так, наприклад у 1877 р. на службі Маріупольського повіту працювало 36 віспощеплювачів, які за рік провели щеплення 5698 дітям, за що отримали еквіваленту виплату у розмірі 569,8 руб[2]. Повіти, які користувались їх послугами також отримували від земств гроші на їх навчання(із початку свого створення Верхньодніпровське земство виділяло по 5 руб. на підготовку нового щеплювача). Застосування їх допомоги сильно критикувалось лікарями, через їх непрофесіоналізм, відсутність їх безпосередньої участі у медичній організації ділянки та низький рівень контролю над ними[3].

Через збільшення із часом числа медичного персоналу у земствах, від цієї практики почали відходити на користь використання місцевих дільничних фельдшерів(а більш матеріально забезпечені повіти як Катеринославський цілком перейшли на їхні послуги до 1880-х років)[4]. Вони, здебільшого, приймали людей на території своєї ділянки, у власній амбулаторії, чи спеціально відведений селом квартирі. Масова вакцинація йшла двічі на рік, навесні та восени, у час вільний від робіт у полі. Про дні щеплень дільничні лікарі доповідали керівництву села, яке, в свою чергу, доповідало про них селянам. Для порівняння у 1898 р. у Маріупольському повіті працювало 36 фельдшерів та 16 віспеників,

а в 1902 р. – 46 фельдшерів та 5 віспеників. Але і цей підхід був далеко не ідеальним, оскільки лікарі зазначали що, по-перше, більшість цих фельдшерів були ротними(не мали медичної освіти та достатньої кваліфікації), по-друге були зайняті власною роботою та не мали часу відвідувати та приймати бажаних отримати щеплення[5].

Зрештою, шляхом підвищення числа персоналу та через приклад успішності вакцини для селян, у багатьох регіонах вдалось досягнути поступового зростання числа щеплень. Так, у період 1903-1908 рр., число щеплень виросло з 11760 до 18576 в Александрівському повіті, з 12743 до 18315 в Катеринославському[6].

Для вирішення проблеми нестачі персоналу який би зміг проводити подвірне щеплення неодноразово намагались залучити студентів лікарських та фельдшерських навчальних закладів у рамках їх навчальної практики. Контраргументом їх використання була неможливість обслужити достатню частину людей за період практики та пов'язані із цим труднощі у складанні звітності[7]. З рештою, на момент 1914 р. студентів до процесу щеплень вдалось залучити у Верхньодніпровському та, частково у Бахмутському та Северодонецькому повіті[8].

З метою надати щеплення якомога більшому числу населення(більшість з якого знаходилась у віддалених селах та домах і часто не мала можливості відвідати лікарський пункт), частина земств почала звертатись до системи подвірного щеплення до якого залучались студенти та спеціальні фельдшера. Позитивний результат цього можна бачити на прикладі Верхньодніпровського повіту, де з 1908 по 1911 р. число зпращених спеціалістів що проводили подвірне щеплення зросло з 3 до 8 чол., число захворювань впало у проміжок між 1907 та 1911 р. з 800 до 157, а число щеплень за цей період зросло з 4628 до 13686[9]. На жаль не вдалось запровадити таке нововведення на всій території губернії, тому у 1914 р. подвірне щеплення проводилось лише у Маріупольському, Катеринославському, Верхньодніпровському та, частково, Александрівському повіті, та, лише у перших двох вдалось найняти для цього окремих фельдшерів[10].

Актуальною проблемою залишалось ще і питання повторної вакцинації, яку було незручно проводити як і через вищезазначену нестачу часу та необізнаність населення так і через невдало організовану у багатьох місцях звітність про число привитих(особливо це було проблемою із тимчасовими працівниками-студентами. Наприкінці існування земської системи ряд повітів покращив ці показники(з 3671 у 1909 р. до 19974 у 1913 р. у Новомосковському повіті, з 7217 за 1903 р. до 18032 у 1912 р. у Александрівському)[11].

У останні роки існування земської медицини захворюваність все ще продовжувала рости. Так у 1914 р. на 100 000 жителів приходилось 129 хворих на віспу(порівняно із результатом у 70 на 100 000 у період 1909-1913 рр., та 57,5 у період з 1899 по 1908 рр.), при чому це була загальноімперська проблема (Російська імперія на момент 1914 р. мала саму високу захворюваність на віспу у Європі)[12]. Окрім вищезазначених факторів земські лікарі винили в цьому низьку обізнаність громадян, та відсутність примусовості вакцинації(приводячи у якості прикладу Германію, де це допомогло майже цілком позбавитись цієї хвороби). Серед можливих проблем земські лікарі також зазначали низьку якість самої вакцини(всього 71% вакцинацій по Російській Імперії за 1908 р. були успішні), через невідповідність більшості закладів виробництва санітарним нормам[13]. Після обговорення на лікарських з'їздах та повітових і губернських лікарсько-санітарних радах Губернською управою у 1916 р. був прийнятий проект організації щеплень, через централізований його контроль губернським земством, введення обов'язкових щеплень по дворах, створення для цього організації яку повинен був контролювати спеціально призначений лікар, що керував би фельдшерами, за якими були б приписані власні ділянки, та які не мали б інших зобов'язань, звільняючи повітові земства від фінансового утримання процесу щеплень(або зменшення долі їх фінансового внеску)[14].

Можна дійти висновків, що хоч протягом всього часу існування земської системи питання вакцинації від віспи і залишалось актуальним, не зважаючи на деякий прогрес

цілком вирішити питання цієї хвороби не вдалось, що однак було не результатом поганого земського управління Катеринославщини а проблемою, з якою було важко впоратись у масштабах всій імперії. Земським лікарям вдалось окреслити причини цього – відсутність примусу та інформування неграмотного населення, а отже і їх мотивації, відсутність належної інфраструктури, що забезпечила б допомогою значну кількість сільських жителів, відсутність кваліфікованого персоналу, що мав би на це питання особистий час та достатню платню. Ці проблеми висвітлювались, та багато земств почали активно їх вирішувати, але через революцію та подальшу відміну земської системи ми не можемо дізнатись чи мало б це довготривалі результати.

Література

1. «О введении в России повсеместно правильного оспопрививания» Полное собрание сочинений законов Российской империи. 2-е собр. Т.40. Отд.1. Ст. 42374. С. 885-886
2. Отчет Мариупольской уездной земской управы мариупольскому уездному земскому собранию очередной сессии 1878 года. Мариуполь. Типография Л.А.Залюбавского, 1878. С. 39-48
3. Земско-медицинский сборник Вып. VII. Москва .Тип. Д.И.Иноземцева, 1893. С.27
4. Так само. С.31
5. Отчет Мариупольской уездной земской управы за 1902 год. Мариуполь. Типография Э.И.Голдрина, 1903. С.223-249
6. Труды X-го губернского съезда земских врачей и представителей земских учреждений Екатеринославской губернии. 4-13-го марта 1910 года. Т.1.Екатеринослав.Тип. ТД "Нейте и Мясоедов" 1910. С.42;125
7. Вестник Екатеринославского Земства.1904 №18.
8. Лященко И.И. О постановке оспопрививания в Екатеринославской губернии. Труды XI-го губернского съезда земских врачей и представителей земских учреждений Екатеринославской губернии. 20-29-го марта 1914 года. Т.3. Екатеринослав. Тип. К.А.Андрущенко, 1914. С.345
9. Отчеты уездных санитарных врачей Екатеринославского губернского земства за 1911 г. Екатеринослав. Типография Н.А.Андрущенко, 1912. С.64-65
10. Лященко И.И. О постановке... С.347-348
11. Так само С.346
12. Доклады и Заключение по санитарному отделению. Екатеринославскому Губернскому Земскому Собранию 51 очередной сессии 1916 года. Екатеринославской Губернской Земской Управы .Екатеринославъ. Тип. К. А. Андрущенко, 1917. С/2
13. Падлевский Л.В. К вопросу о заготовлении оспенной вакцины Екатеринославским губернским земством. Труды XI-го губернского съезда земских врачей и представителей земских учреждений Екатеринославской губернии. 20-29-го марта 1914 года. Т.4. Екатеринослав. Тип. К.А.Андрущенко, 1914. С.159-160
14. Доклады и заключения... С.5-6

ВОЄННА ПРОПАГАНДА РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ПРЕСИ)

Біла К.В.

Тема воєнної пропаганди у сучасному світі, у якому розпочалася нова хвиля військових конфліктів, постає як ніколи актуальною. Адже підготовка агресора до війни розпочинається саме з психологічного та ідеологічного налаштування власного соціуму. Ще за довго до того, як пролунають перші постріли, агресор розпочинає війну у інформаційній площині. Тому значення воєнної пропаганди при підготовці суспільства до війни важко переоцінити. Чим краще буде «опрацьована» тема війни, пояснена її необхідність для жителів власної країни, її значення для держави, тим більшою буде підтримка воєнної політики населенням. Насправді саме від останніх залежить успіх воєнної кампанії, адже цивільні надають мобілізаційний ресурс, забезпечують роботу економіки країни в умовах воєнного стану, зрештою легітимізують дії влади і розраховуються за наслідки при будь-якому результаті війни – перемозі чи програві. Тому навіть для диктаторських чи авторитарних режимів важливою є «щира» підтримка населенням воєнної політики, їхня довіра до влади і віра у «справедливість» і «необхідність» війни.

В умовах сучасної російсько-української війни протистояння на інформаційному фронті стало звичним явищем, заходи дезінформації противника, його інформаційно-психологічні операції спрямовані як на противника так і на власне населення постали повноцінною зброєю. Цікаво, що методика воєнної пропаганди, що використовується сьогодні Російською федерацією у протистоянні з Україною, ідеологічні наративи та кліше не надто відрізняються від воєнної риторики, яку використовувала Російська імперія напередодні та на початку Першої світової війни. Так маски «визволителів», «захисників братніх народів», борців за православну віру були такі ж як і в нинішніх загарбників.

Тому мета даного дослідження полягає у простеженні витоків цього «поток» брехні – російської воєнної пропаганди, її методи, напрямки та інструменти, що використовувала імперська пропаганда в Україні під час Першої світової війни.

Основним інструментом впливу на соціум у цей час постала преса, як головне джерело інформації. В основу джерельної бази цього дослідження лягли періодичні видання Київського генерал-губернаторства, як прифронтового регіону, а саме видання з Київської, Подільської і Волинської губерній. Так проаналізовані газети «Киевлянин», «Подолія», «Подольские известия», «Подольянин», «Земская мысль», «Жизнь Волыни», «Юго-Западный вестник», «Наша Волынь», «Ровенский уездный вестник».

Загалом ще напередодні війни на сторінках газет відображалися антинімецькі та антиавстрійські настрої влади. Окремі місцеві видання посилювали відчуття підозрілості в суспільстві короткими інформаційними замітками про невідомих осіб, що намагалися нелегально перетнути кордон з Австро-Угорщиною, про затриманих подорожуючих австрійських підданих, хоча в мирний час такі події особливо у прикордонних містах були доволі звичними та не привертали особливої уваги [19, с.4; 4, с. 4]. У переддень «Великої війни» регіональна періодика також віддзеркалювала тривожні настрої місцевих жителів серед яких ширилися різні чутки, до прикладу про австрійських шпигунів на повітряній кулі, яких начебто бачили поблизу кордону[8, с. 4]. Про ймовірну небезпеку з повітря у липні 1914 р. писала й київська преса, характеризуючи можливості німецького повітряного флоту, зокрема дерижаблів та труднощі боротьби з ним[10, с. 2]. Таким чином посилювалася тривожність у суспільстві, створювалося відчуття небезпеки, загрози з «заходу».

З початком війни та оголошенням мобілізації у липі-серпні 1914 року актуальною була тема саме мобілізації і її популяризація серед населення. З аналізу матеріалів преси бачимо, що через день після проголошення указу «Про призов нижніх чинів...» (18 липня 1914 р.) у пресі стали з'являтися заклики, зокрема до духовенства, аби священники пояснювали прихожанам, що участь чоловіків у війні є їхнім обов'язком перед «батьківщиною, царем, Богом та законом» та аби духівники заспокоїли жіноцтво, матерів та дружин, щоб ті не «смущали» своїм плачем та тугою призваних солдат[13, с. 1]. Розміщувалися повідомлення про радісну зустріч жителями Петербургу звістки про початок війни, мітинг, що відбувся у столиці, виголошені на ньому патріотичні прокламації[9, с. 4]. Детально описувалися мітинги в губернських центрах: Києві, Житомирі, Кам'янці-Подільському[11, с. 4]. Водночас у місцевій хроніці не згадувалося ні про випадки ухилення від мобілізації, ні про незручності та пов'язані з ними невдоволення, що виникли в наслідок введення військового стану. Навпаки, описувалися приклади підтримки мобілізації в повітах, окрему увагу приділяли патріотичним маніфестаціям, що відбувалися у містечках краю[3, с. 4; 16, с. 3; 20, с. 4; 5, с. 4]. Таким чином створювалася ілюзія всенародного піднесення, що мало на меті посилити підтримку населенням війни та воєнних заходів.

Якщо слідувати принципам воєнної пропаганди, запропоновані ще у 1928 р. британським політиком Артуром Понсонбі бачимо, що пропаганда Російської імперії цілком відповідала їм. Так теза «*ми не бажаємо війни*» та «*війна відбувається тільки по вині супротивника*» повсякчас фігурувала в пресі. Пропаганда наполегливо працювала на підтримання в інформаційному просторі образу війни «*справедливої*», «*оборонної*» та врешті «*визвольної*». Ця риторика була присутня у пресі як центральній так і регіональній. Головні тези пропаганди зводилися до необхідності для Російської імперії стати на захист «менших», пригнічених братів, передовсім сербів та інших православних народів, об'єднаних з росіянами «*ідеєю слов'янства*». Щоправда сама ідея слов'янства не надто обґрунтовувалася, а більше уваги приділялося ідеї «смерті», а точніше честі померти за мету – «*визволення братніх народів*». На тлі такої «священної» місії «визволення» дещо марнословними видаються репліки тодішніх пропагандистів про нагоду відродити репутацію Російської імперії, велич якої була підірвана її «гіркою» поразкою в російсько-японській війні. Врешті з усім цим наративом різко дисонує теза про те, що «миролюбна Русь» насправді не хотіла війни[15, с. 1-2]. Однак подібна не послідовність, не логічність викладення матеріалу та окремих думок, що подекуди суперечать одна одній загалом не заважали пропаганді ефективно працювати та заповнювати інформаційний простір потрібними наративами.

У пресі повсякчас виправдовували війну за допомогою тези про відновлення «*історичної справедливості*» через так зване «*повернення*» територій Русі до складу Російської імперії. Розмовами про «воз'єднання» рясніли газети при коментуванні ледь не кожного кроку російської армії на території Австро-Угорщини. Поверненням «свого» називали й окупацію Російською армією Галичини у 1914 р. Коментарі щодо подій навколо Галицької битви та її результатів зводилися до прославлення «блискучої» перемоги російських воїнів, які наблизили століттями очікуваний час «воз'єднання Червоної Русі з матір'ю Росією». Описуючи взяття Перемишля на початку березня 1915 р. автор замітки не полінувався надати історичну довідку про це, одне з найдавніших міст Галичини, назвавши його «русским городом», яке в XIV столітті увійшло до складу польського королівства і ось, «нарешті», російським військам вдалося виправити цю «історичну помилку» [17, с. 2-3]. Повторюючи риторику центральних імперських газет про завершення справи «Івана Калити – великого збирача земель Русі», у місцевій пресі розповідали про необхідність звільнити всі території Червоної Русі, а також «угорську Русь», а за нею Хорватію, Чехію, Далмацію, Боснію і Герцеговину[12, с. 2]. Тобто офіційна пропаганда навіть не соромилася і не піддавала сумніву легітимність таких територіальних зазіхань. Центральною ідеєю

«Великою війни» в газетах називали завершення справи «звільнення» слов'ян задля привнесення «миру» і «блага», яке їм могла запропонувати лише Російська імперія.

Окрім «глорифікації» війни, формувався «образ» царя-месії, який був покликаний захистити **від «приниження»** Росію і від знищення «братню слов'янську державу». Імператор уособлював у собі «російського багатиря», що мав звільнити світ від «грубої сили, жорстокості і чванства тевтона» і дати людству «священні ідеали добра, правди і справедливості» [6, с. 2]. У публікаціях стосовно особи царя використовуються епітети «вождь», «державний вождь», до прикладу: «Вся Росія буде усвідомлено нести на собі усі наслідки, які б вони не були, і твердо йти туди, куди поведе її Державний Вождь» [7, с. 1-2]. Російський імператор на сторінках пропаганди поставав як священний символ «неминучої перемоги». Його приїзди в окуповані та прифронтові міста викликали в місцевій пресі шквал патріотичних памфлетів, газети рясніли деталізованими описами зазвичай короткотривалого перебування Миколи II.

Багато зусиль докладала пропаганда й для створення **«образу ворога»**, аби в уяві населення швидше і легше формувалася щонайменше антипатія, а найкраще – ненависть до противника. Основним «ворогом», відповідно до пріоритетів російської пропаганди, поставала Німецька імперія та Австро-Угорська імперії, Османській в інформаційному площині приділялося порівняно менше уваги. Ймовірно акцентування уваги на антинімецькій пропаганді було пов'язане з тривалим дружніми контактами, у тому числі економічними і культурними, між Російською та Німецькою імперіями. Пропаганда застосовувала метод протиставлення «собі», тобто народу Російської імперії, «іншого», ментально «чужого» німецького народу. Заздалегідь продукувалося вороже ставлення до «чужого», а саме осіб німецької національності, будь якого «продукту» німецького походження, в тому числі й культурного. З цією метою здійснювалося так зване «викриття», «розвінчування міфу» про високий культурний рівень німецького народу і західної цивілізації загалом.

У пропагандистських публікаціях неодноразова згадується, що ворожі солдати вчиняли насильство як над російськими полоненими солдатами, так і над загиблими воїнами, зокрема йшлося про відрізання частин тіла, розпорювання животів, відрубування кінцівок, проте джерела інформації зазвичай не вказувалися, тому достовірність цих злочинів сумнівна [18, с.3-4]. Повідомлення такого змісту наводили жах на читачів і, за відсутності альтернативних джерел інформації, переважно сприймалися як істина. З-за допомогою створеного образу «ворога», який поставав «нелюдом», пропаганда формувала агресивне ставлення не лише до армії противника, а й до військово-полонених. Не вдаючись до особливих маніпулятивних хитрощів, у публікаціях відкрито закликали владу та військових жорстоко поводитися з полоненими, закликали органи громадського самоврядування не соромитися та використовувати працю військовополонених, якщо випадала така нагода [14, с. 3]. Водночас інформація про прийнятні умови перебування російських солдат у ворожому полоні в пресі не оприлюднювалася, допустимими були лише описи «звірств» стосовно них. Те, що таке рішення було не випадковим, а надходило саме від влади свідчить цікава публікація у волинській пресі, на яку звернула увагу дослідниця О. Біла. Так, у газетній замітці «Листи російських військовополонених (Занепокоєння російського уряду)» йдеться про необхідність перехоплювати листи російських солдат, у яких ті не скаржилися на умови в полоні, а навпаки відзначали гідне до себе ставлення [1, с. 136]. Адже подібні заяви шкодили не лише руйнуванню образу «ворога-дикуна», а й підривали бойовий дух солдат, що могли у вирішальний момент бою скласти зброю. Отже тут ми бачимо послідовний процес «дегуманізацію» ворога.

Противнику, що поставав у образі «вандала-дикуна» протиставлявся образ «російського воїна», який творився за допомогою епітетів про благородство «широкої російської душі», йому приписувалося «рицарське» ставлення до мирного населення, «ласку та добродушність» проявлену до переможеного та полоненого ворога [6, с. 1-2].

«Героїзація» російської армії загалом та окремих її представників стала у періодичних виданнях окремим напрямком, як різновид літературного твору. Часто такі описи не мали посилань на джерело, замовчувалися прізвища головних героїв, місце подій, тому все більше подібні оповіді скидалися не на статтю кореспондента, а на повість. Так, у одній зі статей йшлося про випадок, коли російський солдат за невідомих обставин беззбройний забрів у стан ворога, вступив у сутичку з п'ятьма німецькими солдатами, убив трьох, а двох інших узяв у полон та привів у місце розташування російських військ. Ні героя, ні місце «бойової слави» автор оповіді не назвав[18, с. 3-4]. У іншій статті під назвою ««Они» и «Мы»» автор порівнював військових російської та німецької армії, де останні поставали безчесними боягузами, а росіяни, навпаки, під страхом смерті будучи в полоні відмовлялися викрикувати прославляння «Хай живе Германія». Знову ж таки, ні місця події ні учасників випадку протистояння, ні джерело, що повідомляло про інцидент кореспондентом не вказано[2, с. 4]. Така героїзація російських службовців мала надихати суспільство, підживлювати віру в нього у швидку перемогу. Пропагандою навіювалося переконання про те, що вся російська армія складається з героїв, відповідно «армія героїв» не могла потерпіти поразку.

Отже головним інструментарієм Російської воєнної пропаганди була преса, а основним напрямком пропаганди, що поширювався на території України – це усі прошарки суспільства. Тому на шпальтах газет описувалися як регіональні проблеми, що постали в краю з запровадженням воєнного стану, так і обговорювалися питання внутрішньої і зовнішньої політики загалом. Торкаючись теми війни, видання орієнтувалися на ідеологічну тональність, яку демонстрували центральні видання імперії. Вони ж часто слугували й джерелом інформації про більшість подій, що відбувалися на інших ділянках фронту, у тому числі й на дипломатичному. Використавши пресу як основну трибуну, пропаганда намагалася забезпечити підтримку населенням війни і воєнних заходів. Цьому слугували ідеї «слов'янства», «православ'я», «воз'єднання Русі», «визволення братніх народів». Звісно відповідальними за розв'язання війни оголошувався противник. Використовувалися такі методи пропаганди, як створення образу ворога, який поставав ментально «чужим». У результаті чого жертвами пропаганди стали будь які особи, об'єкти, явища, що прямо чи опосередковано асоціювалися з ворогом у середині держави. Образ противника «дегуманізувався» та «демонізувався», ворожі солдати на сторінках газет поставали дикунами, вандалами, водночас їм протиставлялися «героїзовані» та «ідеалізовані» образи солдатів російської армії. Характерною ознакою пропагандистських статей, що повідомляли події з фронту, була відсутність будь яких відомостей про місця «бойової слави» росіян чи «військового злочину» німців/австрійців/турків, переважно у таких оповідях посилялися на випадкових свідків події, або узагалі не вказували джерела інформації. Апелюючи до християнського милосердя, у пресі закликали співчувати та надавати допомогу пораненим солдатам, потік яких у прифронтових містах та містечках не припинявся з перших днів війни. Таким чином пропаганда намагалася всіляко підтримувати інтерес населення до війни, переконувати його у її справедливості, підтримувати віру у «швидку» і не відворотну перемогу Російської імперії.

Література

1. Біла О. Історико-краєзнавчі публікації на сторінках Волинської періодики XIX – поч. XX ст. канд. дис. іст. наук. К. 2017. 263 с.
2. «Они» и «Мы». *Подольнин*. №1180. 11 грудня 1914 р. С. 4.
3. 15 июля состоялась патриотическая манифестация (Последние известия). *Подолья*. №85 18 липня 1914 р. С. 4.
4. 16 июля в гостиннице «Гранд Отель»... (Местная хроника). *Подолья*. 18 липня 1914 р. С. 4.

5. 20 июля происходило у нас отправление первого отряда запасных. *Подолья*. №89. 31 серпня 1914 р. С. 4.
6. В дни тяжких испытаний (окончание). *Подолья*. №91. 5 вересня 1914 р. С. 1-2.
7. В дни тяжких испытаний. *Подолья*. №90. 3 вересня 1914 р. С. 1-2.
8. В ночь с 15 на 16 июля...(Местная хроника). *Подолья*. 18 липня 1914 р. С. 4.
9. В Петербурге известие о начале войны встречено с энтузиазмом (Последние известия). *Подолья*. №87. 23 липня 1914 р. С. 4.
10. В случае войны. *Киевлянин*. №187. 9 липня 1914 р. С. 2.
11. Вести о мобилизации войск... *Подолья*. №87. 23 липня 1914 р. С. 4.
12. Взятие Львова и Галича. *Подолья*. №90. 3 вересня 1914 р. С. 2.
13. Епископ Митрофан. Пастырям Подольской епархии. *Подолья*. №86. 20 липня 1914 р. С. 1.
14. Земства и пленные. *Подольянин*. №1277. 13 квітня 1915 р. С. 3.
15. К моменту. *Подолья*. №89 31 серпня 1914 р. С. 1-2.
16. Манифестация в Каменце. *Подолья*. №86. 20 липня 1914 р. С. 3.
17. Перемышль. *Земская мысль*. 14 березня 1915 р. №63. С. 2 – 3.
18. Подвиги русских и жестокость немцев. *Подолья*. №95. 14 вересня 1914 р. С. 3-4.
19. При с. Ляшковцы...(Местная хроника). *Подолья*. 6 червня 1914 р. С. 4.
20. Янович А. с. Метановка Гайсинского уезда...*Подолья*. №87. 23 липня 1914 р. С. 4.

ГУСТАВ ГАРТМАН У РОЗБУДОВІ ПРОМИСЛОВОГО ДОНБАСУ

Басько Р. В.

У розбудові на українських теренах промислових комплексів у другій половині XIX ст. важливу роль відігравали підприємці іноземного походження. Особливо помітно це спостерігалось у Донецькому регіоні. Наприкінці XIX ст. поряд з іншими промисловими сформованими в регіоні центрами одним із потужних стане «Російське товариство машинобудівних заводів Гартмана» (РТМЗГ), котре за діяльності Густава Гартмана у вельми короткий термін побудувало паровозобудівний завод у Луганську, створивши умови для розширення діяльності регіону. Цей аспект породжує інтерес, щодо того наскільки значною була роль даного підприємця на Донбасі, на промисловий та соціально-економічний рівень і наслідки розбудови вище згаданого заводу.

Перші праці, в яких порушено проблему індустріалізації на українських теренах, з'явилися ще у період становлення підприємств. Зокрема, В. Добролюбов у праці, виданій у 1888 р., окреслив досягнення у вугільній та металургійній промисловості регіону [1]. У проміжку 1908 –1914 рр. постали дослідження І. Глівіца, В. Зіва, Л. Кафенгауза щодо значення іноземців та процесів монополізації [4; 6; 8]. Наприкінці 1960-х рр. з'явилися роботи, присвячені промислому розвитку Донбасу загалом. На зламі XX–XXI ст. спостерігалось зростання інтересу до соціально-економічного розвитку регіону на основі ширшої джерельної бази та нової методології. Серед найважливіших виокремлюються праці І. Довжука, Т. Лазанської, А. Михненко та інших [2; 9; 10]. Загалом питання щодо процесів промислового перевороту на українських теренах привернули увагу кількох генерацій науковців. При цьому на увагу заслуговують персоналії підприємців, які здійснювали індустріалізацію Донбасу на зламі XIX–XX ст. Отже, метою цієї розвідки є визначення ролі Густава Гартмана у розбудові промисловості Донбасу.

Густав Гартман народився 10 червня 1842 р. Освіту здобув у Хемніцькому комерційному училищі. Тривалий час стажувався на іноземних металургійних підприємствах Німеччини, Бельгії, Франції та Великої Британії. Практику пройшов на Манчестерському паровозобудівному підприємстві, що вважався найкращим у той період.

Протягом 1867–1870 рр. керував сімейною фірмою, здобувши управлінський досвід. Через деякий час очолив Дрезденський банк [5, с. 31–36].

Перехід Росії до протекціоністських митних тарифів внаслідок реформ С. Вітте унеможливив експорт німецької продукції, що заохотило Г. Гартмана виробляти власну продукцію безпосередньо на теренах імперії. Для побудови майбутнього підприємства було обрано Луганщину. Такому рішенню посприяли відносна близькість вугільних копалин, що означало швидке надходження коксівного вугілля, наявність металургійних заводів, потенціал вільнонайманих робітників, сприятливе географічне розташування (віддаленість від кордонів, наявність водних ресурсів, прокладена залізниця). При виборі земельної ділянки враховувалась можливість розбудови соціальної інфраструктури, що й було зроблено у подальшому.

Датою заснування «Російського товариства машинобудівних заводів Гартмана» вважається 3 травня 1896 р. Його загальний капітал складав 4 млн руб. золотом, який було розподілено на 40 тис. акцій по 100 руб. кожна. Співзасновниками товариства виступили головний директор Санкт-Петербурзького міжнародного комерційного банку І. Гольдштант і Г. Гартман. Серед акціонерів були як іноземці, так місцеві підприємці [7, с. 88–89].

Все необхідне для заводу завозилося з Німеччини, з містечка Хемніц, з огляду на що наповнення підприємства було на сучасному рівні [9, с. 36]. Компоненти підприємства будувалися поетапно та вводилися відразу в експлуатацію. У проміжок між 1896–1900 рр. було пущено електропідстанцію, наступними частинами підприємства стали допоміжні цехи: ливарний, мартенівський, прокатний і ковальський. Станом на 1 серпня 1897 р. працювали майстерні з паровим двигуном, частково чавуноливарна та деякі інші механізми [11, с. 154–155]. Тривало встановлення трьох будівель для майбутніх мартенівських печей, загальна продуктивність яких складала 250–300 пудів на рік. У 1899 р. було введено в дію паровозомеханічний, мідноливарний цехи та парова кузня, а вже наступного року запрацював сталеливарний цех. Різні підрозділи мали забезпечувати виготовлення необхідних деталей для майбутніх локомотивів, інших залізних конструкцій, зокрема для потреб нафтовидобутку [7, с. 89–90]. Для ефективної діяльності підприємства було визначено, що частина виробленої продукції спрямовувалася на ринок, інша залишалася для власних потреб.

Загальний запуск заводу відбувся у 1900 р. Під час економічної кризи 1901–1903 рр. ключову роль відігравало державне замовлення. До 1903 р. було збудовано 359 паротягів і значну кількість комплектуючих. За обсягами продукції підприємство обійшло такі великі заводи в імперії як Путиловський та Невський. У вельми короткі терміни воно здобуло репутацію якісного виробника надійних і потужних паротягів, власної конструкції, зайнявши передові позиції на російськоімперських теренах. Зокрема, на заводі збирали модель «Од», спроектовану у 1880 рр. та запроваджену в експлуатацію у 1890 р. на Владикавказькій залізниці. На Луганському заводі налічувалась значна кількість іноземних спеціалістів: з наявних 18 відділів заводу на 13 з них перебували іноземці (72%) [7, с. 89].

Відкриття підприємства Г. Гартмана дало значний поштовх металургійному будівництву. Навіть після повернення Гартмана у 1908 р. до Німеччини Товариство продовжувало функціонувати. Відбувалося переобладнання та розширення виробництва заводу у 1908–1911 рр. Паралельно було освоєно випуск нових моделей паротягів: пасажирської серії «С» та вантажної «Е». Також було створено постійні представництва заводу у різних частинах Російської імперії для залучення інвестицій. В результаті, маючи високу конкурентоспроможність, попри економічний спад, що розпочався у 1907 р., підприємство давало стабільний прибуток акціонерам [11, с. 155].

Отже, німецький підданий Густав Гартман – представник покоління підприємців іноземного походження, які долучились до розбудови великої промисловості у Донбасі. Маючи досвід бізнесової діяльності на своїй батьківщині, володіючи стартовим капіталом, демонструючи готовність до ризику, прагнучи здобути дивіденди від нової справи, вони

спрямовували енергію на відкриття промислових об'єктів, зокрема у Донецькому регіоні, де склалися сприятливі природно-географічні, соціально-економічні, фінансові умови. Як наслідок, було активізовано розбудову цивільної інфраструктури довкола підприємств, залізничних магістралей, що зумовило збільшення чисельності населення, зміни в етнічному складі, активувало урбанізаційні процеси. У підсумку діяльність іноземних підприємців позитивно відбилася на розвитку регіону, задавши старт промисловим об'єктам, що відігравали суттєву роль в економічному поступі України і на початку ХХІ ст.

Потенційно плідним може стати подальше опрацювання джерел із зарубіжних архівосховищ щодо участі іноземного капіталу у формуванні великої промисловості на Сході України.

Література

1. Добролюбов В. О положении каменноугольной промышленности Донецкого бассейна и об отношении к ней ее руководителей и руководимых. Ч.1. СПб.: Тип. И.Н. Скороходова, 1888. 225 с.
2. Довжук І. Роль важкої промисловості Донбасу в розвитку економіки наддніпрянської України (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.) : автореф. дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.01. Донецьк, 2004. 40 с.
3. Донік О. М. З історії індустріального освоєння Донбасу (ХІХ – початок ХХ ст.). Київ: Ін-т історії України, 2014. 60 с.
4. Гливиц І. Синдикаты в русской железной промышленности. СПб., 1911. 208 с.
5. Забудкова О. А. Густав Гартман – засновник Луганського паровозобудівного заводу. *Луганищина: краєзнавчі розвідки: збірник матеріалів: Регіон. науково-практ. конф.* Старобільськ, 2017. С. 31–36.
6. Зив В. Иностранные капиталы в русской горнозаводской промышленности. Петроград: СПб, 1917. 173 с.
7. Історія науки і техніки: збірник наукових праць / ред. О. Пилипчук. 6-те вид. Київ: ДЕТУТ, 2015. 260 с.
8. Кафенгауз Л. Синдикаты в русской железной промышленности. СПб., 1911. 181 с.
9. Лазанська Т. І. Історія підприємництва в Україні (на матеріалах торгово-промислової статистики ХІХ ст.). Київ: Ін-т історії України, 1999. 282 с.
10. Михненко А. Історія донецького басейну другої половини ХІХ – першої половини ХХ ст.: автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Донецьк, 2001. 35 с.
11. Реснт О. П. Від мурів до бульварів: творення модерного міста в Україні (кінець ХVІІІ – початок ХХ ст.) / ред. В. А. Смолій, В. С. Шандра, В. В. Шевченко та ін. Київ: Ін-т історії України, 2019. 608 с.

ФОРМУВАННЯ СВІТОГЛЯДУ МИКОЛИ РІГЕЛЬМАНА

Білодід Є.Ю.

Постановка проблеми. На формування індивідуального світу особистості впливає багато факторів. Найпершим та найвагомішим елементом впливу на творення поглядів й становлення внутрішнього «Я» є родина. Від прашурів, людина отримує традиції й пам'ять про минулі покоління, уявлення про добро і зло, перші історичні знання. Наступною складовою є соціальне середовище, де людина вчиться взаємодії, набуває нових навичок та досвіду. Без цих чинників ґрунтовне дослідження особистості було б неповним. Звернення до внутрішнього світу постаті Миколи Рігельмана обумовлена потребою долучитися до

всебічного висвітлення укладу його життя та створення наукової біографії знакового діяча XIX ст.

Історіографічну базу дослідження можна умовно розділити на два основні періоди: 1) радянський та сучасний. Для наукових праць XX ст. характерний інтерес до персоналії, але лише певною мірою, через дослідження роботи різних організацій, товариств та комісії в Україні середини – другої половини XIX ст. На початку XXI ст. кількість наукових праць, що згадують у дослідженнях історичну особистість чернігівського поміщика, значно зросли. Однак здебільшого інформація була представлена залученням коротких відомостей або поданням стислої біографії. Серед дослідників, що торкалися питань родини та соціального середовища Миколи Рігельмана були Н. Требіна [4], М. Будзар [2], Є. Ковальов [3] тощо.

Виклад основного матеріалу. Микола Рігельман народився у відомій українській козацько-старшинській родині. Особливий вплив на формування особистості М. Рігельмана мала його мати Прасковья Рігельман, яка до заміжжя належала до іншого відомого козацько-старшинського роду Галаганів. Вона прищепила синові любов до Бога й до рідного краю й родинного гнізда с. Андріївки, де він народився. Батько, як і дідусь, які мали ґрунтовний інтерес до дослідження української історії, прищепили Миколі зацікавленість до вивчення старовини та свого історичного коріння. Крім історії, батько заохочував його до всього українського. Юний Микола підпав під вплив виховання старої генерації українських старосвітських поміщиків, що формували в нього погляди свідомого представника української національності. Насамперед це проявлялося у захопленості фольклором, літературою, простим народом тощо. У такий спосіб, батько намагався виховати сина як особистість з чіткою проукраїнською позицією.

Одним з факторів впливу на особистість М. Рігельмана була родина Галаганів. Особливого значення має тісне спілкування з двоюрідним братом – Григорієм Галаганом, яке помітно позначилося на становленні у житті громадської позиції. Варто зазначити, що теплота у взаємних стосунках утворилася не одразу. У ранішніх записах часто зустрічаються фрази, що демонструють відсторонене, і часом неприязне ставлення Григорія до свого брата. Наприклад, «я повинен був показувати повагу і любов людям, які їх навряд чи варті, бо я помітив, що вони більше люблять Рігельмана, ніж мене» [1, с.102] або «Микола буде перетримувати іспит (і це радує моє добре серце! принаймні, не я один невдало вийду» [1, с.104]. Однак з роками змінюється не тільки думка про Миколу Рігельмана, а й сам зв'язок. Близькість зв'язку, вже в дорослому віці, демонструє й сам юний поміщик. Кожен лист до брата починається з фраз, що одразу занурюють в теплоту родинного інтиму. Наприклад, «милий брате», «милесенький», «рятівник мій Григорій Павлович!», «мій Грицько» «люб'язний братик» та інше.

Як і кожна людина, Григорій Галаган та Микола Рігельман, мали свою точку зору на різні питання. Однак, ґрунтовний аналіз епістолярної спадщини науковця, дозволив стверджувати, що кожен з них не боявся демонструвати інакшість поглядів, особливо Микола. Він часто наголошував у листах, що є людиною з високими моральними принципами. Відвертість була одною з характерних рис особистості Миколи Рігельмана. Попри усі теплі почуття до Григорія, він не боявся вступати з ним в письмові перепалки та відстоювати свою думку.

Слід відзначити, що тісне спілкування із родиною Галаганів позначилося й на формуванні сімейних цінностей у житті поміщика. Так, особливого значення набуло поняття «сім'я». Воно стало позначати людей, заради яких серця та думки готові здолати сотні кілометрів відстані і бути поруч у хвилини радості чи скорботи. Таку поведінку транслиував Микола Рігельман, коли дізнався про одужання своєї тітки, Катерини Галаган, після її тривалої тяжкої хвороби. На основі всіх вищенаведених даних, можна стверджувати, що важливу роль у цьому питанні відіграв Григорій Павлович. На основі аналізу взаємини між братами, можна стверджувати, що особистість Миколи Рігельмана

розкривається з іншої сторони. Він постає як людина, із сформованими життєвими принципами, зокрема у прямоті своїх думок та поглядів.

Успадкований високий соціальний статус й матеріальний добробут прославлених предків визначили долю та місце в соціумі Микола Рігельмана. Він зростав у колі відомих діячів середини та другої половини XIX ст. Серед українського дворянства, він активно спілкувався з М. Маркевичем, В. Тарновським, М. Максимовичем, А. Метлинським та ін. Його також поєднували дружні стосунки із шляхетним родом Гудовичів та Лизогубів. Останні мали спільного родинного пращура – Марфу Василівну Лизогуб, яка була другою дружиною Олександра Рігельмана та бабусею Миколи.

За своїми переконаннями М. Рігельман був представником слов'янофільського напрямку. За визначенням полтавця М. Драгоманова він – «урядовий українофіл», який вбачав у слов'янстві «особливий духовний організм» [4, с.14]. Позиції завзятого слов'янофіла у 40-х роках XIX ст. сприяли тому, що Микола став одним з наближених до Кирило-Мефодіївського товариства. Серед представників таємної установи, його поєднували тісні зв'язки з Т. Шевченком, П. Кулішем тощо.

Значну частину свого життя М. Рігельман присвятив темі слов'ян за межами Російської імперії. Він цікавився їх життям, становищем, культурним та освітніми досягненнями. Загалом, завдяки подорожам по Європі, Микола Рігельман розширив своє коло спілкування. Так, він підтримував тісні взаємини з різними західними слов'янофілами, зокрема з Яном Колларом та Вуком Караджичем, які займалися питанням слов'янства та просуванням ідей чеського та сербського національного відродження.

Нестримний інтерес до питань слов'ян посприяв встановленню близьких відносин з великою кількістю людей. Так, ще один член Кирило-Мефодіївського товариства, з ким був знайомий Микола Рігельман став М. Костомаров. Їх поєднувала не тільки українська організація, а й службові зв'язки в Археографічній комісії. Вони разом працювали над розбором стародавніх актів. Пізніше, коли М. Костомаров був заарештований, Микола перейняв від нього роботу над літописом Самійла Величка.

Висновки. Важливу роль на становлення світогляду відіграло родинне виховання та вплив інтелектуального середовища. Виховання старої генерації українських старосвітських поміщиків посприяло становленню проукраїнської позиції. Коло знайомств було різностороннім. Воно вплинуло на формування стійких переконань слов'янофільського напрямку та утвердження світогляду Миколи Рігельмана у цій царині.

Література

1. Будзар, М. М. Мережеві зв'язки дворянства Лівобережної України першої половини XIX ст. (за наративними джерелами родини Галаганів). *Studia i materiały z historii nowożytnej i najnowszej Europy Środkowo-Wschodniej*. 2020. Т.1. С. 181-192.
2. Будзар, М. М., Ковальов Є.А. Дворянська виборна служба в Російській імперії доби Миколи І: загальні тренди та практики в Лівобережній Україні. *Studia i materiały z historii nowożytnej i najnowszej Europy Środkowo-Wschodniej*. 2022. Т.3. С. 135-152.
3. Григорій Галаган. Журнал (1836–1841) / Упоряд., вступ. та прикінц. ст., комент.: М. Будзар, Є. Ковальов; За ред. І. Колесник. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського; Київський університет ім. Бориса Грінченка. К.: StreamArLine, 2020. 248 с.
4. Требіна Н. Німецьке коріння, українська душа... . *Слово Просвіти*. Київ, 2017. Вип. 39. С. 14.

ОБРАЗ НЕСТОРА МАХНА В РАДЯНСЬКІЙ ПРОПАГАНДІ НА ПРИКЛАДІ КІНЕМАТОГРАФУ

Біруля М. О.

Нестор Махно відіграв дуже важливу роль не тільки в історії України, але й на всьому постімперському просторі в роки революції 1917-1921. Він був противником російського імперіалізму і вів з ним жорстоку боротьбу, протиставляючи централізованій системі анархічні основи організації українського суспільства. Все це стало причиною дуже негативного ставлення радянської влади до Н. Махна та його руху (отримав назву «махновщина»). Така позиція не зникла і після перемоги більшовиків.

За радянських часів махновщина зазнавала гострої критики та негативної оцінки у наукових дослідженнях та підручниках. Прикладом цього може слугувати праця радянського науковця Супруненко М. І. «Очерки истории гражданской войны и иностранной интервенции на Украине» [7]. Український історик Н. Ф. Верстюк аналізує оцінку махновщини у документах V конференції КП(б)У, на якій засуджувався сам Батько, а повстанський рух відносили до категорії боротьби з бандитизмом [2, с. 281]. Проте сам автор виступає проти трактування махновщини комуністичною ідеологією та доводить, що цей рух був народним. В. М. Волковинський звертається вже до висвітлення анархістського лідера та його армії більше з точки зору залишення махновщиною свого сліду в історії, і, до того ж, виступає проти надання Н. Махну різноманітних недобррозичливих імен [3, с. 47].

Ще за часів Визвольних змагань, ідеологічна боротьба проти українських антирадянських течій і поглядів набувала нових вимірів, адже поява і розвиток такого медіуму, як кінематограф, не могли обійти державний апарат стороною. У 1940-их рр. Радянський Союз виходить на новий виток кінематографічної пропаганди, зумовленої Другою світовою війною. Відтак, логічним стало конструювання в радянському кінематографі негативного образу батька Махна і його прибічників. Завдяки цьому, радянська система намагалася сформувати штучні стереотипи в суспільстві і налаштувати його на негативне сприйняття махновщини і її лідера – Нестора Івановича Махна.

Завданням цієї публікації є спроба аналізу зображення Нестора Махна в радянському кінематографі на прикладі фільму «Олександр Пархоменко» [1]. Стрічка знята в 1942 році Київською та Ташкентською кіностудіями. Існує також і друга режисерська версія 1962 року, проте вона є скороченою. В нашому ж аналізі ми звернемося до початкового варіанту.

Актор, який грає Нестора Махна – Борис Чирков, громадянин РРФСР; неодноразовий лауреат Сталінської премії (що навіть вказано в титрах фільму), а також народний артист СРСР [10]. Цікаво, що на таку роль було затверджено саме етнічного росіянина, між тим як у стрічці присутні й актори українського походження. Для загального контексту варто також зауважити, що Україна та її землі у фільмі згадуються в колоніальному значенні – зокрема, зображені німці говорять про корисні копалини, ліс та зерно як про ресурси (хв. 3-4) [1].

Цікавим моментом ще до появи самого Махна є зображення одного з анархістських загонів, який зустрічає головного героя Олександра Пархоменка з танцями та музикою, а потім бере в полон (хв. 6-7) [1]. Цей загін ведеться на маніпуляцію з боку полоненого та пізніше, майже без бою, переходить на його бік. На мою думку, такий режисерський задум показує слабкість віри анархістів у власні ідеї, що теж певною мірою дискредитує їх в очах глядачів.

Нестор Махно хоч і не є головним персонажем стрічки, з'являється у фільмі достатньо часто, аби давати підставу для ретроспективного аналізу. Вперше про нього згадують в розмові німецький командир та персонаж Биков. Перший говорить про нього так: «Махно. Допомогає нам», на що росіянин реагує здивовано, оскільки Нестор воює проти німців, проте той говорить «Нехай думає – це оптичний обман» (хв. 5) [1]. Тобто, ми

бачимо, що ворог намагається використати «Батька» на свою користь, нібито водючи його за ніс.

В співпраці з Никифором Григор'євим, поведінка Н. Махна показана дуже обережною і недовірливою, що може свідчити про спробу висвітлити героя як не дуже надійного союзника (хв. 48, 53-55) [1]. До того ж, Батько сам же і позбувається отамана (хв. 56) [1]. Подібна ситуація стається й відносно Бикова, якого Нестор «відправляє на смерть», а сам залишається з його дружиною, яка на той момент вже відіграє роль коханки анархіста (хв. 88-89) [1]. Навіть якщо опустити факт того, що вся ця ситуація повністю не відповідає дійсності, таке «заплямування» персонажа висвітлює аморальну поведінку Н. Махна, яка суперечить суспільним принципам.

Повністю негативний персонаж викликав би у глядача підозру, тож навіть позитивні його риси радянські митці використали на свою користь. У стрічці неодноразово йдеться про велику силу та небезпеку, яку несе в собі Батько. Червона армія боїться його, довго та ретельно готує плани наступу. Таким чином, ми можемо простежити також і військові надбання махновського війська, їхній внесок у тогочасні воєнні події. А сам Н. Махно у своїх словах підкреслює вагомість опору комуністам (хв. 86-87) [1]. Реальне ставлення Батька до більшовицької влади, яке коливалося від прихильності в час Жовтневої революції, і до відторгнення, у фільмі як слід не досліджується.

Сучасні реалії вимагають комплексного аналізу постаті Нестора Махна та усього махновського руху. Свідченням певних зрушень є поява низки наукових публікацій, у яких аналізується не тільки постать Н.І.Махна, але й специфіка становлення і розвитку махновщини, зокрема Революційної повстанської армії України [8, 9]. Має місце й аналіз специфіки воєнного мистецтва Батька Махна і його збройних формувань (особливо військових хитрощів) [4, 5, 6].

На нашу думку недостатньо уваги приділено аналізу спотворення образів махновців та їхнього лідера в радянському мистецтві, що досі впливає на українське суспільство (достатня частина потурає негативному зображенню Н. Махна, створеного московською владою). Тому потрібно приділяти більше уваги комплексному дослідженню цієї постаті та його прибічників. Для нас важливим є не створення абсолютно оберненого образу, на кшталт національного героя, а саме віддати шану та залишити йому місце в нашій історії.

Література

1. Фільм «Олександр Пархоменко», 1942 р.
2. Верстюк В. Ф. Махновщина: Селянський повстанський рух на Україні (1918–1921). – К.: Наук. думка, 1991. – 368 с.
3. Волковинський В. М. Батько Махно. К.: Товариство «Знання» України, 1992. - 48 с.
4. Задунайський В. Застосування махновцями військової хитрості «замилити очі» у перших боях восени 1918 р. // Історико-краєзнавчі дослідження: традиції та інновації: матеріали: IV Міжнародної наукової конференції (м. Суми 28-29 листопада 2019 р.). Частина I. Суми, 2019. С. 41-45.
5. Задунайський В. Військова хитрість «заскочити зненацька» в перших боях махновців і кубанських козаків-повстанців у 1918 р. Lituanistyka I wschodoznawstwo. Poznań: Wydział Historii UAM, 2020. S. 359-369.
6. Задунайський В. Вимір застосування козацького бойового і воєнного мистецтва українськими збройними формуваннями в 1917–1920-х рр.: окремі аспекти // *“КОЗАЦЬКИЙ ФАКТОР” у сучасній російсько-українській війні й досвід XX ст.*: матеріали Міжнародного науково-інформаційного круглого столу (м. Львів, 10 червня 2022 р.) Львів, 2023. С. 71-82.
7. Супруненко Н. Очерк истории Гражданской войны и иностранной военной интервенции на Украине (1918-1920). Київ, 1966. 420 с.

8. Ковальчук М. Операції повстанської армії Нестора Махна проти білогвардійських військ на Катеринославщині та в північній Таврії (жовтень 1919 р.), с. 24-32
9. Чоп В. М. (2021). Політична програма махновського руху. *Zaporizhzhia Historical Review* 1(25), 57-63
10. Boris Chirkov – [Електронний ресурс] : [Веб-сайт] – Режим доступу: https://en.wikipedia.org/wiki/Boris_Chirkov (дата звернення 11.11.2023)

ОЦІНКИ ДІЯЛЬНОСТІ П.СКОРОПАДСЬКОГО В ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Бойко І.О.

Історія України – це неперервна боротьба за державність і незалежність. Кожне століття було викликом для українського народу, включаючи Українську революцію 1917-1921 рр. періоду Гетьманату, очолюваний Павлом Скоропадським. Останній гетьман України, якого називали і зрадником, і героєм, і по сьогодні складає доволі контroversійну позицію в світовій історіографії. На сучасному етапі важливо вивчити особливості оцінок діяльності гетьмана для формування об'єктивного ставлення до його історичної постаті.

Мета цієї публікації полягає у тому, щоб на основі аналізу джерел і наукової літератури з історії Української революції 1917-1921рр. й окремо періоду Гетьманату, простежити та проаналізувати формування й розвиток оцінки діяльності Павла Скоропадського, висвітлити його роль і діяльність в історії України.

Для реалізації цієї мети потрібно вирішити наступні дослідницькі завдання: визначити внесок П. Скоропадського у державотворення та розвиток України; простежити процес формування політичних поглядів гетьмана, те від чого він відштовхувався у своїй політиці, та проти чого стояв; визначити характерні риси внутрішньої політики гетьмана; вивчити пріоритети зовнішньої політики; визначити контroversійні напрями у трактуванні біографії, внутрішньої та зовнішньої політики П. Скоропадського.

На сьогоднішньому етапі дослідження проблеми можливо виділити три основні підходи щодо інтерпретації діяльності гетьмана. Один із них передбачає напрям, що схильний до надмірної ідеалізації політики П. Скоропадського. Як правило, дослідники цього напрямку у своїй науковій роботі спираються на спомини гетьмана. При цьому без належної їх критики. Іншу групу представляють наукові роботи, для яких характерна різка критика політики П. Скоропадського. Дослідження цього напрямку побудоване на основі особових джерел політичних конкурентів гетьмана, які категорично засуджували його діяльність [2, с.9].

Водночас, у сучасній історіографії спостерігається тенденція до формування третього напрямку досліджень, для якого характерне тяжіння до об'єктивного дослідження історичної постаті П. Скоропадського, без ярма політичних упереджень та ідеологій, з урахуванням геополітичної ситуації, внутрішньополітичних протиріч, що були характерні для того часу.

Контroversійність оцінок історичної постаті Павла Скоропадського у першу чергу полягає у його біографії. «Патріот обох держав», як називав себе сам гетьман, вивчав історію України, сам походив з знаменитого козацького роду. У його домі співали українські пісні та читали книжки українських авторів. Але одночасно з цим, він побудував військову кар'єру в російській імперській системі [6, с.14-15].

Не дивлячись на це, П. Скоропадський не був «улюбленцем» російського уряду. Як зазначає Д. Левчук: «Маючи всі підстави перебувати в найвищих сферах московсько-петербурзького суспільства, і знаючи, як колоніальна політика російського уряду завжди намагалась «іногородців» висувати на вищі становища, Скоропадський не був у милості царедворців, на нього дивилися косо» [5,3].

Одним із спірних питань в діяльності гетьмана виступає його грамота від 14 листопада 1918 р. «Про федерацію з росією». Цей документ викликав масу емоцій та непорозумінь. А в деяких дослідницьких роботах його зміст був продиктований обірвано, грубо та некоректно щодо оригіналу.

Важливо розуміти, яке міжнародне політичне становище тоді існувало [1, с.50]. П. Скоропадський розумів, що для держави, яка немає великої надійної військової сили, важливо було мати союзників. Більшовики не полишали своїх загарбницьких планів щодо України, і розміщували свої війська недалеко від українського кордону. Особливої гостроти питання пошуку нових союзників набуло після програшу Німеччини у Першій світовій війні. У наслідок чого, німецькі війська повинні були відступати до своїх кордонів. Тоді, шукаючи контакти з Антантою, П. Скоропадський був вимушений декларувати грамоту, адже та не бажала сприймати Україну як окреме від неї державу.

Такий політичний маневр, мав на меті отримати прихильність майбутнього ймовірного союзника, а значить у перспективі і військову допомогу. Критики Гетьманату говорять, що цей політичний крок був зрадою, а сам гетьман був затягнутим федералістом. Одним з популярніших тлумачень тих же сучасників (В. Винниченко, М. Грушевський тощо), було те, що він був російською/німецькою маріонеткою, прагнув відновлення російської імперії.

На протигагу цій позиції підполковник армії УНР, історик А. Кушинським наголошував на наступних позитивних наслідках політики П. Скоропадського:

1. Ратифікація Берестейського мирного договору з Центральними державами, що визнали самостійність України.

2. Приєднання територій до Української Держави: (Крим – на автономних правах, Бессарабія, Холмщина, Підляшшя, переговори про об'єднання з Кубанською Народною Республікою).

3. Визнання Української Держави 30-ма країнами світу.

4. Розвиток освіти. Заснування університетів, відкриття до 150 українських гімназій, військових шкіл, українізація попередніх вищих навчальних закладів. Заснування Українських національних музею, архіву, бібліотеку, Українську Академію Наук [4,18-20]

Власне, варто додати те, що сам гетьман виділяв себе «Гетьманом всієї України», підкреслюючи ідеї соборної, вільної, незалежної Української держави. У своїх споминах він доводив, що «Україна в тій чи іншій формі буде»[6,48-50]. Після свого зречення, у період еміграції, П. Скоропадський не полишав українських настроїв. Він заснував у Берліні Український науково-дослідний інститут, очолював Українську громаду, здійснював захист українського народу [5,14].

Історик повинен ставити собі мету – бути об'єктивним, не переходити межу ідеалізації чи надмірної критики якоїсь події чи особистості. А тим паче, контрверсій, як у випадку з історичною постаттю П. Скоропадського. Адже такий вибірковий аналіз, робить історію скривленою та неповною. П. Скоропадський не був ідеальним героєм [3,11]. У першу чергу, він був людиною, яка вклала свої сили в розбудову української державності і культури. Оцінювати його політику складно ще й через те, що термін його гетьманування досить короткий. Вірогідно сучасні історики потребують більше часу, щоб підійти до оцінки діяльності П. Скоропадського більш об'єктивно та неупереджено. Водночас, з абсолютною впевненістю можна говорити, що П. Скоропадський був важливою складовою української історії та процесу державотворення про яку ми не маємо забувати.

Література

1. Гай-Нижник П. П. Грамота про федерацію 1918 р.: вимушений тактичний крок задля порятунку Української Держави чи завбачлива стратегія на відновлення єдиної Росії. *Гілея*. 2018. Вип.138 (№11). Ч.3. Політичні науки. С.40–57.

2. Калакура Я. Три образи Гетьманату П.Скоропадського в українській історіографії. *Національна та історична пам'ять*. 2013. № 7. С. 56-66.
3. Калакура Я.С. Нові підходи до висвітлення Гетьманату Павла Скоропадського в сучасній українській та зарубіжній історіографії. *Архіви України*. 2011, № 2-3. С.262-274.
4. Кущинський А. Патріот і державний муж України. Чикаго: Бібліотека Наукового Товариства ім. Шевченка, 1974. 17 с.
5. Левчук Д. Гетьман Павло Скоропадський в світлі історичних фактів. Торонто : «Наша Держава», 1952. 15 с.
6. Скоропадський П. Спогади: Кінець 1917- груд. 1918. Київ: Філадельфія, 1995. 492 с.

ОСНОВНІ ФУНКЦІЇ НІМЕЦЬКИХ КОНЦЕНТРАЦІЙНИХ ТАБОРІВ НА ТЕРИТОРІЇ ГЕНЕРАЛЬНОГО ОКРУГУ КИЇВ ПІД ЧАС ОКУПАЦІЇ У 1941-1943 РОКАХ

Влад В. Ф.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день діяльність німецьких концентраційних таборів у роки Другої світової війни є достатньо дослідженою. Проте, дослідженню функцій німецьких концентраційних таборів на території Генерального округу Київ належної уваги вітчизняними та закордонними істориками та науковцями не приділялося.

Коротка історіографія проблеми. Питання про розвиток дослідження діяльності німецьких концтаборів на території України вимагає більш глибокого і докладного висвітлення основних елементів діяльності концтаборів. Дедалі більшу роль у співробітництві істориків та науковців України та інших країн відіграють індивідуальні ініціативи вчених особливо молодих, що дозволяє по-новому здійснити огляд проблематики існування німецьких концтаборів.

Серед дослідників тематики, що пов'язана із німецькою репресивною діяльністю, можна виділити такі наукові праці, як: «Українські допоміжні формування Збройних сил Німеччини у Києві в 1941–1943 рр.: структура, чисельність, діяльність» (Дерейко І., 2004); «Концтабори військовополонених в Україні у 1941-1943 рр.» (Мякий І., 2015); «Україна і Німеччина у Другій світовій війні» (Косик В., 1993); «Das System der KZ-Aussenlager : Krieg, Sklavenarbeit und Massengewalt» (Buggeln, M., 2012); «Криваві землі. Європа між Гітлером та Сталіним» (Снайдер Т., 2011) та інші.

Виділення невирішених частин загальної проблеми. Незважаючи на те, що дослідження теми Другої світової війни, а також репресивної діяльності Німеччини у період з 1933-1945 років, на сьогоднішній день набирає обертів, ряд проблемних питань у діяльності концентраційних таборів Німеччини залишається нерозкритими. Так, відсутній розгляд проблем, що стосуються виконуваних функцій концентраційними таборами; вплив функцій на внутрішню та зовнішню діяльність концентраційних таборів.

Формулювання завдань. Серед основних завдань нашого дослідження, ми виділяємо встановлення основних функцій діяльності німецьких концентраційних таборів на території Генерального округу Київ та здійснення огляду їх впливу на подальшу німецьку політику у період з 1941-1943 років.

Виклад основного матеріалу. Діяльність німецьких концентраційних таборів під час окупації УРСР несла трагічний характер для багатьох мешканців нашої держави.

Підставою для організації концентраційних таборів Третього Райху став указ канцлера Адольфа Гітлера «Про захист народу та держави», виданий 28 лютого 1933 року після підпалу Райхстагу. Цей декрет вводив поняття «захисного арешту», тобто давав змогу ув'язнювати «ворогів нації» без санкції суду на невизначений термін. Так усували політичних противників нацистів. Відтак почали з'являтися перші імпровізовані концтабори під охороною бойовиків штурмових загонів нацистської партії [2, с. 12].

Функція концентраційного табору - це основне завдання, яке було покладено на дану організацію на період її діяльності. До основних функцій концентраційного табору можна віднести: військову функцію; політичну функцію; економічну функцію; фільтраційну функцію; правоохоронну функцію.

До економічної функції діяльності концтаборів слід віднести використання примусової праці ув'язнених. Дана функція мала на меті виконання ув'язненими непосильних фізичних робіт різного типу, у тому числі й виробництво зброї, збірка військової техніки, а також виробництво літаків і ракет.

Фільтраційну функцію можна поділити на внутрішню та зовнішню. Зовнішня фільтраційна функція використовувалася для ізоляції ув'язнених від суспільства загалом. Внутрішня фільтрація була пов'язана із відділенням одних соціальних груп від інших. Так, у в'язнів на одязі були спеціальні нашивки - «вінкелі». Кожен вінкель мав своє значення. «Червоний - політичні в'язні. Зелений - кримінальники. Фіолетовий - свідки Єгови. Чорний - асоціали. Коричневий - роми. Рожевий - гомосексуали. Зірка Давида - євреї» [2, с. 4].

Правоохоронна функція концентраційних таборів - зводиться до декількох сфер застосування. Перш за все, у концентраційному таборі утримувалися особи, які мали на меті боротьбу із німецьким окупаційним режимом. У свою чергу, режим протидівав такій діяльності розміщуючи «неблагонадійних елементів» до концентраційних таборів Генерального округу Київ, припиняючи при цьому їх підривно та агітаційну діяльність, яка була спрямована на повалення окупаційного режиму. Так, під час проведення Уманської оборонної операції, військове командування СРСР «недооцінило темпи наступу німецьких танкових дивізій. За різними оцінками, в полон потрапило від 65 тисяч до 103 тисяч бійців і командирів Червоної армії...» [1, с. 227-228]

Окрім цього, концентраційний табір став ідеальним місцем для агітації та вербування військовополонених до лав збройних сил Вермахту та підрозділів СС. В'язні концтаборів були більш поступливіші у питаннях співпраці із німецьким окупаційним режим, що давало змогу німцям поповнювати ряди поліцейських підрозділів на окупованих територіях. Вербовка військовополонених у концентраційних таборах надавала німецькому режиму можливість найбільш боєздатні військові підрозділи перекинути на фронт, а охорону правопорядку на місцях здійснювати за допомогою колишніх полонених, які вступили до лав СС.

Політичну функцію концтабори почали виконувати у той час, коли відбулося Проголошення незалежності України 30 червня 1941 року Організацією українських націоналістів, шляхом опублікування Акту проголошення Української Держави, викликало найперші невдоволення німецького режиму, у зв'язку з чим, були розпочаті перші політичні переслідування над українцями.

Отже, діяльність німецьких концентраційних таборів на території Генерального округу Київ у період з 1941 по 1943 роки, мала свої характерні особливості. Система функцій, які виконували концентраційні табори, налічувала такі, як: економічні, політичні, військові, правоохоронні і фільтраційні функції. Особливістю їх застосування було те, що вони існували не окремо одна від одної, а в їх цілісній сукупності та системі, що надавало системі концтаборів більш жорстокого ставлення до ув'язнених.

Література

1. Енциклопедія історії України: У 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін.- К.: Наук. думка, 2013. - 784 с.
2. Тріумф людини. Українці в нацистських і радянських концтаборах / (Під заг. ред. В. В'ятровича). Український інститут національної пам'яті; Центр досліджень визвольного руху. — Л.: Папуга, 2019. — 200 с.

ПРОБЛЕМИ МЕТОДОЛОГІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОВСЯКДЕННОГО ЖИТТЯ МЕШКАНЦІВ МІСТ ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЕЙ УКРАЇНИ В ПЕРІОД ХРУЩОВСЬКОЇ ВІДЛИГИ

Волошин М.В.

Постановка проблеми. Повсякденне життя мешканців міст Західних областей України в період хрущовської відлиги (1953-1964 рр.) майже не досліджувалося, окрему інформацію знаходимо на сторінках статей, або у великих загальних працях. Саме тому варто детально розглянути проблеми методології окресленої теми. Це необхідно для розширення джерельної бази, уникнення помилок при інтерпретації фактів, висвітлення об'єкта дослідження у всій повноті. Загалом, розуміння проблем методології дозволить їх подолати.

Історіографія проблеми. Зважаючи на вузькість теми, проблемам методології дослідження повсякденного життя мешканців міст Західних областей України в період хрущовської відлиги (1953-1964) не присвячено окремих розвідок. У своїх працях Ф. Бродель [2], А. Людке [7], Л. Февр [8], А. Шюц [6] та інші розглядають загальні проблеми методології історії повсякденності. Їх теоретичні та методологічні розробки активно використовуються вітчизняними дослідниками. Серед українських істориків, які торкалися проблем методології повсякденності, можна назвати Т. Заболотну [3], О. Коляструк [4] та ін.

Невирішені раніше частини загальної проблеми. Повсякденне життя мешканців міст Західних областей України в період хрущовської відлиги ніколи не було предметом окремого дослідження, тому проблеми методології не розроблялись.

Формулювання завдань. Метою розвідки є встановлення проблем методології дослідження повсякденного життя мешканців міст Західних областей України в період хрущовської відлиги (1953-1964 рр.). Для її досягнення необхідно виконати наступні дослідницькі завдання:

- встановити методологічні труднощі, які стоять перед дослідником Повсякденного життя мешканців міст Західних областей України в період хрущовської відлиги (1953-1964 рр.);
- розглянути необхідність розширення джерельної бази дослідження та проблеми методології, з якими у зв'язку з цим стикнеться історик;
- оцінити перспективи розв'язання методологічних проблем.

Виклад основного матеріалу. Повсякденне життя мешканців міст Західних областей України в період хрущовської відлиги (1953-1964 рр.) є міждисциплінарною темою, тобто такою, що знаходиться на перетині інтересів декількох наук: історії, етнографії, статистики, соціології, психології. Зрозуміло, що її розробка неможлива без використання методів перелічених дисциплін. Наприклад, соціологічні опитування та інтерв'ю громадян, що проживали у 1953-1964 рр. на території західних областей України (на щастя, в нас ще є така можливість), збагатять дослідження унікальними матеріалами та свідченнями, які важко, або навіть неможливо компенсувати не тільки традиційними історичними джерелами (законодавчі акти, матеріали переписів, статистичні дані, преса), але й джерелами особливо притаманними для праць з історії повсякдення (листування, щоденники, мемуари). Коли мова йде про соціологічне опитування, дослідник має унікальну можливість брати участь у створенні джерела, сприяти тому, щоб отримати необхідну йому інформацію, а не задовольнятися вже наявними матеріалами.

Разом з тим «... привнесення методологічного інструментарію має бути не механічним процесом, залучені методи вимагають видозмін і пристосувань до розв'язання історичних завдань» [4; с. 40]. Нехтування цим правилом може призвести до появи анекдотичних праць. Наприклад, бездумне використання математичних методів в історичній науці призводить до створення текстів, що навіть не у фахівців викликають подив.

В багатьох працях українських істориків повсякденності знаходимо схожі думки про те, що дослідник має максимально наблизитися до епохи, що вивчається, «побачити світ очима її сучасників» [4; с. 41]. Для реалізації цих побажань при дослідженні повсякденного життя мешканців міст Західних областей України в період хрущовської відлиги (1953-1964 рр.) історик повинен залучити численні нетрадиційні історичні джерела, які науковцями старшого покоління не використовувалися, або використовувалися побіжно та несистемно, часто як ілюстрація окремих явищ.

З огляду на вище сказане, дуже цінним є фольклор, передусім політичні анекдоти. В них знаходимо реакції населення на суспільні перетворення, зміну побуту, ставлення до влади. Деякі дослідники вже відмічали їх важливість саме для розуміння хрущовської епохи [1]. Використання політичних анекдотів потребує від дослідника обережності. Часто вони доходять до нас з нашаруванням пізніших епох, в декількох варіантах. Багато з них вже перестали передаватися людьми, тобто з фольклору перетворилися на письмові історичні джерела. Особливу цінність для дослідника становлять відтворення анекдотів в щоденниках, листуванні, мемуарах та інших особових документах тієї доби.

Ще одною великою групою нетрадиційних джерел, важливою саме для вивчення нашої теми, є візуальні: фотографії, поштові листівки, документальні та художні фільми тощо. В досліджуваний період вони мали велике поширення та цілком можуть допомогти відтворити окремі сторони повсякденного життя міського населення Західних областей України в період хрущовської відлиги. При цьому варто не забувати про критичний підхід до джерел. Наприклад, газетні фотографії зазвичай високої якості, їх легко знайти, що приваблює істориків, але вони часто можуть бути неправдивими [4; с. 262]. Якщо фотографії використовуються істориками часто, то радянські документальні фільми, не кажучи вже про художні, значно рідше. Припустимо, що це пов'язано з тотальною недовірою до них, розумінням цих пам'яток як витвору та інструменту пропаганди. Звичайно, частка істини в цьому є, але це спрощений підхід, який не враховує великої різниці між сталінським кіно та навіть раннім хрущовським. Водночас кінематограф стане досліднику у великій пригоді. Наприклад, якщо з інших джерел ми знаємо про поширеність явища, але не знаходимо його згадок у фільмах, то це свідчить про важливість приховання інформації про нього. Отже, перед дослідником повсякденності хрущовської відлиги повинна стояти задача осмислення та введення до наукового обігу такого пласта джерел як документальне та художнє кіно.

Величезний обсяг джерел з теми, складність аналізу та інтерпретування зібраних матеріалів, деякі методологічні проблеми роблять привабливою ідею створення описового дослідження, без ґрунтового аналізу причин та наслідків подій, явищ. Це характерно практично для всіх праць з історії повсякденності. Але за словами відомої української дослідниці О. Колястрок: «Історія повсякденності в жодному разі не означає лише описового відтворення повсякденних реалій суспільного буття». Вона стверджує: «Перед істориком повсякденності постало питання не просто описати побут, звички, норми суспільства, а й з'ясувати їх чинність у складанні історії» [5; с. 262].

На нашу думку, розв'язання окреслених проблем можливе. Для подолання міждисциплінарної кризи та механічного використання в історичній науці методів та інструментів інших наук необхідно поглибити зв'язки між дисциплінами, більш широко та глибоко користуватись їх здобутками, залучати до історичних досліджень фахівців зі статистики, соціологів, психологів як консультантів. Щоб уникнути описовості дослідникам варто зосередитись на аналізі та інтерпретації зібраних матеріалів. Звернення до досвіду західної історичної науки допоможе подолати деяку упередженість стосовно нетрадиційних джерел (наприклад, політичних анекдотів, художніх фільмів), навчить використовувати їх у дослідженні повсякденності.

Не варто забувати й про фундаментальні проблеми української історіографії повсякденності: невизначеність та розмитість термінологічного апарату, відставання від

західної науки, залежність від історичної політики держави. Хоча вони й були діагностовані ще 10-15 років назад, але й на сьогодні не є вирішеними та також негативно впливають на досліджувану тему.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Отже, методолігічні аспекти дослідження повсякденного життя мешканців міст Західних областей України в період хрущовської відлиги (1953-1964 рр.) викликані недостатністю дослідження теми та не вирішеними фундаментальними проблемами української історіографії повсякденності. Специфічні проблеми пов'язані з сутністю предмета дослідження, який вимагає залучення величезної кількості джерел, передусім нетрадиційних. Їх розв'язання потребує глибокого аналізу джерел, звернення до світового, передусім західного досвіду.

В процесі розробки теми «Повсякденне життя мешканців міст Західних областей України в період хрущовської відлиги (1953-1964 рр.)» методи дослідження будуть удосконалюватися, корегуватися у зв'язку з поточною необхідністю. Саме тому подальше вивчення проблем методології дослідження повсякденного життя мешканців міст Західних областей України в період хрущовської відлиги (1953-1964 рр.) є бажаним та необхідним.

Література

1. Бажан В. В., Пономаренко А. Б. Політичний анекдот як віддзеркалення епохи М. Хрущова. Матеріали XLVIII науково-технічної конференції підрозділів Вінницького національного технічного університету (НТКП ВНТУ–2019) : зб. доп., м. Вінниця, 13–15 берез. 2019 р. Вінниця, 2019. С. 446–448.
2. Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV-XVIII ст. Том 1: Структура повсякденності: можливе і неможливе, 1997. 543 с.
3. Заболотна Т. Історія повсякденності — "панацея від всіх хвороб" чи пастка для історика? Історія повсякденності: теорія та практика : Матеріали Всеукр. наук. конф., Переяслав-Хмельницький, 14 - 15 травня 2010 р. С. 38-43.
4. Коляструк О. Візуальні документи як особливі джерела історії повсякденності. Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика: Зб. ст. Київ, 2008. Вип. 14. С. 259-264.
5. Коляструк О. Повсякденність як об'єкт історичного дослідження: окремі методологічні зауваження. Література та культура Полісся. 2009. Вип. 52. С. 187-196.
6. Шютц А. Смысловая структура повседневного мира : очерки по феноменологической социологии, М : Институт Фонда «Общественное мнение», 2003. 336 с
7. Lüdtke A. Des ouvriers dans l'Allemagne du XXe siècle. Le quotidien des dictatures. Paris, 2000.
8. Febvre L. Au cœur religieux du XVIe, Paris, SEVPEN, 1957, 359 p.

УКРАЇНА ТА УКРАЇНЦІ У КУЛЬТУРОЗНАВЧИХ СТУДІЯХ АЛЕКСАНДРА БРЮКНЕРА

Горб Є. С.

В Україні ім'я Александра Брюкнера навряд чи багато скаже навіть науковцю, непогано обізнаному зі славістичними дослідженнями, не кажучи вже про пересічного українця. Проте, ще якусь сотню років тому прізвище Брюкнера могло викликати у співрозмовника по цей бік Одри лише хвилю обурення і лише в деяких випадках – виважену та аргументовану критику. Александер Брюкнер був одним із найбільш контрверсійних і, водночас, найбільш плідних, результативних та впливових славістів та істориків культури своєї епохи. Наразі, наукова спадщина та постать А. Брюкнера відомі

лише вузькому колу вітчизняних мовознавців та істориків, та й то, завдяки дискусіям і листуванню, які вчений підтримував за життя з Іваном Франком, Михайлом Грушевським та Сергієм Єфремовим. У 2024 році європейська гуманітаристика згадуватиме Александра Брюкнера з нагоди 85-ліття з дня його смерті. Пропонована публікація аж ніяк не претендує на висвітлення всіх сторінок біографії та наукової творчості Брюкнера, які заслуговують не на одну монографію, – вона є лише першим закликом до переоцінки та популяризації наукової спадщини видатного польсько-німецького вченого, яка налічує понад 1800 друкованих праць.

Вказувати на повну відсутність постаті Александра Брюкнера у вітчизняному полі наукової інформації було б неправильним – зацікавлений читач може ознайомитись з біографією славіста на сторінках кількох енциклопедичних видань [3-5]. Окремим аспектам взаємин Брюкнера з українськими інтелектуалами рубежу XIX-XX ст. присвячені статті мовознавців Л. Вахніної [1], М. Гнатюка [2] та Т. Чужої [6], проте на цьому перелік україномовних публікацій про А. Брюкнера уривається. З прикрістю доводиться констатувати і наявність грубих помилок у біографічних відомостях про визначного дослідника – його часто називають Олександром, а популярна мережева веб-енциклопедія приписує йому родинні зв'язки з російським істориком Олександром Густавовичем Брюкнером (вживання прізвища Брікнер для обох вчених також є некоректним згідно з правилами німецької вимови).

Чому ж українські науковці мають цікавитися постаттю та науковою творчістю Александра Брюкнера? Почати треба з того, що майбутній професор Берлінського університету та світоч європейської славістики народився на українських землях – у Тернополі, а освіту здобув у Львівському університеті та навіть деякий час там працював. Початок викладацької кар'єри Брюкнера у Берліні абсолютно не означав, що вчений повністю розірвав свої зв'язки зі Львовом. Справа у тому, що Королівська бібліотека у Берліні не мала необхідних запасів літератури слов'янськими мовами, яка була конче необхідна Александру Брюкнеру не тільки для викладання, але й для наукової роботи. Майже щомісяця дослідник на кілька днів навідувався до Львова, а протягом семестрових канікул залишався у місті на більш довший час, аби скористатися невичерпними книжковими багатствами Національного інституту імені Оссолінських, який до 1945 року розміщався у Львові [10, s. 91].

Ці сторінки інтелектуальної біографії вченого ще чекають свого дослідника, адже вимагають тривалих архівних пошуків не тільки в архівосховищах України, але й, перш за все, Німеччини. Ми пропонуємо зосередитися на аналізі «українських сторінок» наукової та науково-публіцистичної спадщини А. Брюкнера. Відомо, що видатний берлінський славіст не залишив жодної публікації, яка б предметно торкалася українського питання, проте українознавча тематика рясно розсіяна численними студіями вченого, що присвячені іншим проблемам мовознавства, історії культури тощо.

Все своє життя Александер Брюкнер вважав себе мовознавцем, хоча його численні критики не розділяли такого самовизначення вченого. Вже у своїй дисертаційній праці, яка була опублікована окремим виданням у Веймарі 1877 року Брюкнер звернувся до української мови, як до однієї з найбільш «чистих» з усіх східнослов'янських. Вивчаючи сучасну йому литовську мову, молодий вчений вказував на неприпустимість вказівок на російську лексику, як на джерело запозичень для литовської мови. На думку А. Брюкнера, основним фактором поповнення іншомовного словникового запасу литовців була білоруська мова. Однак, за висновком дослідника, сучасні йому словники білоруської є вкрай недосконалими. Саме тому Александер Брюкнер поклав в основу свого компаративного аналізу литовської лексики словники української мови (яку він називав малоросійською) та польської [7, s. VII-X].

Першими публікаціями, де А. Брюкнер безпосередньо торкнувся української проблематики можна вважати його рецензії на цілий ряд видань українських вчених, які

Брюкнер рецензував на сторінках німецьких часописів. У 1900 році на ламах «Archiv für slavische Philologie» берлінський професор проаналізував останні видання Наукового товариства імені Шевченка. Нас цікавлять не стільки судження А. Брюкнера щодо рецензованих видань, а скільки його думки, щодо етнокультурної ідентичності українців загалом. Славіст підкреслював, що українців мільйони і вони всі вимушені розмішуватися на Галичині – Київ та Лівобережжя вчений не вважав українською територією. Щодо самого визначення етносу «українці», то А. Брюкнер лише перелічував його серед всіх інших – поряд з «галицькими малоросами», чи «українськими росіянами». Сам Брюкнер віддавав перевагу визначенню «малорос» і не вважав його образливим. Вчений писав, що «мільйони малоросів мають право на незалежність, і не тільки з інтелектуальної точки зору». Поряд із цим, Брюкнер-мовознавець був дуже категоричним щодо української мови: «У XIX столітті малоросійська мова просто відтворювала те, що думали і висловлювали польською мовою за допомогою російської орфографії та алфавіту» [8, s. 291-292].

Наведена вище цитата Александра Брюкнера абсолютно не означала, що дослідник відмовляв українській мові у праві на самобутність. Справа у тому, що Брюкнер завжди був відомий своїм послідовним, радикальним поглядом на питання мовної чистоти. На думку А. Брюкнера, українська Котляревського та Шевченка забруднена численними русизмами та полонізмами і тільки зараз (на рубежі XIX-XX ст.) народжується справжня, чиста українська мова. Зокрема, Брюкнер сильно критикував Михайла Грушевського за його засмічену полонізмами мову, звичку відокремлювати частку «ся» від основної частини дієслова. Александер Брюкнер писав, що українцям не варто претендувати на «спадщину церковнослов'янської мови», оскільки вона, по перше, є неподільною, а по друге – лише зайвий раз сприятиме обтяженню та засміченню «малоросійської мови» [8, s. 292-293].

У найбільш концентрованому та популярному вигляді погляди Александра Брюкнера на «українське питання» були викладені у праці «Слов'яни та війна», що являла собою збірку нарисів вченого, які спершу побачили світ німецькою мовою (1916 рік), а згодом і польською (1918). Сам автор розцінював свої нариси як інструктивні матеріали для німецького уряду у справі боротьби за прихильність слов'янських народів, на лідерство серед яких, окрім Німеччини, претендувала ще й Росія [9, s. 1-2].

У розділі під промовистою назвою «Малоруська справа» А. Брюкнер писав про два типи українців – «австрійських русинів та російських малорусинів». На думку вченого, головна різниця між ними полягала у розумінні етнокультурної ідентичності – «австрійські русини» визнавали свою культурну окремішність, а «малорусини» були схожі на білорусів, бо вважали себе росіянами, не знаючи власної мови та літератури. Окрім того, важливим чинником, що єднав «малорусинів» з росіянами була православна віра, яка не допускала відцентрових тенденцій на відміну від цілком автономної греко-римської церкви на Заході. Однак, при цьому, дослідник вважав, що квітучість культурного життя в Галичині мала своє пояснення – австрійці підтримували українську національну ідею, аби протиставити її польській, яка за переконанням австрійської влади, була значно небезпечнішою для конституційної монархії [9, s. 80-83].

Позиція вченого щодо української мови та літератури й надалі залишалася незмінною. Для Брюкнера українська мова значно ближча до російської ніж, наприклад, нижньонімецька до німецької. Не заперечуючи багатства та розмаїття української літератури, якого вона досягла лише за 120 років, А. Брюкнер співставляв її з не менш багатим красним письменством прованською чи нижньонімецькою мовами. Загалом, як мовознавець, Александер Брюкнер був переконаний, що українська, білоруська та російська мови є лише варіаціями староруської, які становлять єдине ціле. Таким чином, у системі європейських мов Брюкнера українська не підіймалася вище статусу діалекту [9, s. 84-85].

Підсумовуючи, варто наголосити, що не дивлячись на досить радикальні та безапеляційні погляди Александра Брюкнера на сучасне йому українство, на вченого аж ніяк не можна вішати тавро невинного українофоба. Радикалізм Брюкнера частково

пов'язаний з його особистою життєвою історією. Ополячений німець все життя провів на своїй історичній батьківщині, працюючи у Берлінському університеті, проте до останніх днів відчував себе поляком. Тривалий час Брюкнер приховував свої громадсько-політичні вподобання, проте з початком Першої світової війни він вимушений був вийти з тіні, наполягаючи на примарності слов'янського братерства, заперечуючи месіанство і провідну ролі Росії у конгломераті слов'янських народів.

З того часу минуло понад 100 років і все, про що писав Брюкнер у роки Першої світової війни знов стало актуальним у зв'язку з повномасштабною військовою агресією Росії проти України – декларації братерства поступилися місцем політиці «культурного варварства» та експансії, як характеризував А. Брюкнер тяжіння Росії до лідерства у слов'янському світі. До сьогодні постать та наукова спадщина Александра Брюкнера залишаються невідомими широкому загалу української читаючої публіки. Його величезний науковий доробок за невеликими виключеннями залишається й поза увагою українських фахівців-культурологів. Певним чином це пояснюється досить жорсткими та однозначними пророцтвами Брюкнера щодо майбутнього української ідеї. Погляди А. Брюкнера, безумовно, треба сприймати у контексті того часу, коли він жив і працював і того оточення, в якому формувалася його особистість та дослідницькі інтереси. Вважаємо за необхідне «відкрити» Брюкнера українському суспільству та певним чином його реабілітувати в очах української наукової спільноти, сприяти популяризації його величезного творчого спадку.

Література

1. Вахніна Л. Іван Франко та Александр Брюкнер у контексті діяльності Народознавчого товариства у Львові. Київські полоністичні студії. 2017. Т. XXIX. С. 178-181.
2. Гнатюк М. Іван Франко та Александр Брюкнер: польсько-український науковий діалог. Київські полоністичні студії. 2017. Т. XXIX. С. 182-188.
3. Дзендзелівський Й. О. Брюкнер Александр. Енциклопедія Сучасної України / редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.]. К.: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2004. Т. 3. URL: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=36366 (дата звернення: 26.09.2023).
4. Ісаєвич Я. Д. Брюкнер Александр. Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. К.: Наукова думка, 2003. Т. 1: А – В. С. 384.
5. Ткачов С., Ханас В. Брюкнер Александр. Тернопільський енциклопедичний словник: у 4 т. / редкол.: Г. Яворський та ін. Тернопіль: Видавничо-поліграфічний комбінат «Збруч», 2004. Т. 1: А – Й. С. 189.
6. Чужа Т. «Нове світло на давню літературу»: науковий діалог Івана Франка й Александра Брюкнера. Київські полоністичні студії. 2017. Т. XXIX. С. 537-546.
7. Brückner A. Die slavischen Fremdwörter im Litauischen. Weimar: H. Böhlau, 1877. 207 s.
8. Brückner A. Publikationen der Szewczenko-Gesellschaft. Archiv für slavische Philologie. 1900. B. XXII. S. 291-300.
9. Brückner A. Słowianie i wojna. Uwagi na czasie. Kraków: Nakładem Centralnego Biura Wydawnictw Naczelnego Komitetu Narodowego. Drukarnia Narodowa, 1918. 156 s.
10. Pohrt H. Beiträge zum Wirken des Slawisten Aleksander Brückner In Berlin 1881-1939. Zeitschrift für Slawistik. 1970. Bd. 15 (1). S. 90-102.

АСИМІЛЯЦІЙНА ПОЛІТИКА СОВЕТСЬКОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ У 1930-ті – НА ПОЧАТКУ 1950-х рр.: ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА

Губська А. С.

Неоімперська політика ССРСР як антитеза українізації породила тривалий асиміляційний процес в Україні, який набув неабиякого розмаху у 1930-ті – на початку 1950х рр. В наші дні проблема асиміляційного впливу на національну ідентичність українського народу привертає увагу як науковців так і пересічних українців, адже наслідком цілеспрямованої уніфікації та советизації України в минулому є порушення країною- правонаступницею ССРСР територіальної цілісності нашої держави сьогодні. Заперечуючи існування української нації, розвиваючи міфологему про культурну, мовну, релігійну приналежність українців до «руського міра» та під виглядом «встановлення історичної справедливості», керівництво РФ вдається до геноциду українського народу, шляхом збройної агресії. Задля комплексного дослідження проблеми виникає необхідність в огляді джерел, які підтверджують факт асиміляції України в означений період.

Мета розгляду – аналіз джерельної бази асиміляційної політики советської влади в Україні.

Питанню советської асиміляції України приділяли увагу Іван Дзюба, Геннадій Єфіменко, Олександр Золотухін, Роман Шпорлюк [1; 2; 3; 9;]. Джерелознавчий аспект означеного питання розглядався побіжно, переважно у контексті висвітлення форм та методів реалізації національної політики ССРСР. З цього ракурсу вагомими для дослідження є праці Василя Лизанчука та Лариси Масенко [4; 5].

Масив джерел, що стосується асиміляційної політики компартійного керівництва в Україні у 1930-ті – на початку 1950-х рр. представлений опублікованими матеріалами у низці збірок документів: «Національні відносини в Україні у ХХ ст. : збірник документів і матеріалів», «ЦК ВКП(б) и национальный вопрос», «Реабілітовані історією», «Українська мова у ХХ сторіччі: історія лінгвоциду (документи і матеріали)» за редакцією Лариси Масенко, «Навічно кували кайдани: факти, документи, коментарі про русифікацію в Україні» за редакцією Василя Лизанчука [4; 5; 6; 7; 8]. Комплекс опублікованих джерел з теми складають законодавчі акти, діловодна документація, документи ВКП(б), преса та матеріали особового походження.

Чільне місце у дослідженні антиукраїнської національної політики більшовиків займають законодавчі акти. Здебільшого ця група джерел представлена законами та постановами, прийнятими впродовж 1930-х – на початку 1950-х рр. в ССРСР і УССР. Закони та постанови відображають механізми практичної реалізації асиміляційних заходів в Україні у сфері освіти, культури, церкви, в інформаційному просторі та ін. До зазначеної групи джерел належать Конституції ССРСР 1924 р. та 1936 р., а також Конституції УССР 1929 р. та 1937 р., вони висвітлюють правове підґрунтя національної політики ССРСР. Співставляючи положення основних законів, що стосувалися прав союзних республік, з постановами та законами, які ухвалювалися компартійним керівництвом та втілювалися у життя, можна отримати чітке уявлення про декларативний характер конституційних норм.

Діловодна документація представлена резолюціями комісії наркомату освіти, офіційними листуваннями та повідомленнями, довідками та витягами з протоколів засідань.

Окрема група в джерельній базі теми – стенографічні звіти з'їздів та пленумів ЦК ВКП(б) та ЦК КП(б)У.

Аналіз документів діловодства дає розуміння щодо реакції у вищих ешелонах влади на аспекти національного будівництва в УССР, а також репрезентують основні механізми управління та вплив роботи владних структур на ухвалення рішень, що стосувалися уніфікації усіх сфер життя в Україні.

Інструментом, за допомогою якого советське керівництво прагнуло приборкати будь-які національні прагнення українського народу були репресії. З цього боку велику цінність для дослідження асиміляційної політики компартійного керівництва в Україні мають джерела особового походження: спогади представників української інтелігенції С. Підгайного, Г. Сиви та Р. Суслика. Ця група джерел дає відомості про особливості національного будівництва в СРСР та зокрема в Україні, крізь призму особистих поглядів та переживань. Мемуарна література та спогади представників української інтелігенції висвітлюють механізми репресій, їх етапи (допити, слідства, арешти, відбування покарання у засланні) та масштаби. Ці відомості дають змогу окреслити загальну картину становища української національної еліти в умовах більшовицької політики масового терору у 30-ті – на початку 50-х рр. XX ст.

Враховуючи те, що преса відігравала ключову роль у формуванні світогляду пересічних громадян, а також була потужним інструментом для здійснення ідеологічних маніпуляцій з боку влади, даний вид джерел є особливо цінним для дослідження асиміляційної політики советського керівництва в Україні. Вагоме місце у дослідженні займають матеріали газети «Литературная газета». Статті цього видання відображають спроби сховати українську культуру та мову за допомогою просування ідеології про «братерство народів», українсько-російські культурні та мовні зв'язки, використовуючи заклики до вивчення українцями російської мови та акцентуючи на небезпеці буржуазного націоналізму в Україні.

Таким чином, сучасний стан джерельної бази асиміляційної політики советської влади в Україні, яка представлена опублікованими матеріалами є репрезентативним для дослідження окресленої проблеми. Наявні документи яскраво ілюструють характер національної політики компартійного керівництва стосовно українського народу, а їх комплексний аналіз дозволяє деталізувати факти советської асиміляції та уніфікації життєвого простору. Втім, опубліковані матеріали з даної теми не є вичерпними. Для отримання більш повної картини асиміляційної політики советської влади в Україні у 1930-ті – на початку 1950-х рр. необхідно провести подальші дослідження, залучаючи передусім архівні матеріали, які ще не введені до наукового обігу.

Література

1. **Дзюба І. Інтернаціоналізм чи русифікація? Київ:** Видавничий дім «KM Academia», 1998. URL: <http://litopys.org.ua/idzuba/dz.htm>
2. Єфіменко Г. Національно-культурна політика ВКП(б) щодо радянської України (1932–1938). Київ: Інститут історії України, 2001. 304 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Yefimenko_Hennadii/Natsionalnokulturna_polityka_VKPb_schodo_Radianskoi_Ukrainy_1932-1938.pdf
3. Золотухін О. До питання насильницької асиміляції українців у минулому і сьогодні // Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент: зб. наук. пр.: Київ, 2015. Вип. 17. С. 53–60. URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/8052>
4. Лизанчук В. Навічно кували кайдани: Факти, документи, комент. про русифікацію в Україні. Львів: Інститут народознавства НАН України, 1995. 415 с. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0013410>
5. Масенко Л. Українська мова у XX сторіччі: історія лінгвоциду (документи і матеріали). Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2005. 399 с. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0007914>
6. Національні відносини в Україні у XX ст.: збірник документів і матеріалів. Київ : Наукова думка, 1994. 548 с. URL: <http://history.org.ua/LiberUA/5-12-004308-9/5-12-004308-9.pdf>

7. Реабілітовані історією. Київська область. Київ: Основа, 2011. 984 с. URL: <https://www.reabit.org.ua/files/store/Kuivsk.kn.3.s.1-797.pdf>
8. ЦК ВКП(б) и национальный вопрос. Книга 2. 1933–1945. Москва: РОССПЭН, 2009. 1095 с. URL: https://drive.google.com/file/d/1nVjZaymogFryyo2qr-sGVBHAg_Wc2A23/view
9. Шпорлюк Р. Імперія та нації. Київ: Дух і Літера, 2000. 354 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Shporliuk_Roman/Imperiia_ta_natsii.pdf?
10. Якубова Л. Національне адміністративно-територіальне будівництво в УСРР/УРСР 1924–1940 // Енциклопедія історії України. Київ: Наукова думка, 2010. Т. 7. С. 176–224. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/50936/08-Yakubova.pdf?sequence=1>

ПОЛІТИЧНІ РЕПРЕСІЇ ПРОТИ АРХЕОЛОГІВ УКРАЇНИ

Іванова А.П.

У контексті російсько-української війни питання про репресованих археологів України набуває особливої актуальності, оскільки російська політика продовжує загрожувати українській культурній спадщині. Російські війська знищують археологічні пам'ятки та вбивають археологів. Тому розвиток проблематики є важливим завданням подальших досліджень, оскільки тема є відносно недослідженою. Дослідження розпочалося лише в кінці ХХ ст., і досі залишається багато невирішених питань. Мета дослідження полягає у проведенні неупередженого аналізу історіографії з метою оцінити її стан, визначити основні тенденції розвитку, сприятиме формуванню об'єктивного уявлення про історію репресованих археологів України.

Однією з основних проблем тематики репресованих археологів є відсутність системного дослідження проблеми; іншою проблемою є недостатня вивченість впливу політичних репресій на розвиток української археології, тож дослідження цієї теми вимагає комплексного підходу.

Дослідження історії української археології в 30-х роках ХХ ст. має важливе наукове значення. Воно дозволить поповнити історіографію з історії української археології, дати нову оцінку діяльності археологів цього періоду та розкрити вплив політичних переслідувань на розвиток української археології.

Процеси декомунізації та доступність архівів у 1990-х роках надали можливість для вивчення теми. Одними із перших дослідників цієї теми були В. Граб та О. Супруненко [1-5], які висвітлювали життєві шляхи та наукові досягнення багатьох репресованих археологів України. Історики використовують у своїх роботах широкий спектр методів та підходів. Вони робили акцент на безпідставності цих репресій та їх негативних наслідках для науки та культури. Зокрема виділяють політичні мотиви репресій, пов'язані з обвинуваченнями у зв'язках з українським буржуазним націоналізмом. Окремі їх роботи висвітлюють долі репресованих археологів Полтавщини. В подальшому дослідження в цьому регіоні продовжила Л. Чорна у статті «Із когорт повернених імен репресованих українських науковців: Анатолій Зіновійович Носів». Авторка справедливо відзначає, що А. Носов був одним із найвидатніших українських антропологів, а репресії проти нього були несправедливим і позбавили українську науку талановитого вченого [15].

Архівно-слідчі справи репресованих стали цінним джерелом для істориків. Вони містять інформацію про життя, діяльність і загибель людей, які стали жертвами сталінського терору. В контексті виходу науки на новий рівень публікується збірник, автори якого головну мету вбачають в пошуку, аналізі та оприлюдненні матеріалів архівно-слідчих справ репресованих, а також вироблення методів опрацювання із цими специфічними джерелами [13].

Масштабні дослідження цих справ дозволили науковцям уточнити та оприлюднити маловідомі факти про репресії. Завдяки дослідженням Р. Маньковської та інших науковців стало відомо, що репресії в Україні набули масового характеру. До 1936 року близько 33% працівників центральних музеїв потрапили під репресії, а осередки, підпорядковані Народному комісаріату, позбулися до цього часу близько 25% співробітників.

Архівно-слідчі справи репресованих діячів науки і культури дозволяють прослідкувати шляхи становлення і розвитку української науки і культури в умовах тоталітарного режиму. Наприклад, справа К. Коршака, яку досліджував О. Михайленко, показала, що він був репресований безпідставно. 6 листопада 1937 р. археолога було заарештовано Управлінням державної безпеки НКВС УРСР на підставі звинувачення за ст. 54-8, 54-11 КК УРСР «як активного учасника української націоналістичної організації, що стояла на терористичних позиціях» [11].

У 2000-х роках дослідження цієї теми продовжили О. Супруненко, І. Шовкопляс та О. Удовиченко у біобібліографічному покажчику «Михайло Якович Рудинський (1887–1958)». Вони зібрали інформацію про життя та творчість одного з найвідоміших репресованих археологів слобідської України [17].

В. Нікітін та М. Шитюк у монографії «Репресовані краєзнавці Миколаївщини» розповіли про життя та діяльність археологів, які були репресовані на Миколаївщині [9; 16]. Окремі архівно-слідчі справи як джерело вивчення історії репресій в Україні у 1937–1938 рр. досліджував у 2006 році кандидат історичних наук Е. Петровський [12].

З 2010-х років проблему розвивали такі науковці як: В. Нікітін, М. Шитюк, Л. Чорна, А. Ніколаєва, І. Старенький, І. Цеунов, І. Колесник.

Р. Маньковська у статті «Музейні установи та музейники у період «Великого терору» (1937–1938 рр.)» проаналізувала наслідки репресій для музейної справи в Україні. Вона відзначає, що було втрачено значну частину музейних працівників, фондів та експонатів. Це призвело до занепаду музейної справи в Україні на тривалий час [7]. І. Колесник у колективній монографії «Історик і влада» розглянула репресії проти археологів у контексті політичних процесів в СРСР. Предметом дослідження в колективній монографії чи не вперше в українській історіографії став механізм взаємодії історика і Влади. Дослідниця вважає, що репресії проти археологів були частиною більш широкої кампанії проти української інтелігенції [6]. А Ніколаєва та І. Старенький у статті «Репресовані археологи – дослідники Кам'янецьчини» розкривають причини репресій проти археологів. Вони відзначають, що репресії були спрямовані на знищення української науки та культури [10]. І. Цеунов у статті «Суспільно-політична діяльність Х. Вовка крізь призму доносу В. Веледницького» проаналізував зміст доносу і прийшов до висновку, що він не має під собою жодних підстав. В. Веледницький був особистим ворогом В. Вовка і, ймовірно, написав донос з метою помсти. Автор також відзначає, що донос В. Веледницького був частиною широкомасштабних репресій проти української інтелігенції в 1930-х роках. Х. Вовк був однією з багатьох жертв цих репресій [14].

Дослідникам, які сприяли творенню й становленню української археології і, попри утиски й репресії, здійснили важливі наукові відкриття, було присвячено виставку «Наказано не знати: українські археологи в лещатах тоталітаризму», де 20 героїв представляють цілі покоління репресованих українських археологів. Подія відбулася 20 жовтня 2020 р. за сприяння Українського інституту національної пам'яті [8].

До основних напрямів подальших досліджень проблеми слід віднести поглиблення знань про масштаби репресій. Досі невідомо точне число репресованих українських археологів. Дослідники також не мають повної інформації про долю репресованих науковців, проте намагаються оцінити масштаби цієї шкоди та розробити заходи щодо її подолання та відновити пам'ять про репресованих українських археологів, їхні наукові досягнення та внесок у розвиток науки.

Отже, дослідження проблеми характеризується зростанням інтересу до неї, збільшенням кількості досліджень. Наявність нового корпусу архівних матеріалів сприяв подальшому поглибленню проблематики досліджень, що дозволило поповнити факти репресій, надати можливість аналізу причинам та наслідкам, відновити пам'ять про репресованих науковців. Основним мотивом вважається політичний. На основі архівно-слідчих справ звучать намагання дослідити мотиви репресій, але ще немає ґрунтового комплексного аналізу. Окремо виділяються особисті мотиви, наприклад, через конфлікти з колегами або начальством. Також відзначається, що репресії проти археологів були частиною більш широкої кампанії проти української інтелігенції. Проте, вивчення цієї теми проводилися окремими науковцями, і досі не існує єдиного дослідження, яке б охоплювало всі аспекти проблеми.

Огляд історіографії цієї теми показує, що історія репресій в археології України на сьогодні досліджується локально, але аналіз цієї теми вимагає комплексного та системного підходу. Потрібно зосередитися на розкритті впливу політичних переслідувань на розвиток української археології.

Література

1. Граб В. Дело Н.Е. Макаренко. Вивчення історичної та культурної спадщини Роменщини: проблеми і перспективи. Суми–Ромни. 1990. С. 29–31.
2. Граб В. У лещатах ДПУ. Нариси про безпідставно репресованих діячів науки та культури. Полтава: Археологія. 1999. С. 216
3. Граб В., Супруненко О. Археолог Олександр Тахтай : науково-біогр. вид. ред.: Г. Білоус, П. Долот. Полтава : Полтав. Краєзнав. музей, 1991. 79 с
4. Граб В., Супруненко О. Доля Михайла Рудинського. Археологія. 1992. № 4. С. 91–100.
5. Граб В.. Штрихи до портрета Володимира Пархоменка. Полтавський археологічний збірник: збірник наукових праць, відп. ред. Супруненко О. Б. Полтава: Археологія, 1999. С. 248–251.
6. Колесник І. Історик і Влада. Колективна монографія. Ред. В.Смолій;. Київ: Інститут історії України НАН України, 2016. – 543 с.
7. Маньковська Р. Музейні установи та музейники у період «Великого терору» (1937 – 1938 рр.). Політичні репресії в Українській РСР 1937 – 1938 рр.: дослідницькі рефлексії та інтерпретації : До 75-річчя «Великого терору» в СРСР. Матеріали Всеукр. наук. конф. м. Київ, 15 березня 2012 р. Упоряд.: О.Г. Бажан, Б.Ю. Подкур; Співголови редкол.: В.А. Смолій, В.М. Литвин. Київ : Інститут історії України НАНУ, 2013. С. 300–321.
8. Наказано не знати: українські археологи в лещатах тоталітаризму. Виставка, Київ, 2020. URL:
<https://uinp.gov.ua/vystavkovi-proekty/vystavka-nakazano-ne-znaty-ukrayinski-arheology-v-leshchatah-totalitaryzmu>
9. Нікітін В., Шитюк М. Репресовані краєзнавці Миколаївщини. Краєзнавство. 1999. С. 134–138.
10. Ніколаєва А., Старенький І. Репресовані археологи-дослідники Кам'янецьчини. Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. С. 142–151.
11. Оглоблин О. Українська історіографія 1917–1956 . Пер. з англ. Київ : Київський національний університет імені Тараса Шевченка. 2003. 250 с.
12. Петровський Е. Архівно-слідчі справи як джерело вивчення історії репресій в Україні у 1937–1938 роках : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.06. Київ, 2006. 300 с.
13. Політичні репресії та голодомори на Вінниччині в XX столітті у контексті національної пам'яті: Матеріали обласної наук.-практ. конф., м. Вінниця, 24 листопада 2005 р. Вінниця: Книга-Вега, 2006. – 200 с.

14. Цеунов І. Суспільно-політична діяльність Хведора Вовка крізь призму доносу Василя Веледницького. Київські історичні студії. 2018. № 1. С. 132–136.
15. Чорна Л. Із когорти повернених імен репресованих українських науковців: Анатолій Зіновійович Носів. Гуржіївські історичні читання. 2011. Вип. 4. С. 115 – 117.
16. Шитюк М. Масові репресії на території Миколаївщини (30-ті рр. XX ст.). Український історичний журнал. 1998. № 1. С. 94 – 98.
17. Шовкопляс І. Г., Супруненко О. Б., Удовиченко О. І. Михайло Якович Рудинський (1887–1958): біобібліографічний покажчик. Київ; Полтава: Археологія, 2001. 32 с.

СМЕРТЬ ЛІКАРЯ В КОНТЕКСТІ МІСЬКОЇ БУДЕННОСТІ ЗА МАТЕРІАЛАМИ КИЇВСЬКОЇ ПЕРІОДИКИ КІНЦЯ ХІХ СТ.

Мілютін М.Й.

Не тільки за життя лікарі і професори медицини були активно залучені до суспільних процесів міста. Пласт газетної інформації, що стосується теми смерті лікаря можна умовно поділити на: повідомлення про смерть, та розклад скорботних заходів; замітки про їх перебіг; некрологи і статтіпошанування.

У 1897 році, київське суспільство втратило трьох представників медичної галузі, це були Михайло Струковенков – дерматовенеролог, професор Київського університету; Євген Афанасьєв – доктор медицини, дійсний статський радник, професор Київського університету; Ізмаїл Чешихін – перший у Києві гімназичний лікар, керівник мед. частини амбулаторії Товариства надання допомоги хворим дітям.

Кожного з них забрали хвороби, Ізмаїл Чешихін помер 1 липня 1897 року від грипу, причиною смерті Євгена Афанасьєва був – нефрит, він забрав його життя 21 лютого 1897 року. Михайло Струковенков, пішов з життя 2 березня 1897 року від паралічу серця.

По смерті будь якого визначного киянина, потрібно було сповістити населення про його спочинок, для цього використовували комунікаційні можливості міської періодики. Повідомлення про смерть зазвичай розміщували на першій сторінці випуску у чорному обрамленні. Такі траурні повідомлення доволі формальні, проте не позбавлені потрібних для цієї ситуації емоційних зворотів. Структура їх наступна: хто повідомляє суспільство про смерть «Надія Олександрівна Афанасьєва з дітьми з душевною скорботою повідомляють...» [1, с.1], у випадку якщо померлий був спілковим діячем окрім родинного повідомлення, передбачалися повідомлення від організації, наприклад, «Комітет Товариства сповіщає про справжню втрату членів і лікарів Товариства і запрошує вшанувати пам'ять покійного присутністю своєю на панахидах і погребінні» [8, с.1]. Далі читач дізнається про розклад жалобних і поховальних заходів.

Важливим у контексті розуміння ким був померлий лікар для спільноти міста Києва, є некролог, який розміщувався у тому ж випуску де повідомлялося про його смерть. Тут знаходимо розлогі відомості про місце походження і навчання і професійний розвиток померлого. «Покійний Є.І. Афанасьєв користувався репутацією досвідченого клініциста і лекції які він викладав впродовж багатьох років в Рейтарській лікарні (Відділення Києво-Кирилівської лікарні) приваблювали масу студентів» [1, с.3]. Михайло Струковенков який походив з династії медиків – батько його був магістром фармації, перші роки своєї кар'єри присвятив військовій медицині у часи російсько-турецької війни 1877-1878 років [3, с.3].

Повертаючись до розкладу траурних заходів, можемо констатувати, що їх перебіг можна укласти в наступну схему: панахида за місцем проживання, винос небіжчика до місця прощання і власне похорон на кладовищі – усі заходи могли тривати від 3 днів і більше від дня смерті до поховання, в залежності від особистих обставин родини

померлого. Наприклад, Михайло Струковенков помер 2 березня, а поховання відбулося 8 березня. Така затримка пояснюється відсутністю родини померлого в Києві на момент його відходу.

Детальний опис похоронних заходів можемо прочитати у замітках з типовим заголовками «Виніс тіла...», «Погребіння...». Можемо стверджувати, що переніс праху померлого лікаря від помешкання до храму де відбувалося коло заупокійних богослужінь, було дійством доволі усталеним, крім того не позбавлене урочистих рис.

Вінок у траурній процесії був символом шанування і пам'яті про померлого. Його до гробу могли підносити як особи з яким спочилого поєднували якісь відносини, так і організації і товариства до яких був дотичний померлий лікар.

На похованні Євгена Афанасьєва на його гробі були вінки від колег по міському врядуванню і університету, від правління товариства каналізації, товариства київських лікарів, товариства боротьби з заразними хворобами, від комітету лікарні чорноробів, від Пелагеї і Ніколи Терещенків та інші [2, с.2].

Символічно також до якої церкви приносили померлого лікаря. Ізмаїл Чешихін професійна діяльність якого більшістю пов'язана з Першою київською гімназією, був принесений до Свято-Миколаївської гімназійної церкви, професор Київського університету Михайло Струковенков до Свято-Володимирської університетської церкви, Євген Афанасьєв до Володимирського собору. Після прибуття до храму, траурна хода завершувалася панахидою.

Зазвичай на наступний день, служили заупокійну літургію у присутності представників влади, громадськості, студентів і родини. Опісля розпочиналася жалобна частина, де присутні зверталися до покійного з прощальними словами.

Прощальним промовам характерний розлогий вступ, насичений наступними словесними фігурами: «неочікувана і передчасна смерть мого друга і товариша, нашого спільного улюбленця», «дійсно трагічна подія», «ми плачемо перед твоєю труною». Стиль мовлення не позбавлений драматизму, аби підкреслити жалобу за померлим, мовець може переривати слово, вдаватися до пауз, або навпаки підвищення тону.

Професор Сікорський у прощальній промові, торкнувся дуже делікатного у той же час важливого питання розтину покійного, проведеного ним «підкорюючись скорбному і священному боргу і звичаю лікарів»[4, с.4]. Цей факт є дуже промовистим для розуміння парадигми лікар – пацієнт. «Вже не як муж науки, я як звичайна людина, представ ти на нашому професійному судилищі на анатомічному столі»[4, с.4]. Ось вона мінливість і не постійність життя, ти в анатомічному театру, а ті з ким ти багато років пліч-о-пліч лікував людей, востаннє «лікують» тебе.

Останнім етапом траурної церемонії, була хода до кладовища і власне поховання. За своїм характером була подібна до першої ходи від будинку до церкви напередодні. Професора Струковенкова поховали на Аскольдовій могилі, лікар Ізмаїл Чешихін на Байковому. Професор Афанасьєв знайшов спочинок на кладовищі Видубицького монастиря. Від Володимирського собору процесія з його тілом йшла маршрутом Бібіковський бульвар – Велика Володимирська – Хрещатик – Олександрівська вулиця – повз Лаври до Видубицького монастиря. Заупокійну літію відслужили біля Університету і в монастирі перед спуском в могил.

У найближчому випуску газет після похорон від імені родини померлого розміщували повідомлення подяки: «Доньки покійного Ізмаїла Васильовича Чешихіна приносять душевну подяку усім товаришам-лікарям які виявили сердечне відношення до покійного їх батька, друзям і знайомим які вшанували його пам'ять»[9, с.1]. Повідомлення схожого змісту розмістили дружина і донька Струковенкова – Ольга Миколаївна і Єлисавета Михайлівна [5, с.1].

Пам'ять про померлого лікаря не помирала разом з ним, а продовжувала жити у міському середовищі. Це увиразнювалося у панахидах з нагоди різниці смерті про які повідомляли городян на сторінках газет [5, с.1].

Іншим аспектом суспільної пам'яті є вшанування пам'яті померлого у професійному колі, під час зібрань товариств. Так, на засіданні товариства боротьби з заразними хворобами, учасники констатували смерть членів товариства Струковенкова і Афанасьєва, «корисна діяльність яких була окреслена в звітах професорів Рейна і Бронгаупта»[6, с.3]. 24 квітня з доповіддю «Огляд наукової діяльності проф. М.І. Струковенкова і його клініки» до учасників засідання Фізико-медичного товариства звернувся приват-доцент доктор Нікольський [7, с. 4-5].

Отже, аналіз різномірної кореспонденції, пов'язаної з смертю київських медиків – Михайла Струковенкова, Євгена Афанасьєва і Ізмаїла Чешихіна, дозволили реконструювати траєкторію похоронних процесів, визначити спільне і відмінне. Смерть лікаря на сторінках київських періодичних видань кінця ХІХ ст. постає хоч і сумною, але помітною і не позбавленою скорботної урочистості подією міської буденності.

Джерела

1. *Киевлянин*. 1897. № 53. 22 лютого.
2. *Киевлянин*. 1897. № 55. 24 лютого.
3. *Киевлянин*. 1897. № 62. 3 березня.
4. *Киевлянин*. 1897. № 68. 9 березня.
5. *Киевлянин*. 1897. № 72. 13 березня.
6. *Киевлянин*. 1897. № 76. 17 березня.
7. *Киевлянин*. 1897. № 121. 3 травня.
8. *Киевлянин*. 1897. № 180. 2 липня.
9. *Киевлянин*. 1897. № 182. 4 липня.

ОСОБЛИВОСТІ АДАПТАЦІЇ НА СХІДНИХ ТЕРЕНАХ УРСР ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ З ПОЛЬЩІ 1944-1947 РР.

Нестеренко Д.М.

9 вересня 1944 р. у місті Любліні між урядами Польського комітету національного визволення і Української РСР був підписаний договір про евакуацію українців з території Польщі в радянську Україну, а громадян польської і єврейської національностей із західних областей УРСР у Польщу. Ця Угода започаткувала події, що назавжди позбавили частину етнічно-українських земель їхнього національного обличчя – населення. Поза національним розвитком опинилася специфічна господарська культура лемків, холмщаків, підлящуків і надсянців, яка була тісно пов'язана з природно-кліматичними умовами в яких вони проживали. Це стало можливим в умовах тоталітарного беззаконня радянської влади, яка, реалізуючи свої злочинні зовнішньополітичні плани щодо узаконення західних кордонів, руками чиновників із маріонеткового уряду Польського комітету національного визволення здійснили тотальну депортацію українців за межі Польської держави з метою створення мононаціональних середовищ.

Актуальність теми розкривається у тому, що владні органи, які були відповідальні за прийняття, розселення та адаптацію закерзонців поставилися до цього байдужо. Не були враховані особливості адаптації переселенців на східних теренах УРСР, такі як: кліматичні умови та мовне питання, адже більшість мешканців сходу спілкувалися російською мовою, в свою чергу закерзонці переважно українською, або, наприклад, лемки мали власну говірку. Слід пам'ятати, що жителі Закерзоння потрапили в умови колгоспної системи, не

пройшовши попередньо «школи» сталінських репресій, що також не сприяло швидшому та легшому процесу адаптації.

З ідеологічних міркувань дослідження теми переселення українців Польщі в 1944-1946 рр. тривалий час було під забороною. Але з часів незалежності України дослідницька робота з даної теми почала активно видаватися. Тему специфіки адаптації закерзонців з Польщі до східного регіону Української РСР висвітлювали сучасні вітчизняні історики, такі як: В. Кіцак, Т. Пронь, Д. Байкеніч та Н. Шипік [2;3;1;5].

Особливу вагу у вивченні теми депортації українців має публікація збірки архівних документів за редакцією В. Сергійчука «Трагедія українців Польщі» [4]. У невеликих вступних статтях автор спростовує нав'язувані радянською та націоналістичною польською пропагандою стереотипи, пропонує свій погляд на проблеми депортації, розселення та адаптації українського населення. Низка документів висвітлює загальні риси влаштування переселенців на місцях. Зважаючи на достатньо вагому кількість історіографічних праць, все ж є окремі аспекти, які потребують дослідження в регіональному розрізі всебічного вивчення чи то переосмислення.

Мета статі – проаналізувати та висвітлити основні риси адаптації українців з Польщі та проблеми, з якими їм довелося зіштовхнутися в нових місцях поселення східної частини Української РСР.

На початковому етапі переселення більшість закерзонців висловлювали бажання оселятися в східній Україні. Причиною цього було прагнення уникнути польського терору, який був домінуючим фактором у їхньому виборі нового місця проживання. Закерзонці вже були настільки знеможені, що перспектива тисяч кілометрів віддаленого переїзду їх не лише не лякала, а й була бажаною, оскільки обіцяла спокій та безпеку в мононаціональному середовищі. Частина селян повірила польській підпільній пропаганді, яка обіцяла відновлення Речі Посполитої в «історичних кордонах» після закінчення війни. Тому багато людей обирали східну Україну як місце поселення, сподіваючись, що це допоможе їм уникнути життя в Польщі після переселення. З іншої сторони прагнення поселитись у східних областях було зумовлено тим, що серед радянських агітаторів, які працювали на Закерзонні, більшість була вихідцями із східної України. Відповідно вони рекомендували для поселення рідні терени.

Досить часто бажання закерзонців переїхати до сходу було скоріше бажанням тих чиновників переселенських комісій, що формували ешелони. Коли людей силою приганяли на станцію з оточеного радянськими чи польськими військами й змушували розписуватись у списках осіб, що погодились на добровільний виїзд, то, зрозуміло, ніхто їх вже не питав, куди вони дійсно хочуть їхати [2, с.97-98].

Під час переселення жителів гірської частини Закерзоння в східні області УРСР абсолютно не враховувалася складність адаптації українців до нового середовища. Людей з лісистих Карпат поселили до степів, де панував спекотний клімат. Наслідком цього було масове захворювання людей через непристосованість до нових умов. Зокрема, лемки, які були вправними деревообробниками у гірських регіонах, втрачали можливість застосування своїх майстерних вмій на сході. Важливою залишалась і проблема мови, оскільки представники офіційної влади та місцеве населення здебільшого вживали російську, а закерзонці мали власну говірку, це різко виділяло їх серед загалу.

Окрім того, закерзонців часто не визнавали за українців і називали поляками. Навряд чи могло бути щось образливіше за це для людей, які роками терпіли від польського підпілля терор, які брали активну участь в боротьбі з польськими бандами, чиї близькі й родичі були вбиті в 1941-1946 рр» [1, с. 70-71].

Колгоспна система ведення сільського господарства, що була єдиною в УРСР, за винятком західних областей, виключала можливість індивідуального господарювання переселенцям. Люди, що все життя вели господарство самостійно, не могли адаптуватись до колгоспної безглуздості. Окрім того, небажання переселенців вступати в колгоспи й

усуспільнювати своє майно та худобу робило їх «білими воронами» й вбивало ще один клин між ними й місцевими. На прикладі Донецької області (тодішня Сталінська), місцева влада намагалась всіляко заохотити закерзонців та переконати їх у вступі до колгоспів надаючи більшу площу присадибної ділянки чи навіть надавала пріоритет для отримання житла. Але попри всі заохочення або заборони від влади люди все ж плекали надію на переселення до західної України, задля можливості ведення індивідуального господарства [5, с.88].

Невдоволення своїм становищем у середовищі українців, переселених з Польщі, було й в Запоріжжі. У планах розселення закерзонців Запорізька область посідала перше місце. Вона повинна була прийняти 11367 сімей.

У нових місцях поселення відчутно бракувало житла. Організація облаштування для переселенців з Польщі покладалася на сільські ради, які самі були в скрутному становищі та потребували допомоги. Не вистачало фінансів, будматеріалів, транспорту та кваліфікованої робочої сили для ремонту і будівництва. Деякі переселенці, у вільний від роботи час, намагалися будувати свої помешкання самостійно, без підтримки колгоспів та районних організацій. Зазвичай ці споруди були примітивними тимчасовими житловими спорудами, виготовленими з матеріалів, доступних на місці, таких як лоза, глина, очерет, іноді використовували цеглу та дерево. Тільки у окремих колгоспах були створені спеціалізовані будівельні бригади. Багато переселенців активно намагалися виїхати з розташованого місця в будь-яке інше через відчуття безправ'я, житлової невлаштованості та загрози голоду. Вони не закріплювалися на нових місцях поселення і намагалися знайти способи виходу зі складної ситуації. Декілька з них навіть подавали офіційні запити на виїзд, пояснюючи його потребами в з'єднанні сім'ї, погіршенням стану здоров'я, несприятливим кліматом тощо [3, с.101-102].

Радянська влада цілком ігнорувала потреби переселенців та не йшла на поступки. Більш того, був видан документ Наркомом внутрішніх справ УРСР про заборону розселятися українцям Польщі від лінії кордону в межах 50-ти кілометрів. Це рішення було прийнято задля запобігання масового повернення закерзонців в свої колишні місця проживання [4, с. 288].

Виходячи із загальної картини, можна зробити висновок, що і місцеві, і новоприбулі були українцями, але їхні системи цінностей кардинально відрізнялися, що аж ніяк не сприяло їхньому порозумінню. Переселенці з Польщі опинились у східних областях УРСР в період складної та суперечливої відбудови після Другої світової війни. Перш за все, ця ситуація породила серйозні проблеми у сфері житла. Серед головних чинників, що спричинили цю проблему, можна виділити повоєнну розруху, відсутність впорядкованого житлового фонду, та непідготовленість влади до прийому та розміщення переселенців. Наділення переселенців присадибними ділянками та городами відбувалося кволо та залежало від тих чи інших чинників. Усуспільнення майна, примусовий вступ до колгоспу, оплата праці трудовими, неефективне використання земельних ресурсів та інші негативні аспекти призвели до того, що більшість закерзонців не змогли сформулювати позитивну думку про колгоспну систему, розглядаючи її як неефективну господарську структуру, що призвело до міграції переселенців до заходу, або назад до Польщі.

Література

1. Байкеніч Д. Переселення українців із Польщі до східних областей УРСР у другій половині 1940-х років : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 Луганськ 2013. – 197 с.
URL: https://lemko.org/pdf/Baikenich_2013.pdf
2. Кіцак В. Розселення українців Польщі в УРСР (1944 – 1947). Переселення їх із південних та східних областей в Західну Україну. Молода нація, Київ 2000. с. 96-123.
3. Пронь Т. Вимушене переселення і господарсько-побутове влаштування українців з Польщі в Україну у 1944-1946 рр.: Запорізька область с.98-105

URL: https://drive.google.com/file/d/1a7yRapYxRhmp0QR3sFQ_shSw3nFh08pr/view

4. Сергійчук В. Трагедія українців Польщі / В. Сергійчук. – Тернопіль : Книжково-журнальне вид-во «Тернопіль», 1997. – 440 с.

URL: http://history.org.ua/LiberUA/e_dzherela_Tragediya/e_dzherela_Tragediya.pdf

5. Шипік Н. Спроба колективізувати українців Закерзоння, переселених з Польщі на Донеччину (за матеріалами діловодної документації місцевих органів влади) / Н. Ф. Шипік // Вісник Маріупольського державного університету. Сер.: Історія. Політологія. – 2021. – Вип. 30. – С. 69-81.

URL: <https://visnyk-politologia.mdu.in.ua/ARHIV-uk/30/10.pdf>

ВНЕСОК ВЕЛИКИХ АГРАРІЇВ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ В РОЗВИТОК ОСВІТИ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XIX – НА ПОЧАТКУ XX СТ.

Сауляк А.С.

Освіта відіграє важливу роль у розвитку не лише нової генерації громадян, але і в загальному поступі суспільства. У XIX ст., на початку модерної доби через динамічний розвиток індустрії виникла гостра потреба у кваліфікованих кадрах, що на порядок денний поставило необхідність створення мережі освітніх закладів. До розв'язання проблеми долучилися великі підприємці-агрії, які й самі потребували підготовлених робітників і працівників, і дбали про загальний стан суспільства.

Видатні родини – Терещенки, Яхненки-Смиренки та інші, долучалися до будівництва училищ і гімназій при власних підприємствах. Спочатку там отримували освіту діти робітників і незаможних людей.

Підприємницька родина – Яхненків-Смиренків, в якій на перший план, перш за все висувалися релігійні цінності, опікування освітнім розвитком майбутнього покоління вважала своїм обов'язком. У 1860 р. в Городищі була відкрита перша недільна школа для дорослих, яку взяли на своє утримання Федір Смиренко та Кіндрат Яхненко. Вірогідно, цю ідею запропонував Тарас Шевченко. Також було відкрито училище для дітей робітників і службовців. Пізніше там мали змогу навчатися діти з інших повітів. Навчання велося за програмою технічних училищ. Всі викладачі мали вищу освіту, а Патлаєвський та Васильєв згодом стали професорами університетів [20, с.180] Постійно покращуючи свої знання не тільки в сфері землеробства та цукроваріння, але й чудово розуміли, яке значення має освіта в цілому, зіткнувшись з проблемою неграмотності на початку створення власного бізнесу. Особливо це простежувалося у Василя Смиренка, який активно підтримував освітню та культурну сферу. Саме за сприяння родини Яхненків-Смиренків вийшли друком доволі багато різних підручників та художньої літератури для дітей. Підприємницька родина з великим задоволенням підтримала будівництво школи та відкриття бібліотеки в рідному Городищі. Тісно підтримуючи зв'язки з Тарасом Шевченком та приймаючи в себе дома й інших видатних діячів культури та мистецтва [6, с. 126].

Особливий слід на просвітницькій ниві залишила родина Ніколи Терещенка. Його дружина, сини, невістки докладали чимало зусиль для розвитку освіти на початковому рівні, а згодом і на вищому. Перші училища та школи відкривалися при цукрових заводах. Підприємницька родина власним коштом будувала заклади середньої освіти та утримувала їх самостійно або навпіл з сільськими громадами та земствами [4, с. 300].

При Михайлівському заводі було відкрито перше початкове училище, яке відвідували діти робітників та селян з навколишніх сіл. При Андрушівському підприємстві, що на Житомирщині, у 1871 р. було відкрито однокласне училище, пізніше перетворене в двокласне, де навчалось близько 150 дітей. В усіх початкових школах діти здобували освіту

безкоштовно, отримували підручники. Підприємці вчителям забезпечували заробітну плату та надавали квартири, пізніше при школах почали відкривати бібліотеки [2, с.35].

Терещенки не тільки будували школи та гімназії в інших повітах, але й багато чого зробили для рідного Глухова. На той час гімназія там існувала, однак Нікола Артемович займав посаду міського голови та брав участь в усіх справах життя міста. Тому домігся перетворення звичайної гімназії на чоловічу чотирикласну гімназію. Через три роки при закладі відкрили пансіон, розрахований на 40 вихованців, була облаштована гімназійна церква [3, с.18]. Попечителями гімназій було обрано Ніколу Артемовича та його дружину Пелагію Георгіївну. В 1870 р. було засновано жіночу чотирикласну гімназію, яку згодом перетворили на восьми класну. Нікола Артемович виділив кошти на утримання та будівництво зразкового Київського училища, з чоловічими та жіночими відділеннями, розрахованого на 300 осіб [2, с. 35]. У 1899 р. Артемій Терещенко виділив кошти на розширення на перебудову Подільської гімназії 15 тис. руб.

Активну освітню діяльність здійснював син Артемія Терещенка, Олександр, опікуючись закладами початкової освіти. З 1883 по 1895 рр. він був почесним попечителем 3-ї чоловічої гімназії, а згодом очолив опікунство 1-ї гімназії. При гімназіях функціонували фонди з капіталом у 25 тис. руб. У 1905 р. при гімназії був відкритий санаторій для покращення здоров'я дітей [2, с. 37]. Другий син Артемія Яковича, Федір також брав благодійну участь, яка полягала в опікунстві середніх закладів освіти. Особливу увагу він приділяв 2-й чоловічій гімназії, при якій була відкрита бібліотека [1, с. 28].

Не тільки професійними училищами та гімназіями Терещенки займалися, оскільки деякі члени родини захоплювалися живописом, тому виділялися кошти на фінансування рисувальної школи, яку перетворили на професійне-художнє училище. Терещенки велике значення надавали художньому мистецтву, їхні художні колекції стали основою сучасних зібрань музею України та Київського музею мистецтва [5, с. 26].

Нікола Терещенко вважається одним із засновників Політехнічного інституту. Створюючи комітет з вирішення організаційних питань, він обіцяв, що в разі схвалення ідеї урядом від свого імені та синів Івана та Олександра на відкриття він перекаже 150 тис. руб. [2, с. 36]. Жінки Терещенки, які входили до складу Дамського комітету Києва, відкрили першу в Російській імперії торгову школу для дівчат. Практичні заняття проводилися безпосередньо на дачі Марії Терещенко. З 1899 по 1904 рр. навчальний заклад закінчило 114 дівчат, які отримали освіту викладачок початкових училищ.

Отже, підприємці зробили величезний вклад не тільки у власні підприємницькі справи, але й для розвитку української освіти. Сьогодні доброчинність як ніколи набуває актуальності. Відроджуючи певний ідеал доброчинності, варто використовувати досвід підприємців – Терещенків, Яхненків-Симиренків і багатьох інших.

Література

1. Біліченко П. Г. Просвітницька діяльність українських меценатів Терещенків (XIX – поч. XX ст.). Засоби навчальної та науково-дослідної роботи: зб. наук. праць / Харк. нац. пед. ун-т імені Г.С. Сковороди. Харків, 2006. Вип. 24. Ч. 1. С. 20–27.
2. Донік О. Просвітницька діяльність родини Терещенків в Україні. Етнічна історія народів Європи: Збірник наукових праць. Вип. 4. Київ, 2000. С. 34–39.
3. Донік О. М. Доброчинна та культурно-просвітницька діяльність родини Терещенків в Україні (друга половина XIX – початок XX ст.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Київ, 2001. 18 с.
4. Ковалинський В. Семья Терещенко. Київ: Преса України 2003. 398 с.
5. Ткаченко О. Благодійна акція промисловця Миколи Артемієвича Терещенка. Переяславський літопис. 2015. Вип.8. С. 24-28.
6. Хорунжий Ю. М. Українські меценати. Київ: КМ Академія, 2001. 139 с.

ПОЧАТОК НАЦИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ КИЄВА У СПОГАДАХ ЙОГО МЕШКАНЦІВ

Щерба Б.М.

Дослідження сприйняття киянами нацистської окупації є важливою складовою вивчення багатогранного явища - Другої світової війни на території сучасної України.

Актуальність теми лежить у недостатньому використанні мікроісторичного підходу до вивчення періоду нацистської окупації.

Належне і широке застосування цього підходу дозволило нам вивчити сприйняття різних аспектів життєдіяльності окупованого міста у спогадах його мешканців.

В роботі досліджена залежність сприйняття реальності окупації від політичних поглядів авторів.

Безперервної історіографічної традиції вивчення окупації України взагалі та Києва зокрема, не існує, і вона залежить від конкретної історичної школи. Так, у радянських дослідженнях, що вийшли у 1950-80-ті рр., історичний та ідеологічний контекст часто перемежуються, роблячи інформацію важкою для сприйняття. Роботи цього періоду характеризуються відірваністю від живої конкретики, заміною вивчення складних та неоднозначних процесів ідеологічними кліше. Крім того, ці публікації характеризує певна однотипність, тенденційність та односторонність висвітлення проблематики.

Різним аспектам окупації України присвячені монографії і статті європейських та американських авторів. Різні традиції дослідження окупації склалися і в українській історіографії. Серед них можна виділити як політизовані, так і критичні праці. Свою роль тут відіграє і прагнення багатьох сучасних українських дослідників створити нову офіційну історичну доктрину, тобто дистанціюватися від спільного з Росією історичного минулого.

Завданням нашої роботи було перевірка гіпотези, що сприйняття початкового періоду окупації міста залежить від того, де автори спогадів мешкали після закінчення Другої Світової війни.

Проблемно-хронологічний метод дозволив широку тему спогадів про окупацію Києва розділити на підтеми:

- спогади про вересень 1941 року;
- перші дні окупації;
- Бабин Яр;
- національна політика нацистів;
- повсякденне життя;
- радянське підпілля у Києві.

Ці теми пов'язані одна з іншою, і розгортаються у спогадах у хронологічному порядку. Наприклад, у перші дні окупації відбулися подриви вибухівки, які зруйнували центральну частину міста. Нацисти пустили слух, що в цьому винні євреї, тому потім стався Бабин Яр.

Ми використали спогади киян, які знаходились на різних щаблях суспільства окупованого Києва.

Дудін Лев Володимирович (1910-1984), редактор газети "Последние новости", учасник Конгресу визволення народів Росії (рос. «КОНР»). Після війни жив у Німеччині та США.

Кузнецов Анатолій Васильович (1929-1979), український прозаїк, автор біографічного роману-документу «Бабин Яр». Народився у Києві, після окупації жив у СРСР, у 1969 році емігрував до Англії.

Лінка Надія Володимирівна (1896-1981), археолог, історик. Під час окупації працювала в Археологічному музеї. Після війни жила у Києві.

Форостівський Леонтій Іванович(1896 – 1974), Голова Київської міської управи (02. 1942 — 11. 1943). Написав книгу спогадів «Київ під ворожими окупаціями», яка вийшла у 1952 році в Буенос-Айрісі. Після окупації жив в Аргентині і США.

Хорошунова Ірина Олександрівна (1913-1993), українська художниця, журналістка, народилася у Києві. Незважаючи на те, що її мати розстріляна у роки сталінських репресій, вона брала участь у підпіллі. Після окупації жила у Києві, художник-оформлювач філії музею Леніна у Києві; в інших музеях оформлювала "ленінські кімнати".

Майже всі автори спогадів згадують, що у вересні 1941 року більшовики мінували Київ перед відступом з міста. Дудін і Форостівський стверджують, що магазини почали грабувати ще за радянську владу для того, щоб залишити німців і містян без продуктів харчування. Цікавими є дані, що більшовики знищували не тільки структури життєзабезпечення міста, а й навіть дерева, клумби, розсаду. Крім військових об'єктів були підірвані й підприємства легкої та харчової промисловості, електростанції, водопровідна станція.

Еразм Штеппа, в той час 16-річний юнак, пише, що більшовики перед відступом, 17-18 вересня, зробили арешти і розстріли людей, коли-небудь засуджених або які проходили у справах НКВС. Мали заарештувати і його батька, але той ночував кілька ночей на різних квартирах і тому його не знайшли. Відступаючи з Києва радянські війська він запам'ятав п'яними, співаючими матерні пісні.

Стосовно діяльності підпілля оригінальну думку виказав Леонтій Форостівський про те, що українських націоналістів убито в Києві більше, ніж євреїв. Причину ненависті німців до українців він бачить не в тому, що націоналісти займалися крадіжками та аферами і тим самим підривали німецький тил, а в тому, що гестапо було сповнене більшовицькими шпигунами, які спрямовували його діяльність саме проти націоналістів.

Ірина Хорошунова і Надія Лінка постійно шукали нагоди вийти на зв'язки з підпільниками. Сучасні дослідники стверджують, що І.Хорошунова була частиною більшовицького підпілля, яке залишилося в Києві і заважало німцям відновлювати життєдіяльність міста.

Е. Штеппа та Л. Дудін згадують підпільників лише на початку своїх спогадів, звинувачуючи у тому, що вони заважали гасити пожежі після вибухів у центральній частині міста.

У нашому дослідженні ми показали, що різні люди по-різному сприймали життя в окупованому Києві. Незважаючи на ці відмінності, було і спільне у спогадах: згадка постійного пошуку продуктів харчування, жах від подій у Бабиному Яру.

Вивчаючи спогади киян про початок окупації Києва, ми підтвердили гіпотезу, що сприйняття окупації залежить від того, де мешкали їхні автори після закінчення німецької окупації – у Радянському Союзі чи відійшли разом із німцями на Захід. Автори першого типу описували німецьку окупацію виключно у чорних тонах. Автори другого типу більш об'єктивно описували ситуацію, висвітлюючи як негативні сторони (яких було чимало), так і позитивні : відновлення життєдіяльності міста в умовах війни, сприяння національному українському відродженню, відновлення релігійного життя.

Тема спогадів киян про часи нацистської окупації потребує подальшого вивчення. Перспективні теми - порівняння спогадів про окупацію з різних міст України чи порівняння спогадів зі звітами установ, які забезпечували в той час життєдіяльність міста. Зараз доступні багато нових джерел, спогадів, які можливо використати для вивчення повсякдення цього періоду.

Література

1. Александров, К.М. (Ред.).(2011). *Под немцами: воспоминания, свидетельства, документы*. Санкт-Петербург : Скрипториум.

2. Баринів, І.І. (2013) *Оккупационный режим нацистской Германии на территории Украины, 1941-1944 гг.* (автореф. канд. ист.наук). Московский государственный университет им. М.В. Ломоносова. Москва.
3. Букет, Є. (2013) *Київська «Просвіта» під час гітлерівської окупації*. Відновлено з <http://slovoprosvity.org/2013/06/13/kyivs-ka-prosvita-pid-chas-hitleriv/>
4. Верба, І. (1995). Спроби відновлення Української Академії наук у Києві (1941 – 1942 р.). *Український історик*, 1/4, 87-100.
5. Ветров, І.(2006). Фінансова політика нацистської Німеччини та держав-сателітів на окупованій території України (1939-1944 рр.). В Маковська Н.(Упор.), *Архіви окупації 1941-1944*. (Т.1, с.774-782). Київ: ВД «Київо-Могилянська академія».
6. Гедз, В. (2007). Джерела до вивчення культурного життя в окупованому Києві (1941-1943 рр.). *Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики*, 15, 181-204.
7. Главацький, М. В. Українське питання в контексті культурно-освітньої діяльності органів німецької окупаційної влади на території генеральної області "Київ" 1941—1944 рр. *Військово-історичний меридіан*. Відновлено з: https://vim.gov.ua/pages/_journal_files/09.07.2013/pdf/50-57.pdf
8. Індиченко, П.Д.(1954) Боротьба українського радянського селянства проти гітлерівської «земельної реформи» в період Великої Вітчизняної війни (1941-1944 рр.) В *Праці Київського державного університету ім. Т. Г.Шевченка*. (Т. 1). Київ: б.в.
9. История Киева. (1985). Кондуфор Ю.Ю.(Ред.). *Киев социалистический* (Т.3. Кн.1). Київ: Наукова думка.
10. Косик, В.(1993). *Україна і Німеччина у Другій світовій війні = L'Allemagne national-socialiste et l'Ukraine* . [пер. з фр. Р. Осадчука]. Париж; Нью-Йорк; Львів: б.в.
11. Линка, Н.В. (2016). Великая Отечественная война. 1941–1945 гг (Киев) . В Себта Т.М.(Упор.), *Кієво-Печерська лавра у часи Другої світової війни. Дослідження. Документи*. (с.203-254). Київ: вид.Олег Філюк.
12. Лисенко, О., & Нестеренко, В. (2006). Окупаційний режим на Україні у 1941-1943 рр.: адміністративний аспект. В Маковська Н. (Упор.) *Архіви окупації 1941-1944 рр.* (Т. 1. с.762-769). Київ: Києво-Могилянська академія.
13. Милусь, В.І. (2005). Українці в роки Другої світової війни. *Науковий вісник Волинського державного університету*, 6.
14. Форостівський Л.І. (1952) . *Київ під ворожими окупаціями*. Буенос-Айрес: видавництво Миколи Денисюка.
15. Хорошунова, І.О. (2001). Первый год войны. Киевские записки. *Єгупець*: Художньо-публіцистичний альманах Інституту Юдаїки, 9, 5–75.

ТРЕВЕЛОГИ ІНОЗЕМНИХ МАНДРІВНИКІВ ЯК ДЖЕРЕЛО З ІСТОРІЇ МІСТ КРИМУ КІНЦЯ XVIII – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XIX СТ.

Чорний Б.О.

Жанр тревелогу (подорожніх записок) є чи не найбільш недооціненим в історичній науці, разом з тим, інформаційний потенціал та наукова цінність тревелогів, за умов правильного підходу до їх аналізу та інтерпретації, не поступається іншим видам наративних історичних джерел. Через специфіку цього роду джерел, найбільш ефективним їх використання бачиться в сфері історичного краєзнавства, зокрема в кримознавстві.

Історія Криму взагалі, та зокрема кримських міст, за матеріалами подорожніх записок – надзвичайно малодосліджена тема у вітчизняній історичній науці. Центральна проблема, що є причиною такого стану речей – недостатня систематизація записок вояжерів до Криму, недостатній обсяг їх включення до наукового обігу. Варто відмітити, що хоча в цілому в

кримознавстві в останні два десятиліття й намітилися суттєві позитивні тенденції у цьому напрямку [4, с.12], в україномовних кримознавчих студіях вирішення цих проблем досі є нагальним і надзвичайно необхідним для розвитку історичного краєзнавства в Україні. Кричуще мала, майже відсутня, кількість україномовних перекладів тревелогів мандрівників до Криму також актуалізує дослідження даної проблематики й введення даної теми до наукового обігу україномовної науки хоча б в найбільш скромних формах.

Процес узагальнення накопиченого матеріалу щодо історії Криму дозволяє виділити три періоди розвитку історіографії цієї теми: перший період – середина XIX – початок XX ст., другий – 20-80-ті рр. XX ст., третій – від проголошення незалежності України – дотепер. Упродовж першого періоду науковцями було проведено певну роботу зі збору і перекладу тревелогів, їх первісної обробки та публікації. Попри те, що історіографія цього періоду характеризується накопиченням фактичного матеріалу, через роздрібненість зусиль окремих дослідників, комплексного дослідження тревелогів зроблено не було. Їхні розвідки не містили глибокого джерелознавчого аналізу. При цьому науковці звертали увагу переважно на тревелоги, авторами яких були російські можновладці, відомі політичні та військові діячі. Під час розгляду другого періоду досліджень тревелогів, окремих комплексних праць, присвячених їх вивченню не виявлено. Попри те, що за радянської доби видавалася значна кількість мемуарів, переважно якість цих видань залишалась низькою, і до середини 50-х рр. XX ст. не було спеціальних наукових праць, які б давали розгорнуту характеристику тревелогам як історичним джерелам. У цей період видається низка покажчиків, споминів, щоденників, мандрівних записок XVIII-XIX ст., наприклад, «Покажчик споминів, щоденників та подорожніх записок XVIII-XIX ст.» (1951) [8], «Спомини та щоденники XVIII-XIX ст. Покажчик рукописів» (1976).[3] Впродовж 20-80-х рр. XX ст. вивчення соціально-економічного та духовного розвитку південноукраїнських земель відбувалося за умов, коли радянська історична наука спиралася на комуністичну ідеологію – марксизм-ленінізм. Інформацію щодо Криму висвітлювали в темі колонізаційної політики Російської імперії та господарського освоєння й розвитку Північного Причорномор'я.

Сучасна історіографія проблеми характеризується найбільш ґрунтовними науковими дослідженнями з питань історичного минулого Кримського півострова, що зумовлено глибокими соціально-політичними змінами в українському суспільстві, які сприяли розгортанню регіональних досліджень та поживавленню краєзнавчих студій. Вивчення історії Криму проводять у декількох напрямках, основними з яких є розробка питань господарського та культурного розвитку краю, повсякденного життя його мешканців. Окрему увагу науковці приділяють пошуку та аналізу джерел із цієї теми, їх публікації. Одним із найбільш цікавих досліджень цього часу, у якому приділено увагу також і кримській проблематиці, стала монографія професора Мюнхенського університету О. Вінтоняка (1915-2011) «Україна в описах західноєвропейських подорожників другої половини XVIII століття», видана в Мюнхені й у Львові 1995 року [2]. Джерелознавчим аспектом вивчення історії Криму, зокрема аналізу мандрівних записок, присвячені роботи А. Непомнящего «Іноземні мандрівники про колонізацію Криму в кінці XVIII - XIX століття»[7]. У монографії П. Брицького та П. Бочана «Німці, французи і англійці про Україну та український народ у XVII-XIX століттях» названо окремі праці західноєвропейських учених, послів, мандрівників і військових, що містять важливу інформацію про історію, етнографію, культуру, звичаї та традиції українського народу[1]. Їхні свідчення допомагають розкрити деякі аспекти із життя Півдня України. Монографію С. Громенка «Stepy, morze i gory: Польские путешественники конца XVIII – начала XX века о Крыме» присвячено дослідженню польської мандрівної літератури. Дослідник виявив низку раніше невідомих спогадів та епістоляріїв, зробив висновок про цінність та інформативну значущість записок польських вояжерів[4]. Г. Каушлієв проаналізував записки англійських мандрівників, які відвідували Південь на межі XVIII-XIX ст., звернувшись

увагу на внеску пілігримів у краєзнавче освоєння регіону. На його думку, подорожні нотатки є одним із найоригінальніших джерел з історії краю [5].

Розглядаючи історію Криму через призму тревелогів, першочерговим завданням бачиться окреслення джерелознавчої бази, створення свого роду корпусів тревелогів. Для кращого джерелознавчого аналізу тревелогів та створення умовного «корпусу» подорожньої літератури, вбачається корисним їх класифікація згідно з особами самих вояжерів. Так тревелоги можна умовно розподілити головним чином за такими критеріями: за етнічною приналежністю мандрівників, за релігійною приналежністю, за підданством вояжерів, за ставленням до Російської імперії, за ставленням до «не зовсім цивілізованого» Сходу, тощо. Серед усього різноманіття аспектів, що їх описували мандрівники в подорожній літературі, для більшості вояжерів справедливим буде твердження про чотири основних аспекти їх спостережень: інфраструктура міст Криму та транспортна інфраструктура півострова в означений період, економічне й соціально-демографічне становище міст, етно-конфесійна фактура міст Криму, а також історико-культурна, зокрема історико-архітектурна спадщина міст Криму, старожитності півострова. Саме інфраструктурний, соціально-економічний, етно-конфесійний та історико-культурний аспекти вбачаються найбільш вдалим для реконструкції на базі подорожньої літератури.

При дослідженні комплексної картини історії міст Криму кінця XVIII – першої половини XIX ст., автор використовує тревелоги головним чином британських (переважно англійських та шотландських), німецьких, французьких та польських мандрівників. Більшість досліджуваних тревелогів публікувалися як авторська праця того чи іншого вояжера, частина з них компілювалася або редагувалася іншими авторами з розрізнених текстів, написаних вояжерами, головним чином з дорожніх листів або публікацій в газетах та журналах. Найбільш повно картина міської туристичної інфраструктури та транспорту регіону досліджуваного періоду, інформація стосовно економічної діяльності міст (торгівлі та виробництва) кількості населення та його етнічної структури, міжетнічних відносин в містах регіону та відносинах між етнічними групами та царською адміністрацією, старожитностей міст Криму висвітлюється у наступних тревелогах: «Подорож із Риги до Криму через Київ з описом процесу колонізації та манер та звичаїв колоністів Нової Росії» Мері Холдернесс; записки Елізабет Кравен, що публікувалися під назвою «Подорож до Криму та Константинополь міледі Кравен у 1786 році»; «Подорожі по Росії, Криму, Кавказу та Грузії» Роберта Лайелла; мемуари Стівена Грелетта під редакцією Б. Сібоме «Спогади про життя й євангелічні труди Стівена Грелетта»; «Подорожі до Росії, Татарського краю та Турції» Едварда Кларка; «Подорож до Криму в 1786 році» Жільбера Ромма; «Спостереження, зроблені під час подорожі по південним намісництвам Російської держави в 1793-1794 роках» Петра Симона Палласа; подорожні листи Шарля Пікте де Рошмона, видані в 1810 р. під назвою «Листи про Крим, про Одесу та Азовське море»; «Подорож по Російській імперії» Франсіско Міранди; «Дослідження внутрішніх відносин народного життя і особливо сільських установ Росії» Августа фон Гакстгаузена; «Спогади з подорожі до Криму» Едмунда Хоецького; «Щоденник подорожі в Крим, здійсненої в 1825 р.» Карла Качковського; «Степи, море і гори: замальовки та подорожні спогади» Антонія Марчинковського; мемуари Густава Олізара під редакцією Копилова.

Далеко не всіх мандрівників, які відвідали Кримський півострів цікавила політика. Зазвичай, увагу подорожуючих привертала природа, клімат, топографія, пам'ятки мусульманської культури. Проте значна їх частина, хоча і фрагментарно, висвітлювала окремі заходи імперської влади щодо упокорення кримськотатарського народу.

Більшість вояжерів описували міста Криму комплексно, охоплюючи різні сфери їх життєдіяльності, зокрема етно-конфесійний, інфраструктурний, історико-культурний. Суб'єктивна картина, що постає в матеріалах тревелогів, особливо яскраво демонструється в ставленні багатьох вояжерів до російської імперської політики в регіоні. Так, багато мандрівників не могли об'єктивно оцінити негативні аспекти цієї політики, адже багато з

них, особливо піддані Британської імперії, самі знаходилися в системі імперського світогляду. Наскільки вдалося встановити за матеріалами тревелогів, транспортна інфраструктура Криму досліджуваного періоду знаходилася в більш ніж відсталому становищі. Однією з головних причин була віддаленість цього регіону від основних транспортних магістралей Російської імперії. Особливо гостро проблеми з транспортом в кримському регіоні мали місце в другій половині XVIII ст., тобто одразу після анексії Криму Російською імперією, і, принаймні, до 30-40-их рр. XIX ст. Транспортна інфраструктура Криму в цей період майже повністю повторювала доімперську транспортну інфраструктуру Кримського ханства [6, с. 106]. Серед інших проблем з транспортною інфраструктурою Криму цього періоду варто відмітити малу кількість облаштованих пристаней у портах та відсутність організованого пасажирського судноплавства. З другої чверті XIX ст. й до 90-тих років відмічаються позитивні тенденції в транспортній системі Криму, що полягали передусім в розвитку морської транспортної інфраструктури, організації корабельних пристаней та появою пасажирського судноплавства.

В соціально-економічному аспекті вояжери до Криму описували два моменти: торгівельно-промислова й сервісна (туристична) інфраструктура кримських міст та питання їх забезпечення питною водою. Серед наявних в усіх кримських містах об'єктів економічної інфраструктури вояжери особливо відмічають традиційні кав'ярні та лазні [13, с. 245]. В свою чергу проблеми з питною водою виникали в тих містах, де російська влада відбирала у населення джерела питної води й розпоряджалася ними на власний розсуд, передусім задовольняючи потреби армії. Найгірше становище з водою було у Севастополі, колишньому Ахтіярі. У свою чергу в тих містах де влада не втручалася в традиційну комунальну діяльність та де були наявні відносно розвинуті системи водогону, побудовані ще до росіян, (саме така ситуація була в Бахчисарай), забезпеченість містян водою була цілком задовільною.

Серед вояжерів до Криму старожитності цього регіону були для багатьох з них ледь не головним об'єктом уваги, часто й однією з головних причин до подорожі по цьому для них далекому та екзотичному місці. Мандрівники, досліджуючи історико-архітектурну спадщину півострова звертали особливу увагу на чотири групи об'єктів – античні й середньовічні архітектурні старожитності давнього Херсонесу (цікавили вояжерів більш за все); середньовічні та ранньомодерні фортеці різних періодів, на котрі багатий Крим; ханські палаці, серед яких особливе місце займав Бахчисарайський палац; Воронцовський палац як приклад нової в регіоні імперської архітектури з «місцевою специфікою».

Досліджуючи пам'ятки Херсонесу всі вояжери фіксували варварську політику російської влади, що полягала в кричущому розкраданні матеріальних цінностей цієї давньої місцевості та руйнації архітектурних старожитностей Херсонесу. [14, с.76] Вандалізм по відношенню до архітектурних об'єктів античного й середньовічного Херсонесу був безпосередньою частиною місцевої політики царизму в регіоні. Для пришвидшення розбудови сусіднього Севастополя й мінімізації витрат, матеріал зі зруйнованих архітектурних об'єктів античного й середньовічного Херсонесу використовувався у якості будматеріалів для нового міста. Подібна практика в Криму досліджуваного періоду спостерігалася також і в інших історико-архітектурних комплексах півострова, передусім давніх фортецях [9, с.145].

Етно-конфесійна структура міст Криму характеризувалася надзвичайною поліетнічністю і поліконфесійністю. Основними етносами у досліджуваний період були: татари, росіяни, греки, євреї-талмудисти (іудеї), караїми, вірмени [10, с.350]. Для багатьох міст Криму характерною була ситуація при якій значну частину мешканців того чи іншого міста, часто навіть більшу половину, складали не місцеві жителі, що відносилися до тих чи інших вже традиційних місцевих етносів, а представники армії та флоту, які в свою чергу були головним чином росіянами. Колонізаторська діяльність нової влади, та постійне збільшення питомої ваги росіян та представників європейських етносів запустили новий

процес асиміляції, який характеризувався тепер не взаємовпливом і взаємодією різних культур упродовж довгого проміжку часу на обмеженій географічно території, а безпосереднім поступовим розчиненням місцевого населення в прийшлих колоністах, через перейняття ними культурних та, що особливо важливо, поведінкових елементів прибульців.

Імперська національна політика щодо корінного населення Криму, в першу чергу татар була спрямована на фізичне винищення або витіснення до Османської імперії найбільш активної частини народу, переселення й асиміляцію тих, хто не бажав залишати батьківщину. Заходами цієї політики стали економічний тиск: позбавлення можливості володіти землями, обмеження у правах; релігійний тиск, який полягав у руйнації мечетей, перетворенні їх на православні храми, наверненні у християнство. Закріплення відбувалося формуванням відповідної історичної пам'яті. Острівцями татарської культури залишилися Бахчисарай і Ак-Мечеть (Сімферополь).

Оскільки місцеві народи Криму, які населяли його ще до російського завоювання, були носіями культури традиційного суспільства, а отже їх духовну культуру складали два основних компоненти: етнічні звичаї та традиції й релігія, то вояжери до Криму в своїх описах традицій та обрядів народів Криму якраз і фокусувалися на цих двох аспектах. Якщо тубільні кримські етноси внаслідок тривалого співіснування та знаходячись під взаємним культурним впливом, переймали окремі елементи в системі традицій та обрядовості, зокрема навіть і релігійної, то росіяни, які представляли собою в регіоні фактично колонізаторів, своїм культурним впливом лише розкладали кримське традиційне суспільство, спричиняли його деградацію й розпад. Росіяни натомість не переймали місцевих культурних елементів і таким чином здійснювали культурну й етно-демографічну асиміляцію місцевого населення, змінюючи етно-культурну фактуру Криму.

Мандрівники, які відвідували Кримський півострів, не були ґрунтовно ознайомлені із заходами царату щодо утримання контролю над приєднаним регіоном, тому вони не давали комплексної характеристики національної політики. Їх увагу привертали лише окремі, зазвичай, варварські, з точки зору тогочасного європейця заходи, зокрема – масове переселення, підкуп місцевих еліт, релігійні утиски, фізичне насилля тощо.

Представлене проблемне поле має широкий потенціал до розвитку подальших досліджень в рамках даної тематики, серед яких найбільш перспективними бачаться два напрямки. Перший – це дослідження тревелогів вояжерів тієї чи іншої етнічної групи, задля визначення тих чи інших факторів впливу менталітету й політичних аспектів на погляд на інші народи, культури й держави. Другий – поглиблення й розширення реконструкції історичної картини Криму на основі тревелогів, дослідження, зокрема, еволюції міського простору Криму кінця XVIII – першої половини XIX ст.

Література

1. Брицький П. П., Бочан П. О. Німці, французи і англійці про Україну та український народ у XVII–XIX століттях. Чернівці : Технодрук, 2011. 308 с.
2. Вінтоняк О. М. Україна в описах західноєвропейських подорожників другої половини XVIII століття. Львів ; Мюнхен : Дніпрова хвиля, 1995. 141 с.
3. Воспоминания и дневники XVIII-XX вв. Указатель рукописей. М., 1976. 621с.
4. Громенко, С.В. Stepy, morze i góry: Польские путешественники конца XVIII - начала XX века о Крыме. Симферополь: Антиква, 2011. 304 с.
5. Каушлиев Г. С. Британские путешественники в Одессе и на юге России Одесса глазами британцев. Заметки путешественников. Одесса : Optimum, 2012. С. 260–277.
6. Копылов А. Мемуары графа Олизара. Русский вестник. 1893. Август. С. 1–41; Сентябрь. С. 101–132.

7. Непомнящий А. Иноземні мандрівники про колонізацію Криму в кінці XVIII - XIX століття. Заселення Півдня України: проблеми національного та культурного розвитку. Херсон, 1997. С.219-223.
8. Указатель воспоминаний, дневников, и путевых записок XVIII-XIX веков. М., 1951.
9. Clarke E.D. Travels in Various Countries of Europe, Asia, and Africa. Part the first. Russia, Tahtary, and Turkey. 4th ed. Vol. 2. London, 1817. 533 p.
10. Haxthausen A. The Russian Empire its people, institution, and resources. V.II. London, 1856. 432 p.
11. Pawłowicz E. Zapóźno! Z wycieczki do Krymu. Lwów, 1897. 48s.
12. Reuilly J. Voyage en Crim e et sur les bords de la Mer Noire, pendant l'ann e 1803. Paris, 1806. 303 p.
13. Robert Lyall, Travels in Russia, the Krimea, the Caucasus and Georgia. London: T. Cadell, 1825 V.II. 527 p.
14. Webster J. Travels through the Crimea, Turkey, and Egypt. Vol. 1. London, 1830. 162 p.

III. Секція

«АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПОВСЯКДЕННЯ, ІСТОРІЇ ОСВІТИ ТА МЕТОДИКИ ВИХОВНОЇ РОБОТИ В ШКОЛІ»

ДИТИНСТВО НАПРИКІНЦІ XIX – НА ПОЧ. XX СТ. НОВІТНІ ТЕНДЕНЦІЇ У ПОВСЯКДЕННИХ ПРАКТИКАХ ГОРОДЯН.

Вільшанська О.Л.

Рубіж XIX-XX ст. став періодом, визначальним для багатьох суспільних зрушень, які були започатковані ще в попередні десятиліття.

Чи не найбільш знаковими проявами новітніх тенденцій у суспільстві стали зміни у приватній сфері родинного життя, адже сім'я є однією з найбільш сталих, консервативних інституцій. Протягом буквально кількох десятиліть під впливом загальних перетворень, що відбувалися в середовищі прогресивно налаштованої частини міського населення, уявлення про дитину та її місце у родині та суспільстві зазнали певної трансформації. Серед загалу поширювалися нові погляди на дитинство та на виховання дітей. Особливо це стосувалося освічених верств міського населення, як найбільш сприйнятливих до нових віянь.

Кардинальні зміни у становищі дитини і ставленні суспільства до дітей сталися, звичайно не вперше в історії. Французький вчений-соціолог Філіп Ар'єс відносить «перше виокремлення дитинства» для Західної Європи до періоду XVII-XVIII ст. У своїй праці «Дитина та сімейне життя при Старому порядку» (1960) вчений простежив як змінювався культурний образ дитинства та місце дитини у сім'ї, школі, суспільстві від Середньовіччя до Нового часу.

Зокрема Ф. Ар'єс дослідив три кола питань: еволюція поняття та образу дитинства: періодизація життєвого шляху людини; усвідомлення дитинства як особливого соціокультурного явища; історія дитячого одягу, ігор та розваг; історія цілей та методів морального виховання; історія шкільного життя: вік школярів, зміна типів навчальних закладів; еволюція цілей та методів дисциплінування школярів; перехід від денної школи до системи інтернатів, його вплив на поведінку дітей; становище та життя дитини у «старій» та сучасній сім'ї.

Як правило, сучасні історики дитинства відштовхуються саме від праці Ф. Ар'єса, погоджуючись, доповнюючи й розвиваючи його доробок, чи полемізуючи з ним. Дехто з вчених вважає переломним ще і період романтизму.

Дитина і дитинство може становити предмет вивчення різних дисциплін, а саме – історії, етнографії, антропології, соціології, демографії, педагогіки, психології, права та ін. Тобто дослідження дитинства є міждисциплінарним.

На думку антрополога і соціолога І. Кона, в історико-соціологічному і етнографічному дослідженні дитинства можна виділити три аспекти.

1. Становище дітей в суспільстві, їх соціальний статус, способи життєдіяльності, стосунки з дорослими, методи та інститути виховання.

2. Символічні образи дитини у культурі і масовій свідомості, соціонормативні уявлення щодо особливостей віку дитини, критеріїв дорослішання.

3. Культура дитинства, внутрішній світ дитини, спрямування дитячих інтересів, дитяче сприйняття світу дорослих, дитячий фольклор.

Всі ці аспекти взаємопов'язані і, як правило вони співвідносяться з відповідним суспільством в цілому, і його ціннісними орієнтаціями зокрема.

Слід зазначити, що саме на рубежі XIX-XX століття у Європі виник реформаторський рух «нового виховання». Нове виховання відкривало дитину, обґрунтовувало необхідність її

розвитку, шукало психологічні ключі до пізнання людини та способів управління нею. Дитина набула право на повагу до себе.

Зрозуміло, що суспільство Російської імперії, а відтак і Підросійської України, значно відставало від західноєвропейської цивілізації. І більшість прогресивних ідей доходило саме з Європи. На початку XX ст. були перекладені, а відтак поширилися і стали модними дітоцентричні ідеї Марії Мотесорі, «нове виховання» Елен Кей, згідно яким дитина почала становити самоцінність, а не сприйматися лише як майбутня людина. Поступово дитина опинилась у центрі інтересів суспільства, такі питання, як розвиток дитини, її індивідуальність, творчість стали активно обговорюватися вченими, батьками, педагогами публіцистами. В Україні новітні педагогічні ідеї популяризували Софія Русова, Христина Алчевська.

Ще у 80-і рр., за словами Т. Щепкіної-Куперник, «з дітьми було прийнято говорити як з мавпочками, собачками чи канарками», тому молодий родич, який «розмовляв з нами як з людьми», справив на неї сильне враження.

Звісно, існувала різниця між задекларованими суспільними уявленнями та існуючими суспільними практиками. Найбільш сприйнятливими до нового виховання дітей стали «освічені класи», населення великих міст.

Втім, проблеми виховання почали обговорюватися на шпальтах газет та журналів, розрахованих і на широкий загаль. Наприклад, «Вісник моди для кравчинь» за 1906 рік публікував «Десять заповідей матері від Анни Гресен»:

1. Двох речей вимагай неухильно від своїх дітей: послуху та правдивості. Решта все прийде саме.

2. Не читай проповідей. Виховуй прикладом.

3. Коли доводиться карати дітей, не роби цього з гнівом та пристрасно. Вони повинні відчувати, що це тобі ще більш боляче, ніж їм.

4. Спостерігай за манерами своїх дітей. Бог дивиться на серце, а людям в очі кидаються манери.

5. Будь справедливою. Не давай своїм дітям ні перед ким першості та не став одного іншому в приклад.

6. Слідкуй за дружніми зв'язками своїх дітей. Товариство впливає на них невідворотно, і цей вплив важко проконтролювати.

7. Схильності твоїх дітей повинні бути головним предметом твого вивчення. Надавай їм, наскільки це можливо, вибір покликання за своїм смаком.

8. Намагайся виховувати своїх дітей так, аби в них розвивалося якомога менше потреб. Привчай їх духовні насолоди цінувати вище ніж тілесні.

9. Бійся більше всього обманути довіру своїх дітей.

10. Не забувай, що твої діти з часом стануть дорослими людьми.

Ці, здавалось би, зараз загальновідомі положення поступово впроваджувалися у щоденне родинне життя середнього класу містян. Змінювалися і погляди на виховання та соціалізацію дітей. Дитину все більше сприймають як особистість.

Для покоління дітей 1890-х рр. вже характерна демократизація стосунків в родині, відмова від фізичного покарання. Втім, переважно, виховання залишалося доволі суворим, а ставлення до дітей вимогливим.

Спеціального дитячого раціону харчування не було. Навпаки, на знак покарання дітей могли позбавити їжі, обмежити фрукти, ласощі. Солодощі, десерти, ягоди вважалися винагородою для дітей і подавалися не щодня.

На початку століття набували популярності загартовування, гідротерапія, правильне харчування, фізичні вправи, запроваджувалися основи гігієни. Безсумнівною для широкого загалу стала необхідність провітрювань та сонячних променів у дитячій кімнаті, дотримання правил гігієни. Вже відомі антисептика та асептика, «карболка» та йодоформ.

Застосовували щеплення від віспи. Все це мало сприяти зменшенню дитячої смертності в сім'ях освічених міських верств і, відповідно змінювало ставлення до смерті дитини.

У цей період до потреб дитини долучилася промисловість, торгівля, масова культура. Вже для широкого загалу дітей виготовлялися різноманітні іграшки: механічні, для раннього розвитку, видавалися книжки та журнали, відкривалися спеціалізовані дитячі магазини.

В родинях гарною традицією стала передплата журналів, що змінювалися відповідно до віку дитини. Батьки цілеспрямовано формували коло читання. Книжки дарували на свята, про це згадувала у своєму щоденнику київська гімназистка Віра Антонович. Зазначимо, що детективи та пригодницька література, яку зараз прийнято вважати дитячою, на початку XX ст. вважалась непідходящою для дітей і навіть шкідливою. В. Катаєв з цього приводу згадував серію про детектива Ната Пінкертон і Шерлока Холмса, які заборонялися для дитячого читання.

Традиційно соціальне оточення дитини було досить обмеженим, дітей під наглядом дорослих приводили в гості в дім, ходили з дітьми в гості, на святкування, на публічні заходи – театральні вистави, дитячі бали, ялинки, тощо.

Дитячі садочки, зокрема фребелівські, поступово відкривалися у великих містах, але їх було недостатньо. Публічні дитячі майданчики з'являлися лише де не де.

У літній період час можливо було проводити час у сільській садибах дідусів-бабусь, спілкуючись з селянськими дітьми, влаштовуючи спільні ігри. Так само і на дачах існували дитячі гурти, часто різновікові компанії, де дітям надавалася більша свобода.

Саме школа – стала тим середовищем, де поведінка, манери, та й світогляд могли запозичуватися, під час спілкування з ровесниками, репродукуватися, а потім переноситися і відтворюватися в іншому середовищі. На поч. XX ст. уявлення про необхідність обов'язково дати дитині середню освіту, чим надати їй можливості для кращого подальшого життя, розповсюджувалися на все ширші кола міського населення і стосувалися також дівчат.

Сучасники поза тим відзначали суттєву різницю у вихованні учнів у навчальних закладах Західної Європи і Російської імперії. Муштра, відсутність свободи та права на власну думку, дисципліна понад усе як самоціль зберігалися впродовж років. Водночас, за визначенням відомої публіцистки Н. Лухманової «Гімназія тепер (на 1904 р.) дає добру підготовку, виховує дух товарищескості, загартовує, навчає не розраховувати на прислугу. Різниця у статках та суспільному становищі знайомить багату дівчину з бідністю її подружки, разом з тим успіхи в навчанні дітей з нижчих верств позбавляють привілейованих дітей зарозумілості».

Саме завдяки навчанню певною мірою подовжувався період дитинства.

Виховання з дитинства є вагомим фактором формування особистості, її претензій на певний стиль життя, але освіта в гімназії і відповідне коло спілкування в гімназії продукує особливий прошарок, не говорячи вже про університетську освіту, яка і формально окреслювала «освічені класи» як окрему верству. Отже на поч. XX ст. завдяки поширенню підприємництва та освіти середні міські верстви збільшуються кількісно. Нова освічена людність не стільки оформлена, як відчувається, навіть не зважаючи на походження.

Але так само не можна відкидати деякий вплив селянської культури на елітарну. Адже до певного віку дітьми, як правило, займалися няньки. Світогляд дітей формувався в ранньому дитинстві під впливом няньчиних оповідей, казок, навіть під впливом їхніх естетичних смаків. Саме колишні селяни складали більшість контингенту служниць, няньок, покоївок та ін. Вже для старших дітей наймали гувернанток (гувернерів), вчителів музики, домашніх вчителів, репетиторів. Це потребувало значних витрат із сімейного бюджету.

Саме на рубежі століть в суспільстві впроваджувалася думка, що освічена мати може взяти на себе значну частину виховання та освіти дітей у дошкільний період. Адже процес

удосконалення побуту, винаходи, спрямовані на покращення якості домашнього життя, полегшення готування їжі, догляду за домом вивільняли час саме для жінок-господинь. Водночас у суспільстві поширювалися ідеї щодо виховання практичності у дівчаток – майбутніх господинь, яких слід було навчати не лише музикуванню, малюванню і танцям, але й вчити математиці, основам економіки, домоводству, наближаючи їх до майбутнього реального життя.

Подібні тенденції стосувалися освіти взагалі, адже безперечно відзначалася суспільна потреба у технічних та економічних кадрах.

Поза тим, освічені класи все ще становили незначну частину населення України, а коло свідомої української інтелігенції було ще вужчим. Тим не менш варто згадати про цілеспрямоване виховання дітей в українському національному дусі. На 70-80-рр. XIX ст. йдеться хіба про десяток таких родин. Показовим є фрагмент зі спогадів дочки М. Старицького – Людмили Старицької-Черняхівської 1868 р. н. «Ми були першими українськими дітьми... Не тими дітьми, що виростають в селі, в рідній сфері стихійними українцями, ми були дітьми городянськими, яких батьки виховували вперше серед ворожих обставин свідомими українцями із сповитку».

Переважаюча більшість діячів українського національного руху попередніх поколінь приходили до національної ідеї вже у свідомому віці, у студентських гуртках, чи під впливом ровесників чи старших товаришів. Тобто йшлося про «набуте українство». Хоча, в дитинстві вони могли так чи інакше, долучатися до української народної культури, традицій повсякдення, мови, бачити народні обряди, спостерігати звичаї..., але, як правило це зникало в роки навчання у зрусифікованій школі. А вже на поч. XX ст. більшість українських письменників мали в своєму доробку дитячі книжки, написані та видані саме задля виховання й освіти молодшого покоління українських дітей в національному дусі.

Отже, модернізаційні процеси, що набули прискорення на поч. XX ст., торкнулися суспільних уявлень щодо дітей та дитинства та суспільних практик. Ці процеси відбувалися на тлі загальних зрушень – збільшення у міському населенні питомої ваги середнього класу, розбудови міст, які ставали більш комфортним середовищем для життя родини. Розвиток жіночої освіти, технічні винаходи, що не лише полегшували домашнє господарство, але і створювали для жінок робочі місця, поступ у медицині та гігієні, що зменшив дитячу смертність, сприяли змінам у становищі жінки в родині та суспільстві.

Перш за все ці тенденції стосувалися родин городян високого та середнього достатку, освічених верств населення, «представників інтелігентних професій». Водночас відбулося розширення суспільного прошарку міського населення, що претендувало на новий стиль повсякденного життя. Ці зміни прискорювалися та поширювалися часто без огляду на національні, конфесійні, соціальні аспекти, розповсюджувалися також на провінцію.

Зрушення поступово охопили процеси навчання та виховання дітей, питання здоров'я, харчування, гігієни, тощо. Також змінювалися статус і роль дитини в родині. Саме для широкого загалу дітей пишуть книжки, видають дитячі журнали, створюють дитячі вистави, виготовляють і продають у спеціальних дитячих крамницях все нові іграшки, одяг, забавки. Лібералізація торкнулася і правового статусу дітей, зокрема позашлюбних. Саме в цей період формувалося нове покоління, відкрите до технічного прогресу, суспільних та економічних змін.

ФОРМУВАННЯ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ ПРО РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКУ ВІЙНУ У МЕМОРІАЛЬНОМУ ПРОСТОРІ МАЛОГО МІСТА

Гуменчук І.А.

Україна наразі переживає найбільше випробування у своїй новітній історії – збройну боротьбу за незалежність і територіальну цілісність. У цій війні ми вже маємо суттєві втрати, проте здобули й історичну перемогу – згуртовану націю, готову боротися за право на самобутнє існування. Увічнення пам'яті полеглих, популяризація їхніх подвигів на державному рівні є вкрай необхідним завданням як з морально-етичних міркувань, так і задля консолідації суспільства, формування єдиної національної пам'яті та ідентичності. Дуже важливою складовою піднесення морального духу військовослужбовців є віра і впевненість у тому, що держава не забуде про них у випадку їхньої загибелі на полі бою, а їхня жертвовність буде пошанована. Поширеною у вивченні «історії пам'яті», за словами французького дослідника П'єра Нора, є «докладна інвентаризація національної пам'яті», що концептуалізує ідею нації в монументах, символах, національних святах, мистецьких творах, місцях пам'яті, які в широкому сенсі включають в себе реальну та альтернативну історію, виступають «моментом національної історії». У конкретному, вузькому сенсі можемо застосувати цей влучний термін до локальних пам'ятних місць, пов'язаних з історичними подіями, які відіграють важливу роль у формуванні історичної пам'яті, «фундаменту національної ідентичності». Формування історичної пам'яті, відтворення нашого минулого, зокрема через історико-культурну спадщину, стає нагальною потребою сьогодення.

Проблематика меморіального простору та місць пам'яті здобула доволі широкий резонанс у науковому середовищі від середини 1980-х рр. Концептуальне підґрунтя становить доробок західноєвропейських науковців М. Гальбакса, П. Нора, П. Коннертона щодо категорій «історична пам'ять», «місця пам'яті» [10; 4; 5]. Регіональний вимір проблеми представлений працею місцевих краєзнавців В. Загалила та М. Запорожця, які підготували популярний нарис про місто Калинівку Вінницької області [3]. У контексті проблематики місць пам'яті на українському матеріалі напрацювання здійснили О. Гайдай у монографії «Кам'яний гість. Пам'ятники Леніну в Центральній Україні» та О. Гриценко у дослідженні «Пам'ять місцевого виробництва. Трансформація символічного простору та історичної пам'яті в малих містах України» [1; 2]. Виходячи із загальної історіографічної ситуації, мета даного дослідження полягає в аналізі меморіального простору міста Калинівки щодо подій російсько-української війни.

У даній розвідці увага сфокусована на пам'ятниках і меморіальних дошках, які виступають маркерами національної політики пам'яті. На сьогодні в Україні загалом окреслена пам'яттєва стратегія, що пов'язано з військовими діями та потребою у переосмисленні суттєвої частини символічного простору, зокрема у Калинівській об'єднаній громаді. На території міста Калинівка, районного центра у Вінницькій області, населення якого складає близько 20 тис. осіб, існує два меморіальні монументи та три меморіальні дошки, приурочені загиблим воїнам в російсько-українській війні. Розглянемо кожен із об'єктів.

29 серпня 2020 року, у День пам'яті захисників України, які загинули в боротьбі за незалежність, суверенітет і територіальну цілісність держави, у Калинівці урочисто відкрили стелу пам'яті Героїв, які загинули за Україну. Цей пам'ятний знак розташований на території храму Миколая Чудотворця Православної Церкви України, адже саме настоятель храму протоієрей Орест Шпак був ініціатором його спорудження. Ідея встановлення цього монументу виникла після чергової ротації і повернення зі сходу протоієрея Ореста, який є військовим капеланом військової частини 3028 і з капеланською місією не раз відвідував зону проведення ООС. Будівельні роботи виконували чоловіки, які

воювали, допомагали парафіяни храму. Стела задумувалась як монумент борцям, що впродовж століть боролися за волю і незалежність України. Пам'ятник виконаний з чорного граніту, на ньому зображена християнська символіка та карта України як символ територіальної цілісності [7].

29 серпня 2021 року у Калинівці на центральній площі міста урочисто відкрили Стіну пам'яті полеглим героям російсько-української війни. З відповідною ініціативою виступило Об'єднання учасників бойових дій та патріотів України, а міська рада взяла на себе витрати з виготовлення та встановлення Стіни. Показовою є локалізація об'єкту, адже на цьому місці була районна дошка пошани – найпочесніше місце району. Право відкрити Стіну пам'яті випало учаснику війни на Сході України Андрієві Васюку та голові громадської організації воїнів АТО Сергієві Говорусі. Митрофорний протоієрей, настоятель Калинівського храму Святого Миколая Чудотворця Православної Церкви України, військовий капелан в/ч 3028 Національної гвардії України Орест Шпак відслужив поминальну панахиду та освятив монумент. А учасники зібрання поклали квіти до підніжжя Стіни пам'яті.

Стіна пам'яті складається з двох частин. Перша являє собою зображення на чорному граніті воїна, в руках якого меч і щит із зображенням тризуба. Друга частина Стіни пам'яті – цифровий екран, у якому закарбовані імена героїв, котрі віддали життя за цілісність і незалежність України – Олександра Мартинюка, Віктора Долінського, Валентина Білошкурського, Віктора Ліпського, Андрія Когана, Дмитра Герасимчука, Максима Мушти, В'ячеслава Катрича, Юрія Пилипчука, Олександра Каплінського, Романа Лабаня, Юрія Гринчука, Юрія Бабка, Анатолія Фарісея, Сергія Яремчука, Михайла Щербатюка, а також полеглих військовослужбовців частини 131, що дислокується у селі Гушинцях – Володимира Милосердова, Андрія Назаренка, Станіслава Рижова, Артема Носенка, Романа Василенка, Анатолія Ковальського, Миколи Яблонського, Миколи Жулинського, Дениса Майборода, Павла Корнелюка, Віктора Паніна, Андрія Ведешина, Віктора Солтіса, Іллі Пережогіна та Олександра Аксьонова [6].

Наразі вже встановилися традиція – до Дня Пам'яті та примирення, Дня захисника та захисниць України, Дня пам'яті захисників України, які загинули в боротьбі за незалежність, суверенітет і територіальну цілісність, незалежно від офіційних урочистостей жителі міста до названих меморіалів покладають живі квіти. Обидва пам'ятники перебувають в охайному стані.

В освітніх закладах міста Калинівка у поточному році встановлено дві меморіальні дошки. 9 червня 2023 року у Калинівському технологічному фаховому коледжі відкрили пам'ятну дошку випускнику навчального закладу Олександру Глушку, який загинув у жорстоких боях за рідну землю. Загинув військовослужбовець на Луганщині 11 червня 2022 року внаслідок артобстрілу. Бійцю було лише 25 років. На відкриття меморіальної дошки до коледжу завітали рідні та друзі Олександра, представники влади, викладачі та студенти коледжу, бойові побратими. Теплими та добрими словами згадали Героя Калинівський міський голова Василь Поліщук, виконуючий обов'язки директора Калинівського технологічного фахового коледжу Руслан Будяк, заступник командира військової частини 3028 Національної гвардії України, полковник Володимир Романишин. Право відкрити меморіальну плиту надали кращим учням коледжу, а настоятель храму святого Миколая Чудотворця ПЦУ, протоієрей Орест Шпак здійснив таїнство освячення меморіальної дошки [8]. Загалом на війні з російськими окупантами загинуло семеро випускників Калинівського технологічного фахового коледжу.

На стіні Калинівської гімназії № 4 7 липня 2023 року відкрили меморіальні дошки на увічнення пам'яті загиблих Героїв – Сергія Перегончука та Василя Мазура. На їх честь висадили два дуби на території школи, біля них встановили пам'ятні знаки у вигляді військового жетона [9]. А учні провели акцію «Ангели пам'яті», пов'язавши на гілки дерев янголів, які символізують пам'ять про загиблих за волю та незалежність України.

Отже, монументально-меморіальний простір щодо російсько-української війни у Калинівці продовжує формуватися впродовж 2020–2023 років. На війні щодня гинуть військові та цивільні, росія руйнує українські міста, нищить культурну спадщину. Потреба гідно вшанувати та зберегти пам'ять про ці події є дуже важливою вже зараз.

Література

1. Гайдай О. Кам'яний гість. Пам'ятники Леніну в Центральній Україні. Київ: К.І.С., 2018. 280 с.
2. Гриценко О. Пам'ять місцевого виробництва. Трансформація символічного простору та історичної пам'яті в малих містах України. Київ: К.І.С., 2014. 352 с.
3. Загило В., Запорожець М. Калинівка. Одеса: Маяк, 1981. 48 с.
4. Нора П. Теперішнє, нація, пам'ять. Київ: Кліо, 2014. 272 с.
5. Коннертон П. Як суспільства пам'ятають. Київ: Ніка центр, 2013. 184 с.
6. У Калинівці відкрили Стіну пам'яті полеглим героям. URL: <https://vitatv.com.ua/oblast/u-kalynivtsi-vidkryly-stinu-pamyati-polehlym>
7. У Калинівці відкрили стелу пам'яті Героїв, які загинули за Україну URL: <https://kalynivka.city/articles/97566/u-kalynivci-vidkrili-stelu-pamyati-geroiv-yaki-zaginuli-za-ukrainu>
8. У Калинівці відкрили меморіальну дошку загиблому Герою - Олександрю Глушку URL: <https://kalynivska-objednana-gromada.gov.ua/news/1686301511/?fbclid=IwAR2rRm7CJkIQfL3B-NTAAHv7FwQjPoOl9xj0VkdhAbl0wvVYkar010Dqb4E>
9. У Калинівці встановили меморіальні дошки у пам'ять про загиблих Героїв URL: <https://vitatv.com.ua/oblast/u-kalynivtsi-vstanovyly-memorialni-doshky-u>
10. Хальбвакс М. Коллективная и историческая память. *Неприкосновенный запас. Дебаты о политике и культуре*. 2005. № 2–3. С. 12–35.

ЗАКони УКРАЇНИ, В ЯКИХ ЗГАДУЄТЬСЯ ПРО НАЦІОНАЛЬНУ ПАМ'ЯТЬ

Кирилюк В.В.

Політика пам'яті в Україні включає в себе травму/трагедію і триумф. Травматичні образи минулого концептуалізують політику пам'яті країни, тоді як триумфи прикрашають її. Політика пам'яті є повторення для населення історичного досвіду, іноді дуже травматичного.

Останніми роками історична пам'ять ставала актуальним питанням досліджень українських істориків. Ряд з них фокусується на еволюції підходів до представлення Україною української національної пам'яті від радянщини до сьогодення, як ця історична політика відрізняється від досвідів країн ЄС [1; 2]. Інші фокусуються на українських істориках як творцях чи «провідниках» національної пам'яті, чи як мінімум, «глашатаях», позиції яких відображають тенденції до бачення пам'яті в суспільстві в певний період [3; 4].

Вважаємо, що національна пам'ять є невід'ємною частиною ідентичності будь-якої країни, що відображає її історію, культуру та цінності. Тому логічно, що Україна, з її багатою та різноманітною спадщиною, прийняла низку законів, спрямованих на збереження та вшанування національної пам'яті. Розглянемо деякі закони щоб зрозуміти де саме згадується про національну пам'ять. Це дозволить оцінити основи державної політики в цьому питанні.

Закон «Про правовий статус та вшанування пам'яті учасників боротьби за незалежність України у 20 столітті», прийнятий у 2015 році, визнає та вшановує осіб, які боролися за незалежність України у XX столітті. Він надає правовий захист і підтримку ветеранам та їхнім сім'ям, включаючи фінансову допомогу, медичні пільги та соціальні гарантії. Визнаючи внесок і жертви цих людей, Україна підтверджує свою відданість збереженню пам'яті про тих, хто боровся за її суверенітет [5].

Закон «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів та заборону пропаганди їхньої символіки», прийнятий у 2015 р., засуджує комуністичний та націонал-соціалістичний режими, які завдали величезних страждань українському народу. Він забороняє демонстрацію символіки, пов'язаної з цими режимами, гарантуючи, що національна пам'ять України не буде заплямована прославлянням репресивних ідеологій. На нашу думку, цей закон спрямований на запобігання відродженню тоталітаризму та сприяє розвитку більш інклюзивного та демократичного суспільства [6].

Закон «Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917-1991 років», прийнятий у 2015 р., закон надає доступ до архівів репресивних органів радянського режиму, проливаючи світло на злочини, скоєні в той період. Роблячи ці архіви доступними для громадськості, Україна протистоїть своєму минулому і шукає справедливості для жертв політичних репресій. Закон сприяє дослідженням, освіті та поширенню історичної правди [7].

Закон «По Голодомор 1932-1933 років» описує штучний голод, організований радянським режимом, призвів до загибелі мільйонів українців. Цей закон, прийнятий у 2006 р., визнає Голодомор актом геноциду проти українського народу. Він спрямований на підвищення обізнаності про цю трагічну подію, вшанування її жертв та збереження пам'яті про загиблих. Закон сприяє дослідженню, освіті та міжнародному визнанню Голодомору [8].

Вивчаючи ці закони, стає очевидним, що Україна прагне визнати своє минуле, протистояти історичній несправедливості та забезпечити збереження пам'яті про значущі події та осіб для майбутніх поколінь. Література, використана в цій статті, відображає широкий спектр поглядів і наукового аналізу, які сприяють нашому розумінню законів, що стосуються національної пам'яті в Україні. Закони України, в яких згадується національна пам'ять, відіграють життєво важливу роль у збереженні історії країни, вшануванні її героїв та запобіганні повторенню злочинів минулого. Ці закони підтверджують відданість України демократії, правам людини та пошуку історичної правди. Визнаючи жертви тих, хто боровся за незалежність, засуджуючи тоталітарні режими, відкриваючи доступ до архівів та вшановуючи пам'ять про трагічні події, Україна гарантує, що її національна пам'ять залишається живою і слугує дороговказом для майбутнього. Цими законами Україна демонструє свою рішучість будувати більш інклюзивне, справедливе та процвітаюче суспільство для всіх своїх громадян.

Таким чином, в Україні, як і в багатьох інших країнах, політика пам'яті базується на дихотомії між травмою/трагедією та «національним тріумфом». Травматичні образи минулого концептуалізують політику пам'яті країни, тоді як тріумфи «прикрашають» її і символізують досягнення у подоланні наслідків трагедії. Політика пам'яті України має на меті переконати населення, що тоталітаризм і процвітання несумісні, а тому символи і пам'ятники тоталітарних режимів мають бути усунені з публічного простору. Це лише

частина зусиль, спрямованих на подолання тоталітарного минулого. Україна потребує сильної модернізації, яка не ґрунтується на тоталітарних цінностях і не вимагає від дітей пояснювати, чому вулиці названі на честь вбивць і ворогів України. Для того, щоб реформи були успішними, вони повинні охоплювати всі сфери життя людей і призводити до зміни та переосмислення цінностей у суспільстві в цілому.

Визнанням жертв, принесених борцями за незалежність, засудженням тоталітарних режимів, реабілітацією жертв політичних репресій та вшануванням пам'яті трагічних подій, таких як Голодомор, Україна продемонструвала свою відданість правді, справедливості та збереженню національної пам'яті.

Отже, закони України, в яких згадується національна пам'ять, є свідченням стійкості та рішучості українського народу вчитися на уроках минулого, шанувати свою спадщину та будувати світле майбутнє. Дотримуючись цих законів, Україна гарантує, що уроки історії не будуть забуті, а пам'ять про її героїв, жертв і визначальні моменти залишиться живою в колективній свідомості нації.

Література

1. Кулик В. Націоналістичне проти радянського: історична пам'ять у незалежній Україні. *Historians.in.ua*. 20 вересня 2012 р.. URL: <https://www.historians.in.ua/index.php/en/istoriya-i-pamyat-vazhki-pitannya/379-volodymyr-kulyk-natsionalistychno-proty-radianskoho-istorychna-pamiat-u-nezalezhnii-ukraini>
2. Культура історичної пам'яті: європейський та український досвід / [Ю. Шаповал, Л. Нагорна, О. Бойко та ін.] ; за заг. ред. Ю. Шаповала; Нац. акад. наук України, Ін-т політ. і етнонац. дослідж. ім. І. Ф. Кураса. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса, 2013. 598 с.
3. Плохій С. Українська Кліо: нариси про історію, істориків та пам'ять. 2-ге вид. Київ: Кліо, 2022. 352 с.
4. Mieliekiestsev K. On the Ukrainian-Polish forum of historians and related insights on policy making and international relations in Central and Eastern Europe. *Pomiędzy. Polonistyczno-Ukrainoznawcze Studia Naukowe*. Issue 4(1). 2022/3/31. Wydawnictwo Adam Marszałek. DOI: 10.15804/PPUSN.2022.01.11
5. Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у XX столітті. Верховна Рада України. 27 липня 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/314-19#Text>
6. Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки. Верховна Рада України. 27 липня 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/317-19>
7. Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917-1991 років. Верховна Рада України. 01 січня 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/316-19#Text>
8. Про Голодомор 1932-1933 років в Україні. Верховна Рада України. 28 листопада 2006 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/376-16#Text>

КУЛЬТУРА ПРИГОТУВАННЯ УКРАЇНСЬКОГО БОРЩУ У ПОВСЯКДЕННІ БІЙЦІВ ЗСУ

Лябоженко Софія

Актуальність даної теми визначається тим, що за допомогою певної страви передаємо не тільки технологію приготування, але і зберігаємо та формуємо у молодого покоління національну свідомість та ідентичність, а таким чином можна говорити про їжу як зброю проти російської збройної агресії проти України та її громадян, незважаючи на те, що солдати Збройних Сил України в зоні ООС (Операції Об'єднаних Сил) є з різних областей України і кожний регіон має як загальну українську народну традицію приготування червоного борщу, так і певну регіональну специфіку.

Метою дослідження є дослідити технологію приготування червоного борщу українськими військовими з Дніпропетровщини на передовій в зоні ООС, визначивши особливості та специфіку.

Протягом тижня три-чотири рази повари Збройних Сил України в зоні ООС займаються приготуванням червоного борщу. Технологія приготування борщу українськими військовослужбовцями має певну традицію, а тому це дає підстави вважати червоний борщ традиційною стравою українського народу [4; 5].

Наливши до каструлі певну кількість літрів води, починаємо відварювати м'ясо свинини/курятини/індичини протягом 1,5 години. У бульйон кидається декілька листків лаврового листа і ложка солі. М'ясо нарізається невеликими шматками і кидається у холодну воду [1; 2]. Паралельно починає готуватися «зажарка» на соняшниковій олії з нарізаних невеликими шматками цибулі та відвареного буряка, натертої моркви та домашнього томату/магазинної томатної пасти [3; 7]. Після того, як м'ясо відварили протягом 1,5 години, вкидається до каструлі з бульйоном порізана шматочками картопля для 30 хвилинного варіння. Проваривши 20 хвилин картоплю, вкидаємо порізану вузькими тонкими полосами капуста і варити це протягом 10 хвилин. Після цього каструля з борщем припиняємо варити і даємо протягом 30 хв. настоятися [6; 9].

Ще використовується такий же самий рецепт приготування червоного борщу з додаванням болгарського перця, декількох варених яєць і 2-3 зубчиків часнику. Також в червоному борщі модно побачити такі інгредієнти як квасоля, сушені гриби та чорнослив в'ялений. Іноді до борщу додають покупну консерву, курячі яйця, духм'яний перець, масло солодковершкове, чорносливом [2; 8].

Отже, дослідивши технологію приготування червоного борщу українськими військовими з Дніпропетровщини на передовій в зоні ООС, можемо сказати, що цей процес є достатньо традиційним в технологічному та продуктовому аспектах із певними особливостями, які викликані тим, з якої частини Дніпропетровської області є військовослужбовці ЗСУ, якого віку та які сімейні корені в цієї людини.

Література

1. Борщ на «нулі». Фронтове меню бійців тероборони Дніпра. URL: <https://11tv.dp.ua/news/dp/20230417-borshh-na-nuli-frontove-menyu-bijcziv-teroborony-dnipra.html>.
2. Борщ на передовій. URL: <https://www.tiktok.com/@igorfeeria/video/7113131132417215750>.

3. Військовий кухар Богдан «Волинський»: У війську страви, приготовані на відкритому вогнищі, це +25% смаку. URL: <https://www.unian.ua/society/viyskoviy-kuhar-bogdan-volinskiy-u-viysku-stravi-prigotovani-na-vi-dkritomu-vognishchi-ce-25-smaku-12198624.html>.
4. Доцяк, В.С. Українська кухня. В. С. Доцяк. Львів: Оріяна-Нова, 1998. 557 с.
5. Івашина Л. Л., Бишовець Л. Г. Інновації в технології приготування борщу «Холодноярського». Інновації та технології в сфері послуг і харчування. № 1-2 (3-4) 2021. URL: <file:///C:/Users/User/Downloads/241484-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-561330-2-10-20211208.pdf>.
6. Мелько М., Ступін О. Збірник технологічної документації. Львів: СПОЛОМ, 2016. 226 с. URL: https://lib.iitta.gov.ua/706839/1/Zbirnuk_na_druk.pdf.
7. Смачно як у арти - підрозділ "на нулі" дивує ресторанами стравами. 2022. URL: <https://gazeta.kharkiv.ua/other/2022/07/11/226256.html>.
8. Українські військові показали, як варять борщ в зоні АТО. 2014. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/ukrayinski-viyskovi-pokazali-yak-varyat-borsch-v-zoni-ato-396553.html>.
9. Шумило Г. І. Технологія приготування їжі. К.: «Кондор». 2003. 506 с. URL: <https://studfile.net/preview/5128679/>.

ДИДАКТИЧНІ ІГРИ ПРИ ВИВЧЕННІ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Варваріга Д.С.

Сучасні суспільство та освіта спрямована на формування ініціативної, творчої, самостійної особистості з активною пізнавальною позицією. Це потребує переорієнтації завдань освіти на необхідність не лише сформувати і розвинути предметні компетенції, але й навчити школярів творчо застосовувати їх. Вирішення цього завдання можливо при послідовному застосуванні активних, у тому числі, ігрових форм і методів навчання. Звернемо увагу на використання гри під час уроку як педагогічного засобу. Застосування гри у педагогічному процесі завжди активізує діяльність, увагу учнів, робить педагогічну взаємодію більш конструктивною. Термін «гра» пояснюється у різних довідкових джерелах як жарт, сміх, легкість, задоволення, розвага, забава, заняття з метою розваги, отримання задоволення. [2] Характерною особливістю гри є її двоплановість: з одного боку, учасник виконує реальну діяльність, здійснення якої передбачає виконання комплексу дій та операцій, пов'язаних із вирішенням цілком конкретних, часто нестандартних завдань; з іншого – низка аспектів цієї діяльності має умовний характер. Гра як педагогічний засіб є цілеспрямованою формою організації діяльності учнів в умовних ситуаціях їхнього оптимального розвитку. [3]

Гра є універсальним педагогічним засобом, можливості використання якої у взаємодії із учнями безмежні. Ігри цілеспрямовано знайомлять із різними історичними явищами та подіями. Участь у грі розвиває уяву, образне мислення, фантазію, тож ігрова діяльність є засобом та умовою оптимального інтелектуального розвитку учнів, оптимізації їх розумової діяльності. [1]

На уроках історії дидактичні ігри виступають як один із шляхів підвищення ефективності пізнавальної діяльності школярів. Дидактичну гру необхідно використовувати у практиці навчання історії, так як, на відміну від багатьох традиційних прийомів, вона більше орієнтована на розвиток гуманної і всебічно розвиненої особистості в процесі інтерпретації, збереження і поширення історичної пам'яті та свідомості. [6]

Ураховуючи нові суспільно-політичні реалії в Україні, пов'язані з російською агресією, усе більшої актуальності набуває виховання в молодого покоління почуття

патріотизму, відданості загальнодержавній справі зміцнення країни, активної громадянської позиції. Важливо, щоб кожен навчальний заклад став для дитини осередком становлення громадянина-патріота України, готового брати на себе відповідальність, самовіддано розбудовувати країну як суверенну, незалежну, демократичну, правову, соціальну державу, забезпечувати її національну безпеку, сприяти єдності української політичної нації та встановленню громадянського миру й злагоди в суспільстві. [8] На уроках історії закладаються підвалини історичних уявлень майбутніх громадян про давнє минуле власне українського народу, його мови, культури, ментальних рис характеру, державно-політичного життя, як невід'ємної складової формування європейської цивілізації.

Література

1. Барнінець О. В. Класифікація ігрових методів навчання історії з погляду компетентнісного підходу // Проблеми підготовки сучасного вчителя. 2011. №3. С. 14-20. URL: <https://www.twirpx.com/file/956361/>
2. Барнінець О. В. Методика організації та проведення ігор на уроках історії. URL: https://library.udpu.edu.ua/library_files/zbirnuk_nayk_praz/2011/2011_1_2.pdf
3. Баханов К. О. Практика використання ігор у навчанні історії в школі // Вересень. 2013. Спецвипуск. С. 37-44.
4. Берещук О. М. Психолого-педагогічні проблеми реалізації дидактичних принципів організації навчання в сучасній загальноосвітній школі // Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами: Зб. наукових праць. 2007. № 3 (5). С. 203- 209. URL: http://uu.edu.ua/upload/Nauka/Electronni_naukovi_vidannya/Actualni_problemi/Act%20problemi_Zbirnik%20statey_No35_2_007.pdf
5. Гончарова Н. О. Ігрові дидактичні матеріали як умова підвищення ефективності уроку // Проблеми освіти: наук. зб. Київ, 2012. Вип. 73. С. 247 - 251 с.
6. Денис С. А. Дидактичні ігри // Початкова школа. 2004. № 8. С. 48-52.
7. Десятов Д. Л. Ігри на уроках історії: дидактична гра-стратегія // Історія України. 2007. № 37 (533). С. 8-12.
8. Дидактична гра на уроці історії як система ігрових проблемно-пізнавальних завдань. URL: <http://www.novapedahohika.com/noloms-216-1.html>

МОЗАЇКИ АЛЛИ ГОРСЬКОЇ В ДОНЕЦЬКУ ТА МАРІУПОЛІ

Слонська М. В.

Шістдесятництво один із найважливіший етапів боротьби українського народу за власну ідентичність. Одним із цікавих напрямків досліджень шістдесятництва є внесок жінок у цю боротьбу, адже в сучасній історичній науці вивчення жіночої ролі у різних сферах суспільної діяльності набирає обертів і популяризується серед дослідників. З огляду на те, що жінки були значною складовою руху шістдесятників, у вирі подій сьогодення буде цікавим розглянути постать однієї із найяскравіших їх представниць – Алли Горської.

Зважаючи на вищесказане, метою нашої роботи є вивчення творчості Алли Горської, зокрема, мозаїк, створених на території Донеччини – в Донецьку та Маріуполі.

Шістдесятництво висвітлене у численній літературі, адже українці свідомо нація і приділяють чимало уваги важливим етапам розвитку української державності та культури. Найбільш місткими є праці: «Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960–80-х років» Г. Касьянова [3], «Національно-визвольний рух в Україні: середина 1950-х – початок

1990-х років» А. Русначенка [7]. Серед досліджень, присвячених діяльності Алли Горської відзначимо роботу І. Несен «Театральне обличчя шістдесятників: художниця Алла Горська (1929–1970)» [5], а також статті О. Петрів [6], А. Дробот [2], Н. Авер'янової [1].

Український рух опору періоду радянської України, передусім 60–70-х років ХХ ст. – явище багатогранне та надзвичайно цікаве, адже він поєднував у собі різні методи боротьби, безліч векторів руху за збереження власної національності та ідентичності. Завдячувати виникненню такого опору варто українській інтелігенції, адже саме вона була стрижнем, що дозволив опиратися та робити оборонні кроки проти нищівного тоталітарного режиму протягом майже двадцяти років. Однією із тих, кого можемо віднести до молоді, що творила Україну, була Алла Горська [3, с.4–5].

Алла Горська – ім'я широко відоме українству як завдяки її митецькому таланту, так і через її активну громадянську позицію шістдесятниці. Вже за часів активної діяльності шістдесятників Горську поважали, а її квартира була осередком зібрань прогресивної молоді [1, с.57–59]. Народилась мисткиня у м. Ялта в 1929 р., через деякий час разом із сім'єю переїхала до Москви, а згодом до Ленінграду. Корективи до життя А. Горської внесла Друга світова війна: у 1943 р. її родина оселилась у Києві. Тут Алла навчалася в Київській художній школі імені Тараса Шевченка, яку закінчила з медаллю в 1948 р. Згодом Горська вступила на живописний факультет Київського художнього інституту, де познайомилася з майбутнім чоловіком, який завжди підтримував її активну творчу діяльність [4, с.101].

Закінчивши інститут Алла Горська працювала в галузі станкового й монументального мистецтва. З цього часу мисткиня стала активною учасницею руху національного відродження, популяризувала українську культуру, паралельно покращуючи власну українську мову. Вона доклала неабияких зусиль для розвитку клубу творчої молоді «Сучасник», в якому збиралася молода інтелігенція Києва, не лише художники, а й письменники, публіцисти і т. і. Усі вони плекали ідею збереження та просування української історії та культури. З цим періодом творчої діяльності А. Горської пов'язаний сумний епізод, а саме, знищення вітража «Шевченко. Мати», котрий був приурочений до Шевченківських свят. Через долучення до розслідування злочинів Лук'янівського цвинтаря Алла Горська втратила роботу в Києві та змушена була шукати новий осередок вираження свого творчого потенціалу. З цього моменту почалася її діяльність на території Донбасу [4, с.102].

Творчість Алли Горської – це безперечно інноваційне та цінне надбання для українського художнього мистецтва. Занурюючись у вивчення театального авангарду, малярства та французького постімпресіонізму й сюрреалізму, Горська формувала власний стиль [5, с.105]. Незважаючи на те, що художниця надихалась закордонними митцями, її творчість цілком відображала тенденції української культури, адже Горська цікавилась народними вишиванками, рушниками, писанками, витинанками і вибілками, особливостями народного одягу [1, с.58]. Алла Горська займалась досить різними напрямками художньої творчості. Чільне місце у її доробку займають мозаїки, котрі стали унікальним відображенням національних прагнень українців та їхньої пам'яті про тернисту історію українського народу.

Мозаїки Горської на території Донбасу створювались мисткинею у спілці з власним чоловіком та ще групою майстрів, котрі допомагали художниці. Найбільш знакові та пам'ятні полотна Горської у Маріуполі «Дерево життя» та «Боривітер», котрі на жаль, зазнали руйнувань унаслідок військової агресії росії на початку 2022 р. Обидві мозаїки були створені у 1967 р. задля оздоблення інтер'єру. Полотна цілком відображали сучасні тенденції мистецтва та поєднували нові методи створення мозаїк із архаїчними мотивами. Варто зазначити, що після смерті Алли Горської, радянська влада намагалась ретельно приховати творчий доробок мисткині у Маріуполі, саме тому її творчість стала доступною публіці лише у 2008 р., завдяки сприянню дослідниці Людмили Огневої, котра займалась питаннями життя та творчості Горської [8].

У Донецьку відбитком творчого потенціалу Горської стала ціла плеяда мозаїк. Найвідомішою з них є мозаїка «Земля», котра була створена в 1965-1966 р. і стала частиною оздоблення донецької загальноосвітньої школи №5. Це панно є пам'яткою монументального мистецтва та історії національного значення, проте достеменно невідомо у якому стані мозаїка на даний момент, адже перебуває на непідконтрольній Україні території ще з 2014 р. [8]

Отже, життя та творчість Алли Горської відображає тернистий шлях українського народу у боротьбі за власну ідентичність. Твори Горської – надзвичайно цінне надбання української культури, адже художниця вміло поєднала передові тенденції художнього мистецтва із сучасними їй прагненнями національного самовираження та українськими мотивами. Мозаїки Алли Горської на території Донбасу є одним із стрижневих доказів єдності українців та їхньої культурної ідентичності. На жаль, частина творів пошкоджені внаслідок військових дій і на даний момент відсутня можливість їх реставрації, адже вони знаходяться на окупованій території. Проте, варто пам'ятати та цінувати пам'ять про зруйновані роботи, аби в найближчому майбутньому отримати можливість їх відновлення в межах соборної незалежної України, котру так прагнула побачити Алла Горська.

Література

1. Авер'янова Н. Мистецька еліта України: Алла Горська в когорті шістдесятників. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2014. Вип.1. С.57–59.
2. Дробот А. Риси національного стилю у мозаїках Алли Горської як представниці київської групи монументалістів. *Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв: зб. наук. пр. / за ред. В.Я. Даниленка*. Харків: ХДАДМ, 2010. №1. С.105-107.
3. Касьянов Г. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960–80-х років. Київ: Либідь, 1995. 224 с.
4. Маяка А. Життя та творчість Алли Горської/ *Особистість, суспільство, держава: проблеми минулого і сьогодення : матер. II Міжнар. наук.-практ. конф– Суми : Сумський державний університет, 2016. – Ч. 2. С.100-105*
5. Несен І. Театральне обличчя шістдесятників: художниця Алла Горська (1929–1970) *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв : наук. журнал*. Київ. 2021. № 1. С.103-109.
6. Петрів О. В. Українське мистецьке дисидентство в екзистенційному вимірі життя і творчості Алли Горської. *Молодий вчений*. 2020. №8. С.122-125
7. Русначенко А. Національно-визвольний рух в Україні: середина 1950-х – початок 1990-х років. Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 1998. 720 с.
8. Станіславський І. Життя та смерть маріупольських шедеврів Алли Горської. URL: <https://www.goethe.de/prj/lek/uk/pvln/shd.html>

МУРАЛИ В ПРОСТОРАХ ПАМ'ЯТІ ВІННИЦІ

Франкова В. А.

Культура пам'яті нині активно розвивається по всій території України. Увічнюються як події минулого під час панування тоталітарних режимів, так і події сьогодення. Продуктом суспільної свідомості є простір пам'яті. До нього можуть входити пам'ятники, назви вулиць, меморіальні дошки та ін [4]. Простір пам'яті створює певну модель реального буття, що сприяє зберіганню та передачі інформації про події, які людська пам'ять має властивість забувати чи змінювати. Мурали, важливою характеристикою яких є саме здатність передавати інформацію, також підпадають до об'єктів суспільної меморіалізації. Завдяки своєму розташуванню на стінах будинків та розмірам малюнка, велика кількість

людей щодня проходить повз та споживає подане в зображальному вигляді послання [1]. Автори муралів висвітлюють у своїх роботах різноманітні теми – соціальні, естетичні, філософські, релігійні, політичні та ін. Крім того, серед тем часто можна побачити мурали з реальними подіями, що пов'язані з містом, де створено мурал. Водночас проблема дослідження значення муралів як одного із засобів комеморації як на загальноукраїнському, так і на регіональному рівні залишаються малодослідженими.

Представлена наукова розвідка спрямована на вивчення поширення муралів у просторі м. Вінниці та їх значення у просторах пам'яті міста.

Починаючи з 2015 р. десятки стінописів прикрасили стіни міста Вінниці. З ініціативи митців та сприяння місцевої влади було створено резиденцію «Vin-Art-City». Цей багаторічний проєкт почався з міжнародного конкурсу муралів, що прикрасять будівлі до дня міста [6]. Метою організаторів було обрати якісний мистецький продукт для суспільного простору. Основним критерієм була художня цінність твору. Так було покладено початок історії муралів міста Вінниці.

У 2018 р. було створено мурал «Вінницький модерн» на фасаді будівлі за адресою вул. Соборна, 53. Його авторками є Марина Карпенко та Ірина Прокопчук. На муралі зображено відомих людей, що проживали у Вінниці на межі XIX-XX століть. Серед них Натан Альтман – український художник-кубіст; Софія Русова – педагогиня, письменниця, одна з організаторок жіночого руху в Україні; Тетяна Лентовська-Едвардс – актриса, антрепренер, ініціаторка будівництва театру ім. Садовського; Лета Ярошинська – письменниця, заснувала «Вітчизну шкільну» на Поділлі; Людвіг Малиновський – лікар, громадський діяч, один із засновників Вінницької обласної клінічної лікарні імені М. І. Пирогова та інші [5].

Відновити історичний вигляд будівлі покликаний мурал «Садиба Стаховського» на будівлі за адресою провулок Верещагіна, 6. Микола Стаховський був громадсько-політичним діячем, першим головою дипломатичної місії Української Народної Республіки у Великій Британії. Його будинок спроектував Василь Кричевський у стилі українського модерну ще в 1915 р. Завдяки муралу, створеному 2018 р. вдалося відтворити його початковий вигляд [3].

До 300-ої річниці від дня народження Григорія Сковороди у Вінниці було створено мурал. Його ескіз розробила місцева містка Катерина Бонецька. Ідея створення муралу зародилась у квітні 2022 року, а знищення Музею Сковороди на Харківщині стало каталізатором до реалізації проєкту. Досить символічно, що згодом вулиці, де розташований мурал, присвоїли ім'я Григорія Сковороди [8].

Художник Максим Кільдеров на вул. Соборній, 81 створив мурал присвячений Новій Каховці. Стінопис розташований на 8 стінах, 2 з яких розписано жовтою та синьою фарбами. Саме таке відсоткове співвідношення жителів Нової Каховки залишилось під окупацією після повномасштабного вторгнення росіян. Мурал доповнює віртуальна реальність, автор розмістив QR-код з допомогою якого можна дізнатись історію окупації Нової Каховки й актуальні новини міста [9].

Мурал на вул. Лялі Ратушної, 77-а «Збірний образ українських воїнів» присвячений старшому лейтенанту Олександру Біліку на псевдо «Топаз». Художник – Олександр Никитюк. Розпис створили на замовлення батьків полеглого воїна. До широкомасштабного вторгнення Олександр Білік мешкав недалеко від будинку, де тепер розмістили його портрет. На муралі також зображено фігуру янгола, що символізує Україну і стоїть за спиною бійця. Знизу муралу додано напис «Вічна пам'ять і Слава Героям» [10].

А фасад будівлі на вулиці Князів Коріатовичів прикрашає мурал на честь військового Максима Несеверенка. Позивний бійця – «Конг», тому в основі композиції Кінг Конг у блакитному береті посеред поля соняшників, небо загорнуто в прапор України. Внизу муралу видніється напис «Тримайте стрій!». Художник – Олександр Никитюк. [2]

На стіні території Ліцею №26 ім. Дмитра Майбороди створено мурал, присвячений подіям 14 липня 2022 р. Тоді, внаслідок ракетного удару росіян по Вінниці загинуло 29 осіб,

ще 154 отримали поранення. «Герої без зброї» створено в рамках проєкту для підтримки сил безпеки й оборони України за ініціативи працівників ГУ ДСНС України у Вінницькій області. Художниця зобразила працівників ДСНС, які ліквідовували завали після ракетного удару 14 липня, на другому плані – зруйнований «Ювілейний». На муралі присутні слова Василя Симоненка: «Живе лиш той, хто не живе для себе, хто для других виборює життя» [7].

Все частіше мурали мають глибоке сенсове навантаження та порушують актуальні теми. Стінопис спонукає до діалогу між глядачем та стінописом, в який митець вкладає важливі для суспільства тези. Таким чином, мурал працює з глядачем – спонукає його до роздумів і емоційного досвіду. Такі масштабні зображення привертають увагу за лічені секунди, що сприяє розвитку в суспільстві політики пам'яті.

Література

1. Гаврилук Б. Український мурал-арт у контексті світового мистецтва. *Вісник Львівської національної академії мистецтв*. 2018. Вип. № 37. С. 241-254.
2. Кінг Конг серед соняшникового поля: у Вінниці створюють мурал на честь полеглого оборонця. *RadioEra*. URL: <https://radioera.com.ua/king-kong-sered-soniashnikovogo-polia-y-vinnici-stvoruut-mural-na-chest-poleglogo-oboroncia/>
3. Садуба Стаховського і загублений артефакт: у Вінниці почали малювати третій мурал до Дня міста. *Vezha.ua*. URL: <https://vezha.ua/sadyba-stahovskogo-i-zagublenyj-artefakt-u-vinnytsi-pochaly-malyuvaty-tretij-mural-do-dnya-mista-foto/>
4. Середа В. В. Місто як *lesu de memoire*: спільна чи поділена пам'ять. *Вісник Львівського університету. Серія: Соціологія*. 2008, Вип. 2, С. 73–99.
5. Творчий «пантеон». Кого намалювали на новому муралі біля МакДональдсу. 20 хвилин. *Вінниця*. URL: <https://vn.20minut.ua/Podii/tvorchiy-panteon-kogo-namalyuvali-na-novomu-murali-bilya-makdonaldsu-10715039.html>
6. У Вінниці оголосили міжнародний конкурс на кращий проєкт мурал-арту «VIN-ART-CITY». 20 хвилин. *Вінниця*. URL: <https://vn.20minut.ua/Kult-podii/u-vinnitsi-ogolosili-mizhnarodniy-konkurs-na-kraschiy-proekt-mural-art-10451085.html>
7. У Вінниці створили мурал із рятувальниками, які ліквідовували наслідки ракетного обстрілу. *Суспільне. Новини*. URL: <https://suspilne.media/318198-u-vinnici-stvorili-mural-iz-ratuvalnikami-aki-likvidovuvali-naslidki-rakelnogo-obstrilu/>
8. У Вінниці створюють мурал до 300-ї річниці від дня народження Григорія Сковороди. *Vezha.ua*. URL: <https://vezha.ua/u-vinnytsi-stvoryuyut-mural-do-300-yi-richnytsi-vid-dnya-narodzhennya-grygoriya-skovorody-foto/>
9. У Вінниці художник з Нової Каховки презентував мурал та влаштував перформанс. *Вінниця.info*. URL: <https://vinnitsa.info/article/u-vinnytsi-khudozhnyk-z-novoyi-kakhovky-prezentuvav-mural-ta-vlastuvav-performans>
10. Українським бійцям присвятили новий мурал у Вінниці. *Vinbazar*. URL: <https://vinbazar.com/news/kultura-i-sport/ukranskim-biytsiyam-prisvyatili-noviy-mural-u-vinnitsii-foto>

ОСВІТА У НІМЕЧЧИНІ У 1933-1945 РР.

Федоренко В.Р.

Політичні та економічні перетворення в Німеччині в часи панування нацистського режиму давно досліджуються представниками суспільних наук. Але в той самий час вивченню політичного курсу нацистів у сфері освіти та науки приділено значно менше уваги. Така ситуація склалася через низку причин: 1) ці галузі не були пріоритетними для правлячої верхівки Третього Рейху, тому що освіта та наука розглядалися як придатки до ідеологічного апарату режиму; 2) дослідження змін та реформ освітньої системи цього періоду часто знаходиться у тіні вивчення перетворень нацистів у політичній та економічній системі країни.

Аналіз філософії освіти і виховання Третього Рейху є важливим, оскільки він розкриває небезпеку навіть часткової реанімації ідей з тоталітарним присмаком. Потенційна загроза, що походить від них, не в останню чергу виникає через узаконення дій окремих спільнот суспільства і пов'язаних з цим непередбачуваних наслідків самоствердження національних культур в ускладнених багаторівневих процесах глобалізації. [3]

З перших днів приходу до влади Гітлер почав здійснювати свою програму, згідно з якою Німеччина повинна була досягти нової величі. Її здійснення передбачало два етапи. На першому етапі ставилося завдання згуртувати німців у народну спільність. Для цього потрібно було очистити арійську расу від «чужої крові», подолати класові, конфесіональні й політичні суперечності, уніфікувати державне керівництво, створити сильну вертикаль влади, яка б спиралась на принцип особистого керівництва державою, економікою, суспільним життям. Тільки виконавши цю внутрішню роботу, можна було розраховувати на успіх на другому етапі – у зовнішній експансії. Вирішенням завдань першого етапу нацистський режим займався здебільшого до 1936 р., після чого почалась тотальна підготовка до війни. це пояснює той факт, що основні трансформації у німецькій вищій школі за нацистського режиму відбулися у 1933–1936 рр.

У 1933 р. були прийняті урядові постанови про початок нацифікації всієї освітньої системи країни від початкової школи до університетів. Першими практичними кроками в реалізації цього курсу стали ухвалені у травні 1934 р. декрети про створення імперського міністерства науки, виховання та народної освіти, яке очолив Бернгард Руст, та заміну децентралізованої системи освітнього керування на централізовану. [4]

Головною метою виховання у німецьких освітніх закладах того часу було створення націонал-соціалістичної особистості, виховання підростаючого покоління не залишилося без ідеологічного впливу. Нацистські ідеологи прагнули виховувати німецьку молодь у дусі жорсткості і нещадності до негерманських народів і «негідної раси». Для цього, на думку нацистського керівництва, на всіх рівнях необхідно було провести кадрові чистки, кардинально змінити зміст навчальних програм і ціннісну матрицю так, аби освітня система прищеплювала німецькій молоді беззаперечну віру у вищість арійської раси, націоналізм і антисемітизм, колективістську етику.

З метою недопущення появи в школах «ідеологічно неосвічених» викладачів, спроможних внести крамолу в розум молодого покоління, було створено «Націонал-соціалістичну спілку вчителів», яка до 1937 р. об'єднала 97 % вчителів Німеччини. Для вчителів були відкриті курси націонал-соціалістичного вчення. З кінця 1930-х років викладацька практика заборонялася особам, які не проходили службу в СА, не відбули трудову повинність і не перебували в «Гітлерюгенді». [1, 2]

Своєрідно будувався в німецьких школах і навчальний процес. Значною мірою цьому сприяв Гітлер, який з дитинства зберіг люту до всілякого системного і різнопланового навчання. Він не раз говорив про те, що «...в школі необхідно давати тільки загальні

знання... Я переорієнтую освіту на навчання головному... Немає сенсу навчати дітей у середній школі двом мовам... Навіщо хлопчику, який хоче займатися музикою, геометрія, фізика, хімія? Що він запам'ятає з всього цього? Нічого...» [5]

Також існували школи, які створювались безпосередньо за ініціативою функціонерів Третього рейху. Школи Адольфа Гітлера підпорядковувалися не відповідному міністерству, а партії. А. Гітлер не лише дозволив цим школам носити своє ім'я, але й вважав їх важливим елементом, необхідним для підтримки диктатури. Це були середні школи, для навчання в них відбирали 12-річних хлопців за рекомендацією «Гітлер'югенду», щоб у подальшому сформувати з них лідерів, у тому числі й для заміщення партійної верхівки. Навчання тут було безкоштовним. Здібності і розумовий розвиток майбутніх учнів спочатку не бралися до уваги, хоча згодом автори цього сумнівного проекту вже вказували на необхідність відбирати підготовлених і здібних підлітків своїм шкільним адміністраторам. Найгіршою вадою діяльності таких шкіл була нездатність їхньої адміністрації планувати навчально-виховну роботу, розробляти програми і навчальні плани. Основний акцент у навчанні був зроблений на серцевині ідеології німецького фашизму – вченні про раси, на міфологізованій німецькій історії і передусім – на книзі Гітлера «Майн кампф», де жанр виховного роману, поширений в німецькій белетристиці, поєднувався з популістськими ідеями та настановами, як підкорювати маси і приймати рішення [3]

З цього ми можемо зробити висновок, що освіті і вихованню націонал-соціалісти приділяли чималу увагу, ставлячи перед цими сферами конкретні завдання: поширення і підтримка нового світогляду. Упродовж декількох років обличчя німецької освіти було докорінно змінене: вона стала слугувати єдиній меті – вихованню фанатиків, не здатних до критичного сприйняття реальності, що їх оточує. Освіта в Третьому рейху, на думку А. Гітлера, не повинна була зводитися до занять у задушливих навчальних класах: її потрібно було, відповідно до певних вікових груп, доповнити спартанським, політичним і військовим навчанням. Згідно з урядовими постановами здійснювалася нацифікація всієї освітньої системи країни від початкової школи до університетів.

Література

1. Гобозашвілі А. Теоретичні засади виховання і освіти в Німеччині в 1933-1945 рр. Педагогічні науки. 2021. №77. С. 71-76
2. Конопелько О. В. Реалізація ідеологічної функції держави: досвід Німеччини. Право і безпека. 2013. № 2 (49). С. 33–38.
3. Култаєва М. Філософія освіти і виховання Третього рейху: витоки, політико-ідеологічні контексти та концептуальні конструкти. Філософія освіти. 2018. № 1 (22). С. 25–82.
4. Пашков В. О. Система вищої освіти як предмет політичного управління у Третьому рейху: цілі та наслідки. Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право. 2018. Вип. 1 (37). С. 28–33
5. Чернуха О. В. Стан науки та освіти в Третьому рейху. Гілея. 2015. Вип. 102. С. 97–101

IV. СЕКЦІЯ

«УКРАЇНСЬКЕ ПРИАЗОВ'Я: ВІД ДАВНИНИ ДО СУЧАСНОСТІ»

ДЖЕРЕЛЬНА ЦІННІСТЬ КОНСУЛЬСЬКИХ ЗВІТІВ БРИТАНСЬКОЇ ІМПЕРІЇ В ДОСЛІДЖЕННІ ІСТОРІЇ МАРІУПОЛЯ

Арабаджи С.С.

Місто Маріуполь відігравало важливу роль у розвитку зовнішньої торгівлі азовського регіону з країнами Європи у XIX – на початку XX ст. Через морський порт міста вивозилися стратегічно важливі продукти та товари, в першу чергу, пшениця та інші зернові, насіння льону, вугілля тощо, на які був високий попит на європейських ринках. Велика Британія, наряду з іншими країнами, такими як Австрія (пізніше Австро-Угорська імперія), Королівство Сардинія (пізніше Королівство Італія) та інші, розглядала Маріуполь як важливий транспортний вузол, особливо після відкриття залізниці в 1882 р. та нового порту в 1889 р. Невдовзі після відкриття порту стало зрозуміло, що попит на вантажообіг значно перевищував заплановані норми в 20 млн. пудів на рік [10]. У 1896 р. запланована норма була перевищена вдвічі, що свідчить про високу затребуваність товарів цього регіону.

У цей же 1896 р. в Маріуполі засновується віце-консульство Великої Британії, яке відносилось до консульського округу Таганрогу. На посаду віце-консула був призначений Вільям Шеррінгтон Вальтон (Walton). До призначення В. Вальтона віце-консулом, з 1858 по 1876 роки британські піддані у Маріуполі були під захистом представників консульства у Бердянську, а з 1876 р. захистом прав займалися дипломатичні представники консульства у Таганрозі [9, с. 48]. Крім захисту інтересів підданих Великої Британії, віце-консул інформував її Величність та Міністерство закордонних справ про торгівлю, фінанси та різні питання розвитку та ситуації в місті, які на його думку були важливими та заслуговували на увагу представників влади.

Дослідженням діяльності консульських установ на берегах Азовського та Чорного морів займаються В. Константинова та І. Лиман [2], Л. Вовчук [1], І. Пономарьова [12] тощо. Бердянські дослідники розглянули італійське судноплавство за матеріалами британських консульських звітів, які сприймали італійців як одних зі своїх головних конкурентів у регіоні. В рамках цього дослідження автори опублікували частину статистичних відомостей експорту товарів через Маріупольський порт, що були опубліковані у консульських звітах [2]. Наразі поза увагою дослідників залишається аналіз змістовної частини звітів консулів та їх інформаційна цінність для дослідження історії міста Маріуполя.

Мета даної розвідки – охарактеризувати джерельну цінність консульських звітів Британської імперії в дослідженні історії Маріуполя та зовнішньої торгівлі міста на прикладі звітів з 1858 по 1865 роки.

Інформація про включення Маріуполя до мережі консульських установ Великої Британії наявна у «Accounts and Papers. 1857-1858». В джерелі зазначено, що передбачений консульський представник мав бути у ранзі клерка, на 1858-1859 рр. розмір оплати праці складав 150 фунтів стерлінгів [4]. Цього ж року з'явився перший звіт про розвиток торгівлі в Маріуполі у 1858 р. Його автором був Роберт Вільям Камбербетч (Cumberbatch), який перебував на посаді британського консула в Бердянську. Згідно звіту, Маріупольський порт відносився до порту третього класу, через який здійснювалась виключно експортна торгівля. Консул характеризував порт як незручний через неможливість кораблів підійти безпосередньо до берега для завантаження. Кораблям доводилося ставати на якір за три милі до берега в очікуванні завантаження товарів. Для доставки вантажу на борт використовувалися різні вітрильники з малою осадкою. У звіті консул розрізняє ці види

вантажного транспорту за розміром і використовує терміни “small lighters” та “large lighters or small vessels”, на жаль, відсутність детальної інформації про їх розміри не дає можливість точно ідентифікувати їх назви та співвіднести з назвами, якими користуються в українській науці. До 1858 р. для завантаження товарів “small lighters” не використовувалися, оскільки більші вітрильники заходили у гирло річки Кальміусу, вантажились і після цього доставляли вантаж безпосередньо на кораблі. В 1858 р. це вже було неможливо через те, що гирло річки було майже заблокованим [3, р. 43].

Згідно статистиці, що наведена консулом, у 1858 р. до міста прибуло 127 кораблів, з них 15 були під британським та іонійськими прапорами (Сполучені штати Іонійських островів – держава під протекторатом Великої Британії, з 1864 р. у складі Грецького Королівства). До 1864 р. консули обов’язково підкреслювали кількість суден з іонійських островів), 112 належали представникам інших країн. Кінцевий пункт призначення кораблів консул не вказав, оскільки більшість з них отримувала замовлення в Константинополі і він не мав достовірних відомостей щодо їх кінцевих власників (в місті розміщувалось багато представниць різних іноземних торгових компаній). В порівнянні з 1857 р. кількість кораблів зросла на 30 одиниць, але не перевищила показники 1856 р., коли маріупольський порт прийняв 193 кораблі.

В 1861 р. в Маріуполь прибуло 13 кораблів, які відплили з вантажем до Великої Британії та один пароплав, що прибув із устаткуванням до Маріуполя і продовжив шлях до Таганрогу [5, р. 234]. Загальна кількість кораблів дорівнювалась 215. Першість за чисельністю суден утримувало Королівство Сардинія, другу сходинку – Австрійська імперія, наприклад, в 1861 р. до маріупольського порту зайшло 122 кораблі під сардинським прапором та 31 під австрійським відповідно.

Навігація в маріупольському порту закривалась зазвичай в листопаді, а відкривалася, в залежності від погодних умов, у березні-квітні. Через те, що гирло Кальміусу не розчищалось, експортні товари продовжували двічі перевантажувати, поки вони потрапляли на кораблі. На думку консула, це збільшувало витрати купців до 2 відсотків. Консульські представники часто підкреслювали ці незручності порту і пропонували використовувати шлюзи або землечерпальні машини для розчищення гирла річки [5, р. 234]. Також виникали труднощі, пов’язані з відсутністю місця для вивантаження баласту. Станом на 1865 р. правила порту вимагали доставляти весь баласт на берег замість скидання у воду, але жодної допомоги в організації його вивантаження не надавалось. Таким чином, екіпаж кораблів витрачав додатковий час на виконання цієї вимоги, а за умов поганої погоди кораблі затримувались для завершення цього завдання [8, р. 58].

Основними експортними товарами наприкінці 50-х років були пшениця, насіння льону, ячмінь, набагато менше в порівнянні з вищеназваними товарами експортували вівса та червоної ікри. В 1865 р. перелік експортних позицій збільшується. Як і в попередні роки перше місце серед експорту займала пшениця, друге та третє – насіння льону та насіння ріпаку (майже в однаковій кількості), четверте – овес. В цьому році серед експортних товарів з’явився шовк, який експортували в коконах [8, р. 59].

В 1862 р. в Маріуполі та околицях була посуха, багато посівів загинуло, що негативно вплинуло на кількість та якість врожаю зернових культур. Це відповідно призвело до зниження об’ємів експортної торгівлі через маріупольський порт та підвищення цін на зерно в наступному 1863 р. [6, р. 271]. Не дивлячись на значне зниження кількості кораблів, що прибули до Маріуполя за товарами, з 179 у 1862 р. до 106 в 1863 р., кількість британських суден залишилась незмінною (див. таблицю 1). Ця динаміка зберігалась до 1864 р. На думку консула Вільяма Георга Вагстафа (Wagstaff), ця тенденція мала б продовжуватися, оскільки торгові дома, що здійснювали торгові операції з британцями вважали, що вести бізнес у Маріуполі вигідніше, ніж у Таганрозі чи Бердянську [7, р. 19]. Як видно з Таблиці 1. кількість британських кораблів зменшилась у 1865 р., але консул підкреслював, що необхідно збільшити їх чисельність. На позитивні прогнози щодо росту

британської торгівлі через маріупольський порт та безпосередній розвиток порту впливало очікування, що з 1 січня 1866 р. в Маріуполі почне діяти митниця другого класу, що передбачає дозвіл на ввезення імпортованих товарів із закордону [8, р. 59].

Крім питань торгівлі, консули звертали увагу на склад населення територій, за які вони відповідали. Згідно відомостей, наведеними Р. В. Камбербетчем, в 1861 р. в Маріуполі проживало приблизно 3000 осіб, більшість з яких займалися сільським господарством та зовнішньою торгівлею. На думку консула, в місті жодного мануфактурного виробництва не існувало [5, р. 235]. В 1864 р. консул В. Г. Вагстаф вказав у своєму звіті, що згідно офіційних даних, в Маріуполі проживало 6500 осіб, які були греками за походженням і були переселені в 1779 р. з Криму. Відповідно до його відомостей, в місті існувала макаронна фабрика та виробництво печива, 3 цегляні та 2 вапняні заводи, 13 рибних господарств та 11 млинів. Грецьке населення переважно займалося сільським господарством та обробляло великі земельні площі. Разом з німецьким населенням навколишніх селищ вони були основними виробниками експортних товарів, які доставлялись до міста [7, р. 21]. Наведені відомості яскраво демонструють велику різницю в кількості вказаного населення міста та невідповідність даних щодо розвитку промисловості. Статистика Р. В. Камбербетча не відповідає дійсності, оскільки у другій половині XIX ст. мешканців Маріуполя було більше ніж 3000 осіб [10].

1865 р. відзначився навалою ховрахів та небезпечними для людини чорними отруйними павуками, що було зафіксовано у консульському звіті. Важливо підкреслити, що британські консули описуючи проблеми, пов'язані з погодними умовами та врожаєм, окремо зазначали етнічну приналежність населення, які з ними стикалися. Так, у звітах вказується, що в Маріуполі проживали греки, навколо існували німецькі колонії, неподалік проживали козаки, територію яких у звітах маркують як козацька територія “Cossack territory” та козацький край “Cossack country” [8, р. 57]. Неподалік Бердянська також мешкало болгарське населення.

Консул В. Г. Вагстаф підкреслював, що селяни надавали перевагу доставці зернових та інших товарів до Маріуполя, оскільки вони були впевнені, що будуть мати зворотній вантаж. Ринкові ціни в Маріуполі на зернові культури були нижчими ніж у Бердянську чи Таганрозі. Різниця коливалась від 50 копійок до 1 рубля за чверть зерна [7, р. 20]. Така різниця в ціні та перевага, яку надавали селяни Маріуполі при поставці своїх товарів, призвела до появи агентів, які представляли інтереси Бердянських та Таганрозьких купців і купували для них зерно, щоб пізніше перепродати його в портах відповідних міст.

Станом на 1865 р. Маріуполь став одним з найважливіших центрів зберігання виловленої риби не тільки в самому місті, а й в інших містах та селищах на узбережжі Азовського моря. Далі з Маріуполя риба транспортувалася вглиб країни. З розвитком рибного промислу виросли і об'єми берегової торгівлі.

Таблиця 1. Динаміка експортної торгівлі через порт м. Маріуполя з 1862 по 1865 рр. за даними британських консульських звітів [6; 7; 8]

Рік	Британські		Іноземні		Загальні показники		Загальна вартість експорту в британських фунтах
	Кількість кораблів	Загальний тоннаж	Кількість кораблів	Загальний тоннаж	Загальна кількість кораблів	Загальний тоннаж	
1862	12	3 304	167	49 307	179	52 611	511 336
1863	12	3 388	94	26 707	106	30 095	321 328
1864	14	3 852	173	47 704	187	51 556	535 594
1865	11	3 144	161	48 550	172	51 694	497 287

Таким чином, можна зробити висновок, що консульські звіти мають високу джерельну цінність для дослідження історії міста Маріуполя та зовнішньої торгівлі, оскільки окрім своїх безпосередніх обов'язків інформувати про стан експорту та надавати детальну інформацію щодо кількості кораблів, їх тоннажу, обмінного курсу, вартості експортних товарів тощо, консули надавали інформацію про різні аспекти життя населення міста та навколишніх територій. Вони уважно стежили за розвитком сільського господарства, рівнем врожайності, погодними умовами та надавали інформацію щодо шкідників, оскільки все це впливало на якість зернових, що були основним експортним товаром, а також на формування цін на них. Завдяки їх спостереженням можна з'ясувати основні виклики, з якими стикалося населення Маріуполя та регіону. Консули звертали увагу на етнічний склад населення, питання берегової торгівлі та переваги доставки товарів у Маріуполь, внутрішню конкуренцію серед купців, а також розвиток виробництва у місті тощо. Описані труднощі з завантаження товарів дають змогу краще прослідкувати зміни в розвитку порту та виклики, з якими стикалися капітани суден. Статистичні таблиці з розподілом кораблів за країнами їх представництва дозволяють прослідкувати існуючі торгові зв'язки з європейськими країнами та їх динаміку з плином часу. Отже, консульські звіти є цінним джерелом, аналіз яких допоможе детальніше відтворити історію міста.

Література

1. Вовчук Л. Практика консульських установ у південному регіоні (друга половина XIX – початок XX ст.). Крєзнавство, Вип. 3-4. 2009, с. 234-240.
2. Константинова В., Лиман І., Ігнатова А. European Vector of the Northern Azov in the Imperial Period: British Consular Reports about Italian Shipping = Європейське спрямування Північного Приазов'я в імперську добу: британські консульські рапорти про італійське судноплавство. Бердянськ: ФОП Ткачук О. В., 2016. 184 с. Текст англ., укр.
3. Abstract of Reports of the Trade, &c., of Various Countries and Places for the Year 1858: Received by the Board of Trade (Through the Foreign Office) from Her Majesty's Consuls. №8. 1861. London: Harrison and Sons.
4. Accounts and papers: 1857-1858. Volume XXXVI. 162-V. Colonial, Consular, and other Foreign Services, H.M. Stationery Office. 1858.
5. Commercial Reports Received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls between January 1st and June 30th, 1862. London: Harrison and Sons. 1862.
6. Commercial Reports Received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls between July 1st, 1862, and June 30th, 1863. London: Harrison and Sons. 1863.
7. Commercial Reports Received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls, 1864. London: Harrison and Sons. 1865.
8. Commercial Reports Received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls, in 1866. London: Harrison and Sons. 1866.
9. Lyman I, Konstantinova V. British Consulates in Port Cities of the Northern Black Sea and Azov Region of the Second Half of the 19th – early 20th centuries. Східноєвропейський Історичний Вісник. Vol. 12. 2019, p. 44–53.
10. Novikova S., Mariupol. Port workers and port unions, in Black Sea Port-cities, 1780s-1910s Available at: <https://cities.blacksea.gr/ru/mariupol/2-3-5/> (дата звернення: 20.10.2023).
11. Ponomaryova I., Mariupol. Demography & statistical data on population in Black Sea Port-cities, 1780s-1910s. Available at: <https://cities.blacksea.gr/ru/mariupol/5-1/> (дата звернення: 20.10.2023).
12. Ponomaryova I., Mariupol. Foreign Consuls, in Black Sea Port-cities, 1780s-1910s. Available at: <https://cities.blacksea.gr/en/mariupol/1-8/> (дата звернення: 20.10.2023).

The conference paper was written within the project “Becoming Greek South of Ukraine, 1774-2021: The History of Ukraine through its Greek Minority Between Local and Transnational Contexts (UAGREEKS)”, project number 1233124, has received funding through the MSCA4Ukraine project, which is funded by the European Union.

ДО ПИТАННЯ ПРО ІНФОРМАЦІЙНІ МОЖЛИВОСТІ ПОГОСПОДАРСЬКИХ КНИГ СІЛЬСЬКИХ РАД У ПЕРШІ ПОВОЄННІ РОКИ

Волониць В.С., Шипік Н.Ф.

Необхідною умовою для об'єктивної реконструкції соціальної історії є залучення широкого інформаційного багажу документальних комплексів минулого. Унікальним джерелом у вивченні сільського мікросоціуму, що дозволяє реалізувати соціально орієнтований вимір історії, є погосподарські книги сільських рад. Вони мають виключне значення для дослідження соціально-демографічних процесів, національної ідентичності і майнового стану сільської родини. Значна частина документів погосподарського обліку сільських рад України 1930-х років була втрачена. Натомість вони зберіглися за повоєнний період, що уможливорює джерелознавчий аналіз формуляру погосподарських книг другої половини 40-х рр. Виявлення і вивчення цього виду документу набуває особливого значення в часи нищівної широкомасштабної російської агресії проти України. Оскільки ці документи не мають централізованого зберігання, то і масштаби їх втрат є значними. Тому є потреба у розробці алгоритму дослідження, електронній архівації документів, що зберігаються у документальному фонді місцевих органів влади.

Погосподарські книги державних зобов'язань (далі - погосподарські книги) були частиною системи документального обліку населення за місцем проживання. Це офіційні документи сільських Рад, що мали вестися в суворій відповідності з інструкціями Центрального управління народно-господарського обліку Держплану Союзу РСР. Вони виконували функції адміністративного та податкового обліку сільського населення з 1930 -х років. Інформація уміщена в цих документах уможливорює реконструкцію статевовікового складу сільської сім'ї, фіксує всі демографічні та господарські трансформації селянського подвір'я. Ці облікові документи були впровадженні Постановою Ради Народних Комісарів СРСР від 26 січня 1934 року за № 185 «Про первинний облік у сільських Радах» й існували впродовж усього радянського періоду [4, с.123]. Відповідно до пункту № 3 цієї постанови встановлено «погосподарську книгу обліку виконання державних зобов'язань ввести не пізніше 1 липня 1934 року» з цікавою і важливо приміткою «в Українській РСР книга обліку виконання державних зобов'язань може бути введена з 1 квітня 1934 року».

Пункт 6 цієї постанови покладав відповідальність за їх збереження, за своєчасність і правильність записів персонально на секретаря сільської ради. Усі облікові документи сільських рад повинні зберігатися нарівні з грошовими документами та цінними паперами. На титульному аркуші одиниці обліку архівного документу зазначено «зберігати – постійно». У разі порушення цього правила секретар міг бути притягнутий до кримінальної відповідальності.

Саме секретарі сільських рад персонально відповідали за достовірність інформації, оскільки вона використовувалася податковими органами для нарахування сільськогосподарського податку (пункт 7 постанови). Записи вносилися на основі суцільного обходу дворів, опитування власників і перерахунку поголів'я худоби або вимірювання в натуральній формі врожаю городніх культур. Контроль за веденням обліку здійснювався органами народногосподарського обліку через районних інспекторів, вони ж проводили контрольні обходи дворів. До 1957 року погосподарські книги виконували виключно

фіскально-облікову функцію. Зміна податкової політики була запроваджена Указом Президії Верховної Ради СРСР від 12 вересня 1957 року «Про прибутковий податок із колгоспів» яким вводилась єдина ставка оподаткування відповідно до розміру присадибних господарств. Після внесення змін в оподаткування селянського двору, погосподарські книги втрачають фіскальні функції і зберігають за собою лише функцію обліку за місцем проживання.

Центральне управління народногосподарського обліку Держплану, а пізніше Центральне статистичне управління неодноразово вносили зміни у початкову форму погосподарської книги. Протягом 1930-х років змінювалася періодичність складання господарських книг, норми фіксації показників для різних груп населення, а також вимоги до заповнення структурних підрозділів форми. З кінця 1930-х років відомості, що характеризують розміри податкових і натуральних платежів, практично перестали зустрічатися.

У 1939 р новий закон про сільськогосподарський податок встановив, що господарства робітників і службовців, які проживають у сільській місцевості і мають доходи від сільського господарства, оподатковуються нарівні з господарствами колгоспників на умовах, визначених законом. Така система податків розроблялася з метою стимулювання розвитку підсобних господарств до повного переходу до самозабезпечення сільського населення продовольством і, відповідно, вступу в колгосп одноосібних селянських господарств, членів сімей робітників і службовців, які проживають в сільській місцевості. Відтоді у господарські книги одночасно записували сім'ї колгоспників, робітників і службовців [1, с.169].

У другій половині 1940-х рр. погосподарські книги сільського обліку перезакладалися щотри роки. Записи в них уточнювалися кожного року станом на 1 січня, а пізніше двічі на рік – на 1 січня і 1 липня.

Структура облікового документу складалася з титульної сторінки та основної частини. У центрі титульного аркуша вказували повну назву документу—«Погосподарська книга основних виробничих показників господарств колгоспників» із зазначенням років та повної назви сільської ради. Нижче дрібно додавалось уточнення про необхідність за цією формою здійснювати облік господарств робітників і службовців. У верхній правій частині титулу зазначено, що цей документ належить до сільрадівського обліку. Форма документу за №2 затверджена згідно постанови РНК СРСР від 26 січня 1934 р. Центральним управлінням народногосподарського обліку Держплану СРСР, № 580 від 10 жовтня 1940 р. [2, арк. 1-79; 3, арк.1-119].

Основна частина документу містила окремі записи для кожного господарства, які розміщувалися на розвороті книги. У верхній частині наводилися загальні відомості про голову сім'ї – прізвище, ім'я, по батькові, статутна назва колгоспу, до якого він належав (або промколгоспу чи промартілі), дата вступу в колгосп, номер домогосподарства, адреса і приналежність до певної суспільної групи. Зазвичай заповнювалася остання графа наступним чином – «колгоспник», іноді – «службовець» чи «робітник» та вкрай рідко – «одноосібник».

Відомості про домогосподарство вписували від руки в друкованому шаблоні у вигляді таблиці, що містив 6 розділів і Додаткову інформацію. Подекуди записи здійснювалися неохайно та нерозбірливо.

Формуляр першого розділу включав дані про кожного члена домогосподарства. Перший рядок містив прізвище, ім'я і по батькові голови домогосподарства. Таким чином було підкреслено його роль у комунікації з органами державної влади. Він вважався матеріально відповідальною особою, платником податків, і всі зобов'язання записувалися на його ім'я. Нижче були записані інші члени сім'ї, а також родичі чи квартиранти, які проживали разом в одному дворі. Наступні стовпці містили важливі демографічні характеристики, такі як ступінь їх родинного зв'язку з головою домогосподарства, стать, рік

і місяць народження, національність, інформація про грамотність (із зазначенням кількості закінчених класів), школу, яку вони відвідували, а також примітка про зміни в освіті у наступні роки. Кілька стовпців праворуч присвячені питанням про спеціальність в сільському господарстві і поза сільським господарством, місце роботи і посаду в ній, а також змінам у роботі в наступні роки. Для фіскальних органів вкрай важливою була відмітка про інвалідів та пенсіонерів у складі сім'ї, оскільки це було пов'язане з нарахуванням податків. Далі йдуть стовпці, інформація з яких дозволяє виявити міграції жителів, що належать до тієї чи іншої сільської ради, та рівень їх смертності. Це відмітка про відсутніх, яка заповнювалася раз на півроку із вказанням причини відсутності, а також — з якого часу була ця відсутність. В останніх стовпцях цього розділу реєстратори повинні були вказати час, починаючи з якого він працює у наймах й дату прибуття нового члена сім'ї. Відомості, що містяться в цьому розділі можуть стати основою для вивчення демографічної структури селянського двору.

Другий розділ мав назву «Будівлі» і уміщував в себе рядки із назвами будівель за призначенням (дім/хата, хлів, сарай) та стовпці з роком побудови і відміткою про оренду.

Третій розділ фіксував інформацію про земельну ділянку, яка оновлювалася на початку кожного календарного року: розмір присадибної ділянки, у тому числі зайнятої під будівлі, зокрема під житло, а також під сад і город.

Четвертий розділ включав щорічні відомості про посіви і насадження. Він надавав інформацію про обсяг посівних площ, зайнятих окремими сільськогосподарськими культурами (передовсім картоплі, кукурудзи, бобових тощо) порівняно із запланованими. Окремо зазначалася кількість плодово-ягідних насаджень (у тому числі плодоносних), зокрема садових насаджень (із зазначенням породи дерев), ягідників та виноградників. Їх облік проводився поштучно.

П'ятий розділ цілком присвячений бджільництву у селянському подвір'ї. Обліку підлягали існуючі вулики двох типів (рамкові і колодок), а також бджолині сім'ї.

В останньому, шостому розділі був передбачений докладний запис про худобу, яка була в особистій власності селян. Вказувалося поголів'я великої рогатої худоби. Із загальної кількості виділяли худобу певних статевих і вікових груп, включаючи корів, телиць покритих, телиць старше 1 року, бичків від 1 до 2 років, телят віком до 6 місяців, телят від 6 місяців до 1 року тощо. Подібному обліку підлягали також свині, вівці, коні та інші види свійської худоби.

Таким чином, погосподарські книги сільських рад є унікальним джерелом, яке дає можливість простежити історію сільських сімей на локальному рівні, охарактеризувати особливості демографічних, міграційних процесів, трансформації структури та функцій сільськогосподарського двору.

Література

1. Мирошкин М.А. Книги сельсоветов как источник информации о сельском населении 1930-х годов // Проект «Ахей». С.167–171.
2. Погосподарська книга №11 основних виробничих показників господарств колгоспників за 1944-1946 рр. Мало-Янісольська сільська рада Володарського району Сталінської області. Володарський районний архів. Ф.112. Оп.1. Спр.6. Арк. 1–79.
3. Погосподарська книга №7 основних виробничих показників господарств колгоспників за 1944-1946 рр. Мало-Янісольська сільська рада Володарського району Сталінської області. Володарський районний архів. Ф.112. Оп.1. Спр.3. Арк. 1–119.
4. Скворцова Е.М. Похозяйственные книги сельсоветов 30-х годов XX в. // Социально-экономические и политические проблемы истории народов СССР. М., 1985.

ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТОК ПАРАФІЇ РИМСЬКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ В М. МАРІУПОЛІ В ПЕРІОД НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ (1991-2022)

Гузь А.М.

З проголошенням незалежності України, суспільство починає поступово звільнятися від нав'язаної радянською владою атеїстичної ідеології. Основоположним стає право людини на свободу світогляду та віросповідання, яке гарантується статтею 35 Конституції України [4], Законом України «Про свободу совісті та релігійні організації» [3], а також іншими законами і підзаконними актами. У зв'язку з чим, в Україні починають відновлюватись різні релігійні організації та громади, в тому числі Римсько-католицька церква, яка розпочала активну діяльність в Україні. У цьому контексті науковий інтерес становить процес формування та розвитку парафії Римсько-католицької церкви в м. Маріуполі в роки незалежності України.

Аналіз історіографічного матеріалу засвідчує, що обрана проблематика є майже не дослідженою. Існують публікації Віри Скакун [9] й Олександра Стафанського [11] на інтернет сторінці парафії, де вміщено коротку інформацію з історії Римсько-католицької церкви Маріуполя, з XIX ст. до 2007 року, а також публіцистичне видання Симпліція Берента, яка охоплює період історії парафії в 2002-2006 рр., і присвячена, насамперед, паломництву до Ченстохови [1].

Джерельну базу роботи становлять законодавчі акти України [3, 4], документи органів місцевого самоврядування [8], витяги з Державного реєстру юридичних осіб [7], спогади парафіян [10] та повідомлення священників [6], а також інтернет-періодичні видання [2] та інтернет-сторінки релігійних організацій [5, 8, 9, 11].

Перші спроби формування римсько-католицької громади Маріуполя, в роки незалежності України розпочалось на початку 90-х рр. XX ст. У серпні 1995 року відбулася перша зустріч римсько-католиків Маріуполя, яку організував священник отець Ярослав Гижицький разом з монахинею Марією [11]. Перша меса, після тривалої заборони радянською владою, проведена у вересні 1995 року в помешканні римсько-католицької сім'ї Олени та Віктора Клещових. За згоди Маріупольської міської ради, римсько-католицька громада з 6 квітня 1996 року почала збиратися на літургії в актовій залі Комунального підприємства «Міськводоканал». Важливим кроком на шляху формування римсько-католицької парафії в м. Маріуполі стала офіційна реєстрація 30 вересня 1996 року Статуту римсько-католицької парафії Успіння Божої Матері в Донецькій обласній державній адміністрації та отримання відповідного свідоцтва [8]. Документом передбачалося, що діяльність парафії розповсюджуватиметься в межах території Маріупольської міської ради Донецької області. Справляти месу приїздили священники – отець Володимир з м. Донецька й отець Здіслав з м. Бердянська [11].

З метою подальшого розвитку римсько-католицької парафії у м. Маріуполі та наданні їй постійного священника, єпископ Харківсько-Запорізької дієцезії, у складі якої перебуває парафія, Станіслав Падевський звернувся до Ордену монахів-паулінів, основним духовним осередком якого є Санктуарій Пресвятої Діви Марії Ясногірської в польському місті Ченстохова, щодо можливості скерування до міста отців-паулінів. Прохання було задоволено і до міста прибули два ченці ордену – отець Симпліцій Берент та отець Бартоломей Голуб. [1, С. 1-47]. Для створення в місті римсько-католицького осередку та заснування каплиці було викуплено приватний будинок в Лівобережному районі міста, мікрорайоні «Східний», який було переобладнано, організовано каплицю та осередок ордену монахів-паулінів. Також, 9 червня 2003 року було перереєстровано римсько-католицьку парафію міста вже під назвою Матері Божої Ченстоховської [7]. Відповідно новоутворена каплиця отримала назву Матерії Божої Ченстоховської та була освячена 31 серпня 2003 року єпископом Харківсько-Запорізької дієцезії Станіславом

Падевським. З освяченням каплиці, вона стала осередком католицизму в місті. Парафія почала активно розвиватися, кількість вірян з 2003 до 2014 рр. збільшилось з 30 до 120 осіб відповідно [11]. У травні – червні 2004 року було організовано поломництво з м. Маріуполя до Ченстохови про що місцевим телеканалом МТВ було знято фільм «У пошуках скарбу». Найважливішою частиною поломництва стало передача Україні копії ікони Божої Матері Ченстоховської, яку прийняв єпископ Станіслав Падевський. Тоді ж виникла ідея збудувати в м. Маріуполі Санктуарій Божої Матері Ченстоховської [1, С. 9-101].

Впродовж 2005-2006 рр. римсько-католицька громада узгоджувала з органами місцевої влади отримання земельної ділянки для будівництва санктуарію [1, С. 10-98]. У підсумку було надано землю на території Кальміуського району, 5 мікрорайону міста. Розпочалося будівництво і зведено фундамент. Меси продовжували проводитися в каплиці в Лівобережному районі міста [11]. У 2012 році настоятелем парафії став отець-паулін Леонард Адушкевич, який був на чолі парафії до 2018 року. Вікарієм парафії було призначено отця Павла Томашевського. З 2014 року, меси почали також проводитися на території будівництва санктуарію, яке ще не було завершено. Однак, внаслідок російської агресії в 2014 році, та обстрілу міста 24 січня 2015 року, кількість римсько-католиків в місті значно зменшилась. Частина людей емігрувала до інших міст або за кордон [13].

У зв'язку зі зменшенням кількості вірян і фінансовою ситуацією парафії було вирішено відкласти створення санктуарію в м. Маріуполі, а після завершення будівництва першої споруди на території парафії, вона мала стати першим на Сході України монастирем ордену монахів-паулінів [10]. У 2016 році будівництво монастиря було завершено, а також було зведено фундамент для майбутнього костелу. А 15 січня 2016 року відбулося освячення монастиря Матері Божої Ченстоховської, яке здійснив єпископ Станіслав Широкоградюк [2]. У 2016-2019 рр. у місті починає свою діяльність римсько-католицька благодійна організація Карітас-Спес, в якій діяв медичний кабінет, організація опікувалась соціально незахищеними людьми, надавала їм всебічну підтримку та гуманітарну допомогу. З 2019 року настоятелем парафіє є отець Павло Томашевський, вікарієм – отець Павло Ткачик. Отці здійснюють активну душпастирську діяльність [10].

У 2020 році до міста прибувають монахині, сестри-шаритки з місіонерського ордену Святого Вікентія де Поля, що є черговим етапом в історії парафії. Сестри починають опікуватися каплицею Матері Божої Ченстоховської в Лівобережному районі міста, де і утворюється їх згромадження. Монахині починають проводити активну місіонерську діяльність, займаються благодійністю, переважно в межах Лівобережного району Маріуполя [10].

У 2022 році, а саме 24 лютого, у зв'язку з російським повномасштабним вторгненням до України та збройною агресією, розпочинається новий етап в історії України та Маріуполя загалом та римсько-католицької парафії зокрема. Ще напередодні вторгнення, зважаючи на загострення політичної ситуації, керівництво ордену Святого Вікентія де Поля відкликло монахинь з міста. Сестри-шаритки 13 лютого 2022 року виїхали з Маріуполя. В місті на той час залишилися монахи-пауліни. З 24 лютого 2022 року приходити на меси віряни не могли, ситуація ускладнювалась і 5 березня 2022 року отці-пауліни теж виїхали з міста до м. Кам'янця-Подільського[9]. З початком окупації м. Маріуполя душпастирська діяльність, а також богослужіння Римсько-католицькою церквою не здійснюється [5,6]. Внаслідок російської збройної агресії фасад споруди монастиря зазнав пошкоджень, а важливі предмети, метричні книги та інші важливі документи ймовірно втрачені назавжди. А в самому монастирі після окупації міста, якийсь час діяв невідомий структурний підрозділ окупаційної адміністрації [6].

Отже, можна зробити висновки, що формування римсько-католицької парафії в місті Маріуполі був доволі складним і тривалим процесом. На перших етапах відбувалася організація та консолідація вірних міста, офіційна реєстрація громади. На наступних формування римсько-католицьких осередків, початок діяльності ордену паулінів, активної

душпастирської та місіонерської діяльності, який був перерваний російською збройною агресією. Аналіз стану наукової розробки проблеми засвідчує, що обрана тема є майже недослідженою і потребує подальших наукових пошуків.

Література

1. Берент С.Ч., Шаг за шагом. Ясногурский Образ в Украине: история в проповедях, письмах, статьях, фотографиях. Ченстохова: Издательство ордена Паулинов PAULINIANUM, 2007. 120 с.
2. В Мариуполе на открытии римско-католического храма речь зашла о переселенцах с Донбасса (фото, видео). *Сайт города Мариуполя. 0629com.ua*: веб-сайт. URL: <https://www.0629.com.ua/news/1090525/v-mariupole-na-otkrytii-rimsko-katoliceskogo-hrama-rec-zasla-o-pereselencah-s-donbassa-foto-video> (дата звернення: 10.11.2023).
3. Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12#Text> (дата доступу: 10.11.2023).
4. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата доступу: 10.11.2023).
5. Мариуполь. Парафія Матері Божої Ченстоховської. *Харківсько-Запорізька дієцезія Римсько-католицької церкви в Україні*: веб-сайт. URL: <https://www.catholic-kharkiv.org/mariupol/> (дата звернення: 10.11.2023).
6. Повідомлення отця Павла Томашевського – монаха ордену паулінів, настоятеля парафії Матерії Божої Ченстоховської Римсько-католицької церкви м. Мариуполя, записано: 14.05.2022 (Архів автора).
7. Релігійна громада Парафії Матері Божої Ченстоховської Римсько-католицької церкви міста Мариуполя Донецької області: Витяг з Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань на 10.11.2023.
8. Свідectво № 658 «Про реєстрацію статуту релігійної громади», видано Донецькою обласною державною адміністрацією від 30.09.1996. *Парафія Божьей Матери Ченстоховской*: веб-сайт. URL: https://kostel-mari.blogspot.com/p/blog-page_27.html (дата звернення: 10.11.2023).
9. Скакун В., История прихода. Некоторые даты истории католического костела в Мариуполе. *Парафія Божьей Матери Ченстоховской*: веб-сайт. URL: https://kostel-mari.blogspot.com/p/blog-page_27.html (дата звернення: 10.11.2023).
10. Спогади Гузя Антона – вірянина парафії Матерії Божої Ченстоховської Римсько-католицької церкви м. Мариуполя, записано: 30.09.2022 (Архів автора).
11. Стефанский А., Краткая история католиков Мариуполя, 2007. *Парафія Божьей Матери Ченстоховской*: веб-сайт. URL: https://kostel-mari.blogspot.com/p/blog-page_27.html (дата звернення: 10.11.2023).

ПОХОВАННЯ ДОРОСЛОЇ ЛЮДИНИ ТА ДИТИНИ В УРОЧИЩІ ГАЙДАМАЦЬКИЙ КУТ У ПІВНІЧНОМУ ПРИАЗОВ'І

Забавін В.О., Небрат С.Г.

У 2011 році археологічною експедицією Мариупольського державного університету були проведені рятувальні розкопки зруйнованого кургану в урочищі Гайдамацький Кут на лівому березі річки Кальміус. Ці матеріали вже були введені в науковий обіг [1; 2], але зараз, автори вирішили ще раз звернути увагу на одне з поховань зрубної культури доби пізньої бронзи з цього кургану, яке за певними ознаками демонструє доволі рідкісне відхилення від поховальної норми. Виявити ці нестандартні риси у рядовому, на перший

погляд, комплексі вдалося лише після статистичного аналізу великого корпусу джерел, що було неможливо на момент дослідження та публікації кургану.

Зруйнований курган входив до групи з двох насипів, віддалених один від одного на відстані 0,8 км на землях Павлопільської сільської ради Новоазовського району Донецької області. Щодо розташування до сучасних населених пунктів, то курган знаходився за 1,5 км на схід від с. Орловське Бойківського району та за 1,6 км на південний захід від с. Павлопіль Новоазовського району Донецької області.

Курган на початок розкопок мав округлий насип, заввишки 0,55 м, діаметром близько 20 м. Пошкоджений оранкою, грабіжницькими ямами та похованнями XIX – XX ст. Курган виник у добу пізньої бронзи та слугував некрополем для племен зрубної культури. В ньому було досліджено 9 могил цієї культури. Окрему увагу заслуговує поховання, що містило рештки дорослої людини та дитини (Рис. 1).

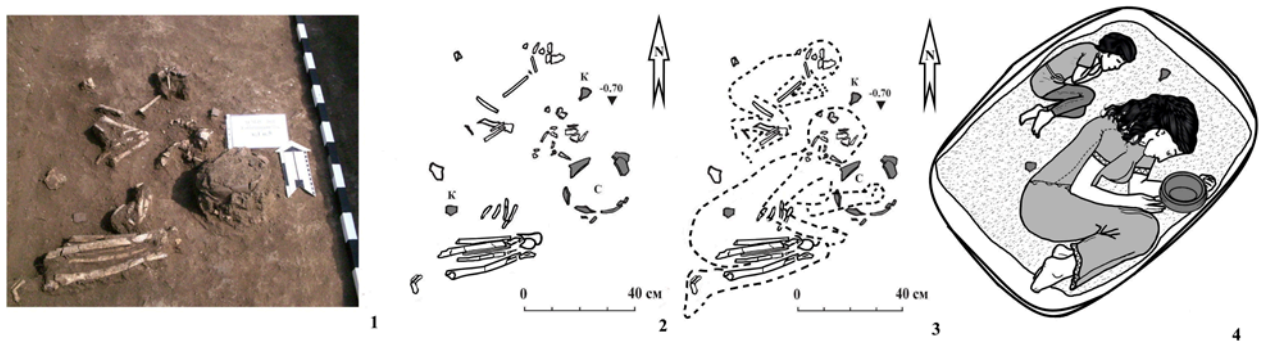

Рис. 1. Гайдамацький Кут, курган 1, поховання 5.

Фото, креслення та варіант графічної реконструкції (малюнок С.Г. Небрата)

Поховання 5 впущене в насип на відстані 5,0 м від центру, під кутом 198° , на рівні 0,70 м від репера. Контури ями простежити не вдалося. Поховання парне. Кістяк 1 (дорослої людини) лежав скорчено на лівому боці головою на північний схід. Ноги зігнуті в тазостегновому і колінному суглобах під гострим кутом, п'яти підведені до таза. Кисті виявлені під посудиною № 1 гострореберної форми, що стояла перед обличчям похованого. За кістяком 1 в області таза виявлений фрагмент посудини № 2. За похованим знаходився кістяк 2 (дитина) в аналогічній позі. Перед обличчям похованого був виявлений фрагмент посудини № 3, орнаментованого відбитком шнура.

Посудина № 1. гострореберної форми з відігнутих назовні вінцем і невеликим піддоном. Представлена фрагментами. Випалення нерівне, колір поверхні від чорного до оранжевого. Зовнішня поверхня місцями вкрита неглибокими горизонтальними розчосами, всередині – вертикальними. Розміри посудини: висота 15,0 см, діаметр вінець 20,0 см, діаметр ребра 19,5 см, діаметр дна 11,0 см.

Посудина № 2. Представлена невиразним фрагментом стінки посудини. Черепок на зламі чорний, чорно-сірого кольору зовні та сірого всередині. У тісті значна домішка піску.

Посудина № 3. Фрагмент стінки гострореберної посудини, обламаний в давнину. Черепок на зламі чорний, поверхня сіро-чорного кольору, з внутрішньої сторони вкрита горизонтальними розчосами. Фрагмент орнаментований перехресними лініями, виконаними відбитком перевитого шнура.

За підрахунками одного з авторів, поховання зрубної культури Північного Приазов'я за обрядом інгумації в переважній більшості випадків містили по одному скелету і лише 20 поховань (1,5% вибірки) були парними. У 16 випадках (80% парних) останні були пов'язані з дітьми (5 – власне дитячі, 9 – дорослий та дитина). Ї лише в трьох випадках (15% парних) в могилах знаходилися тільки кістяки дорослих. У положенні кістяків для парних поховань

спостерігається певна варіативність. Зазвичай трапляється однакове положення кістяків: скорчено на лівому боці, один за одним. При цьому, пози кістяків з одного поховання можуть дещо різнитися ступенем зігнутості й позицією рук. У трьох випадках небіжчиків було укладено обличчям один до одного, при цьому обидва лежали на протилежних боках – лівому й правому [3, с. 105–107]. В одному випадку (Бабакова Могила, к. 1 п. 1) у парному дитячому похованні небіжчиків укладено «валетом» [4, с. 128]. В сумісних похованнях дорослих і дітей останніх завжди укладено перед дорослим, за винятком поховання з Гайдамацького Кута, коли рештки дитини було покладено за спиною дорослого.

Таке відхилення можна пояснити різними ситуативними обставинами (особливим статусом дитини, відсутністю кровноспоріднених зв'язків між небіжчиками, необов'язковістю дотримуватися певних норм тощо) але жодний варіант нас не задовольнив через відсутність додаткових джерел інформації.

Література

1. Забавін В.О., Небрат С.Г. Дослідження кургану зрубної культури в урочищі Гайдамацький Кут (Північно-Східне Приазов'я). *Археологічні дослідження в Україні 2011*. Київ, 2012. 210–211.
2. Забавін В.О., Небрат С.Г. Курган зрубної культури в Північно-Східному Приазов'ї. *Археологічний Альманах*. Донецьк, 2013. № 30. 179–195.
3. Забавін В.О. Рештки небіжчиків в похованнях зрубної культури Північного Приазов'я. *Актуальні проблеми науки та освіти: Збірник матеріалів ХХ підсумкової науково-практичної конференції викладачів МДУ. Маріуполь, 2018*. 105–107.
4. Плешивенко А.Г. Могильник кургана «Бабакова Могила» из Северного Приазовья. *Древности степного Причерноморья и Крыма*. Запорожье, 1993. № IV. 128–156.

НЕЗАРЕЄСТРОВАНІ ПАМ'ЯТКИ ІСТОРІЇ ТА АРХІТЕКТУРИ САРТАНСЬКОЇ СЕЛИЩНОЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ

Мелєкєсцев К. І.

Повномасштабна фаза війни, що почалась у 2022 р., значно розширила проблеми для української історичної спадщини в Донецькій області. Руйнівні бої та розширення зони московської окупації на Приазов'я поставили безліч пам'яток південного сходу України під загрозу руйнації та забуття. Це робить важливим та актуальним будь-які розвідки, нехай навіть у режимі «онлайн», які компілюють поки що доступну інформацію про різноманітні пам'ятки історії окупованих територій, історії як відносно недавньої, так і кількості річної.

З цієї нагоди історики Донецького національного університету імені Василя Стуса на чолі з Теміровою Н. Р. створили проєкт «Історико-культурна спадщина Донецької області: документування втрат і перспективи відновлення», мета якого полягає у встановленні втрат об'єктів матеріальної культурно-історичної спадщини Донецької області, їх фіксації шляхом створення відкритої електронної бази її об'єктів [1]. Проєкт реалізується за підтримки Інституту наук про людину (Institute for Human Sciences (IWM)), який спеціалізується на дослідженнях у галузі гуманітарних і соціальних наук. Він заснований у 1982 році та виступає платформою для обміну дослідницькими візіями у соціогуманітаристиці в Європі. У березні 2022 року IWM запустив аналітичний проєкт «Документуючи Україну» («Documenting Ukraine»), який має на меті створення записів про російсько-українську війну з тим щоб зафіксувати людський досвід цієї війни, зробити його доступним і зрозумілим для широкого світу. Зібрані та створені матеріали стануть складовими міждисциплінарного архіву. Інформація про описаний проєкт розміщена на сайті IWM [9].

Окрім роботи над безпосередньо проектом, його учасники-дослідники також публікували попередні статті, дотичні до теми [3; 4; 6].

У цій публікації розглянемо ідентифіковані в межах вищезгаданого проекту об'єкти архітектури Сартанської селищної територіальної громади Маріупольського району Донецької області. Ці будівлі не мають статусу державної чи місцевої реєстрації як пам'ятки історії, але мають вкрай важливе значення для місцевої монументальної культури.

Монументальні будівлі центра громади, Сартани, яро свідчать про минуле та теперішнє населеного пункту, що пов'язане з грецькою етнічною спільнотою Маріупольщини. Яскравим прикладом цього є й новітня архітектура Сартани, така як Новий Сквер на вул. Челюскінців, 68 – невеликий сквер з дитячим майданчиком та арками з колонами у іонічному стилі, які одразу демонструють грецькі монументальні традиції, які бажає будувати та оберігати місцева громада [2].

Рис. 1. Новий Сквер, Сартана. Фото: Прокопенко Г.

Цю тенденцію підтверджує нещодавнє відновлення міською громадою місць пам'яті, пов'язаних з грецькими митцями регіону. Будинок культури ім. Тамари Каци на вул. Челюскінців, 67 – будівля середини XX ст. у стилі ампір, капітальний ремонт там відбувся в 2016 р. [7]. Радянський культурний заклад вже за незалежної України названий на вшанування Тамари Анатоліївни Каци – співачки, дипломантки 2-го Міжнародного фестивалю фольклору (Київ, 1990 р.), переможниці Всесвітнього фестивалю греків зарубіжжя (Афіни, 1997 р.). Працювала у грецькому народному самодіяльному ансамблі пісні і танцю «Сартанські самоцвіти» (від 1978 р.; переможець обл. фестивалів нар. творчості, 1978–1980 рр.); Сартанського Будинку культури (від 1982 р.). Будинок на вул. Соборна, в якому жила співачка, розташований на вулиці Соборній поблизу Храму Георгія Побідоносця [2].

Рис. 2. Будинок культури ім. Тамари Каци, Сартана. Фото: Blitz1980.

Рис. 3. Будинок співачки Тамари Каци, Сартана. Фото: Прокопенко Г.

Серед інших пам'яток архітектури ХХ ст. варто також згадати про музичну школу №4, на вул. Лафазна, 30, будівлю в класичному стилі [7].

Рис. 4. Музична школа №4, Сартана. Фото: Blitz1980.

За загальною регіональною тенденцією співпраці між УПЦ(МП) та місцевою владою у Сартані відновлено храм Георгія Победоносця – також Свято-Георгіївський храм, розташований на вул. Соборна. У 1824 р. чи 1825 р. у Сартані була побудована кам'яна церква на честь великомученика Георгія. Зруйнована за більшовицької влади. Відновлена у 2005 р. за згадками про стару церкву [2].

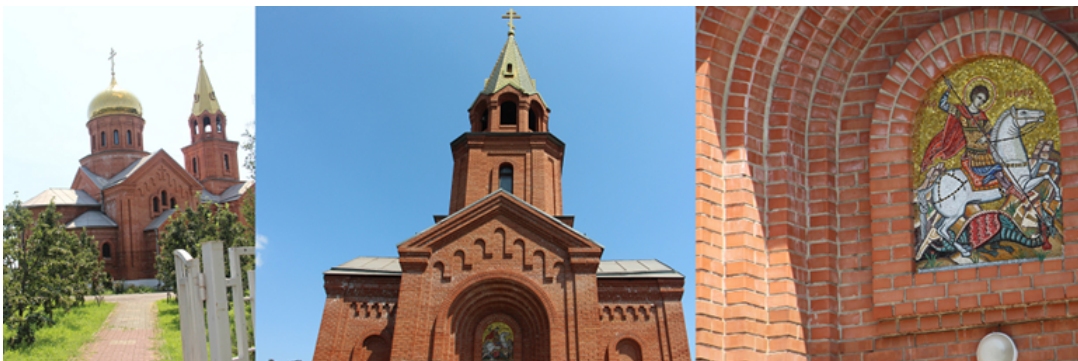

Рис. 5. Свято-Георгіївський храм, Сартана. Фото: Прокопенко Г.

Схожа історія у Церкві Різдва Пресвятої Богородиці в сусідній Талаківці [8]. До 1912 року в селищі Талаківка (колишні села Талаковка і Федосіївка) не було ані церкви, ані школи. Деякі мешканці цих сіл для навчання своїх дітей наймали приватно вчителів. Але в основному населення було безграмотним. Тому в 1911 році на сході обох сіл селяни вирішили збирати кошти для будівництва церкви і школи. І вже в 1912 році були побудовані церква Різдва Пресвятої Богородиці в селі Талаковка і церковно-парафіяльна трикласну

школа в селі Федосіївка. Зруйнована більшовиками, церква була відновлена в 1992 р., але за тридцять років, у 2022 р., її знов зруйнував артилерійський обстріл московських військ [5].

Рис. 6. Церква Різдва Пресвятої Богородиці, Талаківка. Фото: DmtrOst

В ході проєкту були також зафіксовані фотографії таких монументальних будівель у територіальній громаді як Павлопільська сільська рада (перша сер. XX ст.), Лебединська рада (друга пол. XX ст.), неідентифіковані жилі будинки кінця XIX – поч. XX ст. у селах Орловське та Павлопіль. Останні зазнали шкоди під час бойових дій.

Рис. 7. Неідентифікована пошкоджена будівля. Фото: Наливайко В. / Google Maps.

Зрушення, руйнування, відновлення в історико-культурному просторі Донецького регіону підлягають фіксації задля майбутньої деокупації та відновлення його історико-культурної спадщини, що важливо для подолання наслідків руйнівної московської агресії та забезпечення гуманного майбутнього українського суспільства. У випадку з незареєстрованими державою та громадою пам'ятками архітектури Сартанської селищної територіальної громади вони демонструють три ключові традиції, що підтримує населення та обрана ним влада: грецька традиція та православна традиція. Українській же традиції громади, характерним українським хатам кінця XIX ст., поміченим у с. Орловське, надається недостатньо уваги.

Література

1. Про Проєкт. *Історико-культурна спадщина Донецької області: документування втрат і перспективи відновлення*. URL: <https://heritage-of-donetsk.org/about.html>
2. Прокопенко Г. Періфтар та чір-чіри. Що робити у грецькому селищі Сартана? *О, Море!* URL: <https://omore.city/articles/167772/periftar-ta-chir-chiri-scho-robiti-u-greckomu-selischi-sartana>

3. Мартинчук І. І., Отземко О. В., Темірова Н. Р. Меморіальні виміри Донецька. *International scientific and practical conference «History, political science, philosophy and sociology: revolutionary changes» : conference proceedings, May 28–29, 2021*. Wloclawek: «Baltija Publishing», 2021. 82 с. С. 19–23.
4. Мелекєсцев К. І. Емблематика пострадянської Донеччини: офіціоз «господарників», переробки «з народу», альтернативи апологетів «руського мира». *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія : збірник наукових праць* / ред. кол.: О. А. Мельничук (гол. ред.), Ю. Зінько (заступ. гол. ред.), А. Войнаровський (відповід. секретар) та ін.; Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського. Вінниця: Твори, 2021. Вип. 36. С. 58–66
5. Росія обстріляла майже 30 церков, мечетей і синагог в Україні. Зруйновано давні дерев'яні храми. *Хмарочос*. URL: <https://hmarochos.kiev.ua/2022/03/15/rosiya-obstrilyala-majzhe-30-czerkov-mechetej-i-synagog-v-ukrayini-zrujnovano-davni-derevyani-hramy-foto/>
6. Темірова Н.Р. Формування монументально-меморіального простору Донецька. *Вісник ХНУ імені В.Н.Каразіна. Серія «Історія»*. Вип. 57. Харків, 2020. С. 175–189.
7. Blitz1980. File: Ukr Donobl Sartana House of culture 2020 SU-HS.jpg. *Wikimedia Commons*. URL: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Ukr_Donobl_Sartana_House_of_culture_2020_SU-HS.jpg ; *Wikimedia Commons*. URL: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Ukr_Donobl_Sartana_School_of_Music_2020_SU-HS.jpg
8. DmtrOst. File:Церква у Талаківці.JPG. *Wikimedia Commons*. URL: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Церква_у_Талаківці.JPG
9. Nadiia Temirova. *Documenting Ukraine* / IWM. URL: <https://www.iwm.at/documenting-ukraine/grantees/nadiia-temirova>

ЗНАЧЕННЯ ЖУРНАЛУ «КРАЄЗНАВСТВО» ДЛЯ РОЗВИТКУ РЕГІОНАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 20-Х РОКІВ ХХ СТ. (НА ПРИКЛАДІ ГРЕЦЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ МЕНШИНИ НАДАЗОВ'Я)

Мозалевська В.В.

За період незалежності вітчизняні дослідники присвятили багато праць дослідженню розвитку краєзнавчої справи у 1920-1930 роки, науковці дослідили величезну кількість фактологічного матеріалу, проаналізували краєзнавчий рух в контексті епохи та багато іншого. Одним з головних історичних джерел, яке найбільш повно демонструє основні тенденції розвитку українського краєзнавства у другій половині 1920-х років, є часопис Українського комітету краєзнавства (УКК) «Краєзнавство», саме до нього неодноразово звертались науковці при дослідженні «золотого десятиліття» краєзнавства (Бездрабко В., Данилюк Ю., Рябокобила О., Савчук В. та інші).

Зважаючи, що журнал мав наступні відділи: «загальний», «методика краєзнавчої роботи», «шкільне краєзнавство», «наш край», «життя краєзнавчих організацій», «бібліографія», «керуючи матеріали» [3], стає зрозуміло, що окрім загальних питань у виданні активно досліджувались і локальні студії. Загалом, поява нового наукового часопису стимулювала краєзнавчі дослідження на місцях. Прикладом проведення досліджень присвячених історії національних меншин можуть слугувати роботи очільника грецької секції Центральної комісії у справах національних меншин при ВУЦВК С.Г. Ялі. Він регулярно публікував у журналі методичні розробки щодо краєзнавчих досліджень серед національних меншостей, а також активно досліджував історію грецької колонізації України та питання пов'язані з життям грецької національної меншини новітнього часу [1].

Метою цієї наукової праці є дослідження публікацій пов'язаних з грецькою національною меншиною на території України, які були викладені у часопису «Краєзнавство» (1927-1930 рр.), та їх значення і цінність для сучасних досліджень з питань історії, побуту та життя грецьких громад у 20-х роках ХХ ст.

За три роки видання часопису С.Г. Ялі опублікував 7 матеріалів наукового, методичного та публіцистичного характеру, більшість з них присвячена дослідженню саме грецького населення Надазов'я. До найважливіших публікацій варто віднести наступні матеріали. У першому доробку, опублікованому у №1 1927 р., «Краєзнавча робота нацменшостей» присвячена необхідності проведення краєзнавчої роботи серед національних меншин України, обов'язково, у співпраці з етнічними громадськими організаціями [2, с.16]. Також варто зазначити про наявність досліджень присвячених не тільки сучасності життя грецької нац. меншини, але і історії грецької колонізації («До історії грецької колонізації на Україні. У зв'язку з 150-ми роковинами переселення греків з Криму на Озівське узбережжя : [друга половина ХVІІІ – початок ХХ ст.]» [5, с. 57-68]; «До справи вивчення грецького населення на Україні : [тематичний бібліогр. список, 59 назв.]» [3, с. 30-32]).

Окрім публікацій С.Г. Ялі, активне дослідження грецької національної меншини проводилось і у осередках краєзнавчої роботи. Так у розділі «життя краєзнавчих організацій» неодноразово згадується Маріупольська округа, у якій дослідження пов'язані з грецьким населенням проводились найбільш активно. Так у 2 випуску 1927 року зазначається, що при Округовому Музеї Краєзнавства відкрився новий відділ – грецький. Його основне завдання полягало у збиранні та оброблянні матеріалів, що стосувалися історії грецького населення на півдні України, його побуту та економіки сучасного грецького села [3, с. 28].

Найбільша увага Грецькому відділу Маріупольського музею краєзнавства була приділена у №2-3 від 1928 року. Постановою Малої Президії ВУЦВКу від 19 січня 1926 р. було видано директиву щодо «Фінансування Маріупольського Музею, для збирання матеріалів про грецьку національність, з огляду на важливе значення зазначеної мети, що сприяє проведенню роботи серед греків». У замітці звітується про результати роботи грецького відділу музею: було улаштовано типову грецьку кімнату, де зібрано відповідні експонати, що характеризують внутрішній вигляд грецького житла – стародавні та сучасні меблі; посуд, килими та інше; активно збирались історико-етнографічні пам'ятки, які представлені старовинними грецькими виробами (художні тканини, вовняні килими грецькі полотна, шитво, одяг та інше); були представлені певні фотографічні матеріали, пов'язані з побутом, обрядами, будівлями часів колонізації. Окрема увага у замітці приділяється краєзнавчому гуртку, який було організовано в с. Сартана при семирічній школі. Гурток активно збирав матеріали з різних галузей життя району, де 40% населення складали етнічні греки. Матеріали оброблялись в цифрах і діаграмах, створюючи доволі повну картину економічного й культурного розвитку району [4, с. 53].

Серед недоліків в роботі грецького відділу Музею виділяються наступні: майже не проводиться робота по збиранню матеріалів щодо грецької мови; недостатньо уваги приділяється «новому» життю, яке формується у радянських умовах; не досліджуються соціально-економічні відносини сучасного грецького села [4, с. 54]. Всі ці зауваження зрештою і призведуть до зменшення, а згодом і повного припинення фінансування грецького відділу. У документі «Попередні підсумки й висновки огляду стану політосвітустанов національних меншин у Маріупольському районі» (1931) С.Г. Ялі звинувачував музей у відірваності від поточних завдань партії, основним завданням діяльності відділу мало стати «перетворення музею на дійсне знаряддя в боротьбі за здійснення генеральної лінії партії за виконання п'ятирічки в чотири роки, за індустріалізацію, реконструкцію сільського господарства» [6, с. 292]. Отже, спроба музею проводити справжню наукову роботу та досліджувати органічний розвиток грецької

громади Надазов'я не отримала схвалення партії. Радянська влада не потребувала ніяких наукових краєзнавчих досліджень, а прагнула просто вписати національні меншини в лінію радянської пропаганди.

Загалом часопис «Краєзнавство» варто віднести до одного з найвагоміших результатів діяльності Українського комітету краєзнавства. І хоч журнал подекуди мав ідеологічну і про партійну спрямованість, але все ж виконував важливу науково-дослідну функцію, а саме: концентрував, зберігав і упорядковував краєзнавчий матеріал, а дослідники нарешті отримали змогу друкувати результати своїх досліджень. Дослідження праць присвячених окремим національним меншинам, і грецькій зокрема, є доволі важливим для більш повного історичного аналізу періоду політики коренізації та тогочасних підходів до вивчення історії грецької нац. меншини. По-перше, дозволяє зрозуміти мету краєзнавчої діяльності 1920-х років, а саме лицемірство спрямоване не на дослідження з подальшим відродженням національних мов, культур та звичаїв, а лише для насадження радянської ідеології. По-друге, сприяє формуванню загального уявлення про недовгий період активного формування місцевих краєзнавчих організацій та результати їх діяльності.

Література

1. Бездрабко В.В. Історико-соціологічний аналіз діяльності Українського комітету краєзнавства та часопису «Краєзнавство». *Краєзнавство*. 2006. № 1-4. С.19-36.
2. Краєзнавство. Харків: Український комітет краєзнавства, 1927. №1. 40 с.
3. Краєзнавство. Харків: Український комітет краєзнавства, 1927. №2. 32 с.
4. Краєзнавство. Харків: Український комітет краєзнавства, 1928. №2-3. 56 с.
5. Краєзнавство. Харків: Український комітет краєзнавства, 1928. №6-10. 96 с.
6. Рубльов О., Якубова Л. Органи етнополітичного регулювання в контексті політики коренізації: український досвід. Київ, 2014. 405 с.

ПРАКТИКА РОЗМІЩЕННЯ ТІЛ НЕБІЖЧИКІВ ДОЛІЛИЦЬ У ПОХОВАЛЬНОМУ ОБРЯДІ ІНГУЛЬСЬКОЇ КАТАКОМБНОЇ КУЛЬТУРИ

Небрат С.Г.

Найбільш усталеною нормою поховального обряду інгульської катакомбної культури (ІКК) є розташування тіла померлої людини на дні катакомби випростано на спині з витягнутими або злегка зігнутими кінцівками. Інші варіації можуть інтерпретуватися як іншокультурний вплив або відхилення від обрядової норми, пов'язані з обставинами смерті небіжчика, уявленнями про небезпечних мерців тощо. До відхилень від традиційної практики можна віднести невелику серію катакомб, в яких тіла небіжчиків було розташовано долілиць.

Мною було проаналізовано корпус джерел, який складають дані по 1582 похованням, досліджених у курганах Північного Причорномор'я. З усього масиву виокремлюються 10 поховань (0,63%), в яких тіла небіжчиків перевернуто ниць. Вони виявлені майже по всьому ареалу інгульської катакомбної культури – у Північно-Західному Причорномор'ї [1, с. 50], у Дніпро-Інгульському межиріччі (Дніпровське, к. 1, п. 5; Бабурка II, к. 1 А, п. 10; Тамарине, к. 1, п. 12;) [7, с. 84–85; 10, с. 86; 13, с. 160–161], Криму (Цвіточне, к. 1, п. 6; Ломоносове, к. 1, п. 15; Рисове, к. 4, п. 17) [8, с. 80; 11, с. 151; 14, с. 145–146], у Північно-Східному Приазов'ї (Бурлацьке, к. 3, пп. 3, 4) [12, с. 240, 242].

У всіх випадках похованні – дорослі люди. Для одного поховання є антропологічне визначення, яке з долею ймовірності, визначає чоловічу стать. Ще два поховання також можна умовно віднести до чоловічих за ознакою наявності чоловічого інвентарю – зброї.

Останній факт, а також присутність дерев'яного посуду, а також глиняних «масок» на черепках дає підставу віднести частину з цих могил до групи поховань соціально неординарних осіб. В такому випадку варто згадати поховання 4 з кам'яною сокирою в кургані 1 біля м. Вугледар на Донеччині [9, с. 146]. Тіло дорослої людини було укладено випростано на правому боці з завалом на грудь і неприродно викрученими й перехрещеними ногами, що також наближає його до серії поховань, де тіла небіжчиків були розташовані долілиць. Певною мірою проявом цієї ритуальної дії можна вважати зафіксовані сліди маніпуляції з ногами померлого в п. 4, з к. 4 біля с. Комінтернове у Північно-Східному Приазов'ї. Як зазначено у звіті, ноги були вивернуті таким чином, що задня поверхня довгих кісток була повернута догори [2, с. 29].

Практика покладання тіла небіжчика на живіт обличчям униз зустрічається у багатьох культурах починаючи від палеоліту [15, р. 373; 16, р. 828] й закінчуючи випадками, зафіксованими у XIX та навіть на початку XX ст. [4, с. 93; 5, с. 143]. Невелика кількість таких випадків та сам факт того, що вони зустрічаються у різних археологічних культурах, дає підставу стверджувати про полікультурність цього феномену. Але разом з цим, не слід беззастережно притягувати етнографічні паралелі XIX ст. для висвітлення мотивів людей бронзової доби.

Матеріали інгульської катакомбної культури демонструють доволі різноманітні маніпуляції не тільки з тілами та інвентарем померлих одноплемінників. В цьому контексті варто звернути увагу на традицію перевертання посуду догори дном – доволі поширену практику у катакомбний час [6, с. 15]. За моїми підрахунками, глиняний (як власне керамічний, так і неопалений) посуд було знайдено у 660 похованнях. Достеменно простежено, що у 76 комплексах посуд було перевернуто догори дном. Практика перевертання посуду поширювалася і на його дерев'яні екземпляри: 15 випадків, які походять з 80 комплексів, що містили дерев'яний посуд.

З долею вірогідності можна припустити, що у суспільствах носіїв інгульської катакомбної культури існували уявлення про певні ритуальні дії, необхідні для поховання окремої категорії померлих одноплемінників. Деякі обставини вимагали поховати тіло за нетрадиційною практикою, що, можливо, ілюструє спробу захистити живих від впливу «небезпечних» небіжчиків.

Література

1. Агульников С.М., Савва Е.Н. Курган эпохи энеолита – бронзы у пгт Тараклия. *Археологические исследования в Молдавии в 1982*. Кишинева, 1986. 34–54.
2. Братченко С.Н., Писларий И.А., Зарайская Н.П., Горелик А.Ф., Дубовская О.Р., Шилов Ю.А., Гершкович Я.П., Смирнов А.М., Константиnescу Л.Ф., Швецов М.Л., Балонов Ф.Р., Самойленко В.Г. Отчет Второй Северскодонецкой экспедиции в Донецкой и Ворошиловградской областях в 1976 г. *Науковий архів Інституту археології НАН України*. Фонд експедицій. Спр. 1976/10 б.
3. Братченко С.Н., Кротова А.А., Швецов М.Л., Гершкович Я.П., Константиnescу Л.Ф., Смирнов А.М., Самойленко В.Г., Шкарбак А.С. Отчет об исследованиях Донецкой экспедиции в 1977 г. (курганы у с. Кременевка и Волонтеровка у г. Жданова и у с. Н.Бараниковка Беловодского района Ворошиловградской области. *Науковий архів Інституту археології НАН України*. Фонд експедицій. Спр. 1977/12.
4. Бравина Р.И., Дьяконов В.М., Колбина Е.Ю., Петров Д.М. К вопросу о ритуально потревоженных захоронениях якутов (XVII–XVIII вв.). *Вестник археологии, антропологии и этнографии*. 2016. №2 (33). 86–93.
5. Гайдучик В.Н. Погребение ничком как мера по обезвреживанию вредоносных покойников. *Таинственная Беларусь IV: материалы конференции*. Минск, 2018. 143–170.

6. Демченко О. Ритуал перевертання посуду в поховальному обряді катакомбної культури та спроби інтерпретації його. *Записки історичного факультету Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова*. 2012. № 23. 15–28.
7. Евдокимов Г.Л., Данилко Н.М., Пустовалов С.Ж. Кургани бронзового века в низовьях Днепра (раскопки Краснознаменной экспедиции в 1991 г.). *Древности. Исследования. Проблемы*. Кишенев – Тирасполь, 2018. 59–88.
8. Колтухов С.Г., Тощев Г.Н. *Курганные древности Крыма*. Запорожье, 1998. 194 с.
9. Литвиненко Р.О., Андрієнко В.П. Курган бронзового віку поблизу м. Вугледар на Донеччині (верхів'я р. Кашлагач басейну Дніпра). *Археологічний альманах*. Донецьк, 2013. № 30. 140–171.
10. Попандопуло З.Х. Кургани епохи міді – бронзи Бабурського могильника. *Древности Северного Причерноморья и Крыма*. Запорожье, 1993. № IV. 79–101.
11. Пуздровский А.Е., Тощев Г.Н. Курган у с. Цветочное в Белогорском р-не Крыма. *Старожитності степового Причорномор'я та Криму*. Запоріжжя, 2001. № IX. 149–159.
12. Санжаров С.Н. Поздnekатакомбные погребения из Северо-Восточного Приазовья. *Катакомбные культуры Северного Причерноморья*. Киев, 1991. 235–253.
13. Шапошникова О.Г., Балущин А.М., Гребенников Ю.С., Елисеев В.Ф., Довженко Н.Д., Ключенцев В.М., Солтыс О.Б., Фоменко В.М., Чмыхов М.А. Отчет о работе Николаевской новостроечной экспедиции в 1986 г. *Науковий архів Інституту археології НАН України*. Фонд експедицій. Спр. 1986/18.
14. Щепинский А.А., Черепанова Е.Н. *Северное Присивашье в V – I тысячелетиях до нашей эры*. Симферополь, 1969. 328 с.
15. Formicola V., Pontrandolfi A., Svoboda J. The upper paleolithic triple burial of Dolní Věstonice: pathology and funerary behavior. *American journal of physical anthropology*. 2001. 372–379.
16. Svoboda J. A new male burial from Dolní Věstonice. *Journal of Human Evolution*. 1988. № 16. 827–830.

БОМБАРДУВАННЯ ТА ОБСТРІЛИ ЯК ПОВСЯКДЕННЯ РАШИСТСЬКОЇ БЛОКАДИ МАРІУПОЛЯ

Романцов В.М., Романцова Н.І.

24 лютого 2022 року повсякдення мешканців до того мирного Маріуполя кардинально змінилося. Колись квітуче місто протягом блокадної доби у березні – травні 2022 р. перетворилося на територію щохвилиноної небезпеки внаслідок методичних бомбардувань та обстрілів російських військ. Таким стало трагічне повсякдення мешканців Маріуполя. На це звернув увагу відомий український та американський вчений С. Плохій, аналізуючи події російсько-української війни. Він зазначив: «Не спромігшись вибити захисників Маріуполя з позицій, російські війська посилили обстріли міста, початі ще в перший день війни. Авіаційні, артилерійські та ракетні удари по місту методично руйнували квартал за кварталом, не поділяючи цілі на військових і цивільних, які перебували під постійним обстрілом» [16, с. 202 – 203].

Керівник Донецької обласної адміністрації Павло Кириленко 1 березня змушений був констатувати, що Маріуполь перебуває «під шквалом російської реактивної артилерії. Окупанти наносять удари по всім районам міста. Обстріли не припиняються ...». За його словами, російські військові навмисно руйнують об'єкти критичної та комунальної інфраструктури: один із залпів вони нанесли по комунальному підприємству «Комунальник», поставивши під загрозу міське господарство, що забезпечує життєдіяльність міста [8]. Інформацію про злочинні обстріли Маріуполя доповнив мер

міста В. Бойченко. 2 березня він звернув увагу на ворожі обстріли Лівого берега та кіровського масиву. Підрахунки показують, що внаслідок цих жорстоких дій загарбників до міських лікарень потрапило 128 поранених [4].

Реагуючи на щоденні ворожі бомбардування, мешканка міста, перекладачка Афіна Хаджинова написала: «Я часто думала про те, що в разі вторгнення усьому можна буде протистояти, крім авіаударів. І потім, в наступні дні, просто зі свого вікна я бачила, як російський літак бомбардує мій Маріуполь» [1, с. 19].

У зв'язку з початком повномасштабної російсько-української війни, що віддзеркалювали трагічні маріупольські події, Україна звернулася до країн НАТО з проханням про «закрите небо», але не зустріла розуміння з боку керівництва альянсу. 4 березня 2022 р. у своєму зверненні на це емоційно відповів Президент України: «Дев'ять днів ми бачимо жорстоку війну. Руйнують наші міста. Обстрілюють наших людей, наших дітей, житлові квартали. Церкви. Школи. Знищують усе, що забезпечує нормальне людське життя. І хочуть це продовжити. Знаючи, що нові удари та жертви неминучі, НАТО свідомо ухвалило рішення не закривати небо над Україною» [11, с. 87].

Бомбардування та обстріли Маріуполя продовжувалися. 9 березня радник маріупольського мера Петро Андрющенко інформував, що внаслідок цього у блокадному Маріуполі загинуло щонайменше 1 300 мирних жителів [19, с. 42]. Незважаючи на можливість міжнародного скандалу, 11 березня окупанти обстріляли генконсульство Греції та офіс Спеціальної моніторингової місії ОБСЄ в Маріуполі [19, с. 47].

На 13 березня число жертв серед цивільних мешканців міста досягло 2187 осіб [19, с. 53]. І таке трагічне зростання продовжувалося. За інформацією Маріупольської міської ради на 17 березня 2022 р., щодня ворожа авіація скидала на місто від 50 до 100 авіабомб [7]. 12 квітня Маріупольська міська рада повідомила, що у місті окупанти повністю зруйнували близько 2 млн квадратних метрів житла [19, с. 130]. За півтора місяці блокади внаслідок бомбардувань та обстрілів у Маріуполі могло загинути від 20 до 22 тис. мирних жителів [19, с. 131].

Окупантам було недостатньо позбавити мешканців Маріуполя їхнього житла, примусити їх страждати фізично, жити у постійному страху. Розпочалося цілеспрямоване знищення приміщень освітніх та соціокультурних установ міста. Уже на початку повномасштабної рашистської агресії вороги обстріляли градами та пошкодили на східному мікрорайоні будинок школи № 48 [2]. 3 березня надійшло повідомлення про те, що окупанти обстріляли в Маріуполі гіпермаркет «Епіцентр» та станцію переливання крові [3]. 9 березня окупанти завдали авіаудару по Маріупольському пологовому будинку №2, внаслідок чого отримали поранення 17 осіб, троє загинули у тому числі серед медперсоналу та породіллі [18; 19, с. 43], вороги бомбардували також офіс Червоного Хреста в Маріуполі [20]. 16 березня рашистські окупанти потужними авіабомбами знищили маріупольський Драмтеатр, де переховувалися сотні містян, а перед будинком великими літерами було написано «діти» [5; 13; 15]. 19 березня у Лівобережному районі Маріуполя загарбники розбомбили школу мистецтв № 12, де знайшли схованку близько 400 людей [19, с. 67]. Вороги також завдали руйнувань приміщенням Маріупольського державного та Приазовського державного технічного університетів [9]. На сайті журналу Pragmatika.media 19 квітня було опубліковане повідомлення про руйнування першого на Донеччині Маріупольського краєзнавчого музею [12]. Великої шкоди було заподіяно Художньому музею А. Куїнджі в Маріуполі, в якому були представлені оригінали картин видатного майстра пейзажу [14]. У травні рашисти зруйнували приміщення центру єврейської громади Маріуполя [19, с. 227].

Побудований на березі Азовського моря Маріуполь традиційно є портовим містом. Через Маріупольський порт йшла активна морська торгівля з багатьма зарубіжними країнами. Після рашистського вторгнення поряд з об'єктами житлового та соціально-культурного фонду розпочалися бомбардування та обстріли суден, які перебували

в порту. Внаслідок цього на початку квітня затонуло цивільне судно під прапором Домініканської Республіки [19, с. 110]. У той же період у Маріупольському торговельному порту окупанти обстріляли криголам «Капітан Белоусов» [19, с. 120].

- Протягом квітня рашисти систематично обстрілювали та бомбардували територію «Азовсталі», де в цей час базувався полк «Азов», але там переховувалися також цивільні мешканці міста [19, с. 155]. Загарбники також били по військовому польовому госпіталю, розташованому на території заводу «Азовсталь», спричинивши вбивство поранених [19, с. 174].

Численні факти засвідчили, що в період блокади Маріуполя рашистські загарбники здійснювали систематичні бомбові авіаудари, артилерійські та мінометні обстріли, використання реактивних установок проти житлових кварталів, освітніх, медичних, соціокультурних установ, цивільних суден у порту, цивільних мешканців на території заводу «Азовсталь». Повсякденням цього часу були боротьба за життя і підтримка мешканців один одного. Тисячі мешканців міста були позбавлені свого житла і перебували у постійному страху за життя особисте та своїх рідних. Кількість загиблих цивільних від авіабомбардувань нараховувала тисячі і вона зростала. Це були відверті прояви воєнних злочинів російських військ, політики державного терору Російської Федерації на території України.

Можливо такої трагедії можна було б уникнути, якби НАТО ухвалило рішення на прохання нашого президента закрити небо над Україною. Відмова мала і міжнародні наслідки: обстріли Генконсульства Греції, офісів місії ОБСЄ та Червоного Хреста, торговельного іноземного судна.

Література

1. Бура Д., Подобна Є. Лютий лютий 2022. Свідчення про перші дні вторгнення. Худож. - оформлювач О.А. Гугалова-Мешкова. Харків: Фоліо, 2022. 189 с. (Воєнні щоденники).
2. В Маріуполі обстріляли територію школи та найближчі будинки. | 25. 02. 2022. URL: <https://mrpl.city/news/view/v-mariupole-obstrelyali-territoriyu-shkoly-i-blizhajshie-doma>
3. Війська РФ обстріляли "Епіцентр" та станцію переливання крові в Маріуполі: у місті пожежа. ФОТО. 03.03.22. URL: https://web.archive.org/web/20220303112137/https://censor.net/ua/photo_news/3321030/viyiska_rf_obstrilyaly_epitsentr_ta_stantsiyu_perelyvannya_krovi_v_mariupoli_u_misti_pojeja_foto
4. Внаслідок обстрілів Маріуполя до лікарень потрапили 128 цивільних осіб, - мер Бойченко. 02.03.22. URL: https://web.archive.org/web/20220302025625/https://censor.net/ua/news/3320611/vnaslidok_obstriliv_mariupolya_do_likaren_potrapily_128_tsyvilnyh_osib_me_r_boyichenko
5. Войтюк Т. Російські винищувачі умисно скинули бомби на театр в Маріуполі — Amnesty International. 30. 06. 2022. URL: <https://suspilne.media/255497-rosijski-vinisuvaci-umisno-skinuli-bombi-na-teatr-v-mariupoli-amnesty-international/>
6. Вороги обстрілюють центр Маріуполя, влучили у Приазовський університет. 10.03.2022. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3425540-vorogi-obstriluut-centr-mariupola-vlucili-u-priazovskij-universitet.html>
7. Калатур А. Щодня росіяни скидають на Маріуполь 50-100 авіабомб. URL: 18.06.2022. <https://www.pravda.com.ua/news/2022/03/18/7332374/>

8. Кириленко: Маріуполь – під шквалом реактивної артилерії РФ, обстріли не припиняються. 01.03.2022. URL: <https://web.archive.org/web/20220301154704/https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3417136-kirilenko-mariupol-pid-skvalom-reaktivnoi-artilerii-rf-obstrili-ne-pripinautsa.html>
9. Кречетова Д. Університети з розбомбленого Маріуполя відновлять навчання у Києві та Дніпрі. Українська правда. 14 04. 2022. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2022/04/14/248245/>
10. Ми знову без світла і без води, продовжуємо залишатися без тепла, - мер Маріуполя Бойченко. 03.03.22. URL: https://web.archive.org/web/20220303112145/https://censor.net/ua/news/3320900/my_znovu_bez_svitla_i_bez_vody_prodovjuyemo_zalyshatsya_bez_teplo_mer_mariupolya_boyichenko
11. Ми продовжуємо боротися, ми захистимо нашу державу і звільнимо нашу землю завдяки нашим героям – звернення Президента України. 4 березня 2022 року. 23: 06. *Місяць війни. Хроніка подій. Промови та звернення Президента Володимира Зеленського* / упорядник О.В. Красовицький. Харків: Фоліо. 2022. С. 85 – 89.
12. Мох А. Російська армія знищила в Маріуполі найстаріший музей на Донеччині. 19. 04. 2022. URL: <https://pragmatika.media/news/rosijska-armija-znishhila-v-mariupoli-najstarishij-muzej-na-donechchini/>
13. Орлова В. Росіяни скинули бомби на драмтеатр у Маріуполі: там ховалися сотні людей. 16.03.2022. URL: <https://web.archive.org/web/20220323153840/https://www.unian.ua/war/rosiya-ni-cilespryamovano-skinuli-bombu-na-dramteatr-u-mariupoli-tam-hovalisya-sotni-lyudey-novini-vtorgnennya-rosiji-v-ukrajinu-11746714.html>
14. Орлова В. Росія знищила музей Куїнджі в Маріуполі з картинами світових митців. 23.03.22 URL: https://web.archive.org/web/20220323143353/https://www.unian.ua/war/viyna-v-ukrajini-rosiya-znishchila-muzey-kujindzhi-v-mariupoli-z-kartinami-svitovih-mitciv-novini-vtorgnennya-rosiji-v-ukrajinu-11756263.html?utm_source=unian&utm_medium=read_more_news&utm_campaign=read_more_news_in_post
15. Петренко Р. Росіяни скинули надпотужну бомбу на драмтеатр Маріуполя, де ховаються сотні людей. 16 03. 2022. <https://www.pravda.com.ua/news/2022/03/16/7331956/>
16. Плохій С. Російсько-українська війна: повернення історії. пер. з англ. М. Ларченка. Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2023. 400 с.
17. Попович О. Росія вже скинула на Маріуполь сотню авіабомб: загинуло понад 2 тисячі мешканців 13 Березня 2022 р. URL: <https://portal.lviv.ua/news/2022/03/13/rosiia-vge-skynula-na-mariupol-sotniu-aviabomb-zahynulo-ponad-2-tysiachi-meshkantsiv>
18. У Маріуполі через авіаудар по дитячій лікарні загинули три людини – міська рада. 10. 03. 2022. URL: <https://web.archive.org/web/20220314194009/https://www.radiosvoboda.org/a/news-mariupol-zahybli/31746083.html>
19. Хроніка війни 2014 – 2022. Перші пів року повномасштабної агресії (24.02.2022 – 24.08.2022) / упорядник О.В. Красовицький; упор. хрон.: д-р наук з держ. упр., проф. Є.О. Романенко, д-р. іст. наук, проф. М.В. Воронін, канд. політ. наук, доц. А.М. Шаповалова; худож. оформлювач О.А. Гугалова-Мешкова. Харків: Фоліо, 2022. 478 с. (Хроніка)
20. Що відбувається в Маріуполі зараз. Ситуація на 9 березня: онлайн. Маріуполь, 09. 03. 2022. URL: <https://web.archive.org/web/20220304215527/https://www.rbc.ua/ukr/news/proishodit-mariupole-seychas-situatsiya-4-1646398709.html>

V. СЕКЦІЯ

«АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ, МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН ТА ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ»

АТЛАНТИЧНА ДЕКЛАРАЦІЯ: ОСНОВА ЕКОНОМІЧНОГО ПАРТНЕРСТВА США ТА ВЕЛИКОБРИТАНІЇ У ХХІ СТОЛІТТІ: ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ УКРАЇНИ

Волошин М.В.

Постановка проблеми. США та Велика Британія є одними з найцінніших українських союзників з огляду на їх ставлення до російської агресії, військовий та економічний потенціал, міжнародний авторитет. Тому такий важливий двосторонній документ як Атлантична декларація: основа економічного партнерства США та Великобританії у ХХІ столітті, у якому розглядається не тільки економічна співпраця, а також йдеться про особливості епохи, її виклики та загрози безумовно варті вивчення та аналізу саме українськими експертами. Тим паче, що в декларації Україна згадується неодноразово, в ній підіймаються надважливі для країни питання, йдеться про плани їх вирішення.

Історіографія проблеми. Спеціальних досліджень з теми практично немає. Декларація та її значення для сторін та інших акторів міжнародних відносин здебільшого згадується на сторінках преси, на різноманітних сайтах. Кожне велике іноземне видання повідомило про неї, тому перераховувати окремі з них немає сенсу. Поряд зі ЗМІ для широкого загалу багато вузько спеціалізованих порталів та ресурсів відреагували на проголошення декларації: Supply Management [3], International Bar Association [1], Pearl Cohen [4] та інші. Найбільш цінною та фаховою є думка центрів з політичних та міжнародних досліджень: UK in a changing Europe [2], The Foreign Policy Centre [5] та інших. В українських ЗМІ нова американсько-британська декларація згадується значно рідше, більшість повідомлень мають суто інформативний характер.

Невирішені раніше частини загальної проблеми. Аналіз документа Атлантична декларація: основа економічного партнерства США та Великобританії у ХХІ столітті на предмет значення для України ніколи не здійснювався.

Формулювання завдань. Для висвітлення значення для України Атлантичної декларації необхідно вирішити наступні завдання:

- проаналізувати текст Атлантичної декларації;
- довести практичне значення документа для України.

Виклад основного матеріалу. 8 червня 2023 року на сайтах Білого Дому та Уряду Великої Британії з'явилася Атлантична декларація: основа економічного партнерства США та Великобританії у ХХІ столітті (The Atlantic Declaration: A Framework for a Twenty-First Century U.S.-UK Economic Partnership) [6]. Вона була погоджена президентом США Джо Байденом та прем'єр-міністром Великої Британії Ріші Сунаком під час особистої зустрічі у Вашингтоні, про що було оголошено на спільній конференції двох лідерів. Її важливість у тому, що вона підтверджує унікальність відносин Сполученого Королівства та Сполучених Штатів. Умовно документ можна розділити на дві нерівні частини: в першій перелічено здобутки американсько-британського союзу, у другій — мова йде про плани. В першій частині про Україну згадується окремо, наголошується на тому, що союзники стоять пліч-о-пліч у рішучій підтримці нашої країни стільки, скільки це буде потрібно [6].

З назви Декларації бачимо — в документі йдеться про економічну співпрацю, але вона розуміється не стільки як інструмент збагачення сторін, а як засіб протистояння Росії та особливо Китаю, що називаються диктаторськими режимами. Сторони вважають, що треба втримати світове лідерство у пріоритетних галузях: чиста енергія, цифрові технології,

космос, штучний інтелект, синтетична біологія, передові телекомунікаційні технології. Для цього вони мають намір спільно працювати над пріоритетними технологіями, поживати взаємообмін талановитими людьми та ідеями, посилити економічну співпрацю [6].

Ці плани важливі для України. Вони вказують на те, що США та Велика Британія хочуть зберегти лідерство у надважливих сферах шляхом посилення координації. Якщо вони будуть реалізовані, то наша країна отримає прямий зиск від послаблення Китаю та Росії та продовжить мати у союзниках країни-лідери у багатьох важливих технологічних сферах.

Якщо наміри посилити економічну співпрацю мають опосередковане відношення до України, то тема санкцій, що згадується в Атлантичній декларації, — має пряме значення для нашої країни. Коли у світових ЗМІ почали ширитися численні повідомлення про випадки обходу санкцій з боку Росії, широкий загальний дізнався про використання агресором цілих країн для забезпечення себе мікрочипами, оптичними приладами, рідкісною сировиною тощо [7]. Усвідомлення цього змусило партнерів переглянути політику обмежень, зосередитись не тільки на запровадженні нових санкцій, але й на контролі виконання вже наявних. Це все знайшло відображення в тексті декларації, де згадується, що: «Ми маємо намір розширити нашу здатність збирати, аналізувати та обмінюватися інформацією та даними від наших фінансових установ і підприємств, зокрема для ідентифікації компаній і осіб, які фінансово підтримують або сприяють платежам російській військовій машині» [6].

Близькою до теми санкцій є бажання контролювати кінцеве використання технологій та запобігти витоку чутливих та подвійного значення технологій. Зрозуміло, що ці дії спрямовані проти режимів, які використовують здобутки західної науки та техніки проти демократичних країн, або проти держав, що сприяють їм в отриманні бажаного.

Якщо ці плани будуть реалізовані, це допоможе Україні, бо російська промисловість нездатна поповнювати запаси крилатих ракет, безпілотних літальних апаратів, навіть виробляти танки без західної електроніки, приладів та деяких деталей та вузлів. Зменшення кількості виробленої зброї одразу буде відчутним на фронті.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Атлантична декларація: основа економічного партнерства США та Великобританії у XXI столітті має величезне значення не тільки для унікальних американо-британських відносин, але й для України. Якщо будуть реалізовані наміри стосовно посилення контролю над санкціями та запобігання використанню технологій проти демократичних країн, то це допоможе суттєво підірвати російський військовий потенціал. Посилення американо-британської економічної співпраці також матиме для України позитивний характер, бо вона спрямована проти диктатур.

Тема потребує подальшого дослідження. Якщо наведені в Атлантичній декларації плани будуть реалізовані, то з'явиться необхідність в дослідженні, в якому буде розглянуто її роль в зміцненні економічної співпраці США та Великої Британії, запобіганню витоку важливих технологій, посиленні контролю за дотриманням санкцій. Проте якщо плани не вдасться втілити в життя, то буде необхідно проаналізувати та осмислити причини цього.

Література

1. Heshmaty, A., 2023. *New UK–US pact puts data and AI regulation front and centre*, *International Bar Association* [online] 14 July. Available at: <https://www.ibanet.org/uk-us-pact-data-ai-regulation> [Accessed 12 October 2023].
2. Hunsaker, S., 2023. *The Atlantic Declaration: a win for Sunak? UK in a changing Europe* [online] 29 Jun. Available at: <https://ukandeu.ac.uk/the-atlantic-declaration-a-win-for-sunak> [Accessed 12 October 2023].
3. Rowsell, J., 2023. *US and UK sign supply chain deal agreed to 'reduce strategic dependencies'*, *Supply Management* [online] 09 June. Available at:

<https://www.cips.org/supply-management/news/2023/june/us-and-uk-sign-supply-chain-deal-agreed-to-reduce-strategic-dependencies2/> [Accessed 12 October 2023].

4. Pearl Cohen, 2023. The US and the UK Announce 21st Century Economic Partnership, *Pearl Cohen [online]* 28 Jun. Available at: <https://www.ibanet.org/uk-us-pact-data-ai-regulation> [Accessed 12 October 2023].
5. Silberfeld, T., 2023. Rocks and Hard Places: A priority for the US going into the G20 Leaders' Summit, *The Foreign Policy Centre [online]* 5 September. Available at: <https://fpc.org.uk/rocks-and-hard-places-a-priority-for-the-us-going-into-the-g20-leaders-summit/> [Accessed 12 October 2023].
6. The White House, 2023. The Atlantic Declaration: A Framework for a Twenty-First Century U.S.-UK Economic Partnership, *The White House [online]* 08 June. Available at: <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/statements-releases/2023/06/08/the-atlantic-declaration-a-framework-for-a-twenty-first-century-u-s-uk-economic-partnership/> [Accessed 12 October 2023].
7. The New Voice of Ukraine, 2023. Russia continues to import Western microchips for its missile production. The New Voice of Ukraine, [online] 1 August. Available at: <https://english.nv.ua/business/russia-continues-to-import-western-microchips-for-its-missile-production-war-news-50343211.html> [Accessed 12 October 2023].

ПОЛЬСЬКА КОНСТИТУЦІЯ 1807 РОКУ: ІСТОРИЧНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ

Головченко Я. В.

Ключові слова: Конституція 1807 року, Герцогство Варшавське, Конституція 3 травня 1791 року, польське право.

Keywords: Constitution of 1807, Duchy of Warsaw, Constitution of 3 May 1791, Polish law.

Постановка проблеми. Польська Конституція 1807 року є важливим джерелом формування польського конституціоналізму та поширення в Європі французького цивільного права. Наполеоном була сформована нова польська держава, що отримала Конституцію 1807 року, яка є прикладом поширення та кодифікації французького права в Європі. Дане дослідження зосереджено на розкритті структури та ключових аспектів і положень Конституції 1807 року.

Коротка історіографія проблеми. Питанням польського конституціоналізму займалися польські історики ХХ-ХХІ століття: Єжи Топольський, Барбара Грочульська, Януш Івашкевич. Серед сучасних дослідників Конституції 1807 року можна назвати Анджея Дзядзю, Анну Рознер. В українській історіографії цим питанням цікавились Усенко П. Г. Ковальчик Р. В. та Патlachук В. Н.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Зважаючи на недовготривалий час дії даного документу, акцент багатьох досліджень робиться на порівнянні Конституції 1807 року із Конституцією 3 травня 1791 року. Додаткового розгляду потребує оцінка практичного застосування Конституції а також сам зміст документу.

Формулювання завдань. Охарактеризувати передумови прийняття Конституції; Проаналізувати зміст та характер Конституції 1807 року; Визначити систему владного та адміністративного розподілу.

Викладення основного матеріалу. Наприкінці ХVІІІ століття польська держава опинилась у стані внутрішньої кризи, яка посилювалась зовнішньою політикою оточуючих імперій. Польські території представляли вагомий інтерес як для Австрії та Пруссії, так і

для Російської імперії. Три поділи Речі Посполитої поклали край польській державності. Необхідність реформ була очевидною ще до поділів і польський уряд до останнього не втрачав надії вийти з кризового становища. 1788 року свою роботу розпочав Чотирьохлітній сейм, його найбільший здобуток – прийняття Конституції від 3 травня 1791 року. Втім, вона не здобула суцільної підтримки і практично не встигла бути застосованою. Після Третього поділу Річ Посполита остаточно залежала від іноземного управління, відповідно й приймаючи законодавство іноземних держав. 1807 року Наполеоном за Тільзитським миром було створено Варшавське Герцогство. З цього моменту польська поновлена державність залежала від Франції. Варшавське герцогство – васальне утворення, позбавлене закордонної політики, залежне від Парижа, сприймалося поляками як початок відродження польської державності [1, с. 52]. Тож до нового законодавства поляки віднеслись дуже серйозно. Політично та економічно князівство було залежним від Франції, мало обмежений суверенітет. Зовнішня політика формально здійснювалася спільно королем для герцогства і Саксонії, але де-факто її очолив Наполеон [3, с. 115].

Для герцогства була створена Конституція. В її зміст за зразок було взято Цивільний Кодекс Наполеона та французьку Конституцію 1799 року. Польська сторона настоювала на прийнятті Конституції 3 травня, однак з неї були залучені лише деякі аспекти. На зміст Конституції Герцогства Варшавського вплинули доктринальні погляди стосовно устрою держави, запропоновані М. Ф. Вольтером, Ж. Ж. Руссо, Ш. Л. де Монтеск'є, а також британські традиції верховенства права, свободи людини, втілені у теоріях Т. Гоббса та Дж. Локка.[2, с. 142] Доповнення та виправлення до Конституції ввів особисто Наполеон, а затвердження документу відбулось 22 липня 1807 року.

Конституція складається з 12 розділів, що регламентують роботу владних органів, державний устрій, організацію збройних сил. Цивільний кодекс Наполеона ставав цивільним правом герцогства за 69 статтею. Статтею 1 першого розділу католицька релігія проголошувалась офіційною в герцогстві. Стаття 4 скасовувала панщину та рівняла громадян перед законом. Стаття 83 проголошувала, що лише громадянин Герцогства Варшавського мав право займати духовну, цивільну чи судову посаду [4]. У другому розділі окреслена владна структура (статті 5-9). Влада розподілялась таким чином: герцогом був саксонський король – Фрідріх Август, його влада успадковувалась відповідно до порядку престолонаслідування саксонського дому. Король мав наступні повноваження: повноту виконавчої влади та право початку, водночас, за необхідності він міг передати частину влади прем'єр міністру. Якщо король був не задоволений прем'єр міністром, він призначав президента ради міністрів, який відповідав перед королем за спільне рішення ради. За королем зберігалось право скликати, відкладати і призначати день засідання головного сейму, окружних і міських зборів (сеймиків). Склад міністерства описаний в 11 статті третього розділу, призначались міністр юстиції, міністр внутрішніх справ і релігійних справ, міністр війни, міністр доходів і скарбниці, міністр поліції, державний секретар, вони формували раду міністрів. Усі рішення та проекти законів, що пропонувались міністрами, підлягали королівському затвердженню. Розділ четвертий визначав роботу парламенту (статті 19-22), який складався з двох палат – сенаторської та депутатської. Збір головного сейму (парламенту) тривав не довше 15 днів і збирався кожні два роки. Система прийняття рішень окреслена в 22 статті – проекти законів, підготовлені в державній раді, надсилаються до Головних зборів за наказом короля, ухвалюються палатою депутатів таємними голосуваннями та більшістю голосів, а потім передаються на санкцію сенату. Власне сенат, робота якого регламентована п'ятим розділом (статті 23-34), складався з вісімнадцяти членів, тобто шести єпископів, шести воєвод і шести каштелянів. Їхні повноваження були довічними, вони призначались королем, а Святим Престолом надавалась інституція. Сенат міг не підтвердити відповідний закон, в такому випадку королю надаються повноваження для скасування парламентської настанови або ж її повторного розгляду Палатою депутатів. Розділ шостий містить положення про Палату

депутатів. Депутат мусить бути не молодше 24 років та повністю користуватися своїми правами. Всього палата нараховує 100 депутатів – 60 призначені на сеймиках кожного повіту, 40 – від муніципалітетів. Стаття 38 – члени Палати депутатів перебувають на посаді дев'ять років і кожні три роки оновлюються на третину. Таким чином, вперше лише третина членів Палати депутатів працюватиме три роки, а інша частина – шість років. Список вибулих членів у ці дві ери буде визначено виборами.

Герцогство Варшавське ділилось на сорок муніципальних зборів, вісім у м. Варшаві та тридцять два в решті країни. На муніципальному зборі повинні бути присутні не менше шестисот громадян. Очільником Палати депутатів є маршал, що обирався з її складу та затверджувався королем. У кожному сеймі створювалась комісія, на кшталт комісії скарбових доходів чи комісії цивільного законодавства. В Конституції окремим розділом визначена робота сеймиків та міських зборів – сьомий розділ (статті 50-63). Поділ Герцогства складав шість департаментів, чия адміністрація підпорядковувалась префекту, який в свою чергу призначався королем. Адміністрація в графствах перебувала під наглядом підпрефектів. У кожному департаменті повинна існувати рада спірних інтересів, що складається як мінімум з 3 членів, так і максимум з 5, і загальна рада департаменту, що складається з мінімум 16 і максимум 24 членів. У кожному муніципалітеті адміністрація підпорядковувалась меру або президенту. Як вже зазначалось, судова влада діяла відповідно до французького Кодексу Наполеона. Велике значення в Герцогстві відігравали збройні сили, оскільки польська держава виконувала роль буферної та союзної для Франції. Десятий розділ (статті 79-81) формують склад військових сил: всього 30 тисяч чоловік, не рахуючи національної гвардії. Стаття 89 – зміни щодо теперішньої чисельності та організації армії не здійснювались, доки перша скликана Генеральна асамблея не вирішить цього питання.

Висновки і перспективи подальшого дослідження. Таким чином Конституція налагодила роботу державного апарату, чітко окресливши його структуру. Конституція 1807 року хоч і була досить прогресивним документом, не могла вирішити всіх проблем, що виникали в державі. Не зважаючи на відміну кріпацтва, не було вирішено земельного питання: не було проведено перерозподілу землі і селяни не знали, що робити з особистою свободою. Багато положень Конституції залишались на папері, так і не будучи застосованими. Однак, даний документ є важливим для розуміння процесу кодифікації цивільного права на держави-сателіти. Конституція хоч і на не тривалий період справила величезний вплив на формування і розвиток польського права. Перспективним є дослідження судової системи та виборчого права встановленої Конституцією, оскільки вони є досить демократичними на час прийняття документу.

Література

1. Ковальчик Р.В. Наполеон і його бачення влади. Наполеонівська пропаганда у державі – сателіти на сході Європи, у польській державі – Варшавському королівстві. *«Young Scientist»*. 2018. Вип. 9.1. С 51-54.
2. Патлачук В. Н. Становлення польського конституціоналізму у XIX ст. *«Світ наукових досліджень. Випуск 13»*: матеріали Міжнародної мультидисциплінарної наукової інтернет-конференції 25-26 жовтня 2022 р. Тернопіль: ГО “Наукова спільнота”, 2022. 255 с.
3. Dziadzio A. Konstytucja Księstwa Warszawskiego 1807. Polska odmiana bonapartyzmu *Państwo i Społeczeństwo*. 2007. № 1. 113-122 с.
4. Konstytucja księstwa warszawskiego 1807. *Sejm Library*. URL: <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/kpol/1807.html>

УНІЇ ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО З КОРОЛІВСТВОМ ПОЛЬСЬКИМ ТА ЇХ ВПЛИВ НА УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ

Дудар В.В.

Українська історія розглядає литовську добу, яка охоплює період XIV-XVI століть, як ключовий перехідний період між давньоруською та козацькою епохами. Литовська доба стала сприятливим часом для культурного обміну з Європейськими державами.

Метою розвідки є аналіз причин і наслідків унії Великого князівства Литовського та Королівства Польського та їх вплив на українські землі. Розглянуто вплив цих історичних подій на українську суспільство. Дане дослідження покликане розкрити ключові аспекти цього періоду і висвітлити їхнє значення для української історії.

Україна, яка розташована на перехресті шляхів між Східною та Західною Європою, пережила велику кількість геополітичних змін і конфліктів, які відобразилися на її історії та розвитку. Вплив зміни влади, війни та дипломатичних угод мало велике значення для формування сучасного обличчя українського народу. Навіть у сучасному світі геополітичне значення України залишається важливим, особливо в умовах глобальних подій та взаємодії між національними державами. Історія України, її культурна спадщина та взаємодія з різними культурами відіграють ключову роль у її сучасному становленні як самостійної європейської держави [1, с. 96].

Осмислення історії дозволяє розглянути минуле як джерело важливих уроків для сучасності українського народу. Вивчення історичних подій та стосунків з сусідніми країнами допомагає розкрити корені деяких проблем, що впливають на розвиток сучасної України. Цей аналіз надає важливі погляди для зростання та розвитку країни в рамках європейської цивілізації. Крім того, унії між Польщею та Литвою, які існували протягом великої частини історії, що охоплюють значну територію Центральної та Східної Європи, є передісторією сучасного Європейського Союзу та ідеї рівноправного союзу європейських націй. Велике князівство Литовське стало ключовим фактором для українських земель, що об'єднувало різні етнічні групи в єдиній державі [6, с. 74].

Після занепаду Київської держави, Велике князівство Литовське стало спадкоємцем давньоруських традицій і продовжило їх вплив на розвиток регіону. З іншого боку, цей період поклав початок наступному важливому етапу в історії України - козацькій епохі, коли козаки стали символами боротьби за національну свободу та самостійність. Підписання Кревської унії в 1385 році між Королівством Польським та Великим князівством Литовським відбулося в умовах складного політичного та геополітичного контексту того часу. Різниця в культурних і релігійних поглядах між цими двома державами створювала певні труднощі для їх об'єднання. Знаковою стала загроза від Тевтонського Ордену, яка змусила обидві держави об'єднатися для спільної боротьби. Об'єднання з Литвою дало Польщі важливу підтримку у війні проти цієї загрози та відновило її втрачений доступ до Балтійського моря [3, с. 69].

Кревська унія 1385 року мала значний та довготривалий вплив на українські землі та їхню історію. Таке об'єднання Великого князівства Литовського та Польської Корони під Вітовтом та Ягайлом встановило тісні політичні та військові зв'язки між цими державами. Проте наслідки унії для українських земель були суперечливими. З одного боку, унія збільшила могутність Литовської держави, яка охопила значну частину українських територій, зміцнила вплив католицької церкви та сприяла розвитку державних інституцій. З іншого боку, це об'єднання супроводжувалося дискримінацією православних та інших некатоліцьких громад. Це призвело до соціальних і релігійних конфліктів на українських землях. Однією з основних проблем стали релігійні та соціальні розбіжності, які спричинили протести, обмеження прав і свобод для православних громад та породили протикатолицьку та протипольську опозицію [4, с. 61].

Підписання Городельської унії в 1413 році мало значний вплив на подальший хід історичного розвитку обох держав - Великого князівства Литовського та Польської Корони. Унія підтвердила право Великого князівства Литовського на автономію, але одночасно встановила політичну зверхність польського короля, що призвело до створення єдиного державного органу управління обома країнами. Ця унія сприяла об'єднанню територій і зміцненню Литовської держави, але також призвела до соціальних та релігійних конфліктів на українських землях. Переваги, надані католикам, та дискримінація православних викликали протистояння між обома релігійними спільнотами, що залишило свій слід на релігійних відносинах обох країн протягом історичного розвитку [5, с. 47]. Городельська унія стала важливим моментом у формуванні взаємовідносин та культурного ландшафту Великого князівства Литовського та Польської Корони, і її наслідки продовжували впливати на подальшу історію обох держав, включаючи українські землі.

Підписання Люблінської унії у 1569 році також мало свої обґрунтовані причини, які відображали складну політичну та геополітичну ситуацію того часу. Однією з основних причин було прагнення об'єднати Велике князівство Литовське та Королівство Польське в єдину державу з метою створення потужної європейської держави [2, с. 65]. Внутрішні та зовнішні загрози, такі як розширення Московського царства, внутрішні конфлікти та вплив Тридцятилітньої війни, також змусили обидві держави шукати шляхи до співпраці та об'єднання. Люблінська унія стала важливим кроком до створення Речі Посполитої, яка зберегла свою значимість та вплив на історію Центрально-Східної Європи протягом багатьох століть [3, с. 47].

Люблінська унія 1569 року мала великий і довготривалий вплив на українські землі, які опинилися під владою Речі Посполитої, її наслідки були суперечливими. Ця унія призвела до створення Польсько-Литовської Речі Посполитої, що об'єднала Велике князівство Литовське та Королівство Польське в єдине державне утворення [2, с. 68]. З одного боку, Річ Посполита стала великою державою з передовим політичним устроєм, політичними свободами та привілеями, що відкрило можливості українському населенню прилучитись до європейської культури та освіти. З іншого боку, унія призвела до посилення дискримінації та обмежень прав та свобод українського населення, що перебувало під владою польської шляхти [2, с. 69]. Це призвело до полонізації та утиску православних громад, а також збереження феодальної системи, що сприяло утриманню шляхти та намаганням польської еліти збільшити свій вплив на українських землях. Вплив Люблінської унії на українські землі був багатограним і суперечливим, залишаючи свої сліди на історичній свідомості та суспільному розвитку регіону протягом століть.

Отже, унії мали значний та довготривалий вплив на українські землі. Ці унії дали можливості для українського населення прилучитись до європейської культури та освіти, але також призвело до полонізації та утиску релігії. Вплив унії був суперечливим, залишаючи свої сліди на історичній свідомості та суспільному розвитку регіону.

Література

1. Бойко О. Історія України. Посібник. К.: Академ.видав, 2003. 688 с.
2. Білоус Н. Люблінська унія 1569 р: історіографічні погляди та інтерпретації. УІЖ. 2010. № 1. С. 65-83.
3. Василенко В. Політична історія Великого Князівства Литовського (до 1569 р.) в східнослов'янських історіографія XIX першої третини XX ст.: Монографія Дніпропетровськ: Національний гірничий університет, 2006. 531 с.
4. Войтович Л. Князівські династії Східної Європи (кінець IX – початок XVI століття): склад, суспільна і політична роль. Історико-генеалогічне дослідження. Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича, 2000. 649 с.

5. Горелов М. Цивілізаційна історія України. К.: ТОВ УВПК «ЕксОб», 2005. 632 с.
6. Зашкільняк Л. Історія Польщі: від найдавніших часів до наших днів. Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2002. 752 с.

АРКТИЧНА БЕЗПЕКА У КОНТЕКСТІ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОГО КУРСУ НОРВЕГІЇ

Іванькіна Є.О

Арктичний регіон у XXI столітті привертає все більше уваги провідних країн світу. Його цінність для міжнародних акторів визначається кількома факторами. Один з ключових факторів - це природні ресурси, такі як нафта, газ, мінерали, які привертають увагу країн з великими енергетичними потребами. Також, зміни в кліматі та танення льодовиків відкривають нові транспортні маршрути, що можуть зацікавити країни для розвитку торгівлі. Екологічне значення Арктики також важливе, оскільки вона впливає на клімат та екосистему у всьому світі. Отже, сьогодні регіон є об'єктом уваги багатьох країн світу.

Норвегія - одна з восьми приарктичних держав, до її володінь належить велика територіальна зона, включаючи архіпелаг Шпіцберген та острів Ян-Маєн. Норвегія була однією з перших держав, яка офіційно закріпила свій арктичний курс на законодавчому рівні. Арктична політика Норвегії є комплексною та стратегічно важливою для країни, оскільки вона охоплює різні аспекти, включаючи безпеку, стабільність та міжнародне співробітництво.

Останнім часом країна стикнулася зі складнощами змін ландшафту політики безпеки адже тенденції зростання міжнародного інтересу до Арктики підштовхують до перегляду стратегії розвитку арктичного регіону. Так, аналізуючи нормативні документи Норвегії, можна побачити план зі збільшення присутності в регіоні, це пов'язано з розширенням Росією цивільної військової інфраструктури, дане питання загострилося через повномасштабне вторгнення Росії в Україну. Тому Норвегія у свою чергу, як країна-сусід Росії, прагне розвивати та всебічно підтримує спільні навчання союзних держав та партнерів по арктичному вектору.

Норвегія має стратегічне партнерство з НАТО, особливо щодо безпеки в Арктиці. Ця країна виступає як член НАТО і активно співпрацює з альянсом для забезпечення безпеки в регіоні. Вони разом проводять навчання, обмінюються інформацією та використовують військові бази для забезпечення безпеки у цьому регіоні.

Політика безпеки та оборони Норвегії базується на гарантії підтримки з боку країн НАТО у разі війни чи кризи. Тож держава перейшла до конкретних дій стосовно оборонного сектору, включаючи посилення присутності в Арктиці, інвестуючи кошти в стратегічний потенціал Норвегії, зокрема на винищувачі F-35, морські патрульні літаки P-8 і нові підводні човни. Завдяки цьому, Норвегія покращує здатність досягати ситуаційної обізнаності та зміцнює суверенітет у мирний час. Крім того, Норвегія прикладає зусилля до спільних навчань з НАТО, надаючи свої полігони, спонсоруючи та залучаючи військовий потенціал. Водночас це допомагає зберігати та посилювати національну присутність та діяльність Норвегії в регіоні. Тим не менш, для Норвегії також важливо не призводити до ескалації конфліктів своєї діяльністю, тому уряд готовий вести адаптивну політику, щоб мати можливість прилаштуватися до мінливого стану міжнародних відносин сучасності.

Безпека є пріоритетним напрямком в арктичній політиці Норвегії, для успіху якого держава акцентує свою увагу на співробітництві та активній позиції в регіоні. Роль Норвегії в регіональних організаціях та форумах є однією з ключових, держава приймає участь у Раді міністрів Північних країн, Арктичній раді, Баренцевій Євро-Арктичній раді, Раді держав Балтійського моря та Північному вимірі. У 2023 році, Норвегія очолила Арктичну Раду, після того як 24 лютого 2022 року Росія вторглася в Україну та члени Арктичної Ради

почали бойкотувати перебування Росії на пості голови організації.

В більшості випадків арктичні країни мають одну основну стратегічну лінію, що сильно полегшує співробітництво між державами. Так, до пріоритетів арктичної політики сьогодні входять: безпека та оборона, партнерство, охорона природи, наукова діяльність та захист корінного населення. Тож в цілому, можна сказати, що політика арктичних держав залежить від злагодженості та наукових досліджень, які дають знання для роботи в регіоні. Посилення розвитку знань і розширення обміну досвідом з партнерами та найближчими сусідами, сприяє сталому розвитку та стабільності.

Ключовими партнерами для Норвегії є Швеція та Фінляндія у всіх аспектах арктичної політики. Тож основний пріоритет у відносинах з ними надається покращенню транспорту вздовж північної осі схід-захід та зміцненню інтеграції ринку праці. Окрім того, не слід забувати й про 2018 рік, коли Норвегія очолювала Nordic Defence Cooperation (Nordefco), де було прийнято "Vision 2025", за яким Скандинавські країни до 2025 року мають посилити оборонне співробітництво. За цей час Норвегія та Швеція переформатували свої спільні та регулярні навчання в Arctic Challenge Exercise (ACE), які стали одними з найбільших навчань повітряних сил Європи, в яких інші країни-союзники також мають можливість брати участь.

Таким чином, для Норвегії безпековий вимір арктичного вектору зовнішньої політики є критичним. Регіон Арктики для неї відіграє важливу роль у забезпеченні безпеки, зокрема через своє геостратегічне положення та ресурсний потенціал. Забезпечення стабільності, співпраця з іншими державами регіону і розвиток інфраструктури для забезпечення безпеки морських кордонів є пріоритетами для країни. Залученість до НАТО також надає певні преференції Норвегії, яка готова співпрацювати та надавати свої ресурси для розвитку Північного виміру. З урахуванням розвитку транспортних маршрутів та змін клімату, Норвегія також віддає велике значення екологічній безпеці регіону, співпраці у збереженні природи та регулюванню активності в Арктиці. Такий підхід сприяє зміцненню позиції Норвегії у світі та забезпечує стабільність у цьому стратегічно важливому регіоні.

Література

1. NORWAY'S CHAIRSHIP, 2023-2025. URL:<https://arctic-council.org/about/norway-chair-2/>
2. Norway's Arctic policy: still high North, low tension? URL:<https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/2154896X.2021.1911043>
3. Priorities for Norway's Chairship of the Arctic Council. URL:<https://www.regjeringen.no/en/aktuelt/priorities-for-norways-chairship-of-the-arctic-council/id2968499/>
4. The Norwegian Government's Arctic Policy. URL:https://www.regjeringen.no/en/dokumenter/arctic_policy/id2830120/#tocNode_16

КУЛЬТУРНА ДИПЛОМАТІЯ ПІД ЧАС ВІЙНИ: ЗАГАЛЬНІ ТЕНДЕНЦІЇ

Каргаполова А.Р.

Відмінність культури та культурної дипломатії у мирний час та під час війни полягає у тому, що у війну вони стають більшою мірою засобами пропаганди та контрпропаганди. При цьому проведення культурної дипломатії в інших країнах вимагає чітко продуманої стратегії, що включає розуміння цілей, завдань і методів їх досягнення. Використання культурної та політичної пропаганди передбачає формування бажаного образу носія цієї культури в очах реципієнта комунікативно-культурного послання. А це своєю чергою тягне у собі часткову чи повну зміну картини світу реципієнта.

Головною рисою культури стає її мілітаризованість, воєнізація. Основними завданнями культури воєнного періоду є, в першу чергу, підтримання бойового та патріотичного духу населення; висвітлення трагічних подій війни та героїчних вчинків, з метою увінчати їх в історії; транслявання інформації у світ про перебіг військових дій.

Важливість розвитку культури під час війни полягає в наступному. По-перше, вона допомагає людям психологічно легше сприймати те, що відбувається навколо них. Коли людина постійно перебуває у глибокому стресі, який безумовно відчувається в умовах військових конфліктів, це заважає їй працювати, волонтерити і зрештою наблизитися до перемоги. Тому в даному випадку культура та культурні події відіграють роль певної релаксації, заспокоєння та зняття тривожності.

По-друге, у більшому масштабі, культура – це одна з основних рис кожної нації, це те, що ідентифікує та відрізняє одних людей від інших. Досить часто під час військово-політичних конфліктів та повномасштабних війн країни-агресори намагаються знищити чи привласнити культурні досягнення народів, на які і скоюють напад. Особливо це широко розповсюдженно під час екзистенційних війн або війн на виживання чи поневолення однією державою чи народом іншого. У даному випадку місце може мати таке явище як культурний геноцид.

Поняття «геноцид» в обіг увів польський юрист Рафаель Лемкін. Він же розробив концепцію «культурного геноциду». Р. Лемкін у праці «Правління Вісі в окупованій Європі» визначав дві фази культурного геноциду. Першу він характеризував як знищення національного зразка пригнобленої групи, тобто це проявляється, наприклад, у забороні використання мови поневоленої національної групи, знищення літературних творів, книжок, спалювання бібліотек тощо. Друга ж фаза пояснюється як нав'язування національного зразка гнобителя. Детальніше, це проявляється у насадженні власної мови, розповсюдженні літератури, частіше характерно пропагандистської, нав'язування своїх культурних традицій, обрядів, звичаїв тощо. Таким чином, важливість розвитку культури під час війни саме полягає у недопущенні її знищення, поневолення, здійснення над нею акту геноциду з боку агресора чи агресорів.

По-третє, культура відіграє важливу роль, допомагаючи пояснити світу та міжнародній спільноті про події, що відбуваються у зоні конфлікту. Культура транслює у навколишній світ інформацію про перебіг подій, формує образи учасників конфлікту. Як елемент «м'якої сили», культура здатна насадити бажаний образ у масовій свідомості, та розділити учасників на «агресорів» та «жертв», на «друзів» та «ворогів». Головним інструментом у реалізації цього завдання є культурна дипломатія держави.

В умовах війни культурна дипломатія може бути використана як засіб інформаційного та психологічного впливу, пропаганди з формування позитивного образу країни. Під час військових конфліктів учасникам вкрай важливо сформуванню навколо себе коло надійних союзників. Вони в свою чергу стають підтримкою, в тому числі фінансовою, військово-технічною та навіть в плані людських ресурсів. Для того щоб коло союзників або партнерів ставало все більше і було достатньо надійне, країні вкрай важливо сформуванню собі привабливу репутацію. Під час війни таку репутацію може надати створений образ «героя», «героїчного народу/нації, яка захищає своє». Або ж досить привабливим може стати і образ «жертви, яка потребує допомоги». Що стосується супротивників або ворогів, то тут теж важливо створити вдалий образ. У даному випадку «вдалим» образом може бути якраз портрет «героя», сильного та непереможного. При впливі на ворогів важливим аспектом є принцип залякування.

При виконання поставленого завдання – створити відповідний вигідний образ – культурна дипломатія використовує певні методи та інструменти. Цими інструментами можуть стати музика, кіно, література, живопис. Реалізуються вони на таких площадках як музичні фестивалі, виставки, мистецькі конкурси та змагання, культурні події у соціальних мережах.

Таким чином, ми можемо зробити висновок, що у період війни державі вкрай важливо окрім «жорсткої сили» примусу та тиску, використовувати і м'яку», яка полягає в основному у культурній дипломатичній роботі. Сформувати навколо себе міцну коаліцію союзників, використовуючи власну культурну привабливість, правильно розставляти акценти у культурній діяльності та пропаганді, сфокусуватись на створенні бажаного образу на світовій арені – є головними завданнями культурної дипломатії воєнного часу. Для України у цій сфері важливо продовжувати послідовну політику культурної деколонізації, тим самим звільняючи нашу культуру від токсичного впливу агресора.

Література

1. Christina Zack. The Use of Power in International Relations Discussing Hard & Soft Diplomacy. URL: https://www.academia.edu/40567745/The_Use_of_Power_in_International_Relations_Discussing_Hard_and_Soft_Diplomacy
2. Dr. Dimitrios Kamsaris. Cultural diplomacy vs. public diplomacy. URL: https://www.academia.edu/40529663/Cultural_diplomacy_vs_public_diplomacy
3. Edward C. Luck. Cultural Genocide and the Protection of Cultural Heritage. URL: <https://www.getty.edu/publications/occasional-papers-2/>
4. Elisa Novic. The concept of cultural genocide: an international law perspective. URL: <https://cadmus.eui.eu/handle/1814/43864>
5. Бакальчук В. Культурний геноцид як складова частина міжнародного злочину РФ в Україні. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/kulturnyy-henotsyd-yak-skladova-chastyna-mizhnar-odnoho-zlochynu-rf-v>
6. Юр'єва Д. «Світ відкриває для себе Україну». Деколонізація української культури — чому це важливо. URL: <https://www.polskieradio.pl>

ОСОБЛИВОСТІ ІРЛАНДСЬКОГО НЕЙТРАЛІТЕТУ

Константинова Ю.В.

Повномасштабне вторгнення росії в Україну спричинило значні перетворення у структурі міжнародної безпеки як Європи, так і світу в цілому. Так, держави які протягом ХХ – на початку ХХІ століття тримались за свій нейтралітет, сьогодні підіймають питання про відмову від нього, тим більш що статус нейтралітету може бути змінений в односторонньому порядку і не потребує міжнародно-правового закріплення. Зокрема, Фінляндія і Швеція подали заявку на вступ до НАТО у 2022 році, і у квітні 2023 року Фінляндія вже стала членом цієї організації, Швеція знаходиться на фінальному етапі приєднання. Отже, у Європі залишилось досить мало країн, які мають статус постійно нейтральних країн це Австрія, Швейцарія, Мальта та Ірландія.

Республіка Ірландія отримала незалежність у середині ХХ століття, за цей час їй вдалось зміцнити свій суверенітет і забезпечити свою безпеку та з ресурснообмеженої країна перетворитися на «кельтського тигра». Це вражає, особливо враховуючи той факт, що більше ніж півстоліття, Ірландія була однією з найбідніших країн Європи.

Застосування нейтралітету в зовнішній політиці не є унікальним явищем, різні країни в різні періоди своєї історії обирали нейтральний курс чи дотримувалися нейтрального статусу. У випадку Ірландії особливість полягає в тому, що вибір нейтралітету головним чином був обумовлений відносинами з її найближчим сусідом – Великою Британією.

Під час боротьби за незалежність виник принцип військового ірландського нейтралітету, який зв'язував доктрину неучасті у військових конфліктах із здобуттям суверенітету країни. У порівнянні з іншими нейтральними державами, де нейтральний статус закріплений законодавчими актами, ірландський нейтралітет базується переважно на традиціях та громадській підтримці. Такий підхід є унікальним, оскільки відсутні чіткі законодавчі інструкції, що зобов'язували б Ірландію дотримуватися принципу нейтралітету у своїй зовнішній політиці.

Становлення незалежної зовнішньої політики Ірландії тісно пов'язане з антиколоніальною традицією та складними відносинами з правлячими елітами Великої Британії. Незалежна ірландська держава була утворена 1921 року. Згідно з англо-ірландським договором, що завершив війну за незалежність 1919-1921 років, країна отримала статус домініону під назвою Ірландська Вільна Держава (англ. - the Irish Free State, ірл. - Saorstát Éireann) і стала членом Британської Співдружності. Водночас частина національної території - шість графств провінції Ольстер залишилися у складі Сполученого Королівства як автономна провінція Північна Ірландія, таке розділення суттєво травмувало ірландське суспільство та політичну спільноту. Також, згідно з договором 1921 року, на території країни зберігалися британські військово-морські бази [5].

В 30-х роках XX століття головною метою зовнішньої політики Ірландії стали зміцнення суверенітету та активна участь у міжнародних справах. Посилення націоналізму після приходу до влади 1932 року республіканської партії «Фіанна Фойл» (ірл. «Солдати Долі») на чолі з Імоном де Валерою стало основою не тільки внутрішньої, а й зовнішньополітичної діяльності уряду. Партія «Фіанна Фойл» перебувала при владі без перерви до 1948 року, тобто 16 років, а її лідер де Валера був при владі майже до самої смерті у 1975 р., змінюючи посади прем'єра і президента країни.

У 1937 році було ухвалено нову Конституцію, де назву Ірландська Вільна Держава було змінено на Ейре (Éire). Цю назву країна зберегла до 1948 року, коли актом ірландського парламенту її перейменували на Республіку Ірландія. В літературі можна зустріти тезу про те, що нейтралітет закріплений у Конституції 1937 року. Конституція не закріплює нейтралітет як основоположний принцип, однак у статті 29 ідеться про прихильність держави до мирного і дружнього співробітництва між країнами та принципів мирного вирішення міжнародних конфліктів [4].

Події в британській політиці 30-х років сприятливо склалися для ірландського уряду. Так, політична криза у Великій Британії, пов'язана з зреченням короля Едварда VIII, була на руку ірландцям під час вирішальної стадії англо-ірландських переговорів 1938 року. Досягнуті успіхи сприяли згуртуванню нації навколо ідеї здобуття незалежності й водночас вели до радикалізації національних настроїв. Це знайшло відображення в менталітеті ірландського суспільства, яке ставило знак рівності між нейтралітетом і суверенітетом країни, що багато в чому пояснює позицію Ірландії в роки війни [1]. Ірландський нейтралітет був виправданою демонстрацією нещодавно здобутої незалежності у зовнішній політиці та права оголошувати війну й укладати мир - права, яке ірландська держава повною мірою здобула лише після того, як за англо-ірландською угодою 1938 року повернула собі основні торговельні порти.

Оголошення Ірландією нейтралітету під час Другої світової війни було зумовлене низкою історичних та політичних чинників. Поділ Ірландії 1921 року та збереження Північної Ірландії у складі Великої Британії спричинили сильні антибританські настрої в ірландському суспільстві. Тому вступ Ірландії у війну на боці Британії був неможливий і загрожував новою громадянською війною. Ще однією причиною став провал Ліги Націй у запобіганні агресії Італії проти Ефіопії у 1930-х роках. Це викликало розчарування Ірландії у багатосторонніх відносинах. Крім того, у Ірландії були слабкі збройні сили і відсутня необхідна оборонна система для участі у війні.

У вересні 1939 року прем'єр-міністр Імон де Валера оголосив про нейтралітет Ірландії у Другій світовій війні, в країні було введено надзвичайний стан на воєнний період. Під час війни, Ірландія прагнула дотримуватися статутних ознак нейтралітету, визначених Гаазькими конвенціями 1907 року. Незважаючи на формальний нейтралітет, уряд Ірландії підтримував контакти з Великою Британією та США, які вимагали використання її території для військових цілей та припинення дипломатичних відносин з державами Вісі. Ірландія співпрацювала із союзниками, включаючи передачу розвідданих, використання повітряного простору та територіальних вод, що дещо ускладнило її міжнародне становище в післявоєнний період.

По закінченню Другої світової війни нейтралітет продовжував бути актуальним для Ірландії, особливо коли розпочалася «холодна війна» і загострилося блокове протистояння. В цей період вона не приєдналася до НАТО та до Руху неприєднання.

Проголошення Ірландської Республіки у 1949 році та її вихід з Британської Співдружності призвели до погіршення відносин з Великою Британією. Уряди Великої Британії та США вважали ірландський нейтралітет порушенням атлантичної солідарності, що створювало труднощі для міжнародного становища країни. При вступі Ірландії до ООН у 1955 році відкрилися можливості для активної міжнародної діяльності, включаючи ініціативи у сферах мирного врегулювання конфліктів, миротворчості, деколонізації, а також заборони ядерних випробувань та нерозповсюдження ядерної зброї. В цей час Ірландія, хоча в певних питаннях висловлювала позицію близьку до позитивного нейтралітету Швеції, часто підтримувала позицію США у голосуваннях.

З початку 1960-х років основною проблемою зовнішньої політики Ірландії стали переговори про вступ до Європейського економічного співтовариства (ЄЕС), під час них ірландські уряди стикалися з ускладненнями через обережність країн-членів Європейської Спільноти, які були також учасниками НАТО та Західної Європейської Спільноти, і які вважали нейтралітет потенційного члена перешкодою для планів співпраці у сфері безпеки. Вступ Ірландії до ЄЕС у 1973 році став можливим, оскільки відбулася розрядка міжнародної напруги, включаючи вихід Франції з НАТО у 1966 році та прихід до влади у ФРН уряду В. Брандта у 1969 році, який не настоював на перегляді нейтрального статусу Ірландії. Позитивні зміни також сприяли тому, що Франція вже не ветоувала вступ Великої Британії до ЄЕС [3].

З 1970-х років Ірландія почала визначати нейтралітет дещо ширше, включивши виконання миротворчих місій та участь в силах ООН, захист прав людини та допомога програмам розвитку для країн, що розвиваються.

1973-1993 роки були періодом, коли Ірландія лишалася єдиною нейтральною країною в складі Європейських Співтовариств. Це створило прецедент для приєднання інших нейтральних країн, таких як Австрія, Фінляндія та Швеція (1995 р.). Під час цього періоду ірландська політика суттєво європеїзувалася, проявляючись участю в керівних органах ЄС, розробці установчих актів спільноти та координації позицій країн-членів.

У 1995 році Ірландія вступила у Європейський Союз, ставши частиною спільної політики безпеки та оборони ЄС. Важливою подією було отримання визнання права Ірландії на вибіркову участь у спільній політиці безпеки та оборони ЄС, підтверджене Севільською декларацією 2002 року та Рішенням глав держав та урядів ЄС у 2009 році. Це знайшло своє відображення в Конституції, яка гарантує неучасть країни в спільній обороні.

Ірландія є однією з успішних історій економічного розвитку в Європі протягом останніх 30 років. Країна отримала вигоду від єдиного європейського ринку та привернула значні іноземні інвестиції в сектори ІТ, інформаційні технології, фармацевтику, медицину та біотехнології. Ці інвестиції та членство в ЄС дозволили країні розширити економіку та підняти рівень доходів населення. Ірландія використала своє членство в ЄС для розриву залежності від Великої Британії в галузі торгівлі та розвиває широкий спектр експорту по всьому світу, тому вплив Брекзиту на її економічний потенціал був не значний.

Розквіт ірландської економіки у 1990-х роках, який отримав назву «кельтський тигр», був результатом комбінації різних факторів. У 1987 році почалося поліпшення управління країною, а Єдиний європейський акт 1987 року сприяв розвитку єдиного ринку. Ірландія отримала значні суми фінансування від Європейського Союзу для розвитку інфраструктури та соціальних програм. Гранти складали від 3% до 4% ВВП щороку у вигляді допомоги, а не кредитів [1]. Гроші використовувалися на будівництво доріг, аеропортів, портів та інших об'єктів інфраструктури. Фінансування також спрямовувалося на розвиток освіти та перекваліфікацію робочої сили для потреб технологічного сектору. Створення єдиного європейського ринку та гарне управління зробили Ірландію привабливим місцем для американських компаній, які шукали доступ до європейського ринку без торговельних бар'єрів. Після вищезначених змін у країні, американські компанії почали активно інвестувати в Ірландію, що також сприяло її економічному зростанню. Ці фактори разом створили привабливе середовище для американських інвестицій в Ірландії.

З початком російської агресії Ірландія як і інші нейтральні країни почала підіймати питання про відмову, або перегляд політики нейтралітету. У 2022 році цю риторику пов'язували з рішенням інших нейтральних країн Європи, таких як Швеція і Фінляндія, про приєднання до НАТО. Ці події впливають на дебати в Ірландії і сьогодні, за словами професора О'Бреннана, уряд проводить консультації та громадські форуми для обговорення поглядів на безпеку. В ході таких дискусій підіймається питання про можливе збільшення видатків на оборону та приєднатися до більшої кількості структур Європейського Союзу в галузі безпеки та оборони. Як варіант, Ірландія глибше залучиться до питань безпеки, але навряд чи це призведе до членства в НАТО в найближчі п'ять або десять років [1].

Сьогодні на думку експертів стан розвитку військового потенціалу Ірландії досить обмежений. В країні майже немає можливостей для самооборони, і оборонні структури довгий час зазнавали атрофію через відсутність інвестицій. Територіальні води Ірландії є важливими для комунікацій, їх підводні шляхи використовуються для передачі даних між Північною Америкою і Європою. Російські кораблі, ймовірно, обстежували підводні кабелі в цих водах, що викликало певні обурення, та загострення на міжнародному рівні та свідчить про вразливість Ірландії в області безпеки.

Наприкінці 2023 року уряд Ірландії анонсував внесення змін у законодавство, які спростять можливість оперативного розгортання Збройних Сил за кордоном. Зокрема, планується скасування «потрійного замку», що вимагав затвердження розгортання військ урядом, нижньою палатою парламенту та Радою безпеки ООН, яка включає Росію та Китай. Міхал Мартін, заступник прем'єр-міністра, міністр закордонних справ і оборони, зазначив, що ця зміна не передбачає вступу до НАТО та підтримує нейтралітет, але дозволить країні ефективніше реагувати на кризові ситуації [2]. Це також позбавить Раду Безпеки ООН права вето на участь ірландських військ у міжнародних місіях. Відзначається, що думки в ірландській політиці розділені, але уряд вважає, що зміни допоможуть країні самостійніше визначати свою політику розгортання військ за кордоном, уникаючи впливу Росії та Китаю.

Отже, Ірландський нейтралітет, на різних етапах набував певної схожості з ознаками постійного та позитивного нейтралітету, але відрізнявся від практики інших нейтральних країн Європи. Ірландський нейтралітет розвивався від статусу нейтралітету під час війни до постійного нейтралітету у формі військового неприєднання. Важливим етапом стало включення принципу нейтралітету в Конституцію Ірландії. Особливості ірландського нейтралітету включають його часткове визнання на рівні ЄС, як оформлено у рішенні Верховного суду та поправках до Конституції. Формат військового неприєднання є близьким до позаблокового статусу і виявився адаптивним. За останні 50 років країна пройшла величезну трансформацію відходячи від залежності від колишньої колоніальної держави та визначаючи себе як успішну та незалежну націю. Сьогодні Ірландський нейтралітет адаптується до викликів пов'язаних зі змінами безпекового середовища у Європі та світ, але відмова від цієї політики у найближчий час малоймовірна.

Література

1. Ворожбит О. Джон О'Бреннан: «Ірландія — одна з найбільших історій економічного успіху в Європі»
URL:<https://tyzhden.ua/dzhon-o-brennan-irlandiia-odna-z-najbilshykh-istorij-ekonomichnoho-uspu-ikhu-v-ievropi/> (дата звернення 15.10.2023)
2. Герасименко Я. Нейтральна Ірландія має намір скасувати заборону на військові місії за кордоном
URL:<https://hromadske.ua/posts/nejtralna-irlandiya-maye-namir-skasuvati-zaboronu-na-vijskovi-misiyi-za-kordonom> (дата звернення 15.10.2023)
3. Нагнибіда О. Становлення концепції Ірландського нейтралітету в 30-х рр. XX ст. Європейські історичні студії. — 2018. — № 11. URL: <http://eustudies.history.knu.ua/uk/olga-nagnybida-stanovlennya-kontseptsiyi-irlandskogo-nejtralite-tu-v-30-h-rr-hh-st/> (дата звернення 15.10.2023)
4. Constitution of Ireland URL: https://www.taoiseach.gov.ie/eng/Historical_Information/The_Constitution/ (дата звернення 15.10.2023).
5. Dwyer T.R. Behind the green curtain: Ireland's phoney neutrality during World War II. Dublin: Gill & Macmillan, 2009. P. 1.

ВИКЛИКИ ДЛЯ ФІНСЬКОЇ ДЕМОКРАТІЇ В 30-ті рр. XX ст.

Малишев В. О.

У 1919 р. відбулося остаточне становлення Фінляндії на шлях республіканського розвитку. Демократизація Фінляндської республіки та поступові реформи, проведені в 1920-ті рр., сприяли певній, хоча і не остаточній, стабілізації країни, що долала руйнівні наслідки громадянської війни 1918 р. Утім, уже через десяток років фінські демократичні інституції постали перед викликами внутрішніх і зовнішніх чинників, що загрожували успішному розвитку країни та навіть її існуванню. Подолання проблем, які постали перед фінською державою в 1930-ті роки, напряду вплинуло не тільки на шлях подальшого розвитку країни, але й забезпечило збереження парламентсько-демократичної форми державного ладу. Впоравшись із викликами, що постали перед країною, Фінляндії вдалось не просто зміцнити власні демократичні інституції, але й довести їх ефективність у часи міжнародної нестабільності 1930-х рр.

Загальні проблеми розвитку Фінляндії в зазначений період розглядались у працях Т. Мулуантуса, Е. Сіарофа, Дж. Курунмакі та Д. Ковальова [3;4;6;7].

Мета нашого розгляду – вивчення головних викликів, що постали перед Фінляндією як парламентсько-демократичною країною в 30-ті рр. XX ст., та тих способів, що були обрані фінським істеблішментом для їх подолання.

Як зазначалось вище, реформи 1920-х років сприяли певній, хоч і не остаточній, стабілізації внутрішньополітичних процесів, частковому «загоєнню ран» громадянської війни за рахунок успішного економічного розвитку Фінляндії в цей період [6, с. 108]. Однак, економічна криза 1929–1932 рр. заподіяла значної шкоди економіці Фінляндської республіки – зменшився обсяг виробництва, подорожчали харчі, стрімко збільшились рівень інфляції та безробіття. Значної шкоди зазнали торговельно-економічні зв'язки Фінляндії з головними зовнішньоекономічними партнерами – Великобританією, Францією та Швецією [4, с. 187].

На тлі економічної кризи активізувались процеси внутрішнього протистояння, які набули радикального характеру. Водночас із збільшенням підтримки населенням соціал-демократичної партії з підпілля починають звучати голоси фінських комуністів, діяльність яких була заборонена ще в 1923 р. Заради «захисту країни від більшовицької

загрози» низка учасників громадянської війни та представників вкрай правих за своїми поглядами радикальних політиків у 1929 р. створили так званий Лапуаський рух. Хоч політично в період свого існування у 1929–1932 рр. Лапуаський рух не мав значних здобутків – представники руху не були членами парламенту, не входили до жодного кабінету міністрів, – поступово зростала кількість його учасників. Переважну більшість серед них становили колишні солдати та офіцери фінської армії, які пройшли через громадянську війну, а також заможні селяни та городяни. За своїм політичним спрямуванням рух Лапуа був вкрай правою політичною організацією. Головна мета, задекларована лідерами руху, полягала у боротьбі з «лівою загрозою» за допомогою будь-яких доступних методів [7, с. 14].

У 1929–1931 рр. представники Лапуаського руху здійснювали напади на соціал-демократів та їх зібрання. Саме членів фінської соціал-демократичної партії члени руху вважали за найбільш вірогідного «внутрішнього ворога». Це аргументувалось нібито зв'язками Фінляндської соціал-демократичної партії з фінськими комуністами та підконтрольністю партії Кремлю. Піком деструктивної діяльності Лапуаського руху стала спроба державного перевороту 27 лютого 1932 рр., що спалахнув у селищі Мянтсяля поблизу Гельсінкі. Події розпочалися з нападу лапуасців на зібрання соціал-демократів, що відбувалось тут [1]. Поступово в селищі збиралось все більше озброєних прибічників руху Лапуа. З часом, Лідери Лапуаського руху висунули ультиматум легітимному уряду та президенту Фінляндії щодо допущення лапуасців до державного управління «заради порятунку батьківщини». Організуючи спробу перевороту, керівництво Лапуаського руху сподівалося повторити в певний спосіб успіх «маршу на Рим» італійських фашистів у 1922 р. Високо оцінюючи президента країни Пера Свінгувуда як сильного лідера та затятого антикомуніста, лапуасці сподівалися, що демонстрація сили переконає президента в об'єднанні зусиль задля «боротьби з більшовицькою загрозою».

Проте, влада Фінляндської республіки відмовилася від такої «кооперації», вдавшись до рішучих засобів протидії перевороту – направленням армійських частин до Мянтсяля та мобілізацією внутрішніх військ [2]. Посиленню позицій легітимної влади Фінляндії сприяв виступ по радіо президента Свінгувуда від 2 березня 1932 р., в якому той засудив спробу перевороту. Опинившись у меншості та втративши сподівання домовитися про перехід влади, останні сили руху Лапуа здалися 6 березня 1932 р. [5].

Спроба заколоту 1932 р. не була останнім випробуванням демократичної системи країни. Починаючи з 1938 р., Фінляндія зазнає дипломатичний пресинг з боку ССРСР, який волів від північної країни підписання договору, за яким советська сторона могла би розквартирувати свої війська в Фінляндії, ніби задля захисту останньої від німецького нападу. Вважаючи такий договір вкрай ризикованим для самого існування фінської державності, фінське керівництво в 1938–1939 рр. стійко витримало нападки Кремля, відкидаючи кабальні умови советської держави [3, с. 491]. Натомість, задля добросусідського існування фінська дипломатія пропонувала компромісні варіанти вирішення питання, в жодному з яких ССРСР не був зацікавлений. Справжній мотив «дипломатичних маневрів» Советського Союзу проявився 30 листопада 1939 р. в момент нападу Червоної армії на Фінляндію.

Отже, в 30-ті рр. XX ст. демократична система Фінляндії пройшла через низку викликів. Економічна криза 1929–1932 рр. стала головним каталізатором подальшої нестабільності. В умовах економічного занепаду відбулося загострення політичного протистояння, яке проявилось в радикалізації політичних сил, утворенні руху Лапуа. Найбільш загрозливою для існування фінської демократії подією в середині країни стала спроба державного перевороту представників Лапуаського руху в 1932 р. В зовнішньополітичній сфері найбільшим викликом та загрозою існуванню Фінляндії були дипломатичні нападки Советського Союзу, який за допомогою дипломатичного тиску прагнув поставити Фінляндію під контроль.

Література

1. Finland in the throes of very bad revolution // The Waterbury Democrat (Waterbury, Conn.). № 50. 1932. February 29. P. 5. URL: loc.gov/resource/sn82014085/1932-02-29/ed-1/?sp=5&q=Finland&r=0.057,0.265,0.643,0.316,0 (дата звернення: 9.10.2023).
2. Finland takes strong action to halt revolt // The Waterbury Democrat (Waterbury, Conn.). № 51. 1932. March 1. P. 9. URL: loc.gov/resource/sn82014085/1932-03-01/ed-1/?sp=9&q=Finland&r=-0.184,0.633,0.864,0.425,0 (дата звернення: 16.10.2023).
3. Kurunmäki J. Democracy both young and old: Finland, Sweden and the interwar crisis of democracy // Journal of Modern European History. Munich: C.H. Beck publishing house, 2019. №17. P. 486–499.
4. Myllyntaus T. Standard of Living in Estonia and Finland in the 1930s // Proceedings of The Estonian Academy of sciences. Humanities and social sciences. Tallinn : Estonian Academy of science, 1992. p. 184–191
5. Rebellion in Finland said now broken // Brownsville herald (Brownsville, Tex.). № 206. 1932. March 1. P. 6. URL loc.gov/resource/sn86063730/1932-03-01/ed-1/?sp=8&q=Finland&r=0.13,0.006,0.53,0.261,0 (дата звернення: 14.10. 2023).
6. Siaroff A. Democratic Breakdown and Democratic Stability: A Comparison of Interwar Estonia and Finland // Canadian Journal of Political Science. Ottawa : Canadian Political Science Association, № 32. 1999. 103–124.
7. Ковальов Д. Лапуаський Рух : злет і падіння фінського націонал-фашизму // Полілог: збірник наукових праць. Одеса : Видавництво Букаєв Є. В., 2017. С. 11–20.

КУРДСЬКА ПРОБЛЕМА У СУЧАСНИХ ВІДНОСИНАХ НА БЛИЗЬКОМУ СХОДІ

Марченко В. А.

Проблема національного визнання курдів та створення ними незалежної держави є одним з найгостріших питань у міжнародній політиці. Коли, після Першої світової війни, перестала існувати Османська імперія, території, на яких проживали курди, були розділені між іншими державами.

У сучасному світі сформувалася і діє нова система міжнародних відносин. Однак, війна у Сирії, референдум іракських курдів про незалежність від Іраку, зростання загальних національних настроїв серед курдів посилюють увагу дослідників до цієї етнічної спільноти. Без наукового дослідження і осмислення вказаної теми, не є можливим скласти повноцінне уявлення про динаміку та особливості політичних процесів на Близькому Сході.

Серед українських дослідників цієї теми виділяються О. Борділовська та В. Голуб. Окрім курдської проблеми, вчені висвітлили у своїх працях також політику щодо Курдистану інших близькосхідних країн, а саме Туреччини, Іраку, Сирії, Ірану. Суспільно-політичне становище курдських земель було досліджено М. Пашкевичем, В. Пашковим та В. Міщенко. Можливості для консолідації національного руху курдів аналізують Л. Ямпольська, С. Наджат. Незважаючи на актуальність цієї теми, деякі її аспекти все ще залишаються по за увагою. Так, у вітчизняній історіографії бракує комплексних досліджень курдського фактору у системі сучасних міжнародних відносин, визначення найбільш прийнятних можливих шляхів розв'язання конфлікту на Близькому Сході.

Ураховуючи зазначене, постають такі завдання: аналіз суспільно-політичного становища курдських територій, узагальнення наукового матеріалу щодо курдської проблеми на сучасному етапі та її актуалізація.

У ХХІ ст. Курдистан, як регіон, який населяє курдська етнічна спільнота, охоплює південно-східну Туреччину, північний Ірак, північну Сирію та північно-західний Іран. За своєю чисельністю курди є четвертою найбільшою групою у Західній Азії. У межах їх історичного ареалу, згідно даних за 2010 р., кількість населення становить 35 млн осіб [7, с. 174].

Основою курдського руху в Туреччині є РПК – Робітнича партія Курдистану. У 2004 році розпочинається нова хвиля збройних протистоянь між урядом Туреччини та представниками РПК [8, с.173]. Коли у 2013 р. до полону потрапляє лідер РПК Абдулла Оджалан, партія була змушена оголосити про припинення боротьби зі свого боку та готовності до подальших переговорів. Після обрання президентом Туреччини Р. Ердогана, на початку, його політика була направлена на поліпшення стосунків із нацменшинами. У тому числі, курдами [3]. Однак, таке перемир'я не мало довгострокових перспектив. Варто зазначити, що у період з 2013 по 2015 рр. влада Туреччини діяла доволі агресивно, завдаючи потужних ударів по курдським позиціям в Іраку [8].

У період з 2016 по 2019 рр. турецькими військами та збройними формуваннями сирійської опозиції було захоплено частину Курдистану у Сирії. Із жовтня 2019 року розпочалася «Мирна весна» - нова операція збройних сил Туреччини проти курдів у Північній Сирії. Турецька влада продемонструвала досить чітку позицію проти автономії сирійських курдів. Важливо зазначити, що Демократичний союз курдів Сирії оголошено терористичною організацією на рівні з Робітничою партією Курдистану [1, с. 339; 2, с.156]. Зважаючи на це, стає зрозумілим відсутність етнічного конфлікту у Туреччині. Оскільки таке протистояння у курдських регіонах - це боротьба між турецькою армією і терористами, усі громадяни, у тому числі курди, це підтримують [8].

Своє негативне ставлення турецький уряд продемонстрував і щодо курдської автономії в Іраку, оскільки через це виникла вірогідність поширення таких ідей не лише на іракській території. Однак, з початку ХХІ спостерігаємо, що така позиція почала поступово трансформуватися у співробітництво. Анкара вбачала у Курдистані своєрідну платформу для розширення впливу у близькосхідному регіоні. Перш за все, це було здійснено через економічну та енергетичну сфери, а саме видобуток нафти.

Криза між Багдадом та Ербілем розпочалась на фоні проведення референдуму про незалежність іракського Курдистану. Цей конфлікт активізувався у 2017 році і одразу збільшив свої масштаби. Такий розвиток подій викликав велике занепокоєння і в Анкарі. Оскільки питання стосувалося не лише Кіркуку та населених пунктів, що були підконтрольні курдам ще з 2014 р., а й «земель за межами регіону», Туреччина та Іран вдалися до блокування повітряного простору Іракського Курдистану одразу після референдуму. Зважаючи на те, що турецькою стороною було продовжено видобуток нафти за узгодженням з центральним урядом, Іран надав свою допомогу під час військової операції проти Курдистану в Іраку [5, с. 104].

Важливу роль у проблемі незалежності Курдистану безпосередньо мають його природні ресурси. Особливу цінність становлять нафтові родовища Кіркуку. А саме через можливість більш дешевого та зручного способу видобутку та транспортування. Також, родовища нафти використовуються в курдських районах у Туреччині, Іраку, Сирії, Ірану. В іракській частині були відкриті родовища уранових руд, а у турецькій розробляють родовища хромової руди. Отож, цілком логічним є небажання вищезгаданих держав втратити із незалежністю Курдистану доступ до ресурсів [5, с.103].

Що ж до ролі провідних держав Заходу, то вони певною мірою використовують курдську проблему як засіб політичного тиску. З міжнародних новин бачимо, що західні держави мають готовність підтримати визвольний рух курдів, однак в обмеженій формі.

Так, політика Сполучених Штатів Америки націлена на збереження власних політичних позицій у Курдистані. Навіть враховуючи той факт, що основну частину американських військ з Іраку було виведено. Однак, для США залишається важливим врегулювання конфлікту між Ербіллем і Багдадом, оскільки така стабільність дає можливість використовувати курдський чинник у власній зовнішній політиці на Близькому Сході [6;8].

Таким чином, можна зробити висновок, що в усіх регіонах етнічного Курдистану фіксується політична напруженість. Боротьба курдів на даний момент сфокусована на досягненні автономії для своїх етнічних регіонів. Однак, про загальні перспективи говорити не є доцільним, оскільки політичне становище у кожній з країн має свої особливості. Сприятливих умов для відновлення незалежного Курдистану в його етнічних межах наразі немає.

У подальших перспективах, не без залучення допомоги впливових союзників, можливо будуть створені політичні умови, за яких курди зможуть розраховувати на здобуття та визнання автономії для центрів своїх регіонів таких. Проте, аналізуючи становище курдів у Туреччині та Ірані, позитивне вирішення цього питання навряд чи є можливим. Оскільки для цього необхідно значно послабити вплив цих держав, змінивши їх політичні режими.

Література

1. Борділовська О.А. Моделі врегулювання курдської проблеми: досвід чотирьох близькосхідних країн. *Гілея: науковий вісник*. 2014. № 86. С. 397- 403.
2. Голуб В. Становище курдської меншини на території Туреччини, Іраку, Ірану та Сирії наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Міжнародні відносини». 2010. Вип. 2. С. 154 -163.
3. Курди і Туреччина: політика (не) повернення. URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/kurdy-i-turechchyna/30274493.html>
4. Курдська громада України закликає припинити турецьку військову операцію в Сирії URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2388099-kurdska-gromada-ukraini-zaklikae-pripiniti-turecku-vijskovu-operaciju-v-sirii.html>
5. Наджат С. Відносини між Іракським Курдистаном та Іраком у другому десятилітті ХХІ ст.: пошук оптимальної моделі співіснування. *Політичне життя*. 2018. № 4. С. 102–106.
6. Народ без держави: хто такі курди? Українська служба DW, 22 жовтня 2019. URL : <https://ua.korrespondent.net/world/4151879-narod-bez-derzhavy- khto-taki-kurdy-DW>
7. Пашкевич М. С., Пашков В.О, Міщенко В. С. Курдське питання на Близькому Сході у ХХІ ст. *Регіональні студії*, 2020. № 20. С. 173-178.
8. Проблеми курдів і нинішня війна в Іраку URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/902389.htm>
9. Ямпольська Л. М. Курдський національний рух і «проблема Кіркуку» в контексті державотворчих процесів Іраку новітнього періоду. *Гілея: науковий вісник*. 2019. № 8. С. 170–177.

ДЕРЖАВНА ІНФОРМАЦІЙНА ПОЛІТИКА, ПРОПАГАНДА ТА ЧАСИ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ

Паламарчук Ю.Д.

Інформаційна політика та інформаційна війна, ці два поняття завжди існують та доповнюють одне одного. Як українська інформаційна політика 1990-их та 2000-их вплинула на бренд держави? Як досвід минулого показав і помилки сучасної інформаційної політики часів повномасштабного вторгнення? Починаючи розгляд парадигми питання інформаційної політики часів повномасштабного вторгнення, слід сказати, що проблеми в

інформаційному просторі української держави не нові й сформовані вони були не за один рік. Проблеми в інформаційній політиці України існували майже завжди, особливо на початку незалежності нашої держави, тобто з 1991 року. Тому для точного розуміння питання проблем в інформаційній політиці часів повномасштабного вторгнення, давайте розглянемо ключові приклади подій, які ставили під питання український «бренд» як такий, протягом останніх тридцяти років незалежності.

Першим і одним із найгучніших прикладом може стати: так званий «касетний скандал» (так звані плівки Мельниченка), за часів президенства Кучми восени 2000 року. Як було вже загадано попередньо восени 2000 року опозиційний журналіст Георгій Гонгадзе був убитий через нібито його позицію у висвітленні правди щодо країни та президенства Леоніда Кучми. Тому в цьому вбивстві була обвинувачена верхівка нашої держави, зокрема тодішній другий президент Леонід Кучма. (спираючись на стенограму, де Леонід Кучма говорить наступні слова щодо опозиційного журналіста «А головне треба його, я кажу, на зразок, так Володя каже, треба щоб чеченці його вкрали і вивезли його в Чечню і викуп попросили.») [1]. Ця ситуація стала одним із перших великих скандалів, який похитнув нашу інформаційну політику як таку та викликав величезний резонанс серед країн Заходу та надав розголосу питанням «А чи справжня в Україні демократія?», «Чи наявна в Україні практика свободи слова?...». Тому, на початку 2000-их й аж до кінця президенства Леоніда Кучми, всі західні ЗМІ та особливо російські поширювали цю ситуацію як ніби прояв авторитарної та кримінально олігархічної політики Леоніда Кучми, де була заборона свободи слова «не для своїх журналістів», де будь-кого хто був нібито не вигідний політичній верхівці можуть легко прибрати [2]. Тому імідж нашої держави та брендинг української нації, від цієї ситуації вкрай постраждав.

Говорячи далі про формування української інформаційної політики та скандали, які її супроводжували, не слід й забувати про Польську Республіку, яка у 1990-их і особливо активно в 2000-их проводили пропагандистську кампанію про «злий» український народ, який нібито був проти поляків. У 2005 році частина скандалів були нівельовані політикою примирення третього президента України Віктора Ющенка. (у 2016 році перший президент Леонід Кравчук спільно з третім президентом Віктором Ющенком виступили за примирення з польським народом та сказали наступне: «Болем і для України, і для Польщі залишається трагедія Волині та польсько-українського конфлікту в роки Другої світової війни, в прірві якого були знищені тисячі невинних братів і сестер. Убивство невинних людей не має виправдання. Просимо вибачення за скоєні злочини і образи - це наш головний мотив. Просимо вибачення і такою самою мірою прощаємо злочини і несправедливості, скоєні проти нас - це єдина духовна формула, яка повинна бути мотивом кожного українського і польського серця, яке хоче миру і злагоди»). [3] Але з 2009 року, Польща пішла шляхом так званого «активного антагонізму» з питання зображення українців як катівників та вбивць за часів подій Волинської різни. Із 2015 року сталося так зване «полегшення» стосунків між Республіками Польща та Україна, внаслідок політики примирення п'ятого президентка України Петра Порошенка (було визнано вину українців у Волинській різни, що визвало шквали обурення серед українського населення) [4]. У 2018 році вийшов закон про кримінальну відповідальність «злочинів українських націоналістів», щодо тих хто не визнавав факту геноциду українських націоналістів проти поляків у волинській різанині [5]. Говорячи про ситуацію вже сучасності, тобто 2023 року правляча партія така як «ПіС Правда і Справедливість», знову почала висвітлювати українців як шкідливих для польського народу, додаючи наступні явно проросійські постулати такі як «...навіщо підтримувати Україну та українців». (схожа ситуація зараз спостерігається і в США, де представники республіканської партії, апелюючи до популярного постулату «грошей платників податків», ниють чому США має надавати допомогу Україні, а не вирішувати внутрішньо політичні проблеми американського суспільства). Тому внаслідок розгляду доволі нелегких україно-польських відносин, можна побачити, що українська

інформаційна політика страждала і продовжує страждати від не вирішених зовнішньополітичних проблем, як наслідок потрапляючи під вплив інформаційних стратегій інших держав, що унеможливило успішне формування української інформаційної політики.

Говорячи про сучасну інформаційну політику часів повномасштабного вторгнення, потрібно розібратися з наступним питанням- «Як методи чорного піару не допомагають вирішити питання війни, а лише погіршують ситуацію України на інформаційній арені?» Тому використання так званої «чорної пропаганди» (тобто спекулювання на жахливих та трагічних сюжетах війни, з висвітленням ворогів, у нашому випадку Російської Федерації, як вбивць), стало однією із головних проблем сучасної інформаційної політики. З одного боку, це непоганий стратегічний хід для того щоб «демонізувати» супротивника і зробити бажаний результат нації-жертви; але цей підхід не є дуже добрим шляхом для реалізації інформаційної стратегії держави, оскільки даний підхід можна охарактеризувати як короткочасний, тобто він існує та працює на принципі тут і зараз. Тобто при ситуації різких змін «методичок провладної пропагандистської кампанії», може статися інформаційний колапс всередині держави та викликати хаос (прикладом є ситуація зі звільненням уже радником офісу президента Володимира Зеленського, Олексія Арестовича, коли вище згаданий «радник», який і працював на російську пропаганду так і різко критикував не тільки керівництво України а й ЗСУ. Тому коли його раптово звільнили на фоні трагічних подій у Дніпрі, стався так званий «інформаційний колапс» коли частина ЗМІ різко змінивши «методичку» почали негативно висвітлювати найбільш розпіарену особу України, але звісно є й інші ЗМІ й далі продовжували і продовжують виставляти Арестовича як медійного експерта якого потрібно слухати).

Підводячи підсумки слід сказати, пропаганда, інформаційна політика та інформаційна війна- три парадигми, які мають особливий вплив на як і внутрішню так і зовнішню політики. Досвід 1990-их та 2000-их, показав, що навіть із величезними ідеологічними скандалами, українська інформаційна політика формувалася. Щодо до досвіду часів повномасштабного вторгнення, слід сказати, що досвід цього короткого періоду часу з 2022 року, показав, що як і уряд президента Зеленського так і пропагандистський корпус сучасної України були не готові до проблем з якими вони зіткнулися.

Література

1. Стенограма аудіозапису, який був отриманий О. Морозом від офіцера СБУ, Pravda, Вівторок, 28 листопада 2000, URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2000/11/28/2981375/>
2. «Касетний скандал»: геополітичний і національний виміри, detector.media, 4 Вересня 2011, URL: <https://detector.media/withoutsection/article/65477/2011-09-04-kasetnyy-skandal-geopolitychnyy-i-natsionalnyy-vymiry/>
3. Кравчук, Ющенко, голови УПЦ КП і УГКЦ попросили вибачення в поляків за Волинську трагедію, lb.ua, 3 червня 2016, URL: https://lb.ua/news/2016/06/03/336792_kravchuk_yushchenko_glavi_upts_kp_ugkts.html
4. Порошенко – полякам: «Вибачаємо і просимо вибачення», zaxid.net, 17 грудня 2014, URL: https://zaxid.net/poroshenko__polyakam_vibachayemo_i_prosimo_vibachennya_n1334164
5. Українсько-польський конфлікт довкола поховань упівців, radiosvoboda.org, 14 січня 2009, URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/1369849.html>

ІНОЗЕМНЕ ПІДПРИЄМНИЦТВО В УКРАЇНСЬКОМУ ПРИАЗОВ'І (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.)

Новікова С.В.

В умовах сьогодення, коли триває повномасштабна російської агресії проти України, в умовах не менш важкої інформаційної війни та постійного спотворення або й повного заперечення державою-агресором української історії, особливо важливою і нагальною для нашої держави та суспільства є потреба у відновленні історичної правди, в популяризації звільненої від імперських міфів української історії.

Одним з таких небезпечних міфів, який почав поширюватися російською пропагандою майже з перших років після здобуття Україною незалежності, є міф про те, що українська промисловість та інші галузі економіки створені лише завдяки політиці спочатку царської, а потім – совєцької імперії, завдяки імперським ресурсам та інвестиціям, що без них української економіки не існувало б. Особливо наполегливо ці тези вживаються щодо історії економічного розвитку тимчасово окупованих територій. Таке викривлення історії цих регіонів є важливим для російського окупаційного режиму для доведення свого беззаперечного права на загарбані території а також для насадження у суспільстві думки про те, що Україна не має на ці території жодного права, оскільки, мовляв, нічого і ніколи у них не вкладала. Саме цьому висвітленню діяльності іноземного підприємництва та його провідної ролі в багатьох сферах економічного життя українського Приазов'я у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. і є завданням цієї наукової розвідки.

Від часу загарбання Російською імперією земель Північного Приазов'я і до епохи реформ 60 – 70-х рр. ХІХ ст. промислове підприємництво в регіоні розвивалося доволі повільно, переважало дрібне, фактично мануфактурне виробництво, фабрики та заводи були нечисленними і спеціалізувалися здебільшого на переробці сільськогосподарської сировини. Іноземні підприємці брали активну участь здебільшого лише у експортній торгівлі і вивезенні за кордон сільськогосподарської продукції та сировини через портові міста краю – Маріуполь, Бердянськ і Таганрог.

У другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. українське Приазов'я стало ще більш привабливим для іноземних підприємців через посилення промислового освоєння південних губерній, особливо Катеринославської, де почався бум у гірничий та металургійний галузях. Ці процеси суттєво вплинули на будівництво залізничних шляхів та розвиток транспортної інфраструктури, на урбанізаційні процеси в регіоні. Головною причиною цих масштабних перетворень стало відкриття покладів вугілля, залізної руди та інших корисних копалин у Криворізькому рудному районі та Донецькому вугільному басейні. Саме через цей бурхливий промисловий розвиток сучасники називали регіон « новою Америкою ».

Слід зазначити, що місцеві підприємці протягом досліджуваного періоду залишалися слабкими і не могли конкурувати з іноземцями. Така ситуація впродовж всього ХІХ ст. була наслідком концентрації в руках держави фінансових потоків і прибуткових видів діяльності; надмірної централізації та бюрократизації господарського життя. Ситуацію ускладнювали також залежність формування великих капіталів від держави; фактична відсутність впорядкованого нормативно-правового супроводу підприємницької діяльності; переважання персоніфікованих форм угод; протекція держави саме іноземним підприємцям. Така політика призвела до ситуації, коли в окремих сферах економіки іноземні фірми стали монополістами.

Так, наприклад, у сфері телеграфного та телефонного зв'язку як в регіоні, так і на державному рівні беззаперечними монополістами були фірми «Siemens & Halske», «Bell Telephone Company» та «Ericsson». Значною мірою саме завдяки їм швидкими темпами

відбувалося будівництво розгалуженої мережі спочатку телеграфних, а потім телефонних ліній.

У другій половині XIX ст. посилений інтерес до української економіки почали виявляти бельгійські, французькі, британські та американські підприємці. Навесні 1896 р. в американському місті Сіетл Нікополь-Маріупольське гірниче та металургійне акціонерне товариство, створене за ініціативою німецьких та американських підприємців, повністю викупило трубний завод, який помістили на пароплави і в жовтні того ж року доставили в морський порт міста Маріуполь. Завод отримав неофіційну назву «Нікополь». Підприємство було спроектовано і побудовано як завод з повним металургійним циклом (доменне, сталеплавильне, листопрокатне і трубне виробництво). Як за проектним рішенням, так і за втіленням підприємство було одним із найкращих у Російській імперії.

У 1893 р. французи створили Донецьке товариство залізничного та сталеливарного виробництва та розпочали будівництво Торецького сталеливарного та механічного заводу, яке завершили 1898 р. Бельгійське товариство «Провіданс» та його філія – акціонерне товариство «Руський провіданс» у 1898 р. стали засновниками іншого великого металургійного підприємства Маріуполя. У 1899 р. на базі бельгійського капіталу та працюючого з 1876 р. чавуноливарного заводу у місті Бердянськ. почало діяти торгово-промислове акціонерне товариство, «Джон Грієвз і К^о» – одне з найбільших у Російській імперії з виробництва сільсько-господарських знарядь та машин. У 80-х рр XIX ст. заводи сільгоспмашин відкрили у Бердянську німецькі підприємці Шредер і Матіас

Лева частка підприємств важкої промисловості Південно-Східної України, особливо – Катеринославської губернії, належала саме бельгійським промисловцям, які брали активну участь у розробці корисних копалин Донецького кам'яновугільного басейну. Цю територію, яка мала пряме залізничне сполучення з Брюсселем, бельгійці називали своєю десятою провінцією. 17 металургійних заводів у регіоні були збудовані за проектами, розробленими у Бельгії, і за участю бельгійських інженерів.

Бельгійські промисловці також сприяли розвитку трамвайного сполучення в українських містах. Саме завдяки їм у 1880 р. було збудовано одну з перших в Україні трамвайних ліній – в Одесі. З Бельгійським акціонерним товариством було укладено 1879 р. договір (доволі кабальний для міста), завдяки якому це акціонерне товариство отримало монополію на кінний трамвай в Одесі, та різноманітні пільги, землі і багато інших преференцій. Наприкінці XIX – на початку XX ст. питання про відкриття трамвайного сполучення для з'єднання міста з заводськими поселеннями «Нікополя» та «Руського Провідансу» обговорювалося і у Маріуполі. Один з проектів розробляли знову бельгійські концесіонери, але через бюрократичну тяганину він так і не був реалізований.

Бельгійські та німецькі заводи в регіоні також випускали будівельні матеріали, хімію для промисловості та побутових потреб, скляні та керамічні вироби, продукти харчування та напої.

Іноземні підприємці будували не лише заводи, а й залізничні шляхи та інфраструктуру заводських поселень: лікарні, школи, православні та католицькі церкви, театри та кінотеатри. Завдяки попиту на великих промислових підприємствах Маріуполя на кваліфіковані кадри у місті з початку XX ст. розвивалася технічна освіта. Індустріальний бум у Катеринославській губернії сприяв тому, що заробітна плата була у 2 – 3 рази вищою, ніж у всіх інших губерніях., але, разом з тим, у гірничій та металургійній галузях також масово використовувалася низькооплачувана праця некваліфікованих робітників.

Таким чином, іноземний підприємницький капітал, в першу чергу бельгійський і французький, відіграв провідну роль у становленні, формуванні та розвитку унікального промислового комплексу Південно-Східної України та її складової частини – Північного Приазов'я. Головними сферами їх діяльності стали гірнича, металургійна та машинобудівна промисловість, а також міський і залізничний транспорт. Імперський уряд протягом другої половини XVIII – першої половини XIX ст. проводив несприятливу для українського

підприємництва політику, обмежуючи його доступ до регіону, віддаючи перевагу іноземцям та іноземним колоністам в їх освоєнні. Ця політика тривала і у другій половині XIX – на початку XX ст. Вона мала як певні позитивні, так і негативні результати. До позитивних можна віднести стрімке зростання міст українського Південного Сходу в цілому і Приазов'я зокрема, їх перетворення на важливі індустріальні та торгові центри держави, їх залучення до світового ринку. До негативних – слабкість представників місцевого підприємництва, перетворення цих земель на напівколонії, де індустріальна гонитва була спрямована головним чином на швидку поживу іноземців.

Література

1. Горін Н.О. Адаптаційна модель модернізації економіки: вітчизняний досвід. Економічний і соціальний розвиток України в XXI ст.: Національна ідентичність та тенденції глобалізації. Тернопіль, 2010. С. 272–273.
2. Лисенко О.В. Роль іноземних інвестицій у розвитку українського суспільства на початку XX ст. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст. Зб. наук. пр.*, 2011, вип. 19. С.161-193.
3. Новікова С.В. Розвиток міської інфраструктури Маріуполя (XIX – початок XX ст.). Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія. Маріуполь. 2018. Вип.21. С.69-78
4. Новікова С.В. Розвиток професійно-технічної освіти в Маріупольському повіті (остання третина XIX–початок XX ст.). Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія: Збірник наукових праць. Маріуполь. 2015. Вип. 12. С.71-80.
5. Памятная книга и адрес-календарь Екатеринославской губернии на 1900. Екатеринослав : Изд-во губернского статистического комитета, 1900. 242 с.
6. Фабрики, заводы и рудники. Справочная книга Екатеринославской губернии на 1903 г. / изд. Н.И. Гаврилов. Екатеринослав : Товарищество «Печатня С.П. Яковлева», 1903. 404 с.
7. Чернікова Н. Осередки сільськогосподарського машинобудування на півдні України (1860-ті рр. – 1914 р.). *Літопис Волині. Всеукраїнський науковий часопис*. Чис. 24. 2021. С.132-142.
8. Швайка І.О. Внесок німецьких колоністів в історію розвитку Українського сільськогосподарського машинобудування (середина XIX – початок XX століття). Вісник Маріупольського державного університету. Серія історія та політологія. 2016. Вип. 16. С. 155–160.
9. Siemens in Russia. Siemens Global Website. Доступно: <https://www.siemens.com/global/en/company/about/history/stories/siemens-russia.html>

**ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ У БЛОКАДНОМУ МАРІУПОЛІ ЗА СПОГАДАМИ УЧНІВ
МАРІУПОЛЬСЬКОГО ЛІЦЕЮ МІСТА КИЄВА****ПЕРЕДМОВА**

За підрахунками істориків сучасна російсько-українська війна – це одна з понад 20-ти війн Москви проти України з метою знищення самостійності нашої держави та самобутності українського народу. Циклічність повторення цих війн зумовлена багатьма об'єктивними та суб'єктивними факторами, оскільки навіть після здобуття Україною незалежності в 1991 р. у нас плекались ніби то «братерські відносини» між Україною та РФ. Російська агресія в 2014 р. створила передумови для позбавлення ілюзій та постколоніального синдрому по відношенню до сусідньої держави, а з огляду на події 24 лютого 2022 р. цей процес набув незворотності.

Повномасштабна агресія Росії проти України має лише одну мету – знищення української державності та ідентичності українського народу, а все решта – позаблоковий статус, неприєднання до західних інституцій, «захист прав російськомовних», лише прикриття справжніх намірів. Методи ведення війни офіційною Москвою свідчать про геноцид проти українців. Це відчули на собі мешканці українського міста Маріуполь. Тут російські війська штучно створили умови, які мали на меті максимальне знищення населення, позбавивши містян світла, води, тепла та їжі.

Блокада Маріуполя – трагічна сторінка в історії сучасної російсько-української війни. Його долю можна порівняти з долею колишнього міста Ленінград, яке в роки Другої Світової війни також було взяте в блокаду, а жителі міста масово гинули від відсутності можливості реалізації базових потреб. Збирання свідчень пережитого досвіду маріупольців є складним, але надзвичайно важливим і актуальним завданням задля збереження історичної пам'яті для майбутнього покоління, щоб не повторювати циклічність української історії, а також для збирання доказової бази свідчень воєнних злочинів російського військово-політичного керівництва.

Саме таку мету перед собою ставила учениця Комунального ліцею «Маріупольський ліцей міста Києва» Мацегора Софія. Вона сама пережила трагічний досвід блокади міста і тому ця праця носить для неї не лише науковий характер, а й особистий, що робить її роботу ще більш цінною. У рамках дослідження Малої академії наук України вона провела польові дослідження, взявши 14 інтерв'ю у ліцеїстів Маріупольського ліцею. Тому декілька з цих особистих історій представлені тут у збірнику для стимулювання подальших досліджень та поширення правди про блокадний Маріуполь.

Віталій Бенчук – доктор філософії, вчитель історії комунального ліцею «Маріупольський ліцей міста Києва»

Мацегора Софія

учениця комунального ліцею «Маріупольський ліцей міста Києва»

e-mail: sofia.matsegora@marm.ukr.education

Повномасштабне вторгнення РФ в Україну 24 лютого 2022 р. мало на меті знищення української державності та ідентичності. Досягнення цієї мети супроводжувалося величезною кількістю порушеннями міжнародного гуманітарного права, які деякі експерти та юристи кваліфікують як геноцид проти українського народу. Одним із перших хто відчув

на собі «братську любов» росіян – це Маріуполь. Це місто стало символом українського спротиву й одночасно місцем найбільш кричущих військових злочинів, з чисельними жертвами серед цивільного населення, які сягають десятки тисяч людей. Збереження та поширення свідчень тих подій вкрай важливе завдання не лише з точки зору збереження їх для історії, а й для майбутнього притягнення до юридичної відповідальності російських злочинців та їх військово-політичного керівництва. Тому мета роботи – доповнення свідченнями очевидців джерельної бази про російські воєнні злочини в Україні.

Інтерв'ю з ученицею Маріупольського міського ліцею Марією Філіпченко, 23 група

С.М. Чи було у Вас відчуття, що почнеться повномасштабне вторгнення?

М.Ф. Взагалі, ні. Перед усіма подіями було просто якесь нагнітаюче становище. Але загалом якогось такого якогось відчуття прямо от взагалі не було. Ми там перед...я ж можу неформально це розповідати, так?

С.М. Так, звісно.

М.Ф. Взагалі перед тим, як це все почалося, там день-два, ми з однокласниками говорили про те, що були чутні вибухи, всяке таке. Але в мене якраз перед вторгненням все почало налагоджуватись, і я не думала, що все так обернеться.

С.М. А саме Ваша сім'я готувалася до можливої війни?

М.Ф. Ні. Ми всі керувалися якимось принципом: та ні, такого ніколи в житті не буде. Взагалі ми з Маріуполя, ми вже все це бачили, зводило до жарту.

С.М. У Вас були запаси їжі?

М.Ф. Ну, взагалі вони були, але це були – консервація, огірки, ще щось. Ну щось було в холодильнику. Але консервація нам взагалі не знадобилася, якщо чесно.

С.М. А де саме Ви взагалі перебували, коли почалося повномасштабне вторгнення?

М.Ф. Де саме в плані міста, чи в плані: у домі, у квартирі?

С.М. Ну, і те, і те, в принципі.

М.Ф. Сама я не з Маріуполя. Я кожен день їздила до школи в Маріуполь, усе моє життя крутилося навколо Маріуполя, але я жила у селі Бердянське Маріупольського району. Це перше селище підконтрольне Україні, після Широкине, бо воно, здається, було у сірій зоні доволі довго, і взагалі, воно пустує, ось. І воно і знаходилося поряд, і якби, коли все починалося, все спочатку йшло до нас, а потім вже до Маріуполя.

І де ми перебували...ми перебували вдома, у нас свій дім. І буквально з перших же днів ми перебралися у підвал.

С.М. А взагалі, в 14-ому році Ви ж вже теж мали досвід воєнних дій, так?

М.Ф. Так. Так він був, але я, на жаль, його не дуже сильно пам'ятаю, оскільки мені....Ну якщо мені зараз 14, майже 15, то там мені було 4 – майже 5, ось так якимось, ну приблизно. Я нічого не пам'ятаю, але по розповідях мами, бо мене тримали, звісно ж, у підвалі, мене б

ніхто нікуди не відпустив. По розповідям мами, там і танки під вікнами були, і загалом я пам'ятаю, що був постійно дим у полях. Були осколки в вікнах. І деякі вікна пробивало так, що осколок міг лишитися між двома шарами скла.

С.М. Ого, звучить дуже жахливо. А з ким Ви перебували на початку повномасштабного вторгнення?

М.Ф. На початку повномасштабного вторгнення я була з мамою, бабусею і татом.

С.М. Зрозуміло, а як Ви зустріли саме перший день війни?

М.Ф. Ну, мені треба було їхати в школу, а встала я доволі таки рано, звісно там не о 5, не о 4 ранку, а десь там о 6-7. Тобто, я пропустила сам початок. Але ввечері перед школою, я пам'ятаю, що чула віддалені вибухи. Взагалі, це було доволі повсякденно. Всі ці роки іноді таке бувало, що ти сидиш, і десь вдалині чуєш там мінометні залпи, щось таке. А тут було достатньо таки чутно. Я прокидаюся зранку і приходжу до мами, бо щось якось таке дивне відчуття якимось. І мама каже: «Ти сьогодні в школу не їдеш». Я кажу: «Чого так?». Мама каже: ну так-то сталося, вторгнення, усяке таке. Ми потім подивилися у вікно, і з мого вікна кімнати...навпроти нього є такий як пагорб. І на цьому пагорбі було вигоріла чорна пляма, бо туди щось прилетіло вночі і горіло.

С.М. Звучить моторошно. А як Ви взагалі почувались? Ви розуміли всю серйозність ситуації?

М.Ф. Я, насправді, не розуміла, бо тоді в мене якось і новин не було, і взагалі це був ранок ще, нічого такого екстреного не відбувалося. Але, я пам'ятаю, що потім ми поснідали, і було вже набагато чутніше різні постріли, вони вже були все ближче й ближче. А на наступний день у мене був день народження, і постріли були прямо дуже сильними, що все тряслося.

С.М. А у Вас же був щоденник з блокадного Маріуполя, чому Ви почали його вести взагалі?

М.Ф. Взагалі мотивація була така, що я розуміла, що росіяни, вони просто жахливі люди. Але з іншого, у мене була надія, що якщо щось з нами станеться, то, можливо, якийсь добрий там росіянин прийде, забере. Або якісь наші знайомі передадуть якісь записки, що ось що з нами було, щоб люди типу знали. Бо поряд з нами не жило ніяких ні родичів, ні знайомих, ні друзів, просто якісь випадкові сусіди. Ми з ними не були достатньо близькими, ось. Просто була надія, що колись це хтось знайде і дізнається нашу історію, якщо ми не зможемо покинути дім.

С.М. Я зрозуміла. А взагалі обстріли з першого дня були дуже сильними?

М.Ф. Вони були з першого дня, але вони ставали все гучніше й гучніше, пік обстрілів був десь напевно, 25 [лютого- С.М.] і початок ранку 26. Потім, 26 [лютого - С.М.], десь о 11, десь вже був день, коли почали літати літаки і якраз- таки, авіабомба впала біля дому. І після цього ми єдине, що чули – це гвинтокрили, які летять до Маріуполя, літаки, які летять до Маріуполя, до сусідніх. Але от якихось перестрілок було вже несильно чутно.

С.М. А коли Ви взагалі спустилися в укриття? Якого числа?

М.Ф. З 1 ж дня.

С.М. А як Ви готували їжу? І чи була у Вас можливість підтримувати якусь гігієну?

М.Ф. Їжею займалася бабуся. У нас, на щастя, була газова плита. І загалом ми не дуже хотіли їсти. Типу, увесь цей час, що ми їли – це бабуся якимось чином кип'ятили чайники, які всі в нас були електричні. Яюсь вона кип'ятила воду і ми пили чай. Бо просто їсти взагалі ніхто ходив. Але вже все, холодильники течуть, їжа починає по-тихеньку псуватися. І ми в якийсь день вирішили, що нам треба поїсти нормальне щось. Бабуся яюсь на газу, дуже економно, приготувала курицю, так. Але після цього, ну єдине, що ми там їли - яєсь печиво, яке було і чай.

Стосовно гігієни, ну. Її підтримувати взагалі було дуже тяжко. Я дуже люблю чистоту, охайність, всяке таке. У той момент я зрозуміла, що добре-добре, треба потерпіти. Але я намагалася не чіпати щось зайве або витирати руки, якщо що. Стосовно гігієни...ну, не помитися, бо води немає, з туалетом та ж проблема: ніяк не злити воду.

С.М. Ще питання, а звідки Ви брали питну воду? У Вас було достатньо запасів, чи Ви брали її з якогось джерела?

М.Ф. Ні, у нас були запаси, бо, ну якби, ми ж не живемо в самому місті. Тому ми звикли, що ми закупаємося, якщо закупаємося, то типу сильно закупаємося, щоб через день не їздити в магазин. У нас були запаси води питної, багато баклажок. У нас були запаси і дощової, бо бабуся там могла зібрати дощову воду: квіти полити, якісь там грядочки, ще щось.

С.М. Добре, я зрозуміла тоді. А коли ситуація стала зовсім критичною?

М.Ф. Ну...самий-самий пік, не знаю, напевно було декілька подій, прямо значущих. Перша – це коли от сама авіабомба впала. Просто в нас винесло всі вікна, двері погнулася, при тому, що вона доволі тяжка, товста, вона зігнулася. Всі вікна повипадали: деякі з рамою, деякі просто скло, деякі там рама ще висить, але тримається на соплях, якщо чесно.

У мене у кімнаті, наприклад, стеля частково впала. Ну як впала...я ось в матеріалах не дуже розуміюся, але так сталося, що в ній від вибуху впала люстра, і вона висіла на проводах. І також від цього вибуху, поряд з нею йшли різні тріщини, і вони збільшувалися, і якісь частини стелі, вони звисали, тобто, були сильні отвори у них.

І ще друга важлива річ-це 1 березня ...батьки...Ось ми з бабусею, вони нас залишали у підвалі. А самі ходили всюди, робили, заклеювали вікна, бо було жах просто, як холодно, щоб ми просто там не змерзли, хоч яюсь. Вони виходили і бачили, що ці росіяни, бананові республіканти так званої ДНР, крадуть автівки, вриваються до людей у домівки, крадуть щось. І вони так подумали, побігли до нас, і ми прийняли рішення, що типу, треба втікати. Бо або вони нас, або ми звідси втікаємо хоч яюсь вже. І ми почали збиратися.

С.М. А от в мене питання з приводу саме авіабомби. А де Ви перебували, і як це взагалі...Які були відчуття, як Ви себе почували в цей момент, як впала авіабомба?

М.Ф. Я була у підвалі єдина, тато був на кухні, бабуся у вітальні, а мама вийшла на вулицю. Мама вийшла на вулицю, і вона чула свист, її збило з ніг, від того, коли прилетіло. І вона була дуже перелякана, вона думала, що це прилетіло в дім. Тато в той час сидів на кухні, якраз дивився у вікно, в дім сусіда, в який прилетіло. Він встиг крикнути бабусі, типу, прикрийтеся. Бабуся не зрозуміла, і вона якраз сиділа біля вікна, і скло прямо падало на неї. Тато відразу побіг до мами, він кричав, він питав, де вона. Бо вони обидва дуже злякалися один за одного. У цей час я була у підвалі. Я займалася своїми речами, я якраз малювала у цьому щоденнику. І тут я бачу, як вимикається світло, я чую звук, ніби як падає цегла, і я

просто зрозуміла, що моя реакція на шок та страх – це те, що я завмираю. Я завмерла, я сиділа мовчки пару секунд, напевно, навіть хвилини дві. Я чула, що там тато щось кричить на вулиці, я думала: «Блін, цікаво, це в дім чи повз? Що взагалі сталося?». Але я сиділа і просто не рухалася.

С.М. Це було дуже моторошно....А в яку дату саме Ви наважились на виїзд?

М.Ф. 1 березня.

С.М. А розкажете тоді подробиці свого виїзду? Як, куди, коли Ви виїжджали?

М.Ф. Ну, ось, так сталося, що батьки побачили, як крадуть речі. Вони зрозуміли, що все, дороги назад немає. Ми вирішили, що треба швидко все пакувати. Першим же ділом в нас в підвалі лежали, наприклад, всі документи, всі якісь цінні речі, типу там телефонів. Ми взагалі їх не вмикали, ми берегли заряд. Далі ми побігли догори, тобто з підвалу на поверх і збирали речі. Мама кинула мені чемодан, сказала: «Збирай свої речі». І вони паралельно з татом збирали свої, бабуся якісь свої. Я, до речі, дуже не знаю... мене дуже смішить це. Бо першим ділом я, коли добралася до того, щоб пакувати речі, я першим же ділом хапала дипломи з різних конкурсів, ініціатив, де була. А потім я схопила якусь пам'ятну річ, а далі вже кидала якийсь там одяг, ще щось. І взагалі, я не розуміла, який мені одяг брати, бо якби літній і не візьмеш, я не знала що буде далі, тому одразу брала все тепле. А на літній якби дуже сильно плюнула, бо... ну навіщо? Зараз зима, холодно, ну навіщо?

Батьки дуже швидко зібралися. Вони були у шоці, ми всі були у шоці. І паралельно літали різні літаки, і це було тяжко. Вони назбирали якісь абсолютно корисні-некорисні речі. Коли ми вже виїхали з Маріуполя, і батьки сортували речі, моя мама дуже сильно дивувалася, чому вона там взяла якісь підбори і сукню, а не фен, наприклад. Тобто, прямо взагалі шок, ніякої раціональності в діях, гребли просто все, що ми могли, і пакували у машину, як могли.

С.М. А куди саме Ви виїжджали?

М.Ф. Ми їхали в Маріуполь, потім з Маріуполя ми виїхали і їхали до Покровська. З Покровська ми приїхали до селища знайомого. Ми там переночували, поїхали у Дніпро. Кілька місяців побули у Дніпрі і поїхали влітку до Польщі.

С.М. А розкажете ще якісь подробиці свого виїзду? Саме того, як Ви їхали. Там були якісь обстріли чи щось таке?

М.Ф. Було таке, коли ми їхали до Покровська. Ми побачили, що горіли склади, куди щось прилетіло, і ми звернули.

Загалом, ще з цікавого... Ну, загалом, я завжди описувала ці події, і у всіх інтерв'ю там є. Щоб такого ще згадати... Це було дуже психологічно важко.

До речі, коли це все сталося, тобто прилетіла авіабомба, я намагалася написати своїм однокласникам через смс повідомлення, що зі мною все добре, немає зв'язку. І деякі з них не поприходили досі. Коли я заходжу у повідомлення там побачити від Київстару, а-ля якусь нову пропозицію, я прогортаю трошки вниз, бачу, як писала комусь з дівчат, що зі мною все норм, я жива, але такі-то от халепи, просто передай іншим, що все добре.

І коли ми виїжджали, ще в Маріуполі був зв'язок, мені почали приходити різні повідомлення там, що писали у групі, у чаті. Я бачила, що там мій найкращий друг мені писав, він просто був не в Маріуполі тоді, він вже переїхав до Києва, він мені писав, типу:

«Все добре?», він перевіряв DeepState, бачив, що на DeepState там вже в нас окуповано, і він дуже панічно питав, чи все добре, чи є у нас зв'язок. Але, звісно, не було нічого у нас.

С.М. Я зрозуміла, а Ви бачили українських військових? Взагалі, як вони до Вас ставились?

М.Ф. Вони дуже добре до нас ставились, ми коли виїжджали, у селі були наші військові ще, один-два, здається. Вони казали, не їдьте, ми сказали, ну вас, ми поїдемо, ми спробуємо. Далі, вже у місті, нас на початку зустрів один військовий, біля Поживанівської церкви. Він дуже злякався, що хтось заїхав, він думав, що це росіяни, він наставив на нас автомат. Але тато махав йому, ні, не треба. Він заспокоївся, він зупинив нас, вибачився, пропустив. Ми поїхали далі. Потім на пост мосту, біля заводу «Азовсталь», нас зупинили поліцейські. Вони казали, що, типу: «Ми вам дамо їжу, ліки, ми вам все дамо, дамо де жити, тільки залишайтеся. Там русня, не їдьте». Всі плакали, всі казали: «Ні, ми поїдемо, ми спробуємо», вони сказали: «Добре». Вони дуже не хотіли, але вони обіцяли там просто все. Ми поїхали, ми їхали по місту, ще інколи бачили якихось військових, але це вже вечоріло, і десь, коли вже було темно, ми на виїзді з Маріуполя, біля ПортСіті [Найбільший ТЦ Маріуполя, який знаходився на західній околиці міста - С.М.], і «Метро» ми зустріли останніх українських військових у Маріуполі. Військовий зупинив нас, вони поговорили з татом дуже душевно і швидко, і ми поїхали далі. А далі русня.

С.М. От якраз наступне питання, як ставилися до Вас російські військові і війська колаборантів?

М.Ф. Ой, це був жах. Коли ми під'їжджали до Маріуполя, вже їхали по окупованих теренах, це до того, як ми виїхали ввечері, ми заїхали на блокпост, який колись був українським, але його зайняли росіяни. Вони зупинили нас, вони нас вивели і вони придивлялися до нас. Тато їм казав, типу: «У мене дитина, дружина, ось теща, ми хочемо поїхати у Маріуполь, ми до знайомих. Пустіть нас, ми далі нікуди не поїдемо». У них був якийсь чи то командир, я не дуже розбираюся у званнях, він погодився. Мене ще трохи перелякало це, ми значить з татом їхали разом в одному авто, а мама з бабусею в іншому. Коли ми виходили з татом із авто, тато показував йому там паспорт, що типу всяке-таке, бо він попросив. І я не могла дивитися їм в очі, але тато попросив мене подивитися на них, і я досі трохи смутно пам'ятаю риси обличчя цього генерала. Але мені було дуже страшно, я подивилася на нього пару секунд, він на мене, і я більше не змогла. Далі він сказав: «Добре, ладно, я вас пущу». Він почав кричати цим військовим, що ось: «Падніміте шлагбаум». Але вони бігли, носилися, вони не знали, що робити. Вони були просто буквально чмоні.

Ладно, вони нас пропустили. Далі ми виїжджали з міста, це був уже вечір, і коли ми виїжджали, горіла техніка, напевно, російська. До речі, ми у цьому впевнені. Вони кричали: «Вимкніть фари». У нас якраз зламалося колесо, і тато лагодив. Не дуже хотілося виходити з авто, по-перше, але довелося. Оскільки я була весь час із татом, у більшості, я розповідаю так, але з нами також була мама і бабуся, просто в іншому авто. Вони просили у тата цигарки, воду, заспокійливі. У тата була просто куча пачок цигарок, але він беріг їх в трошки такому секретному місці в машині, і він мене завчасно попередив, типу, розірви пачку цигарок, щоб там було по одній пачці, щоб коли я їм давав, вони не бачили цілий брикет, а бачили тільки одну [пачку - С.М.] і відставали. Він дав їм одну пачку цигарок, вони відстали, [ми - С.М.] сказали: «Води немає, їжі немає, таблеток також». Вони просили просто про все, вони голі, босі, чмоні просто.

Спілкувалися з так званим днровцем, який розповідав мої мамі, що «ми сиділи в підвалах у дитинстві, прийшла ваша черга страждати», «і взагалі, чого ви їдете туди, у сторону Покровська? Їдьте в Макіївку, Донецьк, які дамбілі 8 лет», «ці хохли взагалі тварі». Ми взагалі намагалися не реагувати на ці слова, типу «хохли», всяке таке, але мама йому

сказала, що ми взагалі то теж сиділи у підвалах. Він був дуже не задоволений цим, але аргументував все: «Зато у нас уголь дешовий».

А далі ми від них втекли, бо замінили шину, і на цьому російські військові закінчилися.

С.М. Це дуже якось трагічне виходить. Але що Ви відчули після того, як покинули зону бойових дій?

М.Ф. Ми відчули себе просто божественно. Але, напевно, ми це відчули, вже коли були в Дніпрі. Тут [в селі біля Покровську - С.М.] відчувалося більше, як перекантовка в якомусь плані, бо ми приїхали вже глибокої ночі. Нас прийняла одна бабуся, вона нас накормила, нам дала зарядитися, не помитися, звісно. Ми просто впали. Особисто я спала просто глибоким, чудовим сном, бо весь цей час, коли ми були в підвалі, я не спала, я завжди прокидалася, мені завжди чулись літаки, гвинтокрили. І це я просто у перший день нормально змогла поспати, це було прекрасно. І я написала всім друзям, що, типу, все зі мною норм, жива, здорова, нормально, без травм. А на наступний день, мене навіть накормили зранку. Батьки не хотіли їсти, я одна сказала: «Будь ласка, давайте», бо я взагалі скромна дівчинка, але тоді мені так хотілось їсти, це був просто жах. Мене накормили яєчною, я просто поїла, сказала: «Дякую, Ви свята жінка». І ми поїхали далі. А через пару днів це село окупували. І коли я була у Дніпрі...ми туди поїхали, бо там був мій хрещений, цей хрещений якраз керував маму по дорозі: підірвали міст, чи не підірвали, їдьте туди. Він то якраз до цих знайомих нас і скерував у село, щоб ми переночували. Ми приїхали до нього в Дніпрі, ми з ним зустрілися, він поселив нас до своїх родичів, він нам приготував каструлю борщу. Ми були дуже раді. Але ми відчули, що вже кінець, коли ми розклали речі і, нарешті, сходили в душ

С.М. І Ви відчули полегшення?

М.Ф. О, так. Душ – це було просто найкраще полегшення. Просто з цієї теплої води не хотілося виходити.

С.М. А можна ще одне питання. Я читала, що Ваша тітка перебувала в пологовому будинку, розкажете коротко її історію?

М.Ф. Це моя хрещена, вона була вагітна і вона народила якраз 1 березня. Мама з нею списувалася, коли у нас був ще зв'язок хоч якийсь. Питала, як в неї все: норм, не норм. Потім, коли у нас зник зв'язок, мама відраховувала дні і казала: «Ось вона мусить сьогодні народити». Чи там: «Завтра вона народить вже». Першого березня вона народила. Коли вже був зв'язок, але не було зв'язку з Маріуполем, мама сумнівалася, до речі, чи народила моя хрещена чи ні, і хвилювалася, що може вона народила, але залишилася там. І якраз сталися події з пологовим будинком, коли прилетіла бомба, і мама дуже переживала, що з нею. Але потім, коли всі почали масово виїжджати з Маріуполя – це, здається, 15-16 березня, вони списалися. Вона сказала: «Все зі мною добре, дитину народила, жива, здорова». Це було просто прекрасно, це були чудові новини. Але, після цього ми з нею не зустрілися, на жаль, бо ми роз'їхалися та були в різних містах.

С.М. Все одно, дуже радує, що з нею все добре. І може тоді останнє питання, а хотіли б Ви повернутися в Маріуполь після деокупації?

М.Ф. Якщо чесно, єдине моє бажання туди приїхати – це те, що ми не забрали фотоальбоми, якісь ще пам'ятні речі. Але я розумію, що деякі, наприклад, цінні речі, які ми могли лишити, їх вже ну просто сусіди розтаскали. Бо вони жажливі люди, буду говорити чесно.

Вони жажливі люди, сепаратисти, не колаборанти, але сепаратисти ще ті. Вони 100% все там розтаскали, якщо не вони – то військові, якщо не військові – то хтось ще. Але фотографії, якісь книги, я не думаю, що вони їх б забрали. Хотілось б повернутися лише за ними, але я не знаю. Я, напевно, не змогла б жити знову в Маріуполі. Звісно, мені би хотілося вірити, що він швидко відновиться, і люди будуть повертатися, але це ніколи вже не буде той Маріуполь, який я пам'ятаю ще цілим. Можливо, якщо там щось будуть відновлювати, я була б не проти з'їздити в гості, але жити... Я не довіряю близькості Маріуполя до кордону з Росією. Просто це колись ще раз повториться, якщо у нас залишиться сусід як Росія.

С.М. Я зрозуміла, і це дуже-дуже прикро. Але дякую Вам, що погодилися дати мені інтерв'ю. Дякую!

Інтерв'ю з учнем Маріупольського міського ліцею Микитою Подолянським

С.М. Чи було у Вас відчуття, що почнеться повномасштабне вторгнення?

М.П. Так, деякий час було таке передчуття, бо багато цікавився новинами. Так кажучи, я був на факультеті історії [в Маріупольському міському ліцеї - С.М.], і мене дуже цікавила історія країни і що відбувається. Читав новини, багато було новин щодо повномасштабного вторгнення ще з перших чисел лютого. Але ми в це не вірили, казали, що це байки.

С.М. А Ваша сім'я готувалася до можливого вторгнення? Може, вони робили якісь запаси?

М.П. Моя сім'я готувалася до вторгнення, були на це передумови, але ми не готувалися запасами. Ми не готувалися, у принципі так загально, ми просто готувалися думками, морально.

С.М. Зрозуміло. А от як Ви зустріли саме 24 лютого? Які були Ваші перші емоції, як Ви взагалі дізналися про те, що почалося?

М.П. 24 лютого біля 5 ранку я прокинувся. Я прокинувся від того, що в мою кімнату заходить мама і починає просто кричати. І кричати, саме істерика починається у людини. Я розумію, що щось не так. Мама мені каже такі слова: «Почалась війна, збирай всі речі, які в тебе є, саме найголовніше. Виходимо, я тебе везу до рідних». 24 лютого я зранку о 7-8 годині вже був у бабусі і перебував на той момент там. Я знаходився у квартирі один, бо моя бабуся ще 24 лютого пішла на роботу, і мій дід теж вже був на роботі, і я чекав усіх. Очікування було цікавим, тому що ми жили на околиці міста, я перебував на районі, який був майже на вході з Бердянська, з Мангуша, з Юр'ївки, Мелекіна і всього іншого. І тоді Російська Федерація стріляла саме по позиціям Маріупольського аеропорту. Було дуже гучно, тремтіли вікна, ну і весь будинок тремтів.

24 лютого були новини про те, що росіяни вже пройшли Керченський пролив, вони пішли з Криму, пішли у наступ на частину Донецької області. Була дуже сильна паніка, дуже трагічно все було. Все було настільки якимось не налаштоване на це. Влада не підготувала Маріуполь. Маріуполь, можна сказати, залишили. Неправильно була побудована система військових частин, неправильно були побудовані переживання людей у цей час, не було розголосу, що треба виїжджати, евакуації людей, всього іншого. Це велика проблема на той момент, ніхто не знав, що робити, усі були в паніці, готовились чим могли. Хтось бігав по магазинах, скупляв всю воду, всю їжу, а хтось просто купляв цигарки.

С.М. Зрозуміло. А от, можна уточнити, у якому районі знаходилася Ваша квартира, і в якому дім Ваших бабусі та дідуся?

М.П. Мій дім знаходився в районі Черьомушки, ми жили недалеко від бабусі, вона теж була на Черьомушках. Це був невеличкий мікрорайон, який знаходився в Приморському районі, і це була як околиця міста. Наші квартири знаходилися недалеко одна від одної, тобто це 5 хвилин пішки.

С.М. Зрозуміло. Тоді що Ви робили в перші дні війни? Можливо, теж ходили по магазинах? Щось інше?

М.П. Так, на той момент у мене були друзі, вони і зараз є, один залишився, війна показала, хто є хто. Я на той момент ходив у магазин, скуплявся всім, чим можливо. Що міг, те робив, що мене просили. Від себе, я просто себе налаштував на те, що все це закінчиться скоро, і всі будуть жити у мирі, у злагоді, і нічого такого не буде.

С.М. Тобто на той момент, Ви ще не розуміли всю серйозність подій, так?

М.П. Перші дні я не розумів нічого, бо дуже було це серйозно, але на той момент, з 24 по 26 лютого, я не розумів, що відбувається. Я так же саме нормально спав, але я думав, що це ненадовго. Я думав навіщо їм це?

С.М. Розумію, а коли почали зникати електрика та вода?

М.П. Усе почалось, напевно, з вимкнення повністю мобільних даних, з телефонів, з вимкнення Wi-Fi, як такої мережі, і потім почали відключати світло. Я не пам'ятаю, точно не можу сказати, але 28 числа я пам'ятаю точно пропали мобільні дані, інтернет, зникло все. Писати можливо було тільки через смс. 29 чи 30 числа зникло світло, тобто не було вже ніякої світлої сторони в домі, і все, що було, – це тільки свічки, якісь ліхтарі і павербанки від яких заряджав телефони.

Потім виключили воду. Воду виключили десь в 31 числах..31 числа...[це помилка, і це сталося десь 1-2 березня, оскільки в лютому 28 днів - С.М.] . І тоді це була реальна проблема, бо ми думали: зупиниться все просто на вимкненні світла. Але ні, вони пішли далі, і потім 2 числа виключили газ. Квартира була повністю холодна, перебувати там було неможливо. І де можна було зігрітися – це тільки в обід, коли можливо було вийти на двір і щось приготувати.

С.М. Тоді як Ви проводили саме дні в блокадному Маріуполі? Розкажіть про побут.

М.П. Так, я можу розказати. Я перебував з 24 по 26 у квартирі своєї бабусі, потім 26 лютого ми прийняли рішення, що треба переходити з частини околиці міста, так як там могли зайти влюбий момент, просто зайти вся техніка РФ і почати гатити по всіх хатах, по всіх багатоповерхівках. І 26 лютого я переїхав до своєї другої бабусі, і там я вже перебував на період з 26 до 15 березня.

Який побут? Я можу сказати, що побут був звичайний, як у звичайних людей. Коли була вода, коли було світло, коли був хоч якийсь Інтернет, ми могли спокійно помитися. Ми також уночі бігали у підвал, ховались від можливих обстрілів, які могли бути. Переживали за все, переживали за життя кожного, хто знаходився у квартирі, потім хто вже знаходився зі мною вдома.

Я можу сказати, що побут змінився. З часом, кожного дня, він змінювався по-різному. І у всіх він змінювався так же саме, приблизно все було однаково. Коли ще було світло, вода,

ми могли помитися, там щось зробити на плитці і щось таке приготувати. Потім, після вимкнення повністю електроенергії, води, газу, ми перейшли в економний режим. Ми економили все. Ми економили все харчування, яке в нас було, всі продукти, які були, ми економили воду. Ми просили у сусідів для того, щоб просто приготувати нам млинці. Ми просили борошно, якесь молоко і взамін давали якусь кашу. Загалом був обмін якийсь, щоб просто поласувати якимось млинцями чи просто якоюсь іншою стравою, яку можна приготувати з борошна і молока.

С.М. Зрозуміло. А от як Ви готували їжу?

М.П. Після вимкнення газу, ми готували її тільки на вулиці. Я розпалював вогнище, колов дрова. Це було мій обов'язок, як єдиної людини в сім'ї чоловічої статі на той момент. І вже моя мама, моя бабуся готували їжу на день. Неможливо було знаходитися у квартирі, все померзло, і ми готували чисто на кожну людину один раз. Наїдалися, і так було до 15 числа з періоду, як відключили газ.

С.М. А Вас сильно взагалі лякали обстріли?

М.П. Деякий час – так. Потім ти звикаєш до цього. З певним часом ти починаєш розуміти, що твоє життя не залежить від тебе. Те, що ти сховаєшся, – це зрозуміло, що воно тобі чимось допоможе, але якщо той самий снаряд – твій, ти від нього помреш, ти розумієш, що немає [сенсу - С.М] за певну мету брати та захищати себе. Так, ти захищаєш себе, у тебе захисна реакція, ти хочеш себе зберегти, але снаряд – він летить, і ти не знаєш, куди він прилетить. Ти можеш сидіти у підвалі – він може прилетіти у підвал, ти можеш сидіти у хаті – він може прилетіти у хату, а може не прилетіти взагалі. Це чиста випадковість, яка може трапитися з кожним. Але просто ти до цього звикаєш з певним часом перебування у такому просто кожен день, кожну годину і кожну хвилину.

С.М. Розумію. А от обстріли, вони були сильними з перших днів, чи вони посилилися потім уже?

М.П. Поки я був на своєму мікрорайоні, я не чув таких сильних вибухів. Так, у мене тряслися вікна від деяких вибухів, але це нормально. Але потім, коли ми переїхали, то почало з кожним днем все ближче і ближче почало бити. До того, поки не почали обстрілювати район, у якому я знаходився, обстрілювати дома й скидати авіабомби.

С.М. А коли Ви вперше взагалі спустилися в укриття?

М.П. 24 лютого, десь в обід, я спустився у підвал.

С.М. Чи було взагалі Ваше укриття достатньо захищеним, на вашу думку, чи ні?

М.П. Дивлячись яке саме. Якщо дивитися зі сторони, коли я перебував у квартирі, я можу сказати, що ми бігали з 3 поверху на 1, виходили з будинку самого, і через дім обходили, щоб зайти у підвал. Підвал був надійний, підвал був під триповерховою будівлею, скластися будинок ніяк не міг. Укриття було дуже велике, його збудували як підвал, просто підвал для всяких речей, які зберігають люди. Воду, роблять вино, зберігають якісь продукти харчування або якісь знаряддя праці, для того, щоб щось зробити у мирний час. А якщо казати за укриття, у якому я перебував вже з 26 по 15 березня, я можу сказати, що воно було дуже специфічним, бо знаходилося з однієї сторони, а підвал знаходився з іншої, вони були

прикріплені один до одного, від них відділялась одна стінка. Я не скажу, що прямо, якщо б прилетів снаряд, [то - С.М.] підвал би витримав. Підвал би просто завалило, бо коли ми спускались, ми не закривали за собою двері саме у підвал. І підвал був просто вниз, ми по сходах спускались просто вниз. Якщо б у якийсь момент прилетіла ракета, дах дуже ненадійний. Він просто був з якогось кусочку металу, який просто пробивається любою кулею з автомата. Тому я не скажу, що моє друге укриття було набагато [більш - С.М.] захищене, ніж перше.

С.М. А розкажіть тоді взагалі про Ваше перебування в укритті? Про якісь визначні ситуації, просто про Ваш день.

М.П. Ми сиділи в укритті, в основному, ночі, бо били в основному вночі. Літав літак постійно, він працював тільки вночі. В обід, зранку не так гучно він працював, як на мене, тому ми ховалися в укритті саме вночі, уже під першу ранку, дванадцята вечора, одинадцята вечора, четверта ранку. В укритті в основному я спав. Я як міг, так засинав, була дуже холодна температура, було дуже холодно у підвалі, так як він знаходиться під землею, можна сказати. Там температура була ще набагато холодніша, ніж просто зовні, як вийти на вулицю.

Приблизно так, я намагався просто зігрітися тим, що було, і спав в основному, бо організм просто настільки виснажений, настільки він хотів їсти, настільки він хотів просто лягти і відпочити без авіаударів, без якихось артилерійських ударів, просто хотілося поспати. І тому я, як міг, витрачав цей час з користю.

С.М. А наскільки взагалі критичною у Вас ситуація була з їжею?

М.П. Була нормальна ситуація, у деяких людей була набагато гірша. У нас були крупи, дуже багато гречки і всього іншого. Були різні види каш, але не вистачало звичайного борошна. Брали борошно, брали молоко. Але от такі продукти харчування, які просто звичайні, наприклад ми беремо якусь кашу, її можна було зварити легко.

С.М. Зрозуміла. А розкажіть про якісь події, які стали для Вас найбільш шокуючими.

М.П. Найбільш шокуючим у моєму житті стало те, що в останній день, коли я перебував у Маріуполі, передостанній я вийшов на двір. Це була така трагічна історія, трагічна історія у моєму житті. Я вийшов надвір, це був обід, тобто нічого не очікували взагалі ніхто, ні я, ні моя сім'я. Ми вийшли на двір просто приготувати їжу, як зараз пам'ятаю. І було так, що я розпалив вогнище, мама поставила гречку, і почались мінометні обстріли. Стріляли вони в основному зверху. У нас район Новоселівка називався, знаходився під нахилом. І виходить так, що була Верхня Новоселівка, Нижня і Середня. Ми жили саме в Середній Новоселівці. І вони просто поставили мінометні системи зверху і просто почали обстрілювати нижні і середні будинки. І вийшло так, що ми з мамою зайшли в укриття, і [через - С.М.] деякий час виходить моя сестра. Я розумію, що треба бігти, я просто біжу за нею, ховаю її в укриття. І через деякий час, коли я вже сиджу з сестрою за будинком, за чотирма стінами, моя мама залишилася біля вогнища. Там була така дерев'яна споруда, це був як туалет, літній душ. І можна сказати, що просто в той момент, коли вона сказала, що треба лягати, їй під ноги прилетів мінометний снаряд. Мою маму відразу вбило, моментально, вона нічого не встигла сказати. Це була, напевно, найтрагічніша історія взагалі, у принципі, мого життя, мого існування.

С.М. Це жахливо, справді, я навіть не знаю, як передати. Але які були перші Ваші емоції після цього?

М.П. Я зрозумів, де я. Я накрив сестру собою, я кинув її на підлогу, на таку як вилиту з цементу бруківку, і просто ліг на неї. Я розумію, що зірвалось дуже щось близько, настільки близько, що мене почало гложити. Я почав сам у принципі забувати де і що, у мене була контузія. Я просто відкриваю очі, встаю, і я не бачу її. Я не бачу свою маму, я розумію, що ну як це? Де вона? І я опускаю очі, і перші враження мої були просто настільки незрозумілі... Я не зрозумів, що сталося, і я просто бачу, як моя мама лежить, і вона лежить під купою землі. І я бачу біля неї отвір, де діаметром 2 на 2 метра, і я просто розумію, що все. Це остання капля, яка могла взагалі статися у цьому житті. Трагічна історія, трагічна ситуація, якщо чесно. Я просто не зрозумів, що я зробив, я просто вибіг і впав на дорогу, і все, я просто лежав. Просто лежав, критично кричав на всю вулицю...

С.М. Це жахливо...І от Ви тоді на наступний день наважились на евакуацію, на виїзд з Маріуполя?

М.П. На наступний день мене забрали мої родичі, моя бабуся, з якою я перебував з 24 по 26 лютого. Вона мене забрала з моєю тіткою, забрали мене з Маріуполя, бо вони знали, що буде евакуація. Ми нічого не знали, у нас не було Інтернету, до нас неможливо було додзвонитись, тому що ми знаходилися у приватному секторі. Якщо в багатоповерхівці можна було зловити якийсь Wi-Fi, там мобільні дані, на найвищому поверсі, то в нас такого не було, і я не знав, що буде евакуація. Мене просто взяли і забрали.

С.М. А куди Ви виїжджали тоді?

М.П. Ми виїжджали тоді у Запоріжжя, у нас просто була мета – виїхати на територію України. Просто виїхати туди, де є Україна, де є моя країна, де є те, де я народився. Ми ставили собі це за мету, і в нас було дуже мало часу, у нас залишалось біля 10 годин. Ми їхали по незрозумілій дорозі, це не дорога з Маріуполя пряма до Запоріжжя, це була дорога в об'їзну, через поля і всі інші.

С.М. А розкажіть тоді про свій виїзд. Як, наприклад, до Вас ставилися росіяни на блокпостах?

М.П. Росіяни...Перші два чи три блокпоста проїхали з перевіркою документів, і просто росіяни підходили, питали куди, що. Ми кажемо: «на виїзд». Звичайно, це було свинячою мовою сказано, це було настільки огидно, під дулом якогось автомату, яким він наставляє у мою тітку. Вона не могла сказати щось іншого йому.

С.М. А потім, на інших блокпостах?

М.П. На інших блокпостах ми проїхали швидко, бо вже була майже комендантська година, і вони сказали: «Якщо ви не доїдете до 20:00, то вас буде розстріляно».

С.М. Зрозуміло. А що Ви відчували, після того, як покинули окуповані території?

М.П. Я відчув спокій. Я відчув просто спокій, я відчув, що спокійно можу себе відчувати. Я виспався, я спав 36 годин. Але після трагічної історії у самому Маріуполі, мені було не по собі. Я у перший час не розумів трошки, що відбувається, як відбувається і де відбувається. Де я знаходжусь, з ким я знаходжусь, як мені далі жити.

С.М. Я розумію. Напевно останнє питання, чи хотіли би Ви взагалі повернутися в Маріуполь після деокупації?

М.П. Я звичайно повернуся туди, там багато справ, які треба закінчити. Але коли я їх закінчу, я забуду це місто, забуду місце, де я проживав. Я забуду те, як там було, я вже забув те, як там було. І я туди більше не ступлю ногою.

Інтерв'ю з ученицею Маріупольського міського ліцею Анною Лахтіною, 32 група.

С.М. Чи було у Вас відчуття, що почнеться повномасштабне вторгнення?

А.Л. Ні, такого відчуття у мене не було, тому що для мене це звучало, як щось нереальне. Як щось, що не може статися зі мною. Але все ближче до 24 лютого інформація про можливе вторгнення почала дуже сильно поширюватися у соціальних мережах, і я вже не думала, що це ні на чому не обґрунтовано. Також, оскільки я жила на лівому березі Маріуполя, поблизу мікрорайону «Східний», де з 17-го лютого іноді ночами було чути вибухи, але далеко від мене. Насправді, я й раніше чула далекі вибухи, з 2014-го року, але дуже рідко.

С.М. А чи готувалася взагалі Ваша сім'я до можливої війни?

А.Л. Я іноді чула розмови батьків про те, чи треба нам кудись поїхати з нашого району Маріуполя у безпечніше місце, але ми не поїхали. Але знову ж таки, з 2014-го року ми іноді оновлювали запаси їжі, яка не псується, також у нас завжди був запас води та окремих рюкзак, де лежали необхідні документи. А також де з 16-го лютого мої батьки поїхали до Харкова, щоб забрати звідти до Маріуполя мого брата, який на той момент вчився там в університеті.

С.М. А в 14-ому році у Вас вже був досвід бойових дій, так?

А.Л. Так, ми тоді поїхали з лівого берега у центральний район до бабусі, тому я майже не була в курсі, що коїться у Маріуполі.

С.М. Як Ви тоді зустріли початок повномасштабного вторгнення?

А.Л. Можна сказати, прямо спочатку повномасштабної війни, де з о 14:30 [о 4:30, це була обмова-С.М] ранку, 24 лютого ми з родиною прокинулись від вибухів, які не були схожі на минулі, бо були, по відчуттях, де недалеко від нас. Мій брат сказав, що вже треба звідси [з Лівобережного району-С.М] їхати. Ми зібрали тільки необхідні речі та поїхали знову у центр міста до бабусі.

С.М. Що Ви робили в перші дні війни? Я маю на увазі, чи робили ви якісь запаси ще? Або може Ви недостатньо серйозно це сприймали реальність?

А.Л. Ну, для мене, так, я ще недостатньо серйозно це все сприймала, тому що я не знала, що буде далі. Але мої батьки почали більше закупати їжі, яка на той момент вже почала зникати з магазинів, тому що інші мешканці Маріуполя її скупали, та знімати гроші з карток.

С.М. Коли почала зникати електрика і вода?

А.Л. Я точно пам'ятаю, що 1-го березня вперше відключили електрику на добу, але зранку 2-го вона вже була. Ми почали максимально заряджати телефони та павербанки, але під вечір 2-го березня, електрику зовсім вимкнули. А десь через 3 дні після цього зникла вода.

С.М. А газ зник пізніше, так?

А.Л. Так, наскільки я пам'ятаю, десь 6-го або 7-го березня.

С.М. І щодо зв'язку. У Вас був зв'язок чи взагалі ні?

А.Л. Ні. У нас не було, але біля наших там будинків ходили чутки, що десь там ловить зв'язок, якщо вийти кудись. Тому періодично ми намагалися кудись виходити піймати зв'язок щоб подзвонити комусь. Але виходило дуже рідко, і зв'язок був дуже поганий.

С.М. Як ви проводили дні у блокадному Маріуполі? Свої перші дні. Я маю на увазі, можливо, допомагали батькам чи читали, чи щось ще?

А.Л. Ну, ми взагалі були у бабусі, але потім зрозуміли, що її будинок багатоповерховий знаходиться прямо на проспекті, і це може бути небезпечно. Тому ми перейшли додому тітьки, бо її будинок більш так заглиблений у двори, але він був недалеко, і тому... Ну отак, днями я намагалась якось розважитись, не знаю. Ми грали у карти з родичами, то я читала книжки. Та навіть в якийсь момент я почала вчитися в'язати!

С.М. А звідки Ви брали воду і їжу? Я зрозуміла, що у Вас були якісь запаси, але чи були ці запаси достатніми?

А.Л. Так, ну води питної у нас було достатньо, але один раз все ж таки нам... Ну, ми дізнались, що один раз біля водоканалу роздають питну воду, тож ми пішли туди. Там була дуже велика черга, тож ми стояли весь день, але оновили свої запаси і під вечір вже прийшли з новими запасами питної води.

С.М. А з приводу їжі? Вам було достатньо їжі?

А.Л. Так, з приводу їжі, ми десь іноді потрапляли на гуманітарну допомогу, яку розвозили військові дворами, але там було більше таке печиво, якісь продукти, які залишились у магазинах. А так, ми готували їжу на багатті, разом з усім під'їздом, тому що ми зрозуміли, що буде більш продуктивним, якщо ми зробимо один такий великий костер. І буде краще готувати їжу так на всіх.

С.М. А чи була у Вас можливість підтримувати гігієну?

А.Л. Взагалі, ні. Ми намагались питну воду якось не використовувати, окрім того, щоб вживати, у якості води, власно. Але ми топили сніг, коли він був, тож завдяки цьому ми могли почистити зуби, помити руки, мити посуд.

С.М. Але сніг Ви не пили?

А.Л. Ні, у нас було, на щастя, достатньо питної води.

С.М. А взагалі, Вас сильно лякали обстріли?

А.Л. Так, звісно, тому що я ніколи такого подібного не чула, це було дуже моторошно. Але я знала, що ми робимо все можливе для нашої безпеки, але все інше, все ж таки, не могло залежати від нас з родиною.

С.М. Коли Ви тоді зрозуміли, що ситуація критична?

А.Л. Мабуть, коли я почала дізнаватися від сусідів про зруйновані будинки навіть десь поблизу, про жертви. Та коли обстріли ставали частіше, я і вдень, і вночі бачила літаки над нашими будинками.

С.М. І коли Ви тоді вирішили спуститися в укриття?

А.Л. На жаль, ми перебували у такому будинку, де не було нормального укриття, та навіть десь поблизу, куди б можна було б, наприклад, швидко дістатися вночі. І хоча у будинку був підвал, але він був повністю завалений чимось, там був дуже поганий запах. Та не було місця навіть для всієї нашої родини, ніякої вентиляції. Тому в якості укриття у нас був тільки коридор квартири, де ми проводили кожну ніч, та ванна, куди теж можна було сховатися.

С.М. Але Вам не було лячно перебувати в коридорі? Оскільки дім міг обвалитися.

А.Л. Так, дійсно лячно, але ми були на не дуже високих поверхах, знали, що з підвалу точно виходу ніякого у нас не буде. І я знаю, що вже після того, як ми виїхали з Маріуполя, коли почалися вуличні бої, людям все ж таки довелося там щось розчищати у тому підвалі, і я знаю, як там було погано. Там хтось помирав від банальної нехватки повітря.

С.М. Це досить лячно...

А от, я хотіла б ще уточнити, Ви сказали, що їжу Вам привозили військові. Ну, українські військові. А як вони взагалі до вас ставилися?

А.Л. Ну, так, всю питну воду, наскільки я знаю, яку можна було отримати в блокадному Маріуполі, нам роздавали українські військові. І на вулицях я іноді бачила, що їжу роздавали. Вони ставилися до нас з повагою, можна сказати, вони були ввічливими.

С.М. А у Вас були саме якісь ситуації контакту з ними чи ні?

А.Л. Та ні, мабуть, такого контакту не було, хіба що, коли ми отримували ту ж воду, нам говорили щось типу: «Це все закінчиться, тримайтесь», от таке щось.

С.М. А у Вас були якісь сподівання на евакуацію, саме організовану? Ви чекали на неї?

А.Л. Так, звісно, ми майже для того і ловили зв'язок, радіо. Мої батьки виїжджали там на машині кудись, щоб увімкнути радіо, щось слухати про евакуацію. Тому що по місту теж ходили чутки про те, що може скоро влаштують якийсь зелений коридор, і можна буде евакуюватися.

С.М. Добре, а яка подія взагалі стала для вас найбільш шокуючою, яка назавжди залишилась у спогадах?

А.Л. Мабуть, коли ми виїжджали вже з Маріуполя, тому що...Це було 15 березня. У той день зранку снаряд попав позаду будинку, в якому ми перебували. Тож у нас вилетіли вже

всі вікна, і коли ми пішли їх ремонтувати, за дошками, щоб якось це залатати, побачили, що сусіди збираються виїхати. Але на той момент не було таких ось безпечних якихось шляхів більш-менш, куди б можна було разом, більш згуртовано з іншими людьми поїхати. Тож всі виїжджали у різні сторони, і там було дуже багато мін, які треба об'їхати. Ще над нами літали ворожі літаки, це було дуже моторошно.

С.М. Тоді от якраз наступне питання про виїзд з Маріуполя. З ким і як Ви виїжджали? І куди?

А.Л. У нас взагалі було дві спроби виїхати з Маріуполя. Перший раз десь 9-го березня, коли батьки все ж таки зловили зв'язок в машині, запрацювало радіо і передавали, що можна виїхати. Ми дуже швидко зібрали речі, і поїхали в сторону Порт Сіті [торгівельний центр-С.М.], там було багато машин з білими хусточками та написом «діти» на вікнах. Але чим більше ми наближались до виїзду, тим більше я розуміла, що, мабуть, у нас нічого не вийде. Адже багато машин вже їхали у зворотному напрямі. Тож, коли ми приїхали до блокпосту, українські військові нам сказали, що, якщо вони нас пропустять, то нас просто розплющать російські танки, які стоять стіною навколо городу. Тому ми поїхали назад.

А ось 15-го березня, ми так досить швидко прийняли рішення. Хоча ми вже знали, що хтось зміг виїхати. Але ось наші сусіди, які не знали ще, куди конкретно треба їхати. Ми просто поїхали за ними. Але вже вияснилось, що поблизу виїзду вже багато машин збирається, через якісь села об'їжджати треба було. Ми поїхали у Мангуш, тому що знали, що там перебувають наші знайомі.

С.М. А як взагалі пройшов Ваш виїзд? Було дуже лячно?

А.Л. Так, як я сказала вже, деяким людям вдалося виїхати з Маріуполя, на дорогах були якісь знаки, що безпечний виїзд у ту сторону або щось таке. Але, все одно, на дорогах було багато пошкоджених машин та навіть трупів. Це було дуже страшною.

С.М. А як до Вас ставилися росіяни при виїзді саме?

А.Л. Вони...я знаю, що ось до людей, які от по зеленому коридору виїжджали, позаду нас, вони більш прискіпливо [ставились-С.М.], щось перевіряли, допитували. Але у нас нічого такого не було, просто я бачила багато техніки. І вони, звісно, перевіряли всю машину, кожну сумку. Але якось з нами, на щастя, не розмовляли.

С.М. Це добре, насправді, а коли ви покинули окуповані території?

А.Л. Ну, ось, ми приїхали до Мангуша, там наші знайомі були, це була така тепла зустріч, сповнена якоїсь надії. І ми вирішили не чекати чогось там, тому що там у них в домі жило багато вже людей. Тому, ми вирішили разом їхати у сторону Запоріжжя, і от тоді ми і покинули. А ні, ми все ж таки за добу встигли добратися до Токмаку і там переночували в якихось людей, які нас приютили. Здається, це були якісь знайомі татових друзів, і вже потім ми, теж цією компанією, поїхали до Запоріжжя.

С.М. І що ви відчули, після того, як покинули окуповані території?

А.Л. Мабуть, що це завершилось? Вже не буде так страшно. [Відчула-С.М.] що найгірше, мабуть, пережили.

С.М. Це добре. Тоді ще одне питання: у якому стані у Вас залишився саме Ваш будинок і будинок там Вашої бабусі?

А.Л. Ну, насправді, з будинками бабусі та тітьки нам пощастило, тому що, майже всі будинки, які були поруч, згоріли або зруйновані, але в будинок бабусі тільки ракета влучила у дах, але вона не проломила його. Тобто там просто такий отвір, але це не так страшно, як будинки сусідів, які поблизу.

А ось саме наш будинок на лівому березі...у нас, як я знаю, там усі сусіди залишилися в Маріуполі, тому там дуже поганий зв'язок. Але що з нами, з нашим будинком, ми не знаємо. Але там, здається, ракета попала десь поруч, тож, мабуть, він не цілий.

С.М. Це прикро чути...

Ну і зараз, напевно, останнє питання. А хотіли б Ви повернутися до Маріуполя після деокупації?

А.Л. Так, хоча б подивитися, що з нашим будинком...у нас там дуже багато знайомих, речі там наші все ще. Навіть після того, як ми виїхали, наш знайомий їздив до Маріуполя і привіз нам деякі речі, тому що ми із собою, коли евакуювалися, встигли забрати тільки те, що було поруч, там: документи, техніку, мабуть, якісь теплі речі, але більше нічого не було. Нам потім їх привезли, але все одно там все наше життя. З приводу життя там тепер, я не знаю. Але повернутися, подивитися, що там, дуже хочеться.

С.М. Добре, дякую вам за інтерв'ю. Дякую, що погодилися дати його мені

Інтерв'ю з ученицею Маріупольського міського ліцею Поліною Фоміних, 32 група.

С.М. Чи було у Вас відчуття, що почнеться повномасштабне вторгнення?

П.Ф. Ні, я спочатку взагалі у це не вірила. Моя мама десь 16 лютого сказала мені про те, що можлива війна. Я була у повному жаху, але я бачила подібну інформацію ще до цього, у соціальних мережах, таких як: TikTok, Instagram і тому подібне. Якщо чесно, мої переживання могли відображатися на мені навіть фізично. Іноді мене трусило, і це було жахливо. Однак пройшло декілька днів, і війна, слава Богу, не почалася. Я думала, що це кінець, що всі сповіщення були неправдивими. Але, на жаль, 24 лютого, коли я прокинулася від дзвінків подруги, яка плакала та казала, що почалася війна, я все ще не вірила в це. Все здавалося нереальним.

С.М. А як Ваша родина реагувала на звістки, що може початися повномасштабне вторгнення? Ваші батьки готувалися до війни?

П.Ф. Насправді це дуже цікаве питання, адже мій батько ще після вторгнення російських військ у 2014-ому році запропонував моїй мамі переїхати з Маріуполя у більш безпечне місце. Але мама відмовила, бо не хотіла залишати батьків. Отже, батьки вирішили залишитися у Маріуполі і будувати будинок. І як би це дивно не звучало, але мій батько був упевнений, що це був не останній раз проведення військових дій. Тож під нашим будинком він зробив дуже великий товстий підвал. Це дуже нетипова ситуація, але, таким чином, я думаю, можна вважати, що ми були до цього готові.

С.М. А що на рахунок води та їжі? У Вас були які-небудь запаси?

П.Ф. З приводу запасів їжі у мене немає конкретної відповіді. У цьому плані ми до цього не готувалися, але, звичайно, як і в більшості, у нас були крупи, консерванти і подібна їжа, яка здатна довго зберігатися. Але ми жили не самі у той час, до нас приїхали ще декілька родичів, та привезли із собою їжу. Тому, звичайно, у нас були не кращі умови, але катастрофічної ситуації на цей рахунок не було. Наскільки я пам'ятаю, з питною водою проблем теж не було, але в необхідних випадках ми топили сніг.

С.М. Як Ви тоді зустріли перші дні повномасштабного вторгнення? Що ви робили в них? Як себе почували?

П.Ф. У перші дні у всіх була паніка, стрес, ніхто не знав, що робити. Через декілька годин після початку обстрілів моя мама вирішила поїхати в магазин за продуктами. Ми жили у дальньому районі Маріуполя, тому там на той час було не так небезпечно, як у центрі чи будь-де ще. Але я та всі інші члени родини, звичайно, дуже за неї хвилювались. Я боялась, що щось станеться, але вона приїхала десь за півгодини. Так як у нас був декілька поверховий дім батьки заборонили проводити час зверху. Тому ми всі сиділи у залі та читали новини, переносили важливі речі на перший поверх. Так пройшов перший день.

С.М. А можна уточнити, у якому саме районі Маріуполя Ви знаходились під час блокади?

П.Ф. Під час блокади я перебувала у районі Черьомушки.

С.М. Я зрозуміла, а коли почало зникати світло і вода? Наскільки я пам'ятаю, газ же зник пізніше?

П.Ф. Я вже точно не пам'ятаю, але, здається, все почало зникати десь через тиждень. А газ, так, він зник пізніше, але у якогось друга родини були маленькі плити, вони працювали на газових балонах. Звичайно, доводилося їх економити, але це було зручно, тож нам пощастило.

С.М. А чи був у Вас зв'язок?

П.Ф. Спочатку зв'язок був, навіть Інтернет був, мабуть перші дня три. Я навіть могла дивитися іноді якісь фільми, щоб трохи заспокоїтися та відволіктися від всієї ситуації. Але потім Інтернету не було, а згодом і зв'язку. Принаймні вниз. Тож, ми могли підніматися на третій поверх та ловити зв'язок з вікна. Виходило не завжди, але іноді працювало.

С.М. А Ви не пам'ятаєте точну дату, коли почало зникати світло?

П.Ф. Ні, на жаль, точну не пам'ятаю.

С.М. Добре. Але з ким Ви проводили блокаду? Ви говорили, що до Вас приїхали якісь родичі?

П.Ф. Так, до нас у цей час приїжджало багато людей. Тоді до нас приїхала моя тітка, сестра моєї мами, її дочка – моя двоюрідна сестра та бабуса. Але ще іноді приїжджали друзі родини, могли у нас ночувати, але з нами не залишалися. Ну, і звісно, я була з батьками і молодшим братом.

С.М. Тоді у мене інше питання. Як Ви проводили дні у блокадному Маріуполі? Я маю на увазі, можливо Ви допомагали батькам, або читали книги, або займалися ще чимось?

П.Ф. Звичайно, нам не було особливо чим займатися у цей період. Але ми з родиною могли просто грати у настільні ігри на кухні, доки не було сильних обстрілів. Чи просто розмовляти.

Також, як Ви і сказали, я справді читала книжку, і це було не дуже зручно, адже читала я її з маленьким світлом від свічки або з маленьким ліхтариком, і навіть у підвалі, адже більше не було чим зайнятися. Але, мабуть, більшу частину часу я проводила зі старшою сестрою за розмовами.

С.М. Добре, а як Ви готували їжу? І чи була у Вас можливість підтримувати особисту гігієну?

П.Ф. Їжу ми готували спочатку на плиті, щоб це не було, ми готували там. Це міг бути якийсь звичайний простий суп чи смажені яйця або заморожені млинці, які були ще до початку війни та збереглися. А потім використовували ті плити з газовими балонами, але так як вони були маленькими, вони були не зовсім універсальними. До речі, у нас у дворі була стара кам'яна піч, тож коли газ закінчився, ми могли готувати там.

Щодо гігієни, це питання вже складніше. Як я і казала, через тиждень вимкнули воду. Але і коли вона була, вже не було теплої. Тож, нам знову таки доводилось топити багато снігу, щоб прийняти невеликий душ. Але із засобами гігієни у нас проблем не було, адже ми з дому не виїжджали, тож все, що було до початку війни, так і залишилося у нас для використання.

С.М. Можете, будь ласка, розповісти детальніше про талий сніг? Ви топили його і для того, щоб його пити, чи тільки для того, щоб підтримувати гігієну?

П.Ф. Я точно не пам'ятаю. Ми його топили для гігієни, але чи пили його... я не впевнена на 100%, але гадаю, що так.

С.М. А чи сильно Вас взагалі лякали обстріли? І в який момент вони настільки посилились, що Ви зрозуміли, що ситуація зовсім критична, і Вам треба йти в укриття?

П.Ф. У підвал ми почали спускатися десь на 3-4 день війни, адже [до цього-С.М.] обстрілів поблизу не було. Звичайно, ми їх чули, і вони лякали, але ми не бачили загрози на той момент конкретно для нашого будинку. Але коли вони почали посилюватися та будинок почав тремити, ми все ж таки почали деякий час проводити в підвалі. А згодом перенесли туди багато речей, зробили там спальні місця та ночували там. Якщо чесно, іноді мені було страшніше знаходитися у підвалі, ніж на поверхні. Я це відчувала під час сильних обстрілів та боялась, що при попаданні у дім, нас просто там завалить.

С.М. Ви сказали про ризик обвалу, і в мене інше питання. Чи було Ваше укриття, на Вашу думку, достатньо захищеним? І чи захистило воно Вас від обстрілів?

П.Ф. Як я вже казала, мій батько очікував чогось подібного, тому дім був побудований з доволі товстими стінами. Глибокий підвал та паркан зі шлакоблоку десь у 3 метри заввишки. Але все це допомогло лише устояти дому на місці, наприклад, від тряски, або від ближнього бою на вулицях. Але, на жаль, якби були обстріли по самому дому, я думаю, його б зруйнувало. Тим не менш, вже після того, як ми виїхали з Маріуполя, та у дім все ж таки попав один снаряд, дім вистояв. У стіні був отвір, але будинок не обсипався.

С.М. Це, насправді, добре. А що найбільше Вас лякало під час блокади? Що стало Вашим найстрашнішим спогадом?

П.Ф. На це питання, звісно, можна відповісти по-різному. З приводу обстрілів, було страшно весь час. Я вважаю, що добре те, що не було якихось сильних вистрілів поблизу, які б відрізнялись від інших. Тому з приводу цього в мене немає конкретної відповіді. Але дуже хвилюючим моментом було зникання їжі по місту, і так як у нас велика родина, ми не знали, де взяти продукти, як прожити цей період. І також одним з переломних моментів було відключення Інтернету, так як нас просто обриває від всього світу, від новин. І ти не знаєш, що буде далі.

С.М. Я зрозуміла, а Ви бачили українських військових взагалі? Якщо так, то як вони до Вас ставились?

П.Ф. Ні, власне я не бачила взагалі ніяких військових у Маріуполі, так як ми не виходили за межі двору. Здається, хтось із дорослих бачив при виїзді у магазин, але, на жаль, не можу нічого сказати про ставлення.

С.М. А російських військових Ви теж не бачили тоді, так?

П.Ф. Так, нікого не бачила до моменту виїзду.

С.М. Добре, тоді питання, коли Ви наважились на виїзд з Маріуполя?

П.Ф. Маріуполь ми вирішили покинути 15 березня, дуже було тяжко на це наважитися. У період цього числа почали виїжджати колони з міста, але були чутки, що їх розстрілюють та підривають. Тому їхати було дуже страшно. Але я все ж таки вмовила батьків поїхати, у цьому мені допомогла подруга та її мама, які вже успішно виїхали на той час. У нас вже доволі давно були зібрані речі, так, як ми мали бути до цього готові.

С.М. А з ким і як Ви виїжджали? І як пройшов взагалі Ваш виїзд?

П.Ф. Виїжджала я з батьками, молодшим братом, двоюрідною сестрою та другом батьків. На жаль, з нами не поїхали бабуся та тітка, сказавши, що їм шкода залишати дома, тварин і їм взагалі було дуже тяжко з цим всім розпрощатися, як і нам з ними. Тож вони досить перебувають на окупованій території.

Коли ми вирішили виїжджати, ми прямували до Бердянська. У цілому ми доїхали без проблем, але при цьому, все ще було дуже страшно проїжджати через окуповані блокпости російських солдат і так далі. По приїзду в Бердянськ, було складно знайти місце на ніч. Але ми все ж таки знайшли невеликий одноповерховий будинок та перебували там протягом однієї ночі. Зранку ми поїхали до Запоріжжя. Там ситуація була вже серйозніша, так як обстріляли колону прямо перед нашою. Були пробки, всім знов стало лячно, і всі боялися за своє життя. Через ці проблеми їхати довелося довго, і до Запоріжжя ми доїхали вночі. Коли ми прибули на місце, з'явилося відчуття безпеки. Звичайно, були можливі обстріли, але було приємно знаходитися на вільній українській території.

С.М. Ось Ви сказали про блокпости, а як до Вас ставилися росіяни при виїзді?

П.Ф. Вони були дуже спокійними, деякі навіть привітливі. Це дуже дратувало. Я не розуміла, як можна вести себе так, ніби все нормально і нічого не відбувається. Це краще, ніж агресія, але відчуття було, м'яко кажучи, неприємні.

Тим не менш вони завжди нас перевіряли. Наші речі, документи. Було навіть страшно вийти з машини, було відчуття, що ти на крок від смерті.

С.М. Але у Вас все ж таки не було ніяких проблемних ситуацій з блокпостами? Вас усюди спокійно пропускали? Оскільки з Вами, як я почула, був ще й Ваш батько, а він чоловік, і з цим, як я знаю, можуть бути проблеми.

П.Ф. Ні, наскільки я пам'ятаю, подібних проблем не було. Можливо, це було пов'язано з тим, що він взагалі моряк, і в нього були документи. Але я точно не пам'ятаю, на жаль, але могло бути щось таке.

С.М. Насправді, це дуже радує. І, напевно, останнє питання, чи взагалі сумуєте Ви за Маріуполем? Хотіли б Ви туди повернутися після деокупації?

П.Ф. Я дуже сумую за Маріуполем, і дуже хотілось б повернутися туди жити нормальним життям, але я розумію, що як раніше вже не буде. Маріуполь – повністю зруйноване місто, і там немає майбутнього. Я сподіваюсь, що коли його звільнять, його відбудують. Але на це потрібно багато часу, і треба рухатися далі, а не чекати, поки до тебе повернеться старе життя. Тому я впевнена, що колись я туди поїду, щоб провідати своїх родичів та друзів. Але це місто більше не придатне для повноцінного проживання та яскравого майбутнього.

*С.М. Це насправді дуже боляче.
Але дякую вам, що погодились дати мені інтерв'ю*

Інтерв'ю з ученицею Маріупольського міського ліцею Марією Савченко, 32 група.

С.М. Чи було у Вас відчуття, що почнеться повномасштабне вторгнення?

М.С. У мене не було такого відчуття, я до останнього моменту думала, що це нереально, що це неможливо у наші часи, тож я не вірила в це.

С.М. А чи готувалася Ваша сім'я до можливої війни?

М.С. Так, мої батьки готувалися, і вони планували, що вони робитимуть, якщо війна почнеться, і куди ми поїдемо, що ми будемо робити. Але я не приймала участь у цьому.

С.М. А вони робили якісь запаси їжі, води?

М.С. Так, в нас були запаси їжі, у нас були заряджені павербанки. У нас було щось типу тривожної сумки. У нас був приготовлений теплий одяг, і вони були готові до цього.

С.М. Як Ви тоді зустріли початок повномасштабного вторгнення?

М.С. Звісно, всі були шоковані, але мої батьки діяли впевнено. Ми об'єдналися з родиною мого хрещеного батька, з родиною моєї сестри і ми зустрічали цей час разом.

С.М. А яка була Ваша перша реакція, коли Ви почули про початок війни?

М.С. Звісно, я була шокована, я була перелякана, але я думала, що це все на 2 тижні-на 3 тижні. Я вважаю, що більшість так думала, тому що так було легше. І тому що ніхто не вірив, що у наші часи може початися така війна.

С.М. Що Ви тоді робили у перші дні війни?

М.С. У перші дні війни, мої батьки відправили мене жити з моєю сестрою, тому що її квартира більш безпечна. У неї нижчий поверх, і у неї було підвальне приміщення у домі, як сховище. І тому перші дні я ночувала там, а вони залишилися у нашій квартирі.

С.М. А тоді питання, в якому районі знаходилася Ваша квартира, і в якому квартира Вашої сестри?

М.С. Моя квартира знаходилась недалеко від 65 школи [Це Центральний район Маріуполя, біля Центрального ринку - С.М.], це була вулиця Металургів, проспект Металургів. І квартира моєї сестри, вона була десь у кілометрі від нашої, тобто, не дуже далеко.

С.М. Зрозуміло, а коли почала зникати електрика і вода?

М.С. Електрика і вода почали зникати 2 березня. Я пам'ятаю, що 2 березня у нас відключили світло, електрику, зв'язок, тобто ніякого інтернету у нас не було. Але газ у нас відключили 6 березня, тобто трохи пізніше, ніж у інших.

С.М. Я зрозуміла, а Ви під час всієї блокади перебували з сестрою, чи потім Ваші батьки, все ж таки, приїхали до Вас?

М.С. Десь після 3-4 днів ми об'єдналися, і ми жили в одній квартирі трьома родинами, тобто родина мого хрещеного, моя родина і родина моєї сестри. Тому що так було легше, і всі почувалися у безпеці разом.

С.М. Ну так, я розумію, а як Ви проводили дні в блокадному Маріуполі? Я маю на увазі побут, можливо Ви читали чи допомагали батькам?

М.С. Мої батьки, вони читали книжки. Я теж читала книжки. Коли ми знаходилися разом, у мого хрещеного є маленькі діти, і я намагалася навчити їх малювати, читати, щось таке, тому що так я відволікалася від війни, від страшних страшних, і так мені було легше. Я читала, я малювала, і намагалася не думати про те, що відбувається навколо. І потім, десь через тиждень як почалась блокада, ми почали жити у підвальному приміщенні дому. Це було не сховище, це був саме підвал. Це, звісно, було страшно, тому що там не було жодного світла, не було води, їжі.

С.М. А звідки Ви брали воду?

М.С. Мій батько ходив до найближчого колодязя і набирав там воду для нас. А їжу... ми на початку війни всіма трьома родинами об'єдналися і позносили в одну квартиру всю їжу, яка була у нас вдома, всі запаси.

С.М. А як Ви готували їжу?

М.С. Ми готували їжу на багаті, у дворі нашого будинку. Це було дуже небезпечно, бо моя знайома з художньої школи: вона померла, коли готувала їжу, тому що у їхній двір прилетів снаряд. Але іншого варіанту у нас не було, тому ми готували на вогнищі. Точніше, не ми, а мій тато готував їжу.

С.М. А чи була у Вас можливість підтримувати гігієну?

М.С. Можливості такої не було. Десь раз може у 5 днів мої батьки гріли воду на багаті, і швидко заносили її у квартиру, тому що ми на той момент жили вже не у квартирі, а в підвалі. І десь раз на 5 днів ми намагалися прийняти щось типу душу. Але, звісно, це було не так, як повинно бути.

С.М. А ось про підвал. Коли Ви зрозуміли, що ситуація критична, і Ви вирішили спуститися в сховище.

М.С. Коли у нас відлетів шматок балкону, коли у нас повилітали вікна, і сенсу жити у квартирі вже не було, тому що там було холодно, небезпечно і краще було жити в підвалі.

С.М. А розкажете тоді більше про цей випадок? Ви були тоді у квартирі, коли все це сталося?

М.С. Так, наші батьки дітей всіх, тобто старші у родині, коли вони чули свист літаку або свист снаряду, вони кричали: «Бігом у коридор». І ми всі вибігали у коридор, тобто вибігали з квартири і стояли у коридорі або біля ліфту в будинку. І одного разу вони почули цей звук, ми всі вибігли і почули, як в нас відлетіли вікна, входні двері, яка у коридорі, вона теж відлетіла, і шматок балкону.

С.М. А Вас сильно налякала ця ситуація? І взагалі, Вас сильно лякали обстріли саме?

М.С. Мене лякали саме не обстріли, а ситуація з їжею, водою. Тому що я знала, що колись їжа в нас закінчиться, мені було лячно уявляти, що ми будемо робити. Також мені було дуже страшно за дітей маленьких, вони постійно плакали, кричали – це був стрес для всіх, а особливо для малих дітей.

С.М. Тоді інше питання. Чи вважали Ви своє укриття достатньо захищеними?

М.С. Так, тому що наші батьки казали нам, що ми у безпеці, нічого не станеться. Але вони казали так тільки, щоб ми не боялись, щоб у нас не було істерик, щоб ми почували себе у безпеці. Зараз, звісно, всі розуміють, що це було небезпечно, що було багато ризиків, що наприклад: відбудеться завал будинку, буде такий випадок, так, і що ми не зможемо звідти вийти. Але коли там знаходились, я вірила в те, що я у безпеці, і нічого не станеться.

С.М. А розкажете про Ваш день в укритті? Як взагалі виглядало Ваше укриття? Воно було достатньо придатним для життя?

М.С. Це була кімната у великому підвалі. У нас був такий великий підвал будинку, і там було десь 20 кімнат. Ми жили у цьому підвалі не однією родиною, тобто багато жильців дому спустилися жити туди. Але ночували у підвалі тільки ми, тому що у нас було багато дітей у родині, і мої батьки вирішили, що так буде більш безпечно. Наше укриття виглядало так: батьки принесли у підвал матраци, щоб ми на них спали, у нас в якості світла були свічки. І цілими днями ми просто сиділи у цьому підвалі, було темно, ми не розуміли, коли день, коли ніч. І ми сиділи біля цієї свічки, читали книжки, намагалися розказувати один одному якісь цікаві історії, щоб відволіктися.

С.М. Тоді в мене інше питання. Яка подія була для Вас найбільш шокуючою та залишилась в Вашій уяві?

М.С. Найбільш шокуючим був день нашого виїзду з Маріуполя, тому що, коли ми вирішили виїхати, ми вийшли з підвалу. По-перше, я була шокована побачити світло, день, вулицю. І я була шокована, коли побачила, що весь наш двір темний, тобто, більшість будинків, вона просто згоріла, ось. І коли ми йшли до машини, коли ми пакували частину речей, щоб взяти з собою, я побачила, що на небі літають літаки, мені стало дуже лячно, я була впевнена, що я зараз помру. Тому ця подія була найбільш шокуючою для мене.

С.М. Це дійсно жахливо. А чи бачили Ви українських військових, поки перебували в укритті, ну і поки перебували в блокадному Маріуполі? І як вони до Вас ставились?

М.С. Я їх не бачила, тому що я не виходила на вулицю, але мої батьки казали мені, що частина військових або волонтерів (але вони були у формі), вони розвозили якусь їжу по дворам. І вони дали нам велику кількість крупи, я не пам'ятаю якої, але це був мішок крупи. Це запам'яталося мені, я була дуже вдячна за це, і це сприяло на мій ментальний стан, тому що я була впевнена, що хоча би десь 2 тижні у нас буде, що поїсти.

С.М. Це добре, а як ставилися до Вас тоді росіяни?

М.С. У мене не було досвіду спілкування з росіянами, з їхніми військовими, але я побачила їх тільки коли виїжджала з Маріуполя, коли ми стояли на блокпості.

С.М. Тоді от якраз питання, коли Ви наважились на виїзд з Маріуполя?

М.С. Це було 14 березня, друг мого тата під'їхав до квартири, де ми жили. Вони зустрілися, і він сказав, що десь є така дорога, там зараз немає військових, і є шанс виїхати. Звісно, це був ризик, але мій тато наважився на це, тому що у нас вже закінчувалась їжа, вода. І всі розуміли, що мабуть якщо у нашому дворі стоять тільки 2 будинки, можливо наш буде наступним. І так і вийшло. Будинок, у якому ми жили, згорів через 2 дні, як ми виїхали.

С.М. Це жахливо. А з ким і як Ви тоді виїжджали? Ну, я маю на увазі, повністю трьома родинами, чи не всі погодились?

М.С. Так, у кожної з родин була своя машина, і ми просто згрупувалися і їхали колоною. Виїжджали тому що мій тато розказав про цю новину всьому будинку і більшість наважилась виїхати. Тобто, ми їхали десь мабуть двадцятьма машинами.

С.М. А от як тоді до Вас відносились росіяни при виїзді на блокпостах?

М.С. Вони питали мене, чи знаю я когось з полку «Азов», чи є в мене досвід спілкування з українськими військовими, ось. Питали, як я ставлюсь до війни, і я намагалася відповідати нейтрально.

С.М. Зрозуміло, а куди Ви виїжджали?

М.С. По-перше, ми виїхали на Білосорайську Косу – це курортне містечко. Там вже була окупація, там був російський прапор. Ми перебували там 3 дні, ми відпочили від пережитого і через 3 дні ми виїхали у Запоріжжя.

С.М. А саме по дорозі у Запоріжжя не було ніяких проблем?

М.С. Проблем не було. Була проблема тільки у тому, що з'явився зв'язок, зі мною зв'язалися мої друзі, які знаходились у Києві, у Запоріжжі, і вони почали надсилати мені новини про те, що біля Запоріжжя розстріляли колону людей. Мені було дуже лячно від цього, але альтернатив не було, тому я просто змирився з тим, що зараз ми ризикуємо. І коли ми виїжджали з Білосарайської Коси, я видала всі месенджери, приховала всі фото, тому що батьки сказали мені, що є такий ризик, що у мене будуть перевіряти телефон.

С.М. Але у Вас не перевіряли?

М.С. Ні, у нас не перевіряли телефони. Вони перевіряли речі досить довго, ось, теж питали, чи знаю я когось з полку «Азов», і все.

С.М. Добре, а що Ви відчули після того, як покинули окуповані території?

М.С. Я почула, що я знаходжусь у своїй країні. Почула себе щасливою, тому що я змогла зв'язатися зі своїми друзями, тому що я вже не бачила російський прапор у місті, де я жила. І я відчула себе вільною.

С.М. Це радує. І, напевно, останнє питання, а хотіли б Ви повернутися в Маріуполь після деокупації?

М.С. Після деокупації – так, звісно, я б хотіла повернутися у Маріуполь. Але я вважаю, що найближчим часом там немає перспектив, тому можливо буду навчатися у Києві або в іншому українському місті, а в Маріуполь просто приїжджала б як у рідне місто.

С.М. Добре, дякую Вам, що погодилися дати мені інтерв'ю! Дякую!

Інтерв'ю з ученицею Маріупольського міського ліцею Софією Тороповою, 32 група.

С.М. Чи було у Вас відчуття, що почнеться повномасштабне вторгнення?

С.Т. У мене не було такого відчуття, насправді, але, можливо, якась атмосфера у повітрі відчувалась. Тобто все, що оточувало мене, якось нагадувало, насторожувало мене. Не знаю, як це пояснити.

С.М. А Ваша сім'я готувалася до можливої війни?

С.Т. Ні, наша сім'я не вірила новинам, усім упередженням, які були у новинах. Тому ми не готувалися. І взагалі, навіть не припускали такої думки, що можлива повномасштабна війна в Україні.

С.М. Тоді запасів продуктів в Вас теж не було?

С.Т. Так, у нас не було запасів продуктів.

С.М. А тоді як Ви зустріли початок повномасштабної війни? Саме перший день.

С.Т. У перший день ми, якщо чесно, ми не знали, які дії прийняти, що потрібно зробити, тому що у всіх була паніка. І ми вирішили просто залишитися дома, і спостерігати за тим, що відбуватиметься далі.

С.М. А Ви розуміли всю серйозність подій або не сприймали реальність?

С.Т. Ні, ми не хотіли вірити у те, що це дійсно буде настільки серйозно, тому ми сподівалися на краще, і що все скоро припиниться.

С.М. Тоді коли почала зникати електрика та вода?

С.Т. Електрика та вода почали зникати, напевно, вже... Першого березня вже нічого не було.

С.М. А газ і зв'язок?

С.Т. Ну, якщо чесно, я не пам'ятаю, але, напевно, ну 3 березня я пам'ятаю, що вже нічого взагалі не було.

С.М. А, до речі, у якому районі Маріуполя Ви перебували під час повномасштабного вторгнення?

С.Т. Я перебувала в районі... 23-й район, це біля Порт Сіті, торгового центру.

С.М. Зрозуміло. А де та з ким Ви перебували?

С.Т. Я перебувала з мамою вдома.

С.М. Теж зрозуміло, а розкажете, як Ви в принципі проводили дні вже в блокаді? Я маю на увазі, можливо, читали чи допомагали батькам? Чи щось таке?

С.Т. Так, я зрозуміла питання. Ми знаходилися вдома, але, коли починалися вибухи, ми виходили у під'їзд, у такий коридор, тому що там не було скла, вікон, які могли бути пошкоджені і вразити нас. Потім, через декілька днів ми вирішили пішки піти до знайомих, у центр, тому що вважали, що центр міста залишиться вцілілим. Але це було помилково. І ми знаходилися у підвалі в наших знайомих, у центрі, біля Тисячі дрібниць [назва магазину, який знаходився у Центральному районі, біля площі Свободи - С.М.] приблизно два тижні.

С.М. А звідки Ви брали воду та їжу?

С.Т. Люди намагалися між собою у підвалі ділитися, у кого які запаси були. І ми порівну все це розподіляли.

С.М. А як Ви готували їжу?

С.Т. Ми готували на вогнищі на вулиці, коли не було обстрілів.

С.М. А коли вони були?

С.Т. Коли були... Обстріли були постійно, кожні, напевно, 30 хвилин.

С.М. Ні, я маю на увазі, а як Ви готували, коли вони були? Або Ви просто не їли?

С.Т. Ми просто не їли. Їли готову їжу, наприклад, що там було в кого... не знаю, варення? Таке.

С.М. Зрозуміла. А чи була у Вас якась можливість підтримувати гігієну?

С.Т. Ні, у нас не було такої можливості, на жаль, тому що не було води. По-перше на все потрібна хороша вода, тому ми максимально її економили, і про і гігієну й речі не йшло.

С.М. Добре, а Вас взагалі от сильно лякали обстріли?

С.Т. Ну, так. Це лякало, і у мене залишилося така психологічна травма, напевно.

С.М. А коли саме Ви пішли до центру? По датах.

С.Т. Восьмого березня ми пішли до центру вже, тому що було нестерпно терпіти. Бо почалися дуже сильні обстріли, і прилітало у сусідні будівлі, тому ми дуже боялися, що влучання буде і в наш дім. Тому ми вирішили перебратися до центру. Пішки бігли під час обстрілу, коли над нами літали ракети. Але ми дійшли.

С.М. А чи було взагалі Ваше укриття, ось підвал, достатньо захищеним?

С.Т. Ну я не вважаю, що це було досить безпечне місце, тому що у будь-який момент могло відбутися влучання, і вхід могло просто завалити камінням (як матеріалами будівлі). І ми могли там так і залишитися, і не мати потім доступу до вулиці, щоб якось зберегти свої життя.

С.М. Зрозуміло, а як взагалі проходив Ваш день в укритті. Розкажіть більше про Ваше перебування там.

С.Т. Ну, дуже було моторошно. Я, якщо чесно, не дуже пам'ятаю вже, але я пам'ятаю відчуття, коли ти сидиш і починається обстріл. Ти чуєш влучання у сусідні будівлі і ти хочеш вірити у те, що ти залишишся живий, що це не останні секунди твого життя. Ну, взагалі, як проходили... просто сиділи і молилися, щоб вижити. Ну, ніяк.

С.М. Насправді, це жахливо. А от яка подія стала для Вас найбільш шокуючою?

С.Т. Найбільш шокуючою: коли ми пішки виходили з міста. Вже коли влучання відбулося у дім. І я побачила мертву людину. Для мене це була така шокуюча подія, яка мене травмувала.

С.М. Тоді питання. А коли сталося влучання в дім?

С.Т. Воно сталося 21 березня.

С.М. А де Ви перебували тоді, і яка у Вас взагалі була реакція на це?

С.Т. Ну, ось, як я вже казала, я перебувала у підвалі дома наших знайомих, у центрі. Це було влучання з танку. Ну, реакція яка? Почав йти дим до підвалу, якби ми там залишились, то просто б згоріли заживо або задихнулися від диму, або щось ще таке. Тому у нас не було якогось вибору, просто взяли документи, і вирішили йти пішки з міста, під обстрілами. Тому що сидіти не було ніякого сенсу, тобто, це на свій страх та ризик.

С.М. Зрозуміла. І зараз ще декілька питань, і перейдемо якраз до виїзду з міста.

А взагалі, Ви бачили українських військових саме?

С.Т. Так, коли ми виходили, вони нам пропонували довести нас на Азовсталь, що начебто там бомбосховище, але, слава Богу, ми відмовилися, тому що Ви знаєте, що було з заводом Азовсталь. І якби ми тоді погодилися, щоб нас туди відвезли, я не знаю, чим би це все закінчилося. Напевно, ми були б у полоні, якби взагалі б залишилися живими. Але ми відмовилися, щоб нас підвозили, ось.

С.М. А щодо російських військових? Ви бачили їх?

С.Т. Ось російських військових я бачила лише на блокпості на Мангушській трасі, коли ми вже вийшли.

С.М. А тоді, розкажете більше про свій виїзд? З ким і як Ви виїжджали?

С.Т. Ну так. Ми виїжджали зі своїми знайомими. Ну як виїжджали... шли пішки з міста. Коли вже прийшли на блокпост, там були російські військові. Вони сказали нам зачекати, наче тут буде автобус на Мангуш, на якийсь такий перероблений для біженців дитсадок, де ми могли залишитися на ніч. Що ми зробили: ми дочекалися автобуса, нас туди відвезли, ніч там почекали, і потім приїхали автобуси, що відвезли нас до Донецьку, ось, і з Донецьку нас відвезли до Росії. Ну, тобто у нас не було вибору, ми не могли виїхати на підконтрольні українські території, тому ми виїжджали через Росію, і потім виїхали у Грузію.

С.М. Тоді питання, якщо Вас повезли в Донецьк, то Ви проходили фільтрацію?

С.Т. Так, ми проходили фільтрацію, у нас брали відбитки пальців, потім робили фото, перевіряли наші телефони, якийсь там код вводили. Ну, тобто все це було дуже дивно, але вже не мало ніякого значення, тому що головне, що ми врятувалися, що ми живі.

С.М. А от що Ви відчули, після того, як поїхали з Росії вже?

С.Т. Я відчула, напевно, свободу. Тому що, коли я там знаходилася, у мене було відчуття, що за мною постійно стежать. І що я знаходжусь все досі в якійсь небезпеці, напевно. Тому я спокійно видихнула, коли ми приїхали сюди, у вільну країну, де я можу висловлювати свою думку, і не боятися, що за це я потраплю до в'язниці.

С.М. Ще питання про виїзд тоді. А як до Вас відносились не тільки росіяни-військові, можливо Ви контактували ще з цивільними, як вони відносились до Вас?

С.Т. Ну, взагалі, ніяк не відносилися. Їм було все одно, тобто не було такого, щоб агресивно чи щось таке. Взагалі, спокійно якимось, ну, тому що ми розмовляли російською по-перш за все. І цивільні, вони ж не знали, що ми українці. Тому їм було все одно. А військові... ну, теж якимось... не знаю. Просто все одно. Ну, я не відчула прямо такої агресії. Напевно, потім прикордонники, які були на кордоні Росії з Грузією. Вони дуже нас так перевіряли довго, але, на щастя, випустили.

С.М. І от останнє питання, напевно. А хотіли б Ви повернутися в Маріуполь після деокупації?

С.Т. Так, я хотіла б повернутися, але не жити там, а просто, тому що це моє рідне місто. Хотілось би побачити його квітучим. Знову... як це пояснити... знову таким: з купою життя,

з купою радісних дітей. Ну, тобто, що місто живе своїм життям. Ну, напевно, воно не буде вже таким, як колись, але щоб знову там була Україна, наша Батьківщина, лунала наша мова.

С.М. Зрозуміла, сподіваюсь колись таке станеться. І дякую Вам за інтерв'ю, дякую, що погодилися.

С.Т. Дякую!

ЗМІСТ

І. ПЛЕНАРНЕ ЗАСІДАННЯ

ДОВЖУК ІГОР ВОЛОДИМИРОВИЧ, д.і.н., професор кафедри соціальних комунікацій, документознавства та інформаційної діяльності Університету Григорія Сковороди в Переяславі.

4

ШКІЛЬНА ОСВІТА В УКРАЇНСЬКОМУ СЕЛІ НА ЗЛАМІ XIX-XX СТ.

ДРОГОБИЦЬКИЙ ІГОР ІВАНОВИЧ, кандидат історичних наук, викладач кафедри теорії та методики навчання Івано-Франківського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти.

6

IV-ТА УКРАЇНСЬКА ПОВСТАНСЬКА АРМІЯ: ПОСТАННЯ ТА ЗАГАЛЬНІ ВІХИ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ САМООБОРОНИ В ГАЛИЧИНІ (ДРУГА ПОЛОВИНА 1943 р.)

ЗАДУНАЙСЬКИЙ ВАДИМ ВАСИЛЬОВИЧ, д.і.н., професор кафедри світової історії Українського католицького університету. **ЗАДУНАЙСЬКИЙ ЯСНОСЛАВ ВАДИМОВИЧ**, здобувач IV курсу спеціальності «Історія та археологія» Львівського національного університету ім. Івана Франка.

9

ФІКСАЦІЯ ЗОВНІШНІХ ОЗНАК УКРАЇНСЬКОГО КОРИННЯ КУБАНСЬКОГО КОЗАЦЬКОГО ВІЙСЬКА НА ПОЧАТКУ XX СТ.

КОРОБКА ВАДИМ МИКОЛАЙОВИЧ, к.і.н., доцент кафедри історії та археології Маріупольського державного університету.

КОРОБКА ЮЛІЯ ВІТАЛІЇВНА, к.і.н., доцент кафедри історії та археології Маріупольського державного університету.

13

УКРАЇНЦІ В НАДАЗОВ'Ї В ОСТАННІЙ ТРЕТИНІ XVIII СТ.

КРИВОРУЧКО ОЛЕКСАНДР ІВАНОВИЧ, к.і.н., доцент кафедри історії України Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського

16

РОМАНЮК ІВАН МИРОНОВИЧ, д.і.н., професор, завідувач кафедри історії України Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

РЕЛІГІЙНЕ ПИТАННЯ В КРЕВСЬКІЙ УНІЇ 1385 р.

КРИВОШЕЙ ДМИТРО АНТОНОВИЧ, к.і.н., доцент, викладач Вищої школи керівних кадрів у Коніні (Польща).

СИСТЕМА МІЖНАРОДНИХ КУЛЬТУРНИХ ВІДНОСИН ПЕРІОДУ «ХОЛОДНОЇ ВІЙНИ» (1946-1989 РР.)

19

НІКОЛАЄВ ІГОР ЄВГЕНОВИЧ, доктор історичних наук, завідувач кафедри філософії освіти, теорії й методики суспільствознавчих предметів Миколаївського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти.

ОСОБЛИВОСТІ ЛІКВІДАЦІЇ ОСЕРЕДКІВ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛЬНО-КОМУНІСТИЧНИХ ПАРТІЙ ПІВДНЯ УКРАЇНИ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ 1920-Х РОКІВ

28

ПЯТНИЦЬКОВА ІРИНА ВОЛОДИМИРІВНА, к.і.н., доцент кафедри історії України та спеціальних галузей історичної науки Донецького національного університету ім. Василя Стуса.

32

ДОКУМЕНТУВАННЯ ДОСВІДІВ ВІЙНИ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

ТЕМІРОВА НАДІЯ РОМАНІВНА , д.і.н., професор кафедри історії України та спеціальних галузей історичної науки Донецького національного університету імені Василя Стуса.	36
ПОЧАТКИ ВЕЛИКОГО ПОЛЬСЬКОГО ЗЕМЛЕВОЛОДІННЯ НА ПРАВОБЕРЕЖЖІ У КОНЦЕПЦІЇ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО	
ТОДОРОВ ІГОР ЯРОСЛАВОВИЧ , д.і.н., професор кафедри міжнародних студій та суспільних комунікацій Ужгородського національного університету.	37
ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНІ ВИМІРИ ОПОРУ РОСІЙСЬКІЙ АГРЕСІЇ	
II. СЕКЦІЯ	
«АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ, ІСТОРІОГРАФІЇ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА»	
АРЗАМАНОВ ОЛЕКСІЙ АРТЕМОВИЧ , здобувач третього освітньо-наукового рівня спеціальності «Історія та археологія» Маріупольського державного університету.	41
ПИТАННЯ ВАКЦИНАЦІЇ ВІД ВІСПИ В СИСТЕМІ ЗЕМСЬКОЇ МЕДИЦИНИ НА ПРИКЛАДІ КАТЕРИНОСЛАВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ	
БІЛА КАТЕРИНА ВІКТОРІВНА , доктор філософії у галузі історії, молодший науковий співробітник Інститут історії України НАН України.	45
ВОЄННА ПРОПАГАНДА РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ПРЕСИ)	
БАСЬКО РОМАН ВІКТОРОВИЧ , здобувач 3 курсу спеціальності «Історія та археологія» Донецького національного університету ім. Василя Стуса.	49
ГУСТАВ ГАРТМАН У РОЗБУДОВІ ПРОМИСЛОВОГО ДОНБАСУ	
БІЛОДІД ЄВГЕНІЯ ЮРІЇВНА , здобувачка ОС «Магістр» спеціальності «Історія та археологія» Київського університету імені Бориса Грінченка.	51
ФОРМУВАННЯ СВІТОГЛЯДУ МИКОЛИ РІГЕЛЬМАНА	
БІРУЛЯ МАРІЯ ОЛЕКСАНДРІВНА , здобувачка 4 курсу спеціальності «Історія» Українського Католицького Університету.	54
ОБРАЗ НЕСТОРА МАХНА В РАДЯНСЬКІЙ ПРОПАГАНДІ НА ПРИКЛАДІ КІНЕМАТОГРАФУ	
БОЙКО ІРИНА ОЛЕКСАНДРІВНА , здобувачка 3 курсу спеціальності «Історія та археологія» Донецького національного університету імені Василя Стуса.	56
ОЦІНКА ДІЯЛЬНОСТІ П.СКОРОПАДСЬКОГО В ІСТОРІЇ УКРАЇНИ	
ВЛАД ВАДИМ ФЕДОРОВИЧ , здобувач ОС «Магістр» спеціальності «Історія та археологія» Київського університету імені Бориса Грінченка.	58
ОСНОВНІ ФУНКЦІЇ НІМЕЦЬКИХ КОНЦЕНТРАЦІЙНИХ ТАБОРІВ НА ТЕРИТОРІЇ ГЕНЕРАЛЬНОГО ОКРУГУ КИЇВ ПІД ЧАС ОКУПАЦІЇ У 1941-1943 РР.	
ВОЛОШИН МАКСИМ ВАСИЛЬОВИЧ , здобувач третього освітньо-наукового рівня спеціальності «Історія та археологія» Маріупольського державного університету.	60
ПРОБЛЕМИ МЕТОДОЛОГІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОВСЯКДЕННОГО ЖИТТЯ МЕШКАНЦІВ МІСТ ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЕЙ УКРАЇНИ В ПЕРІОД ХРУЩОВСЬКОЇ ВІДЛИГИ (1953-1964)	
ГОРЬ ЄВГЕН СЕРГІЙОВИЧ , здобувач третього освітньо-наукового рівня спеціальності «Культурологія» Маріупольського державного університету.	62

УКРАЇНА ТА УКРАЇНЦІ У КУЛЬТУРОЗНАВЧИХ СТУДІЯХ АЛЕКСАНДРА БРЮКНЕРА

ГУБСЬКА АЛІНА СЕРГІЇВНА, здобувачка II р.н. ОС «Магістр» спеціальності «Історія та археологія» Маріупольського державного університету. 66

АСИМІЛЯЦІЙНА ПОЛІТИКА СОВЕТСЬКОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ У 1930-ТІ - НА ПОЧАТКУ 1950-Х РР.: ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА»

ІВАНОВА АНГЕЛІНА ПАВЛІВНА, здобувачка I р.н. ОС «Магістр» спеціальності «Історія та археологія» Маріупольського державного університету. 68

ПОЛІТИЧНІ РЕПРЕСІЇ ПРОТИ АРХЕОЛОГІВ УКРАЇНИ

МІЛЮТИН МАРК ЙОСИПОВИЧ, здобувач I р.н. ОС «Магістр» спеціальності «Історія та археологія» Київського університету імені Бориса Грінченка. 71

СМЕРТЬ ЛІКАРЯ В КОНТЕКСТІ МІСЬКОЇ БУДЕННОСТІ ЗА МАТЕРІАЛАМИ КИЇВСЬКОЇ ПЕРІОДИКИ КІНЦЯ ХІХ СТ.

НЕСТЕРЕНКО ДАР'Я МИКОЛАЇВНА, здобувачка II р.н. ОС «Магістр» спеціальності «Середня освіта. Історія» Маріупольського державного університету. 73

ОСОБЛИВОСТІ АДАПТАЦІЇ НА СХІДНИХ ТЕРЕНАХ УРСР ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ З ПОЛЬЩІ 1944-1947 РР.

САУЛЯК АНАСТАСІЯ СЕРГІЇВНА, здобувачка I р.н. ОС «Магістр» спеціальності «Історія та археологія» Донецького Національного університету імені Василя Стуса. 76

ВНЕСОК ВЕЛИКИХ АГРАРІЇВ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ В ОРГАНІЗАЦІЮ ОСВІТИ НА ЗЛАМІ ХІХ-ХХ СТ.

ЩЕРБА БОРИС МИКОЛАЙОВИЧ, здобувач II р.н. ОС «Магістр» спеціальності «Історія та археологія» Київського університету імені Бориса Грінченка. 78

ПОЧАТОК НАЦИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ КИЄВА У СПОГАДАХ ЙОГО МЕШКАНЦІВ

ЧОРНИЙ БОГДАН ОЛЕГОВИЧ, здобувач третього освітньо-наукового рівня спеціальності спеціальності «Історія та археологія» Київського університету імені Бориса Грінченка. 80

ТРЕВЕЛОГИ ІНОЗЕМНИХ МАНДРІВНИКІВ ЯК ДЖЕРЕЛО З ІСТОРІЇ МІСТ КРИМУ КІНЦЯ ХVІІІ - ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТ.

ІІІ. СЕКЦІЯ

«АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПОВСЯКДЕННЯ, ІСТОРІЇ ОСВІТИ ТА МЕТОДИКИ ВИХОВНОЇ РОБОТИ В ШКОЛІ»

ВІЛЬШАНСЬКА ОКСАНА ЛЕОНІДІВНА, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Інституту історії України НАНУ. 86

ДИТИНСТВО НАПРИКІНЦІ ХІХ - НА ПОЧ. ХХ СТ. НОВІТНІ ТЕНДЕНЦІЇ У ПОВСЯКДЕННИХ ПРАКТИКАХ ГОРОДЯН

ГУМЕНЧУК ІРИНА АНАТОЛІЇВНА, здобувачка II р.н. ОС «Магістр» спеціальності «Публічна історія» Донецького Національного університету імені Василя Стуса. 90

ФОРМУВАННЯ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ ПРО РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКУ ВІЙНУ У МЕМОРІАЛЬНОМУ ПРОСТОРІ МАЛОГО МІСТА

КИРИЛЮК ВЛАДИСЛАВ ВОЛОДИМИРОВИЧ, здобувач II р.н. ОС «Магістр» спеціальності «Історія та археологія» Донецького Національного університету імені Василя Стуса. 92

ЗАКОНИ УКРАЇНИ, В ЯКИХ ЗГАДУЄТЬСЯ ПРО НАЦІОНАЛЬНУ ПАМ'ЯТЬ	
ЛЯБОЖЕНКО СОФІЯ , учениця 10 класу Наукового ліцею міжнародних відносин II-III ст. УМСФ, м. Дніпро.	95
КУЛЬТУРА ПРИГОТУВАННЯ УКРАЇНСЬКОГО БОРЩУ У ПОВСЯКДЕННІ БІЙЦІВ ЗСУ	
ВАРВАРІГА ДАНІЛ СЕРГІЙОВИЧ , здобувач I р.н. ОС «Магістр» спеціальності «Середня освіта. Історія» Маріупольського державного університету.	96
ДИДАКТИЧНІ ІГРИ ПРИ ВИВЧЕННІ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ	
СЛОНСЬКА МАРІЯ ВЯЧЕСЛАВІВНА , здобувачка 3 курсу спеціальності «Історія та археологія» Донецького Національного університету імені Василя Стуса.	97
МОЗАЇКИ АЛЛИ ГОРСЬКОЇ В ДОНЕЦЬКУ ТА МАРІУПОЛІ	
ФРАНКОВА ВІКТОРІЯ АНАТОЛІЇВНА , здобувачка 4 курсу спеціальності «Історія та археологія» Донецького Національного університету імені Василя Стуса.	99
МУРАЛИ В ПРОСТОРАХ ПАМ'ЯТІ ВІННИЦІ	
ФЕДОРЕНКО ВАЛЕРІЯ РОМАНІВНА , здобувачка I р.н. ОС «Магістр» спеціальності «Середня освіта. Історія» Маріупольського державного університету.	102
ОСВІТА У НІМЕЧЧИНІ У 1933-1945 РР.	
IV. СЕКЦІЯ	
«УКРАЇНСЬКЕ ПРИАЗОВ'Я: ВІД ДАВНИНИ ДО СУЧАСНОСТІ»	
АРАБАДЖИ СВІТЛАНА СЕРГІЇВНА , кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та археології Маріупольського державного університету дослідниця кафедри археології, консервації та історії Університету Осло (Норвегія).	104
ДЖЕРЕЛЬНА ЦІННІСТЬ КОНСУЛЬСЬКИХ ЗВІТІВ БРИТАНСЬКОЇ ІМПЕРІЇ В ДОСЛІДЖЕННІ ІСТОРІЇ МАРІУПОЛЯ	
ВОЛОНІЦЬ ВІРА СТЕПАНІВНА , кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та археології Маріупольського державного університету.	108
ШИПІК НАТАЛІА ФЕОФАНІВНА , кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та археології Маріупольського державного університету.	
ДО ПИТАННЯ ПРО ІНФОРМАЦІЙНІ МОЖЛИВОСТІ ПОГОСПОДАРСЬКИХ КНИГ СІЛЬСЬКИХ РАД У ПЕРШІ ПОВОЄННІ РОКИ	
ГУЗЬ АНТОН МИКОЛАЙОВИЧ , докторант (аспірант) спеціальності «Історія» Гданського університету (Польща).	111
ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТОК ПАРАФІЇ РИМСЬКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ В МІСТІ МАРІУПОЛІ В ПЕРІОД НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ (1991-2022 рр.)	
ЗАБАВІН В'ЯЧЕСЛАВ ОЛЕГОВИЧ , кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та археології Маріупольського державного університету, науковий співробітник Інституту археології Словацької академії наук (Словаччина).	113
НЕБРАТ СЕРГІЙ ГЕННАДІЙОВИЧ , заступник керівника археологічної експедиції Маріупольського державного університету	
ПОХОВАННЯ ДОРОСЛОЇ ЛЮДИНИ ТА ДИТИНИ В УРОЧИЩІ ГАЙДАМАЦЬКИЙ КУТ У ПІВНІЧНОМУ ПРИАЗОВ'І	

МЄЛЄКЄСЦЕВ КИРИЛО ІГОРОВИЧ , кандидат історичних наук, старший викладач кафедри історії України та спеціальних галузей історичної науки Донецького Національного університету імені Василя Стуса.	115
НЕЗАРЕЄСТРОВАНІ ПАМ'ЯТКИ ІСТОРІЇ ТА АРХІТЕКТУРИ САРТАНСЬКОЇ СЕЛИЩНОЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ	
МОЗАЛЕВСЬКА ВІКТОРІЯ ВОЛОДИМИРІВНА , здобувачка II р.н. ОС «Магістр» спеціальності «Історія та археологія» Київського університету імені Бориса Грінченка.	119
ЗНАЧЕННЯ ЖУРНАЛУ «КРАЄЗНАВСТВО» ДЛЯ РОЗВИТКУ РЕГІОНАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 20-х РОКІВ ХХ СТ. (НА ПРИКЛАДІ ГРЕЦЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ МЕНШИНИ НАДАЗОВ'Я)	
НЕБРАТ СЕРГІЙ ГЕНАДІЙОВИЧ , заступник керівника археологічної експедиції Маріупольського державного університету.	121
ПРАКТИКА РОЗМІЩЕННЯ ТІЛ НЕБІЖЧИКІВ ДОЛІЛИЦЬ У ПОХОВАЛЬНОМУ ОБРЯДІ ІНГУЛЬСЬКОЇ КАТАКОМБНОЇ КУЛЬТУРИ	
РОМАНЦОВ ВОЛОДИМИР МИКОЛАЙОВИЧ , професор, доктор історичних наук, завідувач кафедри історії та археології Маріупольського державного університету.	123
РОМАНЦОВА НАТАЛЯ ІВАНІВНА , професор, доктор історичних наук, доцент кафедри філософії та соціології Маріупольського державного університету.	
БОМБАРДУВАННЯ ТА ОБСТРИЛИ ЯК ПОВСЯКДЕННЯ РАШИСТСЬКОЇ БЛОКАДИ МАРІУПОЛЯ	
V. СЕКЦІЯ	
«АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ, МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН ТА ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ»	
ВОЛОШИН МАКСИМ ВАСИЛЬОВИЧ , здобувач II р.н. ОС «Магістр» спеціальності «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії» Маріупольського державного університету.	127
АТЛАНТИЧНА ДЕКЛАРАЦІЯ: ОСНОВА ЕКОНОМІЧНОГО ПАРТНЕРСТВА США ТА ВЕЛИКОБРИТАНІЇ У ХХІ СТОЛІТТІ. (ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ УКРАЇНИ)	
ГОЛОВЧЕНКО ЯНА ВЯЧЕСЛАВІВНА , здобувачка 3 курсу спеціальності «Історія та археологія» Донецького національного університету ім. Василя Стуса	129
ПОЛЬСЬКА КОНСТИТУЦІЯ 1807 РОКУ: ІСТОРИЧНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ	
ДУДАР ВІТАЛІНА ВІКТОРІВНА , здобувачка II р.н. ОС «Магістр» спеціальності «Середня освіта. Історія» Маріупольського державного університету.	132
УНІЇ ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО З КОРОЛІВСТВОМ ПОЛЬСЬКИМ ТА ЇХ ВПЛИВ НА УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ	
ІВАНЬКІНА ЄЛИЗАВЕТА ОЛЕГІВНА , здобувачка IV курсу спеціальності «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії» Маріупольського державного університету.	134
АРКТИЧНА БЕЗПЕКА У КОНТЕКСТІ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОГО КУРСУ НОРВЕГІЇ	
КАРГАПОЛОВА АНАСТАСІЯ РОМАНІВНА , здобувачка II р.н. ОС «Магістр» спеціальності «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії» Маріупольського державного університету.	135
КУЛЬТУРНА ДИПЛОМАТІЯ ПІД ЧАС ВІЙНИ: ЗАГАЛЬНІ ТЕНДЕНЦІЇ	

КОНСТАНТИНОВА ЮЛІЯ ВАСИЛІВНА , в.о. декана історичного факультету Маріупольського державного університету, кандидат історичних наук, доцент.	137
<i>ОСОБЛИВОСТІ ІРЛАНДСЬКОГО НЕЙТРАЛІТЕТУ</i>	
МАЛИШЕВ ВІТАЛІЙ ОЛЕГОВИЧ , здобувач II р.н. ОС «Магістр» спеціальності «Історія та археологія» Маріупольського державного університету.	141
<i>ВИКЛИКИ ДЛЯ ФІНСЬКОЇ ДЕМОКРАТІЇ В 30-ТІ РР. ХХ СТ.</i>	
МАРЧЕНКО ВЕРОНІКА АНДРІЇВНА , здобувачка 4 курсу спеціальності «Історія та археологія» Маріупольського державного університету.	143
<i>КУРДСЬКЕ ПИТАННЯ НА БЛИЗЬКОМУ СХОДІ У ХХІ СТОЛІТТІ</i>	
ПАЛАМАРЧУК ЮЛІЯ ДМИТРІВНА , здобувачка 4 курсу спеціальності «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії» Донецького національного університету ім. Василя Стуса.	145
<i>ДЕРЖАВНА ІНФОРМАЦІЙНА ПОЛІТИКА, ПРОПАГАНДА ТА ЧАСИ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ</i>	
НОВІКОВА СВІТЛАНА ВІТАЛІЇВНА , доцент кафедри історії та археології, кандидат історичних наук. доцент Маріупольського державного університету.	148
<i>ІНОЗЕМНЕ ПІДПРИЄМНИЦТВО В УКРАЇНСЬКОМУ ПРИАЗОВ'І (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.)</i>	
ДОДАТОК	151
<i>ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ У БЛОКАДНОМУ МАРІУПОЛІ ЗА СПОГАДАМИ УЧНІВ МАРІУПОЛЬСЬКОГО ЛІЦЕЮ МІСТА КИЄВА</i>	
ЗМІСТ	180

Наукове видання

**КАФЕДРА ІСТОРІЇ ТА АРХЕОЛОГІЇ
УКРАЇНА У СВІТОВОМУ ІСТОРИЧНОМУ ПРОСТОРІ**

*ЗБІРНИК МАТЕРІАЛІВ ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ
НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ
(українською мовою)*

Відповідальний редактор – д. і. н., професор В.М. Романцов
Технічна верстка – Є.В. Сторожилова
Технічна верстка – М.Р. Злидар

Підписано до друку _____ Зам. 09/23
Обсяг друк. арк. Формат _____. Тир. – _____

Редакційно-видавничий відділ Маріупольського державного
університету. Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до
державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів

видавничої продукції.
Серія ДК _____ від _____ р.
03037, м. Київ, просп. Повітрофлотський, буд. 31

Київ - 2023